

Dīghanikāye Pāthikavaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Bhadantācariyadhammapālattherena katā

Pāthikavaggaṭṭikā



Romanized from Myanmar version published in 1961

© Buddhasāsana Society

Ṭikā Series 12

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀLI ALPHABET IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a အာ ā ဣ i ဤ ī ဥ u ဦ ū ဧ e ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL "A"

က ka ခ kha ဂ ga ဃ gha င ṇa
 ဇ ca ဆ cha ဇ ja ဈ jha ဠ ña
 တ ta ဌ tha ဒ da ဝ dha ဏ ṇa
 ပ pa ဖ pha ဗ ba ဘ bha မ ma
 ယ ya ရ ra လ la ဝ va သ sa ဟ ha ဠ la ၊ ṁ

VOWELS IN COMBINATION

ာ = ā ဲ = i ဳ = ī ဣ = u ဵ = ū ဥ = e ဩ = o
 က ka ကာ kā ကိ ki ကိ kī ကု ku ကု kū ကေ ke ကေ ko
 ခ kha ခါ khā ခိ khi ခိ khī ခု khu ခု khū ခေ khe ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

ကက kka	ယ န္ဂha	က န္ဓha	ဈ dhya	ဠ pla	လ္လ lla
ကွ kkha	ဇ cca	က န္ဓa	ဇ dhva	ဠ pba	လျ lya
ကျ kya	ဆ ccha	က န္ဓa	ဇ nta	ဠ bbha	လှ lha
ကြ kri	ဇ jja	က န္ဓa	ဇ ntva	ဠ bya	ဝှ vha
ကလ kla	ဇ jjha	က တta	ဇ ntha	ဠ bra	ကွ sta
ကွ kva	ည ñña	က တtha	ဇ nda	ဠ mpa	ကြ strā
ဈ khya	ပ ñha	က တva	ဇ ndra	ဠ mpha	သွ sna
ဇ khva	ပ ñca	က တtya	ဇ ndha	ဠ mba	သျ sya
ဂ gga	ဆ ñcha	က တtra	ဇ nna	ဠ mbha	သ ssa
ဠ ggha	ည ñja	ဇ dda	ဈ nya	ဠ mma	သွ sma
ဈ gya	ည ñjha	ဇ ddha	ဇ nha	ဈ mya	သွ sva
ဂ gra	ဇ tta	ဈ dya	ဠ ppa	ဇ mha	ကွ hma
က ṅka	ဌ ttha	ဠ dra	ဠ ppha	ဠ yya	ကွ hva
ခ ṅkha	သု dda	ဇ dva	ဈ pya	ဠ yha	ဠ lha
ဂ ṅga					

၁ ၂ ၃ ၄ ၅ ၆ ၇ ၈ ၉ ၁၀
 1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Pāthikavaggaṭīkā

Mātikā

Piṭṭhaṅka

1. Pāthikasutta

Sunakkhattavattthuvaṇṇanā	...	...	1
Korakhattiyavattthuvaṇṇanā	...	...	4
Acelakaḷāramaṭṭakavattthuvaṇṇanā	...	...	6
Acelakapāthikaputtavattthuvaṇṇanā	...	...	7
Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā	...	...	8
Aggaññaapaññattikathāvaṇṇanā	...	...	11

2. Udumbarikasutta

Nigrodhaparibbājakavattthuvaṇṇanā	...	...	14
Tapojigucchāvādavaṇṇanā	...	...	17
Upakkilesavaṇṇanā	...	...	17
Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā	...	...	20
Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā	...	...	21
Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā	...	...	22
Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā	...	...	22

3. Cakkavattisutta

Attadīpasaraṇatāvaṇṇanā	...	...	24
Dalhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā	...	...	27
Cakkavatti-ariyavattavaṇṇanā	...	...	28
Cakkaratanapātubhāvavaṇṇanā	...	...	29
Dutiyādicakkavattikathāvaṇṇanā	...	...	29
Āyuvaṇṇādīparihānikathāvaṇṇanā	...	...	30

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Dasavassāyukasamayavaṇṇanā	...	...	31
Āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā	...	...	32
Saṅkharāja-uppattivaṇṇanā	...	...	33
Metteyyabuddhuppādaṇṇanā	...	...	33
Bhikkhuno āyuvaṇṇādivaḍḍhanakathāvaṇṇanā	...	...	34

4. Aggaññasutta

Vāseṭṭhabhāradvājavaṇṇanā	...	...	36
Catuvāṇṇasuddhivaṇṇanā	...	...	38
Rasapathavipātubhāvavaṇṇanā	...	...	42
Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā	...	...	42
Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā	...	...	45
Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā	...	...	46
Methunadhammasamācāravaṇṇanā	...	...	47
Sālivibhāgavaṇṇanā	...	...	47
Mahāsammatarājavaṇṇanā	...	...	47
Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā	...	...	48
Duccaritādikathāvaṇṇanā	...	...	49
Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā	...	...	50

5. Sampasādanīyasutta

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā	...	...	52
Kusaladhammadesanāvaṇṇanā	...	...	64
Āyatanapaṇṇattidesanāvaṇṇanā	...	...	66
Gabbhāvakkantidesanāvaṇṇanā	...	...	66
Ādesanavidhādesanāvaṇṇanā	...	...	67
Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā	...	...	69
Puggalapaṇṇattidesanāvaṇṇanā	...	...	72

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Padhānadesanāvaṇṇanā	...	...	74
Paṭivadādesanāvaṇṇanā	...	...	75
Bhassasamācārādidesanāvaṇṇanā	...	...	75
Anusāsanavidhādesanādivaṇṇanā	...	...	77
Aññathāsatt huguṇadassanādivaṇṇanā	...	...	79
Anuyogadānappakāraṇaṇṇanā	...	...	81
Tipiṭaka-antaradhānakathāvaṇṇanā	...	...	83
Sāsana-antarahitaṇṇanā	...	...	83
Acchariya-abbhutaṇṇanā	...	...	86

6. Pāsādikasutta

Nigaṇṭhanāṭaputtakālaṁkiriyaṇṇanā	...	...	87
Dhammaratanapūjāvaṇṇanā	...	...	88
Asammāsambuddhappaveditadhammavinayaṇṇanā	...	...	88
Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā	...	...	89
Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā	...	...	91
Paccayānuññātakāraṇādivaṇṇanā	...	...	92
Sukhallikānuyogādivaṇṇanā	...	...	92
Pañhabyākaraṇaṇṇanā	...	...	93
Abyākataṭṭhānādivaṇṇanā	...	...	96
Pubbantasahagataḍḍhiṇissayaṇṇanā	...	...	97
Diṭṭhiṇissayappahānaṇṇanā	...	...	99

7. Lakkhaṇasutta

Dvattimsamahāpurisalakkhaṇaṇṇanā	...	...	100
Suppahiṭṭhitapādatālakkhaṇaṇṇanā (1)	...	...	100
Pādatalacakkalakkhaṇaṇṇanā (2)	...	...	107
Āyatapaṇhitāditilakkhaṇaṇṇanā (3-4-5)	...	...	109

Mātikā

Piṭṭhaṅka

Sattussadatālakkhaṇavaṇṇanā (6)	...	...	109
Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā (7-8)	...	...	110
Ussaṅkhaṇapādādilakkhaṇavaṇṇanā (9-10)	...	...	111
Enijaṅghalakkhaṇavaṇṇanā (11)	...	...	112
Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā (12)	...	...	113
Suvaṇṇavaṇṇalakkhaṇavaṇṇanā (13)	...	...	118
Kosohitavatthaguyhalakkhaṇavaṇṇanā (14)	...	...	118
Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā (15-16)	...	...	119
Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā (17-18-19)	...	...	119
Rasaggasaggitālakkhaṇavaṇṇanā (20)	...	...	120
Abhinīlanettādilakkhaṇavaṇṇanā (21-22)	...	...	120
Uṇhīsasīsālakkhaṇavaṇṇanā (23)	...	...	121
Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā (24-25)	...	...	122
Cattālīsādilakkhaṇavaṇṇanā (26-27)	...	...	122
Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā (28-29)	...	...	123
Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā (30)	...	...	123
Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā (31-32)	...	...	124

8. Siṅgālasutta

Nidānavaṇṇanā	...	...	127
Chadisādivaṇṇanā	...	...	127
Catuṭṭhānādivaṇṇanā	...	...	129
Cha-apāyamukhādivaṇṇanā	...	...	130
Surāmerayassa cha ādīnavādivaṇṇanā	...	...	131
Pāpamittatāya cha ādīnavādivaṇṇanā	...	...	133
Mittapatirūpakavaṇṇanā	...	...	134
Suhadamittavaṇṇanā	...	...	136
Chaddisāpaṭicchādanakaṇḍavaṇṇanā	...	...	138

Mātikā

Piṭṭhaṅka

9. Āṭānāṭṭiyasutta

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā	...	...	147
Parittaparikkammakathāvaṇṇanā	...	...	161

10. Saṅgītisutta

Ubbhatakanavasandhāgāraṇṇanā	...	...	163
Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā	...	...	166
Ekakavaṇṇanā	...	...	166
Dukavaṇṇanā	...	...	171
Tikavaṇṇanā	...	...	184
Catukkavaṇṇanā	...	...	217
Ariyavaṁsacatukkavaṇṇanā	...	...	221
Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā	...	...	236
Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā	...	...	240
Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā	...	...	242
Attantapādicatukkavaṇṇanā	...	...	243
Pañcakavaṇṇanā	...	...	244
Abhabbaṭṭhānādipañcakavaṇṇanā	...	...	246
Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā	...	...	247
Suddhāvāsādipañcakavaṇṇanā	...	...	248
Cetokhilapañcakavaṇṇanā	...	...	248
Cetasovinibandhādipañcakavaṇṇanā	...	...	249
Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā	...	...	250
Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā	...	...	251
Chakkavaṇṇanā	...	...	252
Vivādamūlachakkavaṇṇanā	...	...	253
Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā	...	...	254
Anuttariyādichakkavaṇṇanā	...	...	255

Mātikā		Piṭṭhaṅka	
Satatavihārachakkavaṇṇanā	...	...	255
Abhiḷāṭichakkavaṇṇanā	...	...	256
Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā	...	...	257
Sattakavaṇṇanā	...	...	257
Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā	...	...	259
Aṭṭhakavaṇṇanā	...	...	261
Navakavaṇṇanā	...	...	264
Dasakavaṇṇanā	...	...	265
Akusalakammamathadasakavaṇṇanā	...	...	268
Kusalakammamathadasakavaṇṇanā	...	...	272
Ariyavāsadasakavaṇṇanā	...	...	272
Asekkhadhammadadasakavaṇṇanā	...	...	273
Pañhasamodhānavāṇṇanā	...	...	274

11. Dasuttarasutta

Ekadhammavaṇṇanā	...	...	276
Dvedhammavaṇṇanā	...	...	280
Tayodhammavaṇṇanā	...	...	281
Cattārodhammavaṇṇanā	...	...	282
Pañcadhammavaṇṇanā	...	...	284
Chadhammavaṇṇanā	...	...	285
Sattadhammavaṇṇanā	...	...	285
Aṭṭhadhammavaṇṇanā	...	...	286
Navadhammavaṇṇanā	...	...	287
Dasadhammavaṇṇanā	...	...	288
Nigamanakathāvaṇṇanā	...	...	291

Pāthikavaggaṭīkāya mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Pāthikavaggaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

1. Pāthikasutta

Sunakkhattavatthuvaṇṇanā

1. **Apubbapadavaṇṇanā**ti atthasaṃvaṇṇanāvasena heṭṭhā aggahitatāya apubbassa abhinavassa padassa vaṇṇanā atthavibhāvanā. “Hitvā punappunāgatamatthan”¹ti hi vuttaṃ. **Mallesūti** ettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayameva. **Chāyūdakasampanne vanasaṇḍe viharatīti** anupiyasāmantā katassa vihārassa abhāvato. Yadi na tāva pavīṭṭho, kasmā “pāvisī”ti vuttanti āha “**pavisissāmi**”ti-ādi, tena avassaṃ bhāvini bhūte viya upacārā hontīti dasseti. Idāni tamatthaṃ upamāya vibhāvento “**yathā kin**”ti-ādimāha. **Etanti** etaṃ “atippago kho”ti-ādikāṃ cintanaṃ **ahosi**. **Ativiya pago khoti** ativiya pātova. Channakopīnatāya, paribbājakapabbajjupagamena ca **channaparibbājakam**, na naggaparibbājakam.

2. Yasmā bhagavato uccākulappasutataṃ, mahābhinikkhamananikkhantataṃ, anaññasādhāraṇadukkaracaraṇaṃ, vivekavāsaṃ, lokasambhāvitataṃ, ovādānusāsanihi lokassa bahupakāratam, parappavādamaddanaṃ, mahiddhikataṃ, mahānubhāvatanti evamādikam taṃtamattapaccakkhagūṇavisesaṃ nissāya

yebhuyyena aññatitthiyāpi bhagavantam disvā ādaragāravabahumānam dassentiyeva, tasmā vuttam **“bhagavantam disvā mānathaddhatarā akatvā”**ti-ādi. **Lokasamudācāravasenā**ti lokopacāravasena. **Cirassanti** cirakālena. **Ādini vadanti** upacāravasena. **Tassāti** bhaggavagottassa paribbājakassa. **Gihisahāyoti** gihikālato paṭṭhāya sahāyo. **Paccakkhātoti** yenākārena paccakkhānā, tam dassetum **“paccakkhāmī”**ti-ādi vuttam.

3. **Uddissāti** satthukārabhāvena uddissāti ayamettha adhippāyoti tam dassento **“bhagavā me”**ti-ādimāha. Yadā sunakkhattassa “bhagavantam paccakkhāmī”ti cittam uppannam, vācā bhinnā, tadā evassa bhagavatā saddhim koci sambandho natthi asakyaputtiyabhāvato sāsano paribāhirattā. Ayam tāvettha sāsanyutti, sā panāyam ṭhapetvā sāsanyuttikovide aññesam na sammadeva visayoti bhagavā sabbasādhāraṇavasenasā attanā sambandhābhāvam dassetum **“api nū”**ti-ādim vatvā sunakkhattam **“ko santo kam paccācikkhasī”**ti āha. Yasmā mukhāgatoyam sambandho, na pūjāgatādiko, yo ca yācakayācitabbatāvasena hoti, tadubhayañcetta natthi dassento bhagavā sunakkhattam **“ko santo kam paccācikkhasī”**ti avoca, tasmā tamattham dassetum **“yācako vā”**ti-ādi vuttam. Yācitako vā yācakam paccācikkheyyāti sambandho. **Tvam pana neva yācako** “aham bhante bhagavantam uddissa viharissāmī”ti evam mama santikam anupagatatā. **Na yācitako** “ehi tvam sunakkhatta mamam uddissa viharāhi”ti evam mayā apatthitattā.

Ko samānoti yācakayācitakesu ko nāma honto. **Kanti** yācakayācitakesu eva kam nāma hontam mam **paccācikkhasi**. **Tucchapurisāti** jhānamaggādi-uttarimanussadhammesu kassacipi abhāvā rittapurisa. Nanu cāyam sunakkhatto lokiyajjhānāni, ekaccābhiññaṇca uppādesīti? Kiñcāpi uppādesi, tato pana bhagavati āghātuppādanena saheva parihīno ahosi. Aparādhō nāma suppaṭipattiyā virajjhanahetubhūto kilesuppādoti āha **“yattako te aparādhō, tattako doso”**ti. **Yāvañcāti** avadhiparicchedabhāvadassanam

“yāvañca tena bhagavatā”ti-ādīsu¹ viya. **Teti** tayā. **Idanti** nipātamattam. **Aparaddhanti** aparajjhitaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti—“paccācikkhāmidānāhaṃ bhante bhagavantā”ti-ādīni vadantena tucchapurisa tayā yāvañcidaṃ aparaddhaṃ, na tassa aparādhassa pamāṇaṃ atthīti.

4. **Manussadhammā**ti bhāvanānuyogena vinā manussehi anuṭṭhātabbadhammā. So hi manussānaṃ cittādhiṭṭhānamattena ijjanato tesāṃ sambhāvitadhammo viya ṭhito tathā vutto, manussaggahaṇaṇcetta tesu bahulaṃ pavattanato. **Iddhibhūtaṃ pāṭihāriyaṃ**, na ādesanānusāsānīpāṭihāriyanti adhippāyo. **Kateti** pavattite. **Niyyātīti** niggacchati, vaṭṭadukkhato niggamanavasena pavattatīti attho. Dhamme hi niggacchante taṃsamaṅgipuggalo “niggacchatī”ti vuccati, aṭṭhakathāyaṃ pana ni-saddo upasaggamattam, yāti icceva atthoti dassetuṃ **gacchatīti** attho vutto. **Tatrā**ti padhānabhāvena vuttassa atthassa bhummasena paṭiniddesoti tasmīṃ dhamme sammā dukkhakkhayāya niyyanteti ayamettha atthoti dassento āha “**tasmīṃ -pa- samvattamāne**”ti.

5. Agganti nāyatīti **aggaññaṃ**. **Lokapaññattinti** lokassa paññāpanaṃ. **Lokassa agganti** lokupattisamaye “**idaṃ nāma lokassa aggan**”ti evaṃ **jānitabbaṃ** bujhitabbaṃ. **Aggamariyādan**²ti ādimariyādaṃ.

6. **Ettakaṃ vippalapitvā**ti “na dānāhaṃ bhante bhagavantaṃ uddissa viharissāmi”ti, “na hi pana me bhante bhagavā uttarimanussadhammā iddhipāṭihāriyaṃ karotī”ti, “na hi pana me bhante bhagavā aggaññaṃ paññapetī”ti ca ettakaṃ vippalapitvā. Idaṃ kira so bhagavā satthukiccaṃ iddhipāṭihāriyaṃ, aggaññaṇapaññāpanaṇca kātuṃ na sakkotīti pakāsento kathesi. Tenāha “**Sunakkhatto kirā**”ti-ādi. Uttaravacanavasena patiṭṭhābhāvato **appatiṭṭho**. Tato eva **niravo** nissaddo.

Ādīnavadassanatthanti diṭṭhadhammikassa ādīnavassa dassanatthaṃ. Tenāha “**sayameva garaḥaṃ pāpuṇissasī**”ti. Samparāyikā pana ādīnavā anekavidhā, te dassento sunakkhatto na saddaheyyāti diṭṭhadhammikasseva

1. Dī 1. 2 piṭṭhe.

2. Aggaṃ mariyādaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

gahaṇaṃ. **Anekakāraṇaṇā**ti “itipi so bhagavā arahan”ti-ādinā¹ anekavidhena vaṇṇakāraṇena. Evaṃ me avaṇṇo na bhavissatīti ajjhāsayena **attano bālatāya** vaṇṇārahānaṃ **avaṇṇaṃ kathetvā**. Evaṃ bhagavā makkhibhāve ādīnaṃ dassetvā puna tassa kathane kāraṇaṃ vibhāvetuṃ “iti kho te”ti-ādimāhāti taṃ dassetuṃ **“tato”**ti-ādi vuttaṃ. Evañhi sunakkhattassa appakopi vacanokāso na bhavissatīti. **Apakkamī**ti attanā yathāṭṭhitā vuṭṭhāya apasakki. **Apakkanto** sāsanato bhaṭṭho. Tenāha **“cuto”**ti. **Evamevā**ti apakkamanto ca na yathā tathā apakkami, yathā pana kāyassa bheda apāye nibbatteyya, evameva **apakkami**.

Korakhattiyavatt huvannaṇā

7. **Dvīhi padehī**ti dvīhi vākyehi **āraddhaṃ**² byatirekavasena tadubhayatthaniddesavasena uparidesanāya pavattattā. **Anusandhidassanavasena**ti yathānusandhisāṅkhāta-anusandhidassanavasena.

Ekam samayanti ca bhummatthe upayogavacananti āha **“ekasmim, samaye”**ti ca. **Thūlū nāma janapadoti** janapadīnaṃ rājakumārānaṃ vasena tathāladdhanāmo. Kukkuravataṃ samādānavasena etasmim atthīti **kukkuravatikoti** āha **“samādinna-kukkuravato”**ti. **Aññampi** “catukkoṇḍikasseva vicaraṇaṃ, tathā katvāva khādanaṃ, bhuñjanaṃ, vāmapādaṃ uddharitvā muttassa vissajjanaṃ”ti evamādikam aññampi sunakhehi kātabbakiriyāṃ. Catūhi sarīrāvayavehi kuṇḍanaṃ gamanaṃ **catukkoṇḍo**, so etasmim atthīti **catukkoṇḍiko**. So pana yasmā catūhi sarīrāvayavehi saṅghaṭṭitagamano hoti, tasmā vuttaṃ **“cusaṅghaṭṭito”**ti. Tenevāha **“dve jaṇṇūnī”**ti-ādi. **Bhakkhasanti** vā bhakkhitabbaṃ, asitabbaṃ. Tenevāha **“yam kiñci khādanīyaṃ bhojanīyaṃ”**ti. Kāmaṃ khādanaṃ nāma mukhena kātabbaṃ, hatthena pana tattha upanāmanaṃ nivāretuṃ avadhāraṇaṃ katanti āha **“hatthena aparāmasitvā”**ti, aggahetvāti attho. **Sundararūpoti** sundarabhāvo. **Vatāti patthanatthe nipāto** “aho vatāhaṃ lābhī assan”ti-ādisu viya. “Samaṇena nāma evarūpena bhavitabbaṃ aho vatāhaṃ ediso bhaveyyan”ti evaṃ tassa patthanā ahosi. Tenāha **“evaṃ kirā”**ti-ādi.

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.

2. Ābaddhaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

Garahatthe api-kāro “api siñce palaṇḍakan”ti-ādīsu viya. **Arahante ca** buddhe, buddhasāvake “arahanto khīṇāsavā na hontī”ti **evaṃ tassa diṭṭhi uppannā**. Yathāha **mahāsīhanādasutte** “natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammā alamariyañāṇadassanavisesā”ti¹. **Sattamaṃ divasanti** bhummatthe upayogavacanam. **Alasakenā**ti ajīraṇena āmarogena.

Aṭṭhitacamattatāya **purāṇapaṇṇasadiso**. **Bīraṇattambakanti** bīraṇagacchā.

Mattā etassa atthīti **mattam**, bhojanamattavantanti attho. Tenāha “**pamāṇayuttan**”ti. **Mantā mantā**ti mantāya mantāya.

8. **Ekadvīhikāya** gaṇanāya. **Nirāhārova ahosi** bhagavato vacanam aññathā kātukāmo, tathābhūtopi sattame divase upaṭṭhākena upanītam bhakkhasam disvā “dhī”ti upaṭṭhāpetum asakkonto bhojanatanhāya ākaḍḍhiyamānahadayo tam kucchipūram bhuñjitvā bhagavatā vuttaniyāmeneva kālamakāsi. Tena vuttam “**athassā**”ti-ādi. **Sacepi -pa-cinteyyā**ti yadi eso acelo “dhī”ti paccupaṭṭhapetvā “ajjapi aham na bhuñjeyyan”ti cinteyya, tathācintane satipi devatāviggahena **tam divasam -pa- kareyya**. Kasmā? **Advejjhavacanā hi tathāgatā**, na tesam vacanam vitatham hoti.

Gatagataṭṭhānam aṇṇanameva hotīti tehi tam kaḍḍhitvā gacchantehi gatagatapadeso uttarakasāmantā vivaṇaṇṇanameva hutvā upaṭṭhāti. **Teti** tiṭṭhiyā. **Susānamyeva gantvā**ti “bīraṇattambakam atikkamissāmā”ti gacchantāpi anekavāram tam anusamyāyitvā punapi tamyeva susānam upagantvā.

9. **Idanti** idam matasarīram. “**Tameva vā sarīram kathāpesī**ti tam sarīram adhiṭṭhahitvā ṭhitapetena kathāpesī”ti keci. Korakhattiyam vā asurayonito ānetvā kathāpetu aññam vā petam, ko ettha viseso. “**Acinteyyo hi buddhavisayo**”ti pana vacanato tadeva sarīram sunakkhattena pahatamattam buddhānubhāvena uṭṭhāya tamattham nāpesīti daṭṭhabbam. Purimoyeva pana attho aṭṭhakathāsu vinicchito. Tathā hi vakkhati “**nibbattaṭṭhānato**”ti-ādi².

1. Ma 1. 97 piṭṭhe.

2. Dī-Ṭṭha 3. 7 piṭṭhe.

10. **Vipākanti** phalaṃ, atthanibbattīti attho.

Samānetabbānīti sammā ānetabbāni, sarūpato ānetvā dassetabbānīhi attho. Pāṭihāriyānaṃ paṭhamāditā bhagavatā vuttānupubbiyā veditabbā. Keci panettha “paracittavibhāvanaṃ, āyuparicchedavibhāvanaṃ, byādhivibhāvanaṃ, gativibhāvanaṃ, sarīranikkhepavibhāvanaṃ, sunakkhattena saddhiṃ kathāvibhāvanañcāti cha pāṭihāriyānī”ti vadanti, taṃ yadi sunakkhattassa cittavibhāvanaṃ sandhāya vuttaṃ, evaṃ sati “sattā”ti vattabbaṃ tassa bhāvi-avaṇṇavibhāvanāya saddhiṃ. Atha acelassa maraṇacittavibhāvanaṃ, taṃ “sattamaṃ divasaṃ kālāṃ karissatī”ti iminā saṅgahitanti visuṃ na vattabbaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ vuttanayeneva gahetabbaṃ.

Acelakaḷāramatṭakavatthuvaṇṇanā

11. **Nikkhantadantamatṭakoti** nikkhantadanto matṭako. So kira acelakabhāvato pubbe matṭakito hutvā vicari vivaradanto ca, tena naṃ “koramatṭako”ti sañjānanti. Yaṃ kiñci tassa dento “sādhurūpo ayaṃ samaṇo”ti sambhāvento aggaṃ seṭṭhaṃyeva denti. Tena vuttaṃ “**lābhaggaṃ patto, aggalābhaṃ patto**”ti. bahū acelakā taṃ parivāretvā vicaranti, gahaṭṭhā ca taṃ bahū aḍḍhā vibhavasampannā kālena kālāṃ upasaṅkamitvā payirupāsanti. Tena vuttaṃ “**yasaggaṃ aggaparivāraṃ patto**”ti. **Vatāniyeva** pajjitabbato padāni. Aññaṃaññaṃ asaṅkarato **vatakoṭṭhāsā vā. Samattānīti** samaṃ attāni gahitāni. **Puratthimenāti** **ena**-saddasambandhena “**vesālin**”ti upayogavacanaṃ, avidūratthe ca **ena**-saddo pañcamyantoti āha “**vesālito avidūre**”ti.

12. Sāsane paricayavasena **tilakkhaṇāhataṃ pañhaṃ pucchi**. Na **sampāyāsīti** nāvabujjhi na sampādesi. Tenāha “**sammā ñāṇagatiyā**”ti-ādi. **Sampāyanam** vā sampādanam. Pañhaṃ puṭṭhassa ca **sampādanam** nāma sammadeva kathananti tadabhāvaṃ dassento “**atha vā**”ti-ādimāha. Kopavasena tassa akkhīni kampanabhāvaṃ āpajjimsūti āha “**kampanakkhīnipi**¹ **parivattetvā**”ti. **Kopanti** kodhaṃ, so pana cittassa pakuppanavasena pavattatīti āha

1. Kabarakkhīni (Aṭṭhakathāyaṃ)

“**kuppanākāran**”ti. **Dosanti** āghātaṃ, so pana ārammaṇe dussanavasena pavattīti āha “**dussanākāran**”ti. **Atuṭṭhākāranti** tuṭṭhiyā pītiyā paṭipakkhabhūtaṃ appavatti-ākāraṃ. Kāyavacīvikārehi **pākaṭaṃ akāsi**. **Mā vata** noti ettha **māti** paṭikkhepo, **noti** mayhanti atthoti āha “**aho vata me na bhaveyyā**”ti. **Maṃ vata** noti ettha pana **noti** saṃsayeti āha “**ahosi vata nu mamā**”ti.

14. **Paripubbo dahita**-saddo vatthanivāsanaṃ vadatīti āha “**paridahito nivatthavatto**”ti. Yasanimitakatāya lābhassa yasaparihāniyāva lābhaparihāni vuttā hotīti pāḷiyaṃ “**yasā nihīno**”ti vuttaṃ.

Acelapāthikaputtavattuvannaṇa

15. “Ahaṃ sabbaṃ jānāmī”ti evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ vadati paṭijānātīti ñāṇavādo, tena mayā **ñāṇavādena saddhiṃ**. **Atikkamma gacchatoti** upaḍḍhabhāgena paricchinnāṃ padesaṃ atikkamitvā iddhipāṭihāriyaṃ kātuṃ gacchato. Kiṃ paṇāyaṃ acelo pāthikaputto attano paṇāyaṃ na jānātīti? No na jānāti. Yadi evaṃ kasmā sukkhagajjitaṃ gajjīti? “Evāhaṃ loke pāsāṃso bhavissāmī”ti kohaṇṇe katvā sukkhagajjitaṃ gajji. Tena vuttaṃ “**nagaravāsino**”ti-ādi. **Paṭṭhapetvā**ti yugaggāhaṃ ārabhitvā.

16. **Hīnajjhāsayaṭṭā -pa- udapādi**. Vuttañhetāṃ “hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttike eva satte sevanti bhajanti payirupāsanti”ti¹.

Yasmā tathāvuttā vācā tathārūpacittahetukā, tañca cittaṃ tathārūpaḍiṭṭhicittahetukaṃ, tasmā “taṃ vācaṃ appahāyā”ti vatvā yathā tassā appahānaṃ hoti, taṃ dassento “taṃ cittaṃ appahāyā”ti āha, tassa ca yathā appahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ “taṃ diṭṭhiṃ appaṇissajjitvā”ti avoca. Yasmā vā tathārūpā vācā mahāsāvajjā, cittaṃ tato mahāsāvajjatarāṃ taṃsamutṭhāpakabhāvato, diṭṭhi pana tato mahāsāvajjatamā tadubhayassa mūlabhāvato, tasmā tesāṃ mahāsāvajjatāya imaṃ vibhāgaṃ dassetvā ayaṃ amanukkamo ṭhapitoti veditaḥ. Tesāṃ

1. Saṃ 1. 368 piṭṭhe. (Atthato samānaṃ.)

pana yathā pahānaṃ hoti, taṃ dassetuṃ **“ahan”**ti-ādi vuttaṃ. **“Nāhaṃ buddho”**ti vadantoti sāṭheyyena vinā ujukameva **“ahaṃ buddho na homī”**ti vadanto. **Cittadiṭṭhippahānēpi** eseva nayo. **Vipateyyāti** ettha **vi-**saddo paṭhame vikappe upasaggamattaṃ, dutiye pana visaraṇatthoti¹ āha **“sattadhā vā pana phaleyyā”**ti.

17. **Ekamsenā**ti ekantena, ekantikaṃ pana vacanapariyāyavinimuttaṃ hotīti āha **“nippariyāyenā”**ti. **Odhārikā**ti avadhāritā niyametvā bhāsītā. **Vigatarūpenā**ti apagatasabhāvena. Tenāha **“vigacchitasabhāvenā”**ti, iddhānubhāvena apanītasakabhāvena. Tena vuttaṃ **“attano”**ti-ādi.

18. Dvayaṃ gacchatīti **dvayagāminī**. Kīdisaṃ dvayanti āha **“sarūpenā”**ti-ādi. Ayañhi so gaṇḍassupariphotoṭṭhabbādosāṃ.

19. Ajitassa licchavisenāpatissa mahāniraye nibbattitvā tato āgantvā acelassa pāthikaputtassa santike parodanaṃ. **Abhāvāti** pubbe vuttappakārassa pāṭihāriyakaraṇassa abhāvā. Bhagavā pana sannipatitaparisāyaṃ pasādajananatthaṃ tadanurūpaṃ pāṭihāriyaṃ akāsiyeva. Yathāha **“tejodhātuṃ samāpajjitvā”**ti-ādi.

Iddhipāṭihāriyakathāvaṇṇanā

20. Nicayanaṃ dhanadhaññānaṃ saṅcayanaṃ **nicayo**, tattha niyuttāti **necayikā**, gahapati eva necayikā **gahapatinecayikā**. Ettakāni jaṅghasahassānīti parimāṇābhāvato **sahashehipi aparimāṇagaṇaṇā**. **Tenevāti** imassa vasena sannipatitāya evaṃmahatiyā parisāya bandhanamokkhaṃ kātuṃ labbhati, eteneva kāraṇena.

21. **Cittutrāsabhayanti** cittassa utrāsānākārena pavattabhayaṃ, na ñāṇabhayaṃ, nāpi **“bhāyati etasmaṃ”**ti evaṃ vuttaṃ ārammaṇabhayaṃ. **Chambhitattanti** teneva cittutrāsabhayena sakalasarīrassa chambhitabhāvo. **Lomahaṃsoti** teneva bhayena, tena ca chambhitattena sakalasarīre

1. Vipphāraṇatthoti (?)

lomānaṃ haṭṭhabhāvo, so pana tesam bhittiyam nāgadantānaṃ viya uddhammukhatāti āha “**lomānaṃ uddhaggabhāvo**”ti. **Antantena āvijjhivāti** attano nisīdanattham nigūḷhaṭṭhānaṃ upaparikkhanto paribbājakārāmaṃ pariyantena anusamyāyitvā, kassacideva sunakkhattassa vā sunakkhattasadisassa vā sabbaññupaṭiññaṃ appahāya satthu sammukhībhāve sattadhā tassa muddhāphalanaṃ dhammatā. Tena vuttam “**mā nassatu bālo**”ti-ādi.

22. **Saṃsappatī**ti tattheva pāsāṇaphalake bāladārako viya uṭṭhātum asakkonto avasīdanavasena ito cito ca saṃsappati. Tenāha “**osīdatī**”ti. **Tattheva sañcaratī**ti tasmimyeva pāsāṇe ānisadupaṭṭhino sañcalanaṃ nisajjivaseneva sañcarati, na uṭṭhāya padasā.

23. **Vinaṭṭharū**poti sambhāvanāya vināsena, lābhassa vināsena ca vinaṭṭhasabhāvo.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

25. **Goyuttehī**ti balavantabalībaddayojitehi.

26. **Tassāti** jāliyassa. Ayañhi maṇḍisena paribbājakena saddhim bhagavantaṃ upasaṅkamitvā dhammaṃ suṇi, tato puretaraṃ bhagavato guṇānaṃ ajānanakāle ayaṃ pavatti. Tenevāha “**tiṭṭhatutāva pāṭihāriyaṃ -pa-parājayo bhavissatī**”ti.

27. **Tiṇasī**hoti tiṇasadisaharitavaṇṇo sīho. **Kālasī**hoti kālavaṇṇo sīho. **Paṇḍusī**hoti paṇḍuvaṇṇo sīho. **Kesarasī**hoti kesaravanto setavaṇṇo, lohitavaṇṇo vā sīho. **Migaraññ**oti ettha **miga**-saddo kiñcāpi pasadakuruṅgādīsu kesucideva catuppadesu niruḷho, idha pana sabbasādhāraṇavasenāti dassento “**migaraññoti sabbacatuppaddānaṃ rañño**”ti vuttam. Āgantvā seti etthāti **āsayo**, nivāsanaṭṭhānaṃ. **Sīhanā**danti parissayānaṃ sahanato, paṭipakkhassa ca hananato “sīho”ti laddhanāmassa migādhīpassa ghoṣaṃ, so pana tena yasmā kutocipi abhītabhāvena pavattiyati, tasmā vuttam “**abhītanādan**”ti. Tattha tattha tāsū tāsū disāsū gantvā

caritabbatāya bhakkhitabbatāya **gocarō** ghāsoti āha “**gocarāyāti āhāratthāyā**”ti. **Varaṃ varanti** migasaṃghemigasamūhe mudumaṃsatāya varaṃ varaṃ mahimsavanavarāhādīṃ vadhitvāti yojanā. Tenāha “**thūlaṃ thūlan**”ti. Varavarabhāvena hi tassa varabhāvo icchito. Sūrabhāvaṃ sannissitaṃ **sūrabhāvasannissitaṃ**, tena. Sūrabhāvenāpi hi “kiṃ ime pāṇake dubbale hantvā”ti appathāmesu pāṇesu kārūññaṃ upatiṭṭhati.

28. **Vighāsoti** parassa bhakkhikasesatāya virūpo ghāso vighāso, ucchiṭṭhaṃ. Tenāha “bhakkhitātirittamaṃsan”ti, tasmīṃ **vighāse**, vighāsanimittanti attho. **Asmimānadosenāti** asmimānadosahetu, ahaṃkāranimittanti attho. So panassa asmimāno yathā uppajji, taṃ dassetuṃ “**tatrāyan**”ti-ādi vuttaṃ.

“Segālakamyeṇā”tipi pāṭho, yathāvuttova attho. **Bheraṇḍakamyeṇāti** bheraṇḍasakuṇaravasadisamyeṇa, **bheraṇḍo** nāma eko pakkhī dvimukho, tassa kira saddo ativiya virūpo amanāpo. Tenāha “**appiya-amanāpasaddamevā**”ti. Sammāpaṭipattiyā visesato suṭṭhu gatāti **sugatā**, sammāsambuddhā. Te apadāyanti sodhenti sattasantānaṃ etehīti **sugatāpadānāni**, tisso sikkhā. Yasmā tāhi te “sugatā”ti lakkhīyanti, tā ca tesāṃ ovādabhūtā, tasmā “**sugatalakkhaṇesū**”ti-ādi vuttaṃ. Yadi tā sugatassa lakkhaṇabhūtā, sāsanabhūtā ca, kathaṃ panesa pāthikaputto tattha tāsū sikkhāsu jīvati, ko tassa tāhi sambandhoti āha “**etassa hī**”ti-ādi. **Sambuddhānaṃ demāti dentīti** buddhasaññāya dentīti adhippāyo. Tena **esa -pa- jīvati nāma** na sugatanvaya-ajjhupagamanato. “**Tathāgate**”ti-ādi ekatte puthuvacananti āha “**tathāgatan**”ti-ādi. **Bahuvacanameva** garusmīṃ ekasmīpi bahuvacanappayogato **ekavacanaṃ viya vuttaṃ** vacanavipallāsenā.

29. **Samekkhitvāti** samaṃ katvā micchādassanena apekkhitvā, taṃ pana apekkhanaṃ tathāmaññanamevāti āha “**maññitvā**”ti. Pubbe vuttaṃ samekkhanampi maññanamevāti vuttaṃ “**amaññīti puna amaññīthā**”ti, tena aparāparaṃ tassa maññanappavattiṃ dasseti. Bheraṇḍakaravaṃ kosati vikkosati **kotthu**.

30. Te te pāṇe byāpādentō ghasatīti byagghoti iminā nibbacanena “byaggho”ti migarājassapi siyā nāmanti āha “**byagghoti maññatīti sīhohamasmīti maññatī**”ti. Yadipi yathāvuttanibbacanavasena sīhopi “byaggho”ti vattabbataṃ arahati, byaggha-saddo pana migarāje eva niruḷhoti dassento “**sīhena vā**”ti-ādimāha.

31. Sīhena vicaritavane saṃvaḍḍhattā vuttaṃ “mahāvane suññavane vivaḍḍho”ti.

34. **Kilesabandhanā**ti taṇhābandhanato. Taṇhābandhanañhi thiraṃ daḷhabandhanaṃ dummocanīyaṃ. Yathāha—

“Sārattarattā maṇikuṇḍalesu,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
Etaṃ daḷhaṃ bandhanamāhu dhīrā,
Ohārinaṃ sithilaṃ duppamuñcan”ti¹.

Kilesabandhanāti vā dasavidhasaṃyojanato. **Mahāviduggaṃ nāma cattāro oghā** mahantaṃ jalaviduggaṃ viya anupacitakusalasambhārehi duggamaṭṭhena.

Aggaññapaññattikathāvaṇṇanā

36. **Imassa** padassa. Idaṃ nāma lokassa agganti jānitabbaṃ, taṃ **aggaññaṃ**, so pana lokassa uppattikkamo pavattipaveṇī cāti āha “**lokuppatticariyavaṃsan**”ti. Sammāsambodhito uttaritaraṃ nāma kiñci natthi pajānitabbesu, taṃ pana koṭṭiṃ katvā dassento “**yāva sabbaññutaññāṇā pajānāmī**”ti āha. “Mama pajānanā”ti assādentō taṇhāvasena, “ahaṃ pajānāmī”ti abhinivisanto diṭṭhivasena, “suṭṭhu pajānāmi sammā pajānāmī”ti paggaṇhanto mānavasena na parāmasāmīti yojanā. “Paccattaññevā”ti padaṃ “nibbuti viditā”ti padadvayenāpi yojetabbaṃ “paccattaṃyeva uppādītā nibbuti ca paccattaṃyeva viditā”ti, sayambhuññāṇena nibbattitā nibbuti sayameva viditāti attho. Aṭṭhakathāyaṃ pana “paccattan”ti padaṃ vividhavibhattikaṃ hutvā

1. Khu 1. 63; Khu 5. 53 piṭṭhesu.

āvuttinayena āvattahīti dassetum **“attanāyeva attanī”**ti vuttaṃ.

Aviditanibbānāti appaṭiladdhanibbānā micchāpaṭipannattā. Pajānanampi hi tadadhigamavaseneva vedittabbaṃ. Eti iṭṭhabhāvena pavattatīti **ayo**, sukhaṃ. Tappaṭikkhepena **anayo**, dukkhaṃ. Tadeva hitasukhassa byasanato **byasanaṃ**.

37. **Taṃ dassetoti** bhagavāpi **“aṇṇatitthiyo tattha sārasaṇṇī”**ti taṃ dasseto. **Ādhipaccabhāvenā**ti ādhipaccasabhāvena. Yassa ācariyavādassa vasena puriso **“ācariyo”**ti vuccati, so ācariyavādo ācariyabhāvoti āha **“ācariyabhāvaṃ ācariyavādan”**ti. **Etthā**ti ācariyavāde. **Iti katvā**ti iminā kārāṇena. **Soti** ācariyavādo. **“Aggaṇṇān”**tveva **vutto** aggaṇṇavisayattā. **Kena vihitanti** kena pakārena vihitam. Tenāha **“kena vihitam kinti vihitam”**ti. **Brahmajāleti** brahmajālasamvaṇṇanāyaṃ¹. Tattha hi vitthārato vuttavidhiṃ idha atidisati, pāli pana tattha ceva idha ca ekasadisāvāti.

41. **Khiḍḍā padosikā** mūlabhūtā ettha santīti **khiḍḍāpadosikaṃ**, ācariyakaṃ. Tenevāha **“khiḍḍāpadosikamūlakan”**ti. **Manopadosikanti** etthāpi eseva nayo.

47. Yena vacanena abbhācikkhanti, tassa avijjamānatā nāma atthavasenevāti āha **“asaṃvijjamānatṭhenā”**ti. **Tucchā**, **musā**ti ca karaṇatthe paccattavacananti āha **“tucchena, musāvādenā”**ti. Vacanassa antosāraṃ nāma aviparīto atthoti tadabhāvenāha **“antosāravirahitenā”**ti. **Abhi-ācikkhantī**ti abhibhavitvā ghaṭṭentā kathenti, akkosantīti attho. **Viparītasāṇṇoti** ayāthāvasaṇṇo. **Subhaṃ vimokkhanti** “subhan”ti vuttavimokkhaṃ. **Vaṇṇakasiṇanti** sunīlakasupītakādivaṇṇakasiṇaṃ. **Sabbanti** yaṃ subhaṃ, asubhaṇca vaṇṇakasiṇaṃ, taṇca sabbaṃ. **Na asubhanti** asubhampi “asubhan”ti tasmim samaye na sañjānāti, atha kho “subhan”tveva sañjānātīti attho. **Viparītā** ayāthāvagāhitāya, ayāthāvavāditāya ca.

1. Dī-Ṭṭha 1. 93 piṭṭhādīsu.

48. Yasmā so paribbājako avissaṭṭhamicchāgāhitāya sammā appaṭipajjitukāmo sammāpaṭipannaṃ viya maṃ samaṇo gotamo, bhikkhavo ca sañjānantūti adhippāyena **“tathā dhammaṃ desetun”**ti-ādimāha, tasmā vuttaṃ **“mayā etassa -pa- vaṭṭati”**ti. **Mammanti** mammappadesaṃ pīlājananaṭṭhānaṃ. **Suṭṭhūti** sakkaccaṃ. Yathā na vinassati, evaṃ **anurakkha**.

Vāsanāyāti kilesakkhayāvahāya paṭipattiyā vāsanāya. Sesam suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāthikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

2. Udumbarikasutta

Nigrodhaparibbājakavatthuvaṇṇanā

49. **Udumbarikāyā**ti sambandhe sāmivacananti āha “**udumbarikāya deviyā santake paribbājakārāme**”ti. “Udumbarikāyan”ti vā pāṭho, tathā sati adhikaraṇe etaṃ bhummaṃ. Ayañhettha attho udumbarikāya rañño deviyā nibbattito ārāmo udumbarikā, tassaṃ udumbarikāyaṃ. Tenāha “**udumbarikāya deviyā santake**”ti. Tāya hi nibbattito tassā santako. Varaṇādipāṭhavasena cettha nibbattatthabodhakassa saddassa adassanaṃ. **Sandhā**noti bhinnānampi tesaṃ sandhāpanena “sandhāno”ti evaṃladdhanāmo. **Saṃvaṇṇ**itoti pasamsito. **Iriyatī**ti pavattati. **Ariyena ñāṇenā**ti kilesehi ārakattā ariyena lokuttarena ñāṇena. **Ariyāya vimuttiyā**ti suvisuddhāya lokuttaraphalavimuttiyā.

Divā-saddo dina-saddo viya divasapariyāyo, tassa visesanabhāvena vuccamāno divā-saddo savisesaṃ divasabhāgaṃ dīpetīti āha “**divasassa divā**”ti-ādi. Yasmā samāpannassa cittaṃ nānārammaṇato paṭisaṃhataṃ hoti, jhānasamaṅgī ca pavivekūpagamanena saṅgaṇikābhāvato ekākiyāya nilīno viya hoti, tasmā vuttaṃ “**tato tato -pa- gato**”ti. Mano bhavanti manaso vivaṭṭanissitaṃ vaḍḍhiṃ āvahantīti **manobhāvanīyā**ti āha “**manavaḍḍhakānan**”ti-ādi. **Unnamati** na saṃkucati, alīnaṃ hotīti attho.

51. **Yāvatā**ti yāvantoti ayamettha atthoti āha “**yattakā**”ti. **Tesanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. Niddhāraṇaṃ kenaci visesena icchitabbaṃ. Yehi ca guṇavisesehi samannāgatā bhagavato sāvakā upāsakā rājagahe paṭivasanti, ayaṅca tehi samannāgatoti imaṃ visesaṃ dīpetuṃ “**tesaṃ abbhantaro**”ti vuttaṃ. Tenāha “**bhagavato kirā**”ti-ādi.

52. **Tesanti** paribbājakānaṃ. **Kathāyā**ti tiracchānakathāya. **Dassanenā**ti diṭṭhidassanena. **Ākappenā**ti vesena. **Kuttenā**ti kiriyāya. **Ācārenā**ti aññamaññasmiṃ ācaritabba-ācārena. **Vihārenā**ti

rattindivaṃ viharitabbaviharaṇena. **Iriyāpathenā**ti ṭhānādi-iriyāpathena. Aññākāratāya aññatitthe niyuttāti **aññatitthiyā**. **Saṅgantvā** samāgantvā **rāsīhutvā** parehi **nisinnaṭṭhāne**. Araññāni ca tāni vanapatthāni cāti **araññavanapatthāni**. Tattha yaṃ araññakaṅganipphādakaṃ āraññakānaṃ, taṃ “araññan”ti veditabbaṃ. **Vanapatthanti** gāmantam atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vappīyati. Vuttañhetam “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsānānaṃ adhivacanan”ti “vanapatthanti vanasaṇḍānametaṃ senāsānānaṃ, vanapatthanti bhīsanakānametaṃ, vanapatthanti salomahaṃsānametaṃ, vanapatthanti pariyaṇṭānametaṃ, vanapatthanti na manussūpacārānametaṃ senāsānānaṃ adhivacanan”ti¹. Tena vuttaṃ “**gāmūpacārato muttāni**”ti-ādi. **Pantāni**ti pariyaṇṭāni atidūrāni. Tenāha “**dūratarāni**”ti-ādi. **Vihārūpacārenā**ti viharassa upacārappadesena. **Addhikajanassā**ti maggaḡāmino janassa. **Mandasaddāni**ti uccāsaddamahāsaddābhāvato tanusaddāni. Manussehi samāgama ekajjhaṃ pavattita-saddo **nigghoso**, tassa yasmā attho dubbibhāvito hoti, tasmā vuttaṃ “**avibhāvitatthena nigghosenā**”ti. **Vigatavātāni**ti vigatasaddāni. “**Rahassakaraṇassa yuttāni**”ti imināpi tesam ṭhānānaṃ araññalakkhaṇayuttataṃ, janavivittataṃ, vanavivittameva ca vibhāveti, tathā “**ekibhāvassa anurūpāni**”ti iminā.

53. **Kenā**ti hetumhi, sahayoge ca karaṇavacananti āha “**kena kāraṇena kena puggalena saddhin**”ti. Ekopi hi vibhattiniddeso anekatthavibhāvano hoti, tathā taddhitatthapadasamāhāreti.

Saṃsandananti ālāpasallāpavasena kathāsaṃsandanaṃ. **Ñāṇabyattabhāvanti** byattañāṇabhāvaṃ, so pana parassa vacane uttaradānavasena, parena vā vutta-uttare paccuttaradānavasena siyāti āha “**uttarapaccuttaranayenā**”ti. Yo hi parassa vacanaṃ tipukkhalena nayena rūpeti, tathā parassa rūpanavacanaṃ jātibhāvaṃ āpādeti, tassa tādisaṃ vacanasabhāvaṃ ñāṇaveyyattiyaṃ vibhāveti pākaṇaṃ karotīti. **Suññāgāresu naṭṭhā**ti suññāgāresu nivāsesu naṭṭhā

1. Abhi 2. 260 piṭṭhe.

vinaṭṭhā abhāvaṃ gatā. **Nāssa paññā nasseyya** tehi tehi
katapucchanapaṭipucchananimittam nānāpaṭibhānuppattiyā visāramāpannam
pucchitam pañham vissajjetum asamattatāya. **Orodheyyāmāti** nirussāham
viya karontā avarodheyyāma, tam parassa orodhanam vādajālena
vinandhanam viya hotīti āha “**vinandheyyāmā**”ti. Tadattham tena
tucchakumbhinidassanam katham, tam byatirekamukhena dassetum
“**pūritaghaṭo hī**”ti-ādi vuttam.

Balam dīpentoti abhūtameva attano ñāṇabalam pakāsento.
Asambhinnanti jātisambhedābhāvena asambhinnam. Aññajātisambhede sati
assatarassa assassa jātabhāvo¹ viya sīhassapi sīhathāmābhāvo siyāti āha
“**asambhinnakesarasīhan**”ti. **Thānasovāti** taṅkhaṇe eva.

54. “Sumāgadhā nāma nadī”ti keci, tam micchātidadassento “sumāgadhā
nāma pokkharaṇī”ti vatvā tassā pokkharaṇibhāvassa suttantare āgatataṃ
dassetum “**yassā tīre**”ti-ādi vuttam. Morānam nivāpo etthāti **morānivāpo**.
Byadhikaraṇānampi hi padānam bāhiratthasamāso hotiyeva yathā
“urasilomo”ti. Atha vā nivutthametthāti **nivāpo**, morānam nivāpo
morānivāpo, morānam nivāpadinnaṭṭhānam. Tenāha “**yattha morānan**”ti-ādi.
Yasmā nigrodho tapojigucchavādo, sāsane ca bhikkhū
attakilamathānuyogaṃ vajjetvā bhāvanānuyogena paramassāsappatte
vihārante passati, tasmā “katham nu kho samaṇo gotamo kāyakilamathena
vināva sāvake vīnetī”ti sañjātasandeho “ko nāma so”ti-ādinā bhagavantam
pucchi. Assasati anusākitaparisaṅkito hoti etenāti **assāso**, pītisomanassanti
āha “**assāsappattāti tuṭṭhippattā somanassappattā**”ti. Adhiko seṭṭho āsayo
nissayo **ajjhāsayoti** āha “**uttamanissayabhūtan**”ti. Ādibhūtam purātanam
seṭṭhacariyam **ādibrahmacariyam**, lokuttaramagganti attho. Tathā hesa
sabbabuddhapaccekaḥ buddhasāvakehi teneva ākārena adhigato. Tenāha
“**purāṇa -pa- ariyamaggan**”ti. Tathā hi tam bhagavā “addasa purāṇam
maggaṃ purāṇamañjasan”ti avoca. **Pūretvā** bhāvanāpāripūrivāsena.
“Pūretvā”ti vā idam “ajjhāsayam ādibrahmacariyam”ti ettha

1. Assathāmābhāvo (?)

pāṭhasesoti vadanti. “Ajjhāsayaṃ ādibrahmacariyaṃ paṭijānanti assāsappattā”ti evaṃ vā ettha yojanā.

Tapojigucchāvādavaṇṇanā

55. Pakatā hutvā vicchinnā **vippakatā**ti āha “**anīṭṭhitāva hutvā ṭhitā**”ti.

56. **Vīriyena pāpajigucchanavādoti** lūkhapaṭipattisāadhanena vīriyena attataṇhāvinodanavasena pāpakassa jigucchanavādo. Jigucchatīti **jiguccho**, tabbhāvo **jegucchaṃ**, adhikaṃ jegucchaṃ adhijegucchaṃ, ativiya pāpajigucchanam, tasmim **adhijegucche**. Kāyadaḥhībahulaṃ tapatīti **tapo**, attakilamathānuyogavasena pavattaṃ vīriyaṃ, tena kāyadaḥhībahulatānimittassa pāpassa jigucchanam, virajjanampi **tapojigucchā**ti āha “**vīriyena pāpajigucchā**”ti. Ghāsacchādanasenāsanataṇhāvinodanamukhena attasnehavirajjananti attho. Upari vuccamānesu nānākāresu acelakādivatesu ekajjhaṃ samādinnaṃ parisodhanaṃ evettha **pāripūraṇam**, na sabbesaṃ anavasesato samādānaṃ tassa asambhavatoti āha “**paripuṇṇāti parisuddhā**”ti. **Parisodhana**ṇca nesaṃ sakasamayāsiddhena nayena paṭipajjanameva. Vipariyāyena aparisuddhatā veditabbā.

57. “**Ekam pañhampi na kathetī**”ti paṭhamam attanā pucchitapañhassa akathitattā vuttaṃ.

Tapanissitakoti attakilamathānuyogasaṅkhātam tapaṃ nissāya samādāya vattanako. **Sīhanādeti** sīhanādasuttavaṇṇanāyaṃ¹. Yasmā tattha vitthāritanayena veditabbāni, tasmā tassā atthappakāsanāya vuttanayenapi veditabbāni.

Upakkilesavaṇṇanā

58. “Sammā ādiyaṭī”ti vatvā **sammā ādiyana**ñjassa daḥhaggāho evāti āha “**daḥham gaṇhātī**”ti. “Sāsanāvacarenāpi dīpetabban”ti

1. Di-Ṭṭha 1. 291 piṭṭhe.

vatvā taṃ dassetuṃ “**ekacco hī**”ti-ādi vuttaṃ, tena dhutaṅgadharatāmattena attamanatā, paripuṇṇasaṅkappatā sammāpaṭipattiyā upakkilesoti imamatthaṃ dasseti, na yathāvuttatapasamādānadhutaṅgadharatānaṃ satipi aniyyānikatte sadisatanti daṭṭhabbāṃ.

“**Duvidhassāpī**ti ‘attamano hoti paripuṇṇasaṅkappo’ti ca evaṃ upakkilesabhedena vuttassa duvidhassāpi tapassino”ti keci. Yasmā pana aṭṭhakathāyaṃ sāsānikavasenāpi attho dīpito, tasmā bāhirakassa, sāsānikassa cāti evaṃ duvidhassāpi tapassinoti attho veditabbo. Tathā ceva hi uparipi atthavaṇṇanaṃ vakkhatīti. **Ettāvata**ti yadidaṃ “ko añño mayā sadiso”ti evaṃ atimānassa, anīṭṭhitakiccasseva ca “alamettāvata”ti evaṃ atimānassa ca uppādanaṃ, ettāvata.

Ukkaṃsatīti ukkaṭṭhaṃ karoti. **Ukkipatī**ti aññesaṃ upari khipati, paggaṇhātīti attho. **Param saṃhāretī**ti param saṃharaṃ nihīnaṃ karoti. **Avakkhipatī**ti adho khipati, avamaññatīti attho.

Mānamadakaraṇenāti mānasaṅkhātassa madassa karaṇena uppādanena. **Mucchito hotī**ti mucchāpanno hoti, sā pana mucchāpatti abhiṇṇhāsīlabbataparāmāsakāyaganthehi gadhitacittatā, tattha ca atilaggabhāvoti āha “**gadhito ajjhosanno**”ti. **Pamajjana**ñcettha¹ pamajjanañcettha evāti āha “**pamādamāpajjati**”ti. Kevalaṃ dhutaṅgasuddhiko hutvā kammaṭṭhānaṃ ananuyuñjanto tāya eva dhutaṅgasuddhikatāya attukkaṃsanādivasena pavatteyyāti dassetuṃ “**sāsane**”ti-ādi vuttaṃ. Tenāha “**dhutaṅgameva -pa- pacceṭi**”ti.

59. **Teye**va paccayā. **Suṭṭhu katvā paṭisaṅkharitvā laddhā**ti ādaragāravayogena sakkaccaṃ abhisāṅkharitvā dānavasena upanayavasena laddhā. **Vaṇṇabhaṇananti** guṇakittanaṃ. **Assā**ti tapassino.

60. **Vodā**santi byāsaṇaṃ, vibhajjananti attho. Taṃ panettha vibhajjanaṃ dvidhā icchitanti āha “**dvebhāgaṃ āpajjati**”ti. **Dve bhāge karoti**

1. Gijjhanañcettha (?)

ruccanāruccanavasena. **Gedhajātoti** sañjātagedho. **Mucchanam** nāma sativippavāseneva hoti, na satiyā satīti āha “**samuṭṭhassatī**”ti.

Ādinavamattampīti gadhitādibhāvena paribhoge ādinavamattampi **na passati**. **Mattaññutāti** paribhoge mattaññutā.

Paccavekkhaṇaparibhogamattampīti paccavekkhaṇamattena paribhogampi ekavāram paccavekkhitvāpi paribhuñjanampi **na karoti**.

61. **Vicakkasaṇṭhānāti** vipulatamacakkasaṇṭhānā. Sabbassa bhuñjanato ayokūṭasadisā dantā eva **dantakūṭam**. **Apasādetīti** pasādeti.

Acelakādivasenāti acelakavatādivasena. **Lūkhājīvinti** sallekhaṭṭipattiyā lūkhājīvikam.

62. **Tapam karotīti** bhāvanāmanasikāralakkhaṇam tapam carati caranto viya hoti. **Caṅkamaṇ otarati** bhāvanam anuyuñjanto viya. **Vihāraṇaṇam sammajjati** vattapaṭipattim pūrento viya.

“Ādassayamāno”ti vā pāṭho.

Kiñci vajjanti kiñci kāyikam vā vācasikam vā dosam. **Diṭṭhigatanti** viparītadassanam. **Aruccamānanti** attano siddhante paṭikkhittabhāvena aruccamānam. **Ruccati meti** “kappati me”ti **vadati**. **Anujānitabbanti** tacchāviparītabhūtabhāvena “evametan”ti anujānitabbam. **Savanamanoharītāya** “sādhu suṭṭhū”ti **anumoditabbam**.

63. Kujjhanasīlatāya **kodhano**. Vuttalakkaṇo upanāho etassa atthīti **upanāhī**. Evambhūto ca taṁsamaṅgī hotīti “**samannāgato hoti**”ti vuttam. Esa nayo ito paresupi.

Ayam pana viseso—issati usūyatīti **ussukī**. Saṭhanam asantaḡuṇasambhāvanam **saṭho**, so etassa atthīti **saṭho**. Santadosapaṭicchādanasabhāvā **māyā**, māyā etassa atthīti **māyāvī**. Garuṭṭhāniyānampi paṇipātākaraṇalakkaṇam thambhanam **thaddham**, tam ettha atthīti **thaddho**, guṇehi samānam, adhikañca atikkamitvā nihīnam katvā maññanasīlatāya **atimānī**. Asantaḡuṇasambhāvanatthikatāsaṅkhātā pāpā lāmakā icchā etassāti **pāpiccho**. Micchā viparītā diṭṭhi etassāti **micchādiṭṭhiko**. “Idameva saccam,

moghamaññan”¹ti evaṃ attanā attābhiniṇiṭṭhatāya satā diṭṭhi **sandiṭṭhi**, tameva parāmasatīti **sandiṭṭhiparāmāsī**. Aṭṭhakathāyaṃ pana “sayam diṭṭhi sandiṭṭhi”²ti vatthuvaseṇa attho vutto. Ā bālhaṃ viya dhīyatīti **ādhānanti** āha “**dalhaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ**”³ti. Yathāgahitaṃ gāhaṃ paṭinissajjanasīlo **paṭinissaggi**, tappaṭikkhepena **duppaṭinissaggi**. Paṭisedhattho hi ayaṃ **du-saddo** yathā “duppañño², dussīlo”³ti ca.

Parisuddhapapaṭikappattakathāvaṇṇanā

64. **Idha nigrodha tapassīti** yathānukkantaṃ purimapaḷim nigamanavasena ekadesena dasseti. Tenāha “**evaṃ bhagavā**”⁴ti-ādi. **Gahitaladdhanti** “acelaḥkāḍibhāvo seyyo, tena ca saṃsārasuddhi hoti”⁵ti evaṃ gahitaladdhiṃ. **Rakkhitaṃ tapanti** tāya laddhiyā samādiyitvā rakkhitaṃ acelakavatāditapaṃ. “**Sabbameva saṃkiliṭṭhaṃ**”⁶ti iminā yaṃ vakkhati **parisuddhapāḷivaṇṇanāyaṃ** “lūkhatapassino ceva dhutaṅgadharassa ca vasena yojanā veditabbā”⁷ti⁴, tassa parikappitarūpassa lūkhassa tapassinoti ayamettha adhippāyoti dasseti. “**Parisuddhapāḷidassanattāṇaṃ**”⁸ti ca iminā tiṭṭhiyānaṃ vasena pāḷiyevettha labbhati, na pana tadatthoti dasseti. **Vuttavipakkhavasena**ti vuttassa atthassa paṭipakkhavasena, paṭikkhepavasena⁹ti attho. **Tasmim ṭhāneti** hetu-atthe bhumanti tassa hetu-atthena karaṇavacanena atthaṃ dassento “**evaṃ so tenā**”¹⁰ti-ādimāha. **Uttari vāyamaṇānoti** yathāsamādinnehi dhutadhammehi aparituṭṭho, apariyositasāṅkappo ca hutvā upari bhāvanānuyogavasena sammāvāyāmaṃ karonto.

69. **Ito paranti ito** yathāvuttanayato paraṃ. **Aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vāti** tapojigucchāya aggabhāvaṃ vā sārabhāvaṃ vā **ajānanto**. “Ayamevassa aggabhāvo sārabhāvo”¹¹ti maññamāno “**aggappattā, sārappattā cā**”¹²ti āha.

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23; Khu 1. 162; Khu 7. 57; Khu 10. 80 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 366 piṭṭhe.

3. Aṃ 2. 221; Aṃ 3. 367; Vi 1. 116; Khu 1. 57 piṭṭhesu.

4. Dī-Ṭṭha 3. 23 piṭṭhe.

Parisuddhatacappattādikathāvaṇṇanā

70. Yamanam saṁyamanam **yāmo**, himsādīnam akaraṇavasena catubbidho yāmo **cātuyāmo**, so eva saṁvaro, tena saṁvuto guttasabbadvāro **cātuyāmasaṁvarasaṁvuto**. Tenāha “**catubbidhena saṁvarena pihito**”ti. **Atipātanam** himsananti āha “**pāṇam na hanati**”ti¹. Lobhacittena bhāvitam sambhāvanti katvā **bhāvitam nāma pañca kāmagaṇā**. Ayañca tesu tesameva samudācāro maggoṭṭhāpakam viyāti āha “**tesam saññāyā**”ti.

Etanti abhiharaṇam, hīnāya anāvattanañca. Tenāha “**so abhiharatīti-ādilakkhaṇam**”ti. **Abhiharatīti** abhibuddhim neti. Tenāha “**uparūpari vadḍheti**”ti. Cakkavattināpi pabbajitassa abhivādanādi karīyatevāti pabbajjā seṭṭhā guṇavisesayogato, dosavirahitato ca, yato sā paṇḍitapaññattā vuttā. Gihibhāvo pana nihīno tadubhayābhāvatoti āha “**hīnāya gihibhāvattāyā**”ti.

71. **Tacappattāti** tacam pattā², tacasadisā hotīti attho.

74. **Titthiyānam vassenāti** titthiyānam samayavasena. **Nesanti** titthiyānam. **Tanti** dibbacakkhum. **Sīlasampadāti** sabbākārasampannam catupārisuddhisīlam. **Tacasārasampattitoti** tacatapo jigucchāyāsārasampattito³. **Visesabhāvanti** visesasabhāvam.

Acelakapāḷimattampīti acelakapāḷi-āgatattamattampi **natthi**, tasmā mayam anassāma vinaṭṭhāti attho. **A-kāro vā nipātamattam, nassāmāti** vinassāma. **Kuto parisuddhapāḷīti** kuto eva amhesu parisuddhapāḷi-āgatapaṭipatti. Esa nayo sesesupi. **Sutivasenāpīti** sotapathāgamanamattenāpi **na jānāma**.

1. Na pāṇam atipātetīti (Ka)

2. Tacappattā viya (Ka)

3. Tapojigucchāya tacasārasampattito (?)

Nigrodhassapajjhāyanavaṇṇanā

75. **Assāti** sandhānassa gahapatissa. **Kakkhaḷanti** pharusam. **Durāsadavacananti** avattabbavacanam. Yasmā pharusavacanam yaṃ uddissa payuttam, tasmim khamāpīte khamāpakassa paṭipākatikam hoti, tasmā “**ayam mayi**”ti-ādi vuttam.

76. **Bodhatthāyadhammam deseti**, na attano buddhabhāvaghosanatthāya. **Vādatthāyāti** paravādabhañjanavādatthāya. **Rāgādisamanatthāya dhammam deseti** na antevāsikamyatāya. **Oghanittharaṇatthāyāti** caturghanittharaṇatthāya dhammam deseti sabbaso orapārātiṇṇamāvahattā desanāya. **Sabbakilesaparinibbānatthāya dhammam deseti** kilesānam lesenapi desanāya aparāmaṭṭhabhāvato.

Brahmacariyapariyosānādivaṇṇanā

77. **Idam sabbampīti** sattavassato paṭṭhāya yāva “sattāhan”ti padam, idam sabbampi vacanam. **Asaṭho pana amāyāvī ujujātiko** tikkhapaṇṇo ugghaṭitaññūti adhippāyo. So hi taṃmuhutteneva arahattam pattum sakkhissatīti. **Vaṅkavaṅkoti** kāyavaṅkādihipi vaṅkehi vaṅko jimho kuṭilo. “**Saṭham panāham anusāsituṃ na sakkomi**”ti na idam bhagavā kilāsubhāveneva vadati, atha kho tassa abhājanabhāveneva.

78. **Pakatiyā ācariyoti** yo eva tumhākam ito pubbe pakatiyā ācariyo ahosi, so eva idānapi pubbāciṇṇavasena ācariyo hotu, na mayam tumhe antevāsike kātukāmāti adhippāyo. **Na mayam tumhākam uddesena atthikā**, dhammatantimeva pana tumhe ñāpetukāmamhāti adhippāyo. **Ājīvatoti** jīvikāya vuttito. **Akusalāti koṭṭhāsam pattāti** akusalāti taṃ taṃ koṭṭhāsataṃyeva upagatā. **Kilesadarathasampayuttāti** kilesadarathasahitā taṃsambandhanato. Jātijarāmarañānam hitāti **jātijarāmarañiyā**. Saṃkilesa ettha atthi, saṃkilese vā niyuttāti **saṃkilesikā**. **Vodānam** vuccati visuddhi, tassa paccayabhūtattā **vodāniyā**. Tathābhūtā cete vodāpentīti āha “**satte vodāpentī**”ti. Sikhāppattā paññāya pāripūrivepullatā maggaphalavaseneva

icchitabbāti āha “**maggapaññā -pa- vepullatan**”ti. Ubhopi vā etāni pāripūrivepullāni. Yā hi tassa pāripūrī, sā eva vepullatāti. **Tatoti** saṃkilesadhammappahānavodānadhammābhībuddhihetu.

79. “**Yathā mārena**”ti nayidaṃ nidassanavasena vuttaṃ, atha kho tathābhāvakathanamevāti dassetuṃ “**māro kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Athāti** mārena tesāṃ pariyuṭṭhānappattito pacchā aññāsīti yojanā. Kasmā pana bhagavā pageva na aññāsīti? Anāvajjitattā. **Māraṃ paṭibāhitvāti** mārena tesu kataṃ pariyuṭṭhānaṃ vidhametvā, na tesāṃ sati payojane buddhānaṃ dukkaraṃ. **Soti** maggaphaluppattihetu. **Tesaṃ** paribbājakānaṃ.

Phuṭṭhāti pariyuṭṭhānavasena phuṭṭhā. **Yatrāti** niddhāraṇe bhumanti āha “**yesū**”ti. **Aññāṇatthanti** ājānanatthaṃ, upasaggamattañcettha ā-kāroti āha “**jānanatthan**”ti, vīmaṃsanatthanti attho. **Cittaṃ nuppannanti** “jānāma tāvassa dhammaṃ”ti ājānanatthaṃ “brahmacariyaṃ carissāmā”ti ekasmiṃ divase ekavārampi tesāṃ cittaṃ nuppannaṃ. Sattāho pana vuccamāno etesaṃ kiṃ karissatīti yojanā. **Sattāhaṃ pūretunti** sattāhaṃ brahmacariyaṃ pūretuṃ, brahmacariyavasena vā sattāhaṃ pūretunti attho.

Paravādabhindananti paravādamaddanaṃ. **Sakavādasamussāpananti** sakavādapaggaṇhanaṃ. **Vāsanāyāti** saccasamapaṭivedhavāsanāya. **Nesanti** ca pakaraṇavasena vuttaṃ. Tadaññesampi hi bhagavato sammukhā, paramparāya ca devamanussānaṃ suṇantānaṃ vāsanāya paccayo evāti. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Udumbarikasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

3. Cakkavattisutta

Attadīpasaraṇatāvannaṇā

80. **Uttānaṃ** vuccati pākaṭaṃ, tappaṭikkhepena **anuttānaṃ** apākaṭaṃ, paṭicchannaṃ, apacuraṃ, duviññeyyaṇca. Anuttānaṇaṃ padānaṃ vaṇṇanā **anuttānapadavaṇṇanā**. Uttānapadavaṇṇanāya payo janābhāvato **anuttānaggahaṇaṃ**. “**Mātulā**”ti itthiliṅgavasena laddhanāmo eko rukkho, tassā āsannappadese māpitattā nagarampi “mātulā”tveva paññāyittha. Tena vuttaṃ “**mātulāyanti evaṃnāmake nagare**”ti. **Avidūre**ti tassa nagarassa avidūre.

Kāmañcetta sutte “bhūtapubbaṃ bhikkhave Rājā Daḍhanemi nāma ahoṣī”ti-ādina atītavaṃsadīpikā kathā ādito paṭṭhāya āgatā, “aḍḍheteyyavassasatāyukānaṃ manussānaṃ vassasatāyukā puttā bhavissanti”ti-ādina pana savisesaṃ anāgatattapaṭisaṃyuttā kathā āgatāti vuttaṃ “**anāgatavaṃsadīpikāya suttantakathāyā**”ti. Anāgatattadīpanaṃhi acchariyaṃ, tatthāpi anāgatassa sammāsambuddhassa paṭipattikittanaṃ acchariyatamaṃ. **Samāgamenā**ti sannipātena.

“**Bhattachaṃ amanāpan**”ti-ādi kevalaṃ tesaṃ parivitakkamattaṃ. **Amanāpanti** amanuññaṃ. Buddhesu kato appakopi aparādho appako kāro viya garutaravipākoti āha “**buddhehi saddhiṃ -pa- sadisaṃ hoti**”ti. **Tatrā**ti tasmaṃ mātulanagarassa samīpe, tassaṃ vā parisāyaṃ.

Attadīpāti ettha kāmaṃ yo paro na hoti, so attāti sasantāno “attā”ti vuccati, hitasukhesibhāvena pana attanibbisesattā dhammo idha “**attā**”ti adhippeto. Tenāha “**attā nāma lokiyalokuttaro dhammo**”ti. Dvidhā āpo gato etthāti **dīpo**, oghena anajjhotthato bhūmibhāgo. Idha pana kāmoghādīhi anajjhottharaṇiyattā dīpo viyāti **dīpo**, attā dīpo paṭiṭṭhā etesanti **attadīpā**. Tenāha “**attānaṃ dīpan**”ti-ādi. Dīpabhāvo cettha paṭisaraṇatāti āha “**idaṃ tasseva vevacanaṃ**”ti. **Aññasaraṇapaṭikkhepavacanaṃ**ti aññasaraṇabhāvapaṭikkhepavacanaṃ. Idañhi na aññaṃ saraṇaṃ

katvā viharāṇasseva paṭikkhepavacanaṃ, atha kho aññassa saraṇasabhāvasseva paṭikkhepavacanaṃ tappaṭikkhepe ca tena itarassāpi paṭikkhepasiddhito. Tenāha “**na hī**”ti-ādi. Idāni tamevattharū suttantarena¹ sādhetuṃ “**vuttampi cetan**”ti-ādi. Yadi ettha pākatiko attā icchito, kathaṃ tassa dīpasaraṇabhāvo, tasmā adhippāyiko ettha attā bhavēyyāti pucchati “**ko panettha attā nāmā**”ti. Itaro yathādhippetarū attānaṃ dassento “**lokiyalokuttaro dhammo**”ti. Dutiyavāropi paṭhamavārasseva pariyāyabhāvena desitoti dassetuṃ “**tenāhā**”ti-ādi vuttaṃ.

Gocareti bhikkhūnaṃ gocarattāṇabhūte. Tenāha “**carituṃ yuttaṭṭhāne**”ti. Saketi kathaṃ paṇāyaṃ bhikkhūnaṃ sakoti āha “**pettike visaye**”ti. Pitito sammāsambuddhato āgatattā “ayaṃ tumhākaṃ gocaro”ti tena uddiṭṭhattā **pettike visayeti**. Carantanti sāmi-atthe upayogavacananti āha “**ayamevattho**”ti, carantānanti ca attho, tenāyaṃ vibhattivipallāsenapi vacanavipallāsenapīti dasseti. Kilesamārassa otārālābheneva itaramārānampi otārālābho veditabbo. **Ayaṃ panatthoti** gocare caraṇaṃ sandhāyāha, vatthu pana byatirekamukhena āgataṃ.

Sakuṇe hantīti **sakuṇagghi**, mahāsenasakuṇo. **Ajjhappattāti** abhibhavanavasena pattā upagatā. **Na myāyanti** me ayaṃ sakuṇagghi nālaṃ **abhavissa**. **Naṅgalakatthakaraṇanti** naṅgalena kasitappadeso. **Leḍḍuttāṇanti** leḍḍūnaṃ utthapitatthānaṃ. **Sake baleti** attano balahetu. **Apatthaddhāti** avagāḷhatthambhā sañjātatthambhā. **Assaramānāti**² avhāyanti.

Mahantaṃ leḍḍunti naṅgalena bhinnatthāne sukkhatāya tikhiṇasiṅga-ayoghanasadisāṃ mahantaṃ leḍḍuṃ. **Abhiruhitvāti** tassa adhobhāgena attanā pavisitvā nilīnayoggappadesāṃ sallakkhetvā tassupari caṅkamanto **assaramāno aṭṭhāsi**. “**Ehi kho**”ti-ādi tassa assāramānākāradassanaṃ. **Sannayhāti** vātaggaḥaṇavasena **ubho pakkhe** samaṃ ṭhapetvā. **Paccupādīti** pāvīsi. **Tatthevāti** yattha pubbe lāpo ṭhito, tattheva

1. Khu 1. 37 piṭṭhe Dhammapade.

2. Asaṃvadamaṇā (Pāḷiyam)

leḍḍumhi. **Uranti** attano urappadesaṃ. **Paccatālesī**ti pati atālesi sārambhavasena vegena gantvā paharaṇato vidhārentī patālesi.

Ārammaṇanti paccayaṃ. “Avasaraṇ”ti keci.

“Kusalānaṃ”ti evaṃ pavattāya desanāya ko anusandhi? Yathā-anusandhi eva. Ādito hi “attadīpā bhikkhave viharathā”ti-ādinā¹ yeva attadhammapariyāyena lokiyalokuttaradhammā gahitā, teyevettha kusalaggahaṇena gahitāti. **Anavajjalakkhaṇānanti** avajjapaṭipakkhasabhāvanāṃ. “Avajjarahitasabhāvanāṃ”ti keci. Tattha purime atthavikappe vipākadhammadhammā eva gahitā, dutiye pana vipākadhammāpi. Yadi evaṃ kathaṃ tesāṃ samādāya vattananti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbaṃ “vipākadhammā sīlādi viya samādāya vattitabbā”ti. **Samādānanti** pana attano santāne sammā ādānaṃ paccayavasena pavattiyevāti daṭṭhabbaṃ. Vipākadhammā hi paccayavisesehi sattasantāne sammadeva āhitā āyu-ādisampattivisesabhūtā uparūparikusalavisesupattiyā upanissayā hontīti vadanti. **Puññaṃ pavaḍḍhatī**ti ettha **puññanti** uttarapadalopenāyaṃ niddesoti āha “**puññaṃ phalaṃ vaḍḍhati**”ti. **Puññaṃ phalaṃ** ca ekadesasarūpekasesena vuttaṃ “**puññaṃ ca puññaṃ phalaṃ ca puññaṃ phalaṃ**”ti āha “**uparūpari puññaṃ pi puññaṃ vipākopi veditabbo**”ti.

“**Mātāpitūnaṃ**”ti-ādi nidassanamattaṃ, tasmā aññaṃ pi evarūpaṃ hetūpanissayaṃ kusalaṃ daṭṭhabbaṃ. **Sinehavasena**ti upanissayabhūtassa sinehassa vasena, na sampayuttassa. Na hi sinehasampayuttaṃ nāma kusalaṃ atthi. **Mudumaddavacittanti** mettāvasena ativiya maddavantaṃ cittaṃ. Yathā matthakappattaṃ vaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ “**mātāpitūnaṃ -pa- mudumaddavacittan**”ti vuttaṃ, evaṃ matthakappattameva vivaṭṭagāmikusalaṃ dassetuṃ “**cattāro sati -pa- bodhipakkhiyadhammā**”ti vuttaṃ. Tadaññepi pana dānasīlādidhammā vaṭṭassa upanissayabhūtā **vaṭṭagāmikusalaṃ**. Vivaṭṭassa upanissayabhūtā **vivaṭṭagāmikusalaṃ**ti veditabbā. **Pariyosānanti** phalavisesāvaḥatāya phaladāya koṭi sikhāppatti, devaloke ca pavattisirivibhavoti pariyosānaṃ “**manussaloke**”ti visesitaṃ, manussalokavaseneva

cāyaṃ desanā āgatāti. Maggaphalanibbānasampatti pariyosānanti yojanā. **Vivaṭṭagāmikusalassa vipākam suttapariyosāne dassissati** “atha kho bhikkhave Saṅkho nāma rājā”ti-ādinā¹.

Dalhanemicakkavattirājakathāvaṇṇanā

81. **Idhāti** imasmiṃ “kusalānaṃ bhikkhave dhammānaṃ”ti-ādinā² suttadesanāya āraddhaṭṭhāne vaṭṭavivaṭṭagāmibhāvena sādharāṇe kusalaggahaṇe. Tattha **vaṭṭagāmikusalānusandhivasena “bhūtapubbaṃ bhikkhave”ti desanaṃ ārabhi**, ārabhanto ca desiyamānamattaṃ. Dhammapaṭiṅgāhakānaṃ bhikkhūnaṃ saṅkhepato evaṃ dīpetvā ārabhīti dassetuṃ **“bhikkhave”ti-ādi vuttaṃ**, paṭhamam tathā adīpentopi bhagavā atthato dīpeti viyāti adhippāyo.

82. **Īsakampīti** appamattakampi. **Avasakkīti** ogatabhaṭṭham. **Nemi-abhimukhanti** nemippadesassa sammukhā. **Bandhiṃsu** cakkarananassa osakkītānosakkītabhāvaṃ jānituṃ. **Tadetanti** yathāvuttaṭṭhānā cavanaṃ. **Atibalavadoseti** rañño balavati anatto upaṭṭhite **sati**.

Appamattoti rañño āṇāya pamādaṃ akaronto.

Ekasamuddapariyantamevāti jambudīpameva sandhāya vadati. So uttarato assakaṇṇapabbatena paricchinnam hutvā attānaṃ parikkhipitvā ṭhita-ekasamuddapariyanto. **Puññiddhivasenāti** cakkavattibhāvavahāya puññiddhiyā vasena.

83. **Evaṃ katvāti** kāsāyāni vatthāni acchādetvā. **Sukataṃ kammanti** dasakusalakammavattameva vadati.

“Dasavidham, dvādasavidhan”ti ca vuttavibhāgo parato āgamissati. **Pūrentenevāti** pūretvā ṭhiteneva. **Niddoseti** cakkavattivattassa paṭipakkhabhūtānaṃ dosānaṃ apagamane niddose. **Cakkavattīnaṃ vatteti** cakkavattirājūhi vattitabbavatte. Bhāvinī bhūte viya hi upacāro yathā “agamā rājagahaṃ buddho”ti³. Adhigatacakkavattibhāvāpi hi te tattha vattantevāti tathā vuttaṃ.

1. Dī 3. 63 piṭṭhe.

2. Dī 3. 65 piṭṭhe.

3. Khu 1. 340 piṭṭhe Suttanipāte.

Cakkavatti-ariyavattavaṇṇanā

84. Aññathā vattitum adento so dhammo adhiṭṭhānam etassāti tadadhiṭṭhānam, tena **tadadhiṭṭhānena cetasā. Sakkarontoti** ādarakiriyāvasena karonto. Tenāha “**yathā**”ti-ādi. **Garum karontoti** pāsānacchattam viya garukaraṇavasena garum karonto. Tenevāha “**tasmim gāravuppattiyā**”ti. **Mānentoti** sambhāvanāvasena manena piyāyanto. Tenāha “**tamevā**”ti-ādi. Evam pūjayato apacāyato evaṇca yathāvuttasakkārādisambhavoti tam dassetum “**taṁ apadisitvā**”ti-ādi vuttam. “**Dhammādhipatibhūto āgatabhāvenā**”ti iminā yathāvuttadhammassa jeṭṭhakabhāvena purimapurimatara-attabhāvesu sakkacca samupacitabhāvam dasseti. “**Dhammavaseneva sabbakiriyānam karaṇenā**”ti etena ṭhānanisajjādīsu yathāvuttadhammaninnaṇapabbhārabhāvam dasseti. **Assāti** rakkhāvaraṇaguttiyā. **Param rakkhanto** aññam diṭṭhadhammikādi-anatthato rakkhanto teneva paratthasāadhanena khanti-ādiḡuṇena **attānam** tato eva **rakkhati. Mettacittatāti** mettacittatāya. **Nivāsanapārupanagehādīnam** sītuṇhādipaṭibāhanena **āvaraṇam**¹. **Anto janasminti** abbhantarabhūte puttadārādijane.

“**Sīlasamvare patiṭṭhāpehi**”ti iminā rakkham dasseti, “**vatthagandhamālādīni dehi**”ti iminā āvaraṇam, itarena guttiṁ. **Bhattavetasampadānenapīti pi-saddena** sīlasamvare patiṭṭhāpanādīni sampiṇḍeti. Eseva nayo ito paresupi **pi-saddaggahaṇesu**. Nigamo nivāso etesanti **negamā**, evam **jānapadāti** āha “**nigamavāsino**”ti-ādi.

Nivavidhā mānamadāti “seyyohamasmi”ti-ādi² nayappavattiyā navavidhā mānasaṅkhātā madā. Māno eva hettha pamajjanākārena pavattiyā mānamado. Sobhane kāyikavācasikakamme ratoti **sūrato** ukārassa dīgham katvā, tassa bhāvo **soraccam**, kāyikavācasiko avītikkamo, sabbam vā kāyavacīsucaritam. Suṭṭhu oratoti **sorato**, tassa bhāvo **soraccam**, yathāvuttameva sucaritam. **Rāgādīnanti** rāgadosamohamānādīnam. **Damanādīhīti** damanasamanapariniḡbāpanehi.

1. Nivāraṇā āvaraṇam (?)

2. Saṁ 2. 308; Abhi 1. 225; Abhi 2. 366 Khu 7. 61, 336 piṭṭhesu.

Ekamatthānanti ekaṃ cittaṃ, ekaccaṃ attano cittanti attho. Rāgādīnāhi pubbabhāgiyaṃ damanādi paccekaṃ icchitabbaṃ, na maggakkhaṇe viya ekajjhaṃ paṭisaṅkhānamukhena pajahanato. **Ekamattānanti** vā vivekavasena ekaṃ ekātināṃ attānaṃ. **Kāle kāleti** tesaṃ santikaṃ upasaṅkamitabbe kāle kāle.

Idha ṭhatvāti “idaṃ kho tāta tan”ti evaṃ nigamanavasena vuttaṭṭhāne ṭhatvā. **Vattanti** ariyacakkavattivattaṃ. **Samānetabbanti** “dasavidhaṃ, dvādasavidhan”ti ca heṭṭhā vuttagaṇanāya ca samānaṃ kātappaṃ anūnaṃ anadhikaṃ katvā dassetabbam. **Adhammarāgassāti** ayuttaṭṭhāne rāgassa. **Visamalobhassāti** yuttaṭṭhānepi ativiya balavabhāvena pavattalobhassa.

Cakkaratanapātubhāvavaṇṇanā

85. **Vattamānassāti** paripuṇṇe cakkavattivatte vattamānassa, no aparipuṇṇeti āha “**pūretvā vattamānassā**”ti. Kittāvatā panassa pāripūrī hotīti? Tattha “katādhikārassa tāva heṭṭhimaparicchedena dvādasahipi saṃvaccharehi pūradi, pañcaviṣatiyā, paññāsāya vā saṃvaccharehi. Ayañca bhedo dhammacchandassapi tikkhamajjhamudutāvasena, itarassa tato bhiyyopi”ti vadanti.

Dutiyādicakkavattikathāvaṇṇanā

90. **Attano matiyāti** paramparāgataṃ purāṇaṃ tantim paveṇim laṅghitvā attano icchitākārena. Tenāha “**porāṇakan**”ti-ādi.

Na pabbantīti samiddhiyā na pūrenti, phitā na hontīti attho. Tenāha “**na vaḍḍhantī**”ti. Tathā cāha “**katthaci suññā hontī**”ti. Tattha tattha rājakicce raññā amā saha vattantīti **amaccā**, yehi vinā rājakiccaṃ nappavattati. Paramparāgatā hutvā rañño parisāya bhavāti **pārisajjā**. Tenāha “**parisāvacarā**”ti. Tasmim ṭhānantare ṭhapitā hutvā rañño āyaṃ, vayañca yāthāvato gaṇentīti **gaṇakā**. Jātikulasutācārādivasena puthuttaṃ gatattā mahatī mattā etesanti **mahāmattā**, te pana mahānubhāvā amaccā evāti āha “**mahā-amaccā**”ti. Ye rañño hatthānikādīsu avaṭṭhitā, te **anīkatṭhāti** āha

“hatthi-ācariyādayo”ti. Mantam paññam asitā hutvā jīvantīti **mantassājīvino**, matisajīvāti attho, ye tattha tattha rājakicce upadesadāyino. Tenāha “**mantā vuccati paññā**”ti-ādi.

Āyuvaṇṇādiparihānikathāvaṇṇanā

91. **Balavalobhattā**ti “imasmiṃ loke idāni daliddamanussā nāma bahū, tesam sabbesam dhane anuppadiyamāne mayham kosassa parikkhayo hoti”ti evam uppannabalavalobhattā. Uparūparibhūmīsūti chakāmasaggasaṅkhātāsu uparūparikāmaḥbhūmisu. Kammasa phalam aggam nāma, tam panettha uddhagāmīti āha “**uddhamaggamassā**”ti. Sagge niyuttā, saggappayojanāti vā **sovaggikā**. **Dasanam visesānanti** dibba-āyuvaṇṇayasasukha-ādhipateyyānañceva dibbarūpādīnañca phalavisesānam. **Vaṇṇaggahaṇena** cettha sako attabhāvavaṇṇo gahito, **rūpaggahaṇena** bahiddhā rūpārammaṇam.

92. Suṭṭhu **nisiddhanti** yathāyaṃ iminā attabhāvena adinnam ādātum na sakkoti, evam sammadeva tato nisedhitam katvā. **Mūlahatanti** jīvitā voropanena mūle eva hatam.

96. Rāgavasena caraṇam **carittam**, carittameva **cārittam**, methunanti adhippāyo, tam pana “paresam dāresū”ti vuttattā “**micchācāran**”ti āha.

100. **Paccanīkadiṭṭhī**ti “atthi dinnam”ti-ādikāya¹ sammādiṭṭhiyā paṭipakkhabhūtā diṭṭhi.

101. **Mātucchādikā** upari sayameva vakkhati. **Atibalavalobhoti** ativiya balavā bahalakilesa, yena akāle, adese ca pavattati. **Micchādhammoti** micchā viparīto avisabhāgavatthuko lobhadhammo. Tenāha “**purisānan**”ti-ādi.

Tassa bhāvoti yena mettākaruṇāpubbaṅgadena cittena puggalo “matteyyo”ti vuccati, so tassa yathāvuttacittuppādo, tam samuṭṭhānā ca kiriya **matteyyatā**. Tenāha “**mātari sammā paṭipattiyā etam**

1. Ma 1. 358; Ma 2. 64; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

nāman”ti. Yā sammā pajjitabbe sammā appaṭipatti, sopi doso agāravakiriyādibhāvato. Vipphaṭipattiyam pana vattabbameva natthīti āha “**tassā abhāvo ceva tappaṭipakkhatā ca amatteyyatā**”ti. **Kulejettānanti** attano kule vuddhānam mahāpitucūlapitujettakabhātikādīnam.

Dasavassāyukasamayavaṇṇanā

103. “**Yan**”ti iminā samayo āmaṭṭho, bhummatthe cetam paccattavacananti āha “**yasmim samaye**”ti. Alam patinoti **alam pateyyā**. Tassā pariyattatā bhariyābhāvenāti āha “**dāturū yuttā**”ti. **Aggarasānīti** madhurabhāvena, bhesajjabhāvena ca aggabhūtarasāni.

Dippissantīti paṭipakkkhabhāvena samujjalissanti. Tenāha “kusalantipi na bhavissati”ti. **Aho purisoti** mātādīsupi īdiso, aññesaṃ kesaṃ kim vissajjessati, aho tejavapurisoti.

Gehe mātugāmaṃ viyāti attano gehe dāsibhariyābhūtamātugāmaṃ viya. **Missībhāvanti** mātādīsu bhariyāya viya cārittasaṅkaram.

Balavakopoti hantukāmatāvasena uppattiyā balavakopo. **Āghātetīti** āhanati, attano kakkhalaṭapharusabhāvena cittam vibādhatīti attho. Nissayadahanaraso hi doso. **Byāpādetīti** vināseti, **manopadūsanato** manassa pakopanato. **Tibbanti** tikkham, sā panassa tikkhatā sarīre avahantepi sinehavatthum laṅghitvāpi pavattiyā veditabbāti āha “**piyamānassapi**”ti-ādi.

104. Kappavināso **kappo** uttarapadalopena, antarāva kappo **antarakappo**. Taṇhādibhedo kappo etassa atthīti **kappo**, sattalokoti āha “**antarāva lokavināso**”ti. Svāyam antarakappo katividho, kathañcassa sambhavo, kim gatikoti antogadham codanam sandhāyāha “**antarakappo ca nāmā**”ti-ādi. **Lobhussadāyāti** lobhādhikāya **pajāya** vattamānāya.

Evam cintayimsūti pubbe yathānussavānussaraṇena, attano ca āyuvisesassa labhanato. **Gumbalatādīhi gahanam ṭhānanti** gumbalatādīhi sañchannatāya gahanabhūtam ṭhānam. **Rukkhehi gahananti** rukkhehi nirantaranicitehi

gahanabhūtaṃ. **Nadīvidugganti** chinnataṭāhi nadīhi orato, pārato ca viduggaṃ. Tenāha “**nadīnan**”ti-ādi. **Pabbatehi visamaṃ** pabbatantaraṃ. **Pabbatesu vā** chinnataṭesu durārohaṃ **visamaṭṭhānaṃ**. **Sabhāgeti** jīvanavasena samānabhāge sadise **karissanti**.

Āyuvannaḍdivaḍḍhanakathāvaṇṇanā

105. **Āyatanti** vā dīghaṃ cirakālikaṃ. Maraṇavasena hi ñātikkhaya āyato apunarāvattanato, na rājabhayādinā ukkamanavasena punarāvattiyāpi tassa labbhanato. **Osakkeyyāmāti** orameyyāma. Viramaṇampi atthato pajahanameva pariccajanabhāvatoti āha “**pajaheyyāmāti attho**”ti. **Sīlagabbhe vaḍḍhitattāti** mātu, pitu ca sīlavantatāya tadavayavabhūte gabbhe vaḍḍhi “sīlagabbhe vaḍḍhitā”ti vuttā, etena utu-āhārassa viya tadaññassāpi bāhirassa paccayassa vasena sattasantānassa visesādhānaṃ hotīti dasseti. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭikāyaṃ**¹ vuttameva. **Khettavisuddhiyāti** adhiṭṭhānabhūtavatthuvissuddhiyā. Nanu ca taṃ visesādhānaṃ jāyamānaṃ rūpasantatiyā eva bhavēyyāti? Saccametaṃ, rūpasantatiyā pana tathā āhitavisesāya arūpasantatiyā laddhūpakārā eva hoti tappaṭibaddhavuttibhāvato. Yathā kabaḷikārāharena upatthambhite rūpakāye sabbopi attabhāvo anuggahito eva nāma hoti, yathā pana rañño cakkavattino puññavisesaṃ upanissāya tassa itthiratanādīnaṃ anaññasādhāraṇā te te visesā sambhavanti tabbhāve bhāvato, tadabhāve ca abhāvato, evameva tasmim kāle mātāpitūnaṃ yathāvuttapuññavisesaṃ upanissāya tesāṃ puttānaṃ jāyamānaṃ dīghāyukatā khettavisuddhiyāva hotīti veditabbā saṃvegadhammachandādisamupabrūhitāya tadā tesāṃ kusalacetanāya tathā ulārabhāvena samuppajjanato. **Etthāti** imasmiṃ manussaloke, **tatthāti**² yathāvuttaṃ kusaladhammaṃ samādāya vattamāne sattanikāye. **Tatthevāti** tasmimyeva sattanikāye. “**Attanova sīlasampattiya**”ti vuttaṃ sasantatipariyāpannassa dhammassa tattha visesappaccayabhāvato. Khettavisuddhipi pana idhāpi paṭikkhipitum na sakkā.

1. Dī-Ṭī 1. 111 piṭṭhe.

2. Tatthāpi (Ka)

Koṭṭhāsāti cattārīsavassāyukāti-ādayo asītivassasahassāyukapariyosānā ekādasa koṭṭhāsā. **Adinnādānādīhīti ādi-**saddena kule jeṭṭhāpacāyikāpariyosānānaṃ dasannaṃ pāpakoṭṭhāsānaṃ gahaṇaṃ.

Saṅkharāja-uppattivannaṇā

106. **Evam uppajjanakataṇhāti** evaṃ vacībhedam pāpanavasena pavattā bhuñjitukāmatā. **Anasananti** kāyikakiriya asamattatāhetubhūto sarīrasaṅkoco. Tenāha “**avipphārikabhāvo**”ti-ādi. **Ghananivāsatanti** gāmanigamarājadhānīnaṃ ghananiviṭṭhataṃ aññamaññassa nātidūravattitaṃ. **Nirantarapūritoti** nirantaraṃ viya puṇṇo tatrūpagānaṃ sattānaṃ bahubhāvato.

Metteyyabuddhuppādavaṇṇanā

107. Kiñcāpi pubbe vaḍḍhamānakavasena desanā āgatā, idaṃ pana na vaḍḍhamānakavasena vuttaṃ. Kasmāti ce āha “**na hī**”ti-ādi. Sattānaṃ vaḍḍhamānāyukakāle buddhā na nibbattanti saṃsāre saṃvegassa dubbibhāvanīyattā. Tato vassasatasahassato orameva buddhuppādakālo.

108. Samussitaṭṭhena yūpo viyāti **yūpo**, yūpanti ettha sattā anekabhūmikūṭāgārovarakādivantatāyāti **yūpo**, pāsādo. **Raṇṇo hetubhūtenāti** hetu-atthe karaṇavacananti dasseti. Ussāhasampatti-ādinā mahatā rājānubhāvena, mahatā ca kittisaddena samannāgatattā catūhi saṅgahavatthūhi mahājanassa rañjanato **mahāpanādo nāma rājā jāto**. **Jātake**ti mahāpanādajātake¹.

Panādo nāma so rājāti “atīte panādo nāma so rājā assosī”ti attabhāvantaratāya attānaṃ paraṃ viya niddisati. Āyasmā hi bhaddajitthero attanā ajjhāvutthapubbaṃ suvaṇṇapāsādaṃ dassetvā evamāha. **Yassa yūpo suvaṇṇayoti** yassa raṇṇo ayaṃ yūpo pāsādo suvaṇṇayo suvaṇṇamayo. **Tiriyam soḷasubbedhoti** vitthārato soḷasasarapātappamāṇo, so pana aḍḍhayojanappamāṇo hoti.

1. Khu 5. 76 piṭṭhe.

Ubbhamāhu saḥassadhātī¹ ubbhaṃ uccabhāvamassa pāsādassa saḥassadhā saḥassakaṇḍappamāṇamāhu, so pana yojanato pañcavīsatiyojanappamāṇo hoti. Keci panettha gāthāsukhatthaṃ “āhū”ti dīghaṃ kataṃ, ahu ahosīti atthaṃ vadanti.

Saḥassakaṇḍoti saḥassabhūmiko, “saḥassakhaṇḍo”tipi pāṭho, so eva attho. **Satageṇḍūti** anekasataniyūhako. **Dhajālūti** tattha tattha niyūhasikharādīsu patiṭṭhapitehi sattidhajavīraṅgadhajādīhi dhajehi sampanno. **Haritāmāyoti** cāmikarasuvaṇṇamayo. Keci pana “**haritāmāyoti** haritamaṇiparikkhaṭo”ti vadanti. **Gandhabbāti** naṭā. **Chasahassāni saddadhāti** chamattāni gandhabbasahassāni saddadhā tassa pāsādassa sattasu ṭhānesu rañño abhiramāpanatthaṃ naccimsūti attho. Te evaṃ naccantāpi kira rājānaṃ hāsetuṃ nāsakkhimsu. Atha sakko devarājā devanaṃ pesetvā samajjaṃ kāresi, tadā rājā hasīti.

Koṭigāmo nāma māpito. **Vatthūti** bhaddajittherassa vatthu. Taṃ **Theragāthāvaṇṇanāyam**² vitthārato āgatameva. **Itarassāti** naḷakāradevapputtassa. **Ānubhāvāti** puññānubhāvanimittam.

Dānavasena datvāti taṃ pāsādaṃ attano pariggahabhāvaviyojanena dānamukhe niyojetvā. **Vissajjetvāti** citteneva pariccajanavasena datvā puna dakkhiṇeyyānaṃ santakabhāvakaraṇena nirapekkhapariccāgavasena vissajjetvā. **Ettakenāti** “bhūtapubbaṃ bhikkhave”ti-ādiṃ katvā yāva “pabbajissatī”ti padaṃ ettakena desanāmaggena.

Bhikkhuno āyuvāṇḍaḍḍhanakathāvaṇṇanā

110. **Idaṃ bhikkhuno āyusminti** āyusmiṃ sādhetabbe idaṃ bhikkhuno icchitabbaṃ ciraḷivītiyā hetubhāvatoti. Tenāha “**idaṃ āyukāraṇaṃ**”ti.

Sampannasīlassa
avippaṭisārapāmojjapītimassaddhisukhasamādhiyathābhūtañāṇādisambhavat
o taṃsamutṭhānapaṇītarūpehi kāyassa phuṭattā sarīre

1. Uddhamāhu saḥassadhā (Pāḷiyam)

2. Theragāthā-Ṭṭha 1. 363 piṭṭhe.

vaṇṇadhātu vippasannā hoti, kalyāṇo ca kittisaddo abbhuggacchatīti āha
“sīlavato hī”ti-ādi.

Vivekajaṃ pītisukhādīti ādi-saddena samādhijaṃ pītisukhaṃ, apītiyaṃ
kāyasukhaṃ, satipārisuddhijaṃ upekkhāsukhañca saṅgaṇhāti.

Appaṭikkūlatāvahoti appamāṇānaṃ sattānaṃ, attano ca tesu
appaṭikkūlabhāvato. Hitūpasamhārādivasena pavattiyā sabbadisāsu pharaṇa-
appamāṇavasena sabbadisāsu vipphārikatā.

“Arahattaphalasaṅkhātāṃ balan”ti vuttaṃ tassa akuppadhammatāya
kenaci anabhibhavanīyabhāvato.

“Loke”ti idaṃ yathā **“ekabalampī”**ti iminā sambandhīyati, evaṃ
“duppasahaṃ durabhisambhavan”ti imehipi sambandhitabbaṃ.
Lokapariyāpanneheva hi dhammehi tesāṃ balassa duppasahatā,
durabhisambhavatā, na lokuttarehīti. **Etthevā**ti etasmim arahattaphale eva,
tadatthanti attho.

Lokuttarapuñṇampīti lokuttarapuñṇampi puñṇaphalampi. **Yāva**
āsavakkhayā pavaḍḍhati vivaṭṭagāmikusaladhammānaṃ samādānahetūti
yojanā. **Amatapānaṃ pivimsu** heṭṭhimamaggaphalasamadhigamavasenāti
adhippāyo.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Cakkavattisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

4. Aggaññasutta

Vāseṭṭhabhāradvājaṇṇanā

111. **Etthāti** “pubbārāme, migāramātupāsāde”¹ti etasmim padadvaye. Koyaṃ pubbārāmo, kathaṅca pubbārāmo, kā ca migāramātā, kathaṅcassā pāsādo ahoṣīti etasmim antoline anuyoge. **Ayaṃ** idāni vuccamānā **anupubbikathā** ādito paṭṭhāya saṅkhepeneva anupubbikathā. **Padumuttaraṃ bhagavantaṃ** ekaṃ upāsikaṃ aggupatṭhāyikaṭṭhāne ṭhapentiṃ disvāna tattha saṅjātagāravabahuṃmānā tamevatthaṃ purakkhatvā bhagavantaṃ **nimantetvā**. **Meṇḍakaputtassa**¹ meṇḍakaseṭṭhiputtassa. **Sotāpannā** ahoṣi tathā katādhikārattā.

Mātuṭṭhāne ṭhapesi attano sīlacārasampattiyaṃ garuṭṭhāniyattā. **Upayoganti** tattha tattha appetaḥṭṭhāne appanāvasena viniyogaṃ agamaṃsu. **Aññehi ca** veḷuriyalohitaṅkamasāragallādihi. **Bhassatīti** otarati. **Suddhapāsādova na sobhatīti** kevalo ekapāsādo eva vihāro na sobhati. Niyūhāni bahūni niharitvā kattabbasenāsanāni “duvaḍḍhagehāni”²ti vadanti. Majjhe gabbho samantato anupariyāyatoti evaṃ dvikkhattuṃ vaḍḍhetvā katasenāsanāni **duvaḍḍhagehāni**. **Cūlapāsādāti** khuddakapāsādā.

Uttaradevīvihāro nāma nagarassa pācīnadvārasamīpe katavihāro.

Titthiyalingassa aggahitattā **neva titthiyaparivāsaṃ vasanti**. Anupasampannabhāvato āpattiyaṃ āpannāya abhāvato **na āpattiparivāsaṃ vasanti**. **Bhikkhubhāvanti** upasampadaṃ. **Tevijjasuttanti** imasmim dīghanikāye tevijjasuttam² **sutvā**.

113. **Anuvattamānā caṅkamimsu** ananucaṅkamane yathādhippetassa atthassa pucchānādīnaṃ asakkuṇeyyattā. **Tesanti** tesam dvinnam. Tenāha “**paṇḍitataro**”³ti. **Atthāti** bhavattā. **Kulasampannāti** sampannakulā uditodite brāhmaṇakule uppannā. **Brāhmaṇakulāti** kenaci pārijuñṇena

1. Meṇḍakaseṭṭhiputtassa (Atṭhakathāyaṃ)

2. Dī 1. 222 piṭṭhe.

anupaddutā eva brāhmaṇakulā. Tenāha “**bhogādisampannan**”ti-ādi. Ime **brāhmaṇā** uccā hutvā “imaṃ vasalaṃ pabbajjaṃ pabbajimsū”ti-ādinā jāti-ādīni ghaṭṭentā **akkosanti**. **Paribhāsantī**ti paribhavitvā bhāsanti. **Attano anurūpāyāti** attano ajjhāsayaṃ anurūpāya. Antarantarā vicchijja pavattiyamānā paribhāsā paripuṇṇā nāma na hoti khaṇḍabhāvato, tabbipariyāyato paripuṇṇā nāma hotīti āha “**antarā**”ti-ādi.

Appatiṭṭhatāyāti apassayarahitattā. **Vibhinnoti**¹ vinaṭṭho.

Itare tayo vaṇṇāti khattiyādayo vaṇṇā **hīnā**. Nanu khattiyāva seṭṭhā vaṇṇā yathā buddhā etarahi khattiyakule eva uppannāti? Saccametaṃ, te pana attano micchābhimānena, micchāgāhena ca “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti vadanti, taṃ tesāṃ vacanamattaṃ. “**Sujjhantī**ti suddhā honti, na nindaṃ garaṃ pāpuṇanti”ti vadanti. **Sujjhanti** vā saṃsārato sujjhanti, na sesā vaṇṇā asukkajātikattā, mantajjhenābhāvato cāti. Brahmuno **mukhato jātā** vedavacanato jātāti mukhato jātā. Tato eva brahmuno mahābrahmuno vedavacanato vijātāti **brahmajā**. Tena duvidhenāpi nimmitāti **brahmanimmitā**. Vedavedaṅgādibrahmadāyajjamarahantīti **brahmadāyādā**. **Muṇḍhake samaṇaketi** ettha **ka-kāro** garahāyanti āha “**nindantā jigucchantā vadantī**”ti. **Ibbheti** sudde, te pana gharabandhanena baddhā nihīnatarāti āha “**gahapatike**”ti. **Kaṇheti** kaṇhajātike. Bandhanaṭṭhena **bandhu**, kassa pana bandhūti āha “**mārassa bandhubhūte**”ti. **Pādāpacceti** pādato jātāpacce. Ayaṃ kira brāhmaṇānaṃ laddhi “brāhmaṇā brahmuno mukhato jātā, khattiyā urato, ūrūhi vessā, pādato suddā”ti.

114. Yasmā paṭhamakappikakāle catuvaṇṇavavatthānaṃ natthi, sabbeva sattā ekasadisā, aparabhāge pana tesāṃ payogabhedavasena ahosi, tasmā vuttaṃ “**porāṇaṃ -pa- ajānantā**”ti. **Laddhibhindanattāyāti** “brāhmaṇā brahmano puttā orasā mukhato jātā”ti evaṃ pavattāya laddhiyā viniveṭhanatthaṃ. **Puttappaṭilābhatthāyāti** “evaṃ mayāṃ pettikaṃ

1. Bhinno (Aṭṭhakathāyaṃ)

iṇaṃ sodhessāmā”ti laddhiyaṃ thatvā puttappaṭilābhāya. Ayañhettha dhammikānaṃ brāhmaṇānaṃ ajjhāsayo. **Sañjātapupphāti** rajassalā. Itthīnañhi kumāribhāvappattito paṭṭhāya pacchimavayato oraṃ asati vibandhe aṭṭhame aṭṭhame sattāhe gabbhāsayasaññite tatiye āvatte katipayā lohitapīlakā saṇṭhahitvā aggahitapupphā eva bhijjanti, tato lohitaṃ paggharati, tattha utusamaññā, pupphasamaññā ca. **Nesanti** brāhmaṇānaṃ. **Saccavacanaṃ** siyāti “brahmuno puttā”ti-ādivacanaṃ saccaṃ yadi siyā, **brāhmaṇīnaṃ -pa- mukhaṃ bhaveyya**, na cetam atthi.

Catuvannaṣuddhivaṇṇanā

115. **Mukhacchedakavādanti** “brāhmaṇā mahābrahmuno mukhato jātā”ti vādassa chedakavādaṃ. **Ariyabhāve asamattthāti** anariyabhāvāvahā. **Pakatikālakāti** sabhāveneva na suddhā. **Kaṇhoti** kiliṭṭho upatāpako. Tenāha “**dukkhoti attho**”ti.

Sukkabhāvo nāma parisuddhatāti āha “**nikkilesabhāvena paṇḍarā**”ti. **Sukkoti** na kiliṭṭho anupatāpakoti vuttaṃ “**sukhoti attho**”ti.

116. **Ubhayavokiṇṇeti**¹ vacanavipallāsenā vuttanti āha “**ubhayesu vokiṇṇesu**”ti. **Missībhūtesūti** “kadāci kaṇhā dhammā, kadāci sukkā dhammā”ti evaṃ ekasmiṃ santāne, ekasmiṃyeva ca attabhāve pavattiyā missībhūtesu, na pana ekajjhaṃ pavattiyā. **Etthāti** anantaravuttadhammāva anvādhiṭṭhāti āha “**kaṇhasukkadhammesū**”ti. Yasmā ca te brāhmaṇā na ceva te dhamme atikkantā, yāya ca paṭipadāya atikkameyyuṃ, sāpi tesam paṭipadā natthi, tasmā vuttaṃ “**vattamānāpi**”ti. **Nānujānanti** ayathābhuccavādabhāvato. **Anujānanañca** nāma abbhanumodananti tadabhāvaṃ dassentena “**nānumodanti, na pasaṃsanti**”ti vuttaṃ. **Catunnaṃ vaṇṇānanti** niddhāraṇe sāmivacanaṃ. **Tesanti** pana sambandhepi vā sāmivacanaṃ. **Te ca** brāhmaṇā **na evarūpā** na edisā, yādiso arahā ekadesenāpi tena tesam sadisatābhāvato, **tasmā** tena kāraṇena **nesam** brāhmaṇānaṃ

1. Ubhayavokiṇṇesu (Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāyaṇca)

“brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti vādaṃ **viññū** yathābhūtavādino buddhādayo ariyā **nānujānanti**.

Ārakattādīhīti ettha kilesānaṃ ārakattā pahīnabhāvato dūrattā **arahaṃ**, kilesārīnaṃ hatattā **arahaṃ**, saṃsāracakkassa arānaṃ hatattā **arahaṃ**, paccayādīnaṃ arahattā **arahaṃ**, pāpakaraṇe rahābhāvena **arahanti** evamattho veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana visuddhimagge,¹ taṃsaṃvaṇṇanāsu² ca vuttanayena veditabbo. **Āsavānaṃ khīṇattā**ti catunnampi āsavānaṃ anavasesato pahīnattā. **Brahmacariyavāsanti** maggabrahmacariyavāsaṃ. Tassa vāsassa pariyositattā **vutthavāso**, dasannampi vā ariyavāsānaṃ vutthattā **vutthavāso**. Vuttañhetam—

“Dasayime bhikkhave ariyāvāsā, yadariyā āvasimsu vā āvasanti vā āvasissanti vā, katame dasa? Idha bhikkhave bhikkhu pañcaṅgavippahīno hoti chaḷaṅgasamannāgato ekārakkho caturāpasseno panuṇṇapaccekasacco samavayasaṭhesano anāvilasaṅkappo passaddhakāyasaṅkhāro suvimuttacitto suvimuttapañño. Ime kho bhikkhave dasa ariyāvāsā”ti³.

Vussatīti vā **vusitaṃ**, ariyamaggo, ariyaphalañca, taṃ etassa atthīti atisayavacanicchāvasena arahā **“vusitavā”**ti vutto. **Karaṇīyaṃ** nāma pariññāpahānasacchikiriyābhāvanā dukkhassantaṃ kātukāmehi ekantato kattabbattā, taṃ pana yasmā catūhi maggehi paccekaṃ catūsu saccesu kātabbaṃ **kataṃ**, tasmā vuttaṃ **“catūhi -pa- katakaraṇīyo”**ti. Osīdāpanaṭṭhena bhārā viyāti **bhārā**, kilesā, khandhā ca. Vuttañhi “bhārā have pañcakkhandhā”ti⁴. **Ohāritoti** apanīto. **Sako attho sadatthoti** ettha **da-**kāro padasandhikaro. Kāmaṃ diṭṭhi-ādayopi saṃyojanāni eva, tathāpi taṇhāya bhavasāṃyojanaṭṭho sātisayo. Yathāha “avijjānīvaraṇānaṃ sattānaṃ taṇhāsāṃyojanānaṃ”ti⁵. Tato sā eva sutte⁶ samudayasaccabhāvena vuttā, tasmā vuttaṃ **“bhavasāṃyojanaṃ vuccati taṇhā”**ti. **Sammadaññā vimuttoti** sammā aññāya jānanabhūtāya

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 1. 219 piṭṭhe.

3. Am 3. 279 piṭṭhe.

4. Saṃ 2. 22 piṭṭhe.

5. Saṃ 1. 387, 388, 389, 392, 393, 394, 396; Saṃ 3. 199; Abhi 4. 30 piṭṭhe.

6. Dī 2. 246; Ma 1. 60, 84; Ma 3. 293; Saṃ 3. 369; Khu 9. 39, 330 piṭṭhesu.

aggamaggapaññāya sammā yathābhūtaṃ yaṃ yathā jānitabbaṃ, taṃ tathā jānitvā vimutto. **Imasmim loke**ti imasmim sattaloke. **Idhattabhāveti** imasmim attabhāve, **parattabhāveti** parasmim attabhāve, idhaloke, paraloke cāti attho.

117. **Antaravirahitā**ti vibhāgavirahitā. Tenāha “**attano kulena sadisā**”ti. Anuyantīti anuyantā, anuyantā eva **ānuyantā**, anuvattakā. Tenāha “**vasavattino**”ti.

118. **Niviṭṭhā**ti saddheyyavatthusmim anupavisanavasena niviṭṭhā. Tato eva tasmim adhikaṃ nivisanato **abhiniviṭṭhā**. **Acalatṭhitā**ti acalabhāve ṭhitā.

Yanti yaṃ kathetabbadhammaṃ anupadhāretvā, tadatthañca appaccakkaṃ katvā kathanam, **etaṃ aṭṭhānam** akāraṇam tassa bodhimūleyeva samucchinnattā. **Vicchindajananatthanti** ratanattayasaddhāya vicchindassa uppādanattham, aññathattāyāti attho. **Soti māro**. **Musāvādam kātuṃ nāsakkhī**ti āgataphalassa ariyasāvakassa purato musā vattuṃ na visahi, tasmā **āma mārosmīti paṭijāni**. **Silāpathaviyanti** ratanamayasilāpathaviyaṃ. Sinerum kira parivāretvā ṭhito bhūmippadeso sattaratanamayo, “suvaṇṇamayo”ti keci, sā vitthārato, ubbedhato anekayojanasahassaparimāṇā ativiya niccalā. **Kim tvaṃ etthāti** kimkāraṇā tvaṃ ettha. “Ṭhito”ti **accharaṃ pahari**. **Ṭhātuṃ asakkontoti** ariyasāvakassa purato ṭhātuṃ asakkonto. Ayañhi ariyadhammādhigamassa ānubhāvo, yaṃ māropi nāma mahānubhāvo ujukaṃ paṭipparitum¹ na sakkoti.

Maggo eva mūlaṃ **maggamūlaṃ**, tassa. **Sañjātattā** uppannattā. **Tena maggamūlena** patiṭṭhitasantāne laddhapatiṭṭhā. Bhagavato desanādhammaṃ nissāya ariyāya jātiyā jāto “**bhagavantaṃ nissāya ariyabhūmiyaṃ jāto**”ti vutto. “**Ure vasitvā**”ti idaṃ dhammaghosassa urato samuṭṭhānatāya vuttaṃ. **Ure vāyāmajanitābhijātītāya vā oraso**. Mukhato jātena jāto “**mukhato jāto**”ti vutto. Kāraṇakāraṇepi hi kāraṇe viya vohāro hoti “**tiṇehi bhattam siddhan**”ti. Keci pana “**vimokkhamukhassa**

1. Pabhiṭṭhātuṃ (?)

vasena jātattā mukhato jāto”ti vadanti, tatthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Purimenatthena yonijo, sedajo, mukhajoti tīsu sambandhesu mukhajena sambandhena bhagavato puttabhāvo vibhāvito. Atthadvayenāpi dhammajabhāvoyeva dīpito. Ariyadhammappattito laddhaviseso hutvā pavatto taduttarakālīko khandhasantāno “ariyadhammato jāto”ti veditabbo, ariyadhammaṃ vā maggaphalaṃ nissāya, upanissāya ca jāto sabbopi dhammappabandho “ariyadhammato jāto”ti gahetabbo. Tesāṃ pana ariyadhammānaṃ apariyositakiccatāya ariyabhāvena abhinibbattimattaṃ upādāya **“ariyadhammato jātattā”**ti vuttaṃ. Pariyositakiccatāya tathā nibbattipāripūriṃ upādāya **“nimmitattā”**ti vuttaṃ, yato “dhammajō dhammanimmito”ti vuttaṃ. “Navalokuttaradhammadāyaṃ ādiyātīti dhammadāyādo”tipi pātho. **Assāti** “bhagavatomhi putto”ti-ādinā vuttassa vākyassa. **Atthaṃ dassentoti** bhāvatthaṃ pakāsento. Tathāgathassa anaññasādhāraṇasīlādīdhammakkhandhassa samūhanivesavasena dhammakāyatāya na kiñci vattabbaṃ atthi, satthuṭṭhāniyassa pana dhammakāyataṃ dassetuṃ “kasmā Tathāgato dhammakāyoti vutto”ti sayameva pucchāṃ samuṭṭhāpetvā **“tathāgato hī”**ti-ādinā tamatthaṃ vissajjeti. **Hadayena cintetvāti** “imaṃ dhammaṃ imassa desessāmī”ti tassa upagatassa veneyyajanassa bodhanatthaṃ cittena cintetvā. **Vācāya abhinīharīti** saddhammadesanāvācāya karavīkarutamañjunā brahmassarena veneyyasantānābhimukhaṃ tadajjhāsayanurūpaṃ hitamatthaṃ nīhari upanesi. **Tenāti** tena kāraṇena evaṃsaddhammādhimuttibhāvena. **Assāti** tathāgatassa. **Dhammamayattāti** dhammabhūtattā. Idhādhippetadhammo seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtōti āha **“dhammakāyattā eva brahmakāyo”**ti. Sabbaso adhammaṃ pajahitvā anavasesato dhammo eva bhūtōti **dhammabhūto**. Tathārūpo ca yasmā sabhāvato dhammo evāti vattabbataṃ arahatīti āha **“dhammasabhāvo”**ti.

119. **Seṭṭhacchedakavādanti** “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo”ti¹ evaṃ vuttaseṭṭhabhāvacchedakavādaṃ. **Aparenapi nayanāti** yathāvuttaseṭṭhacchedakavādato aparenapi porāṇakalokuppattidassananayena. **Seṭṭhaccheda -pa-** dassetunti sopi hi “brāhmaṇova seṭṭho vaṇṇo, hīnā

aññe vaṇṇā”ti, “brāhmaṇā brahmuno puttā orasā mukhato jātā brahmajā”ti¹
ca evaṃ pavattāya micchādīṭṭhiyā viniveṭṭhano jātibrāhmaṇānaṃ
seṭṭhabhāvassa chedanato seṭṭhacchedanavādo nāma hotīti dassetunti attho.

Itthabhāvanti imaṃ pakārataṃ manussabhāvaṃ. Sāmaññajotanaṃ hi
visese avatiṭṭhati, pakaraṇavasena vā ayamattho avacchinno² daṭṭhabbo.
Maneneva nibbattāti bāhirapaccayena vinā kevalaṃ upacārajhānamasāva
nibbattā. Yāya upacārajjhānacetanāya te tattha nibbattā,
nīvaraṇavikkhambhanādinā uḷāro tassā pavattiviseso, tasmā
jhānaphalakappo tassā phalavisesoti āha “**brahmaloke viyā**”ti-ādi.
“**Sayaṃpabhā**”ti padānaṃ tattha sūriyālokādīhi vinā andhakāraṃ
vidhamantā sayameva pabhāsantīti **sayāṃpabhā**, antalikkhe ākāse carantīti
antalikkhacarā, tadaññakāmāvacarasattānaṃ viya sarīrassa
vicaraṇaṭṭhānassa asubhatābhāvato **subhaṃ**, subheva tiṭṭhantīti
subhaṭṭhāyinoti attho veditabbo.

Rasapathavipātubhāvavaṇṇanā

120. **Sabbaṃ cakkavāḷanti** anavasesaṃ koṭisatasahassaṃ cakkavāḷaṃ.
Samatanīti sañchādentī vipphari, sā pana tasmim udake patiṭṭhitā ahoṣīti āha
“**patiṭṭhahī**”ti. **Vaṇṇena sampannāti** sampannavaṇṇā.
Makkhikaṇḍakarahitanti makkhikāhi ca tāsāṃ aṇḍakehi ca rahitaṃ.

Atītānantarepi kappe loloyeva. Kasmā? Evaṃ ciraparicitalolatāvasena
sabbapaṭṭhamāṃ tathā akāsīti dasseti. **Kimevidanti** “vaṇṇatom, gandhato ca
tāva nītaṃ, rasato pana kimevidaṃ bhavissatī”ti samsayajāto vadati.
Tiṭṭhatīti³ atṭhāsi.

Candimasūriyādipātubhāvavaṇṇanā

121. **Āluppakārakanti** ettha ālopapariyāyo **āluppasaddoti** āha “**ālopaṃ
katvā**”ti.

1. Dī 3. 67 piṭṭhe.

2. Āvacchinno (Ka)

3. Patiṭṭhahitī (?)

Paccakkhabhūtānampi candimasūriyānaṃ pavattiyāṃ lokiyānaṃ sammoho hoti, taṃ vidhamitum **“ko pana tesaṃ”**ti-ādinā aṭṭha pañhāvissajjanāni gahitāni. Tattha **tesanti** candimasūriyānaṃ. **Kasminti** kasmim ṭhāne. **“Ko upari”**ti eteneva ko heṭṭhāti ayamatto vuttoyeva. Tathā **“ko sīghaṃ gacchatī”**ti iminā ko saṇikaṃ gacchatīti ayampi attho vuttoyeva. **Vīthiyoti** gamanavīthiyo. **Ekatoti** ekasmim khaṇe **pātubhavanti**. Sūriyamaṇḍale pana atthaṅgate candamaṇḍalaṃ paññāyittha. **Chandaṃ** ñatvāvāti ruciṃ ñatvā viya.

Ubhayanti anto, bahi ca.

Ujukanti āyāmato, vitthārato, ubbedhato ca. **Parimaṇḍalatoti** parikkhepato.

Ujukaṃ saṇikaṃ gacchati amāvāsīyaṃ sūriyena saddhim gacchanto divase divase thokaṃ thokaṃ ohīyanto puṇṇamāsīyaṃ upaḍḍhamaggameva ohīyanato. **Tiriyam sīghaṃ gacchati** ekasmimpi māse kadāci dakkhiṇato, kadāci uttarato dassanato. **“Dvīsu passesū”**ti idaṃ yebhuyyavasena vuttaṃ. Candassa purato, pacchato, samañca tārakā gacchantīyeva. **Attano ṭhānanti** attano gamanaṭṭhānaṃ. **Na vijahanti** attano vīthiyāva gacchanato. Sūriyassa ujukaṃ gamanassa sīghatā candassa gamanaṃ upādāya veditabbā. **Tiriyam gamanaṃ** dakkhiṇadisato uttaradisāya, uttaradisato ca dakkhiṇadisāya gamanaṃ **dandhaṃ** chahi chahi māsehi ijjanato. **Soti** sūriyo. **Kālapakkha-uposathatoti** kālapakkhe uposathe candena saheva gantvā tato paraṃ. **Pāṭipadadivaseti** sukkapakkhapāṭipadadivase. **Ohāya gacchati** attano sīghagāmitāya, tassa ca dandhagāmitāya. **Lekhā viya paññāyati** pacchimadisāyaṃ. **Yāva uposathadivasāti** yāva sukkapakkha-uposathadivasā. **“Cando anukkamena vaḍḍhitvā”**ti idaṃ uparibhāgato patitasūriyālokatāya heṭṭhato pavattāya sūriyassa dūrabhāvena divase divase anukkamena parihāyamānāya attano chāyāya vasena anukkamena candamaṇḍalappadesassa vaḍḍhamānassa viya dissamānatāya vuttaṃ, tasmā anukkamena vaḍḍhitvā viya. **Uposathadivase** puṇṇamāyaṃ **paripuṇṇo hoti**, paripuṇṇamaṇḍalo hutvā dissatīti attho. **Dhāvitvā gaṇhāti** candassa dandhagatitāya, attano ca sīghagatitāya.

Anukkamena hāyitvāti ettha “anukkamena vaḍḍhitvā”ti ettha vuttanayena attho veditabbo. Tattha pana chāyāya hāyamānatāya maṇḍalam vaḍḍhamānaṃ viya dissati, idha chāyāya vaḍḍhamānatāya maṇḍalam hāyamānaṃ viya dissati.

Yāya vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpasantattā attano vimānato na nikkhamanti, kīlāpasutā hutvā na vicaranti, tadā kira sūriyassa vimānaṃ pakatimaggato adho otaritvā vicarati, tassa oruyha caraṇeneva candavimānampi adho oruyha carati taggatikattā, tasmā sā vīthi udakābhāvena ajānurūpatāya “**ajavīthi**”ti samaññaṃ gatā. Yāya pana vīthiyā sūriye gacchante vassavalāhakā devaputtā sūriyābhitāpābhāvato abhiṇhaṃ attano vimānato bahi nikkhamitvā kīlāpasutā ito cito ca vicaranti, tadā kira sūriyavimānaṃ pakatimaggato uddham āruhitvā vicarati, tassa uddham āruyha caraṇeneva candavimānampi uddham āruyha carati taggatikattā, taggatikatā ca samānagatinā vātamaṇḍalena vimānassa phellitabbattā, tasmā sā vīthi udakabahubhāvena nāgānurūpatāya “**nāgavīthi**”ti samaññaṃ gatā. Yadā sūriyo uddhamanāruhanto, adho ca anotaranto pakatimaggeneva gacchati, tadā vassavalāhakā yathākālaṃ, yathāruci ca vimānato nikkhamitvā sukhena vicaranti, tena kālena kālaṃ vassanato loke utusamatā hoti, tāya utusamatāya hetubhūtāya sā candimasūriyānaṃ gati gavānurūpatāya “**govīthi**”ti samaññaṃ gatā. Tena vuttaṃ “**ajavīthi**”ti-ādi.

Evam “kati nesaṃ vīthiyo”ti pañhaṃ vissajjetvā “kathaṃ vicaranti”ti pañhaṃ vissajjetuṃ “**candimasūriyā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **sinerutobahinikkhamanti**ti sinerusamīpena taṃ padakkhiṇaṃ katvā gacchantā tato gamanavīthito bahi attano tiriyaḡamanena cakkavāḷābhimukhā nikkhamanti. **Anto vicaranti**ti evaṃ cha māse khaṇe khaṇe sineruto apasakkanavasena tato nikkhamitvā cakkavāḷasamīpaṃ pattā, tatopi cha māse khaṇe khaṇe apasakkanavasena nikkhamitvā sinerusamīpaṃ pāpuṇantā anto vicaranti. Idāni tamevatthaṃ saṅkhepena vuttaṃ vivarituṃ “**tehi**”ti-ādi vuttaṃ. Sinerussa, cakkavāḷassa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tassa, sinerussa ca yaṃ ṭhānaṃ vemajjhaṃ, tena gacchantā

“sinerusamīpena vicarantī”ti vuttā, na sinerussa aggāḷinda-allīnā.

Cakkavāḷasamīpena caritvāti etthāpi eśeva nayo. **Majjhenāti** sinerussa, cakkavāḷassa ca ujukaṃ vemajjhena maggena. **Citramāse majjhenāti** etthāpi eśeva nayo.

Ekappahārenāti ekavelāya, ekeneva vā attano ekappahārena.

Majjhanhikoti ṭhitamajjhanhiko kālo **hoti**. Tadā hi sūriyamaṇḍalaṃ uggacchantam hutvāpi imasmim dīpe ṭhitassa upaḍḍhameva dissati, uttarakurūsu ṭhitassa ogacchantam hutvā. Evañhi ekavelāyameva tīsu dīpesu ālokakaraṇam.

Yesu kattikādinakkhattasamaññā, tānipi tāraḥkarūpāniyevāti vuttam **“sesatārakarūpāni cā”**ti, nakkhattasaññitatārakarūpato avasiṭṭhatārakarūpānīti attho. Ubhayānipi tāni devatānam vasanakavimānānīti veditabbāni. Rā-saddo tiyati chijjati etthāti **ratti**, sattānam saddassa vūpasamanakāloti attho. Dibbanti sattā kīḷanti jotanti etthāti **divā**. Sattānam āyūṃ minanto viya siyati antam karotīti **māso**. Tam tam kiriyam arati vattetīti **utu**. Tam tam sattam, dhammappavattiṇca saṅgama vadanto viya sarati vattetīti **sarivaccharo**.

122. Vivajjanaṃ **vivajjo**, so eva **vevajjam**, vaṇṇassa vevajjam **vaṇṇavevajjam**, vaṇṇasampattiyā vigamo, tassa pana atthitā **“vaṇṇavevajjātā”**ti¹ vuttā. Tenāha **“vivajjabhāvo”**ti². **Tesanti** vaṇṇavantānam sattānam. **Atimānappaccayāti** dubbaṇṇavambhanavasena atikkamma attano vaṇṇam paṭicca mānapaccayā, mānasampaggaṇhananimittanti attho. Sāṭisayo raso etissā atthīti **rasāti laddhamānāya**, **anubhāsimṣūti** anurodhavasena bhāsimṣu. **Lokuppattivamsakathanti** lokuppattivamsajam paveṇīkatham, ādikāle uppannam paveṇī-āgatakathanti attho. **“Anupatantī”**tipi pāṭho, so evattho.

Bhūmipappaṭakapātubhāvādivaṇṇanā

123. **Ediso hutvāti** ahicchattakasadisō hutvā.

1. Vaṇṇavevaṇṇatā (Pāḷiyam, Aṭṭhakathāyaṇa) 2. Vivaṇṇabhāvo (Aṭṭhakathāyam)

124. **Padālatā**ti “**padā**”ti evaṁnāmā ekālatā, sā pana yasmā sampannavaṇṇagandharasā, tasmā “**bhaddalatā**”ti vuttā. **Nālikā**ti nālivalli. **Ahāyī**ti nassi.

125. **Akaṭṭhapākoti** akaṭṭheyeva ṭhāne uppajjitvā paccanako, nīvāro viya sañjāto hutvā nippajjanakoti attho. **Kaṇo** “kuṇḍakan”ti ca vuccati. **Thusanti** taṇḍulaṁ pariyonandhitvā ṭhitattaco, tadabhāvato “**akaṇo, athuso**”ti sāli vutto. “**Paṭivirūḷhan**”ti idaṁ pakkabhāvassa kāraṇavacanāṁ. Paṭivirūḷhato hi taṁ pakkanti. Yasmiṁ ṭhāne sāyaṁ pakko sāli gahito, tadeva ṭhānaṁ dutiyadivase pāto pakkena sālinā paripuṇṇaṁ hutvā tiṭṭhatīti āha “**sāyaṁ gahitaṭṭhānaṁ pāto pakkam hoti**”ti-ādi. **Alāyitanti** lāyitaṭṭhānampi tesam kammappaccayā alāyitameva **hutvā anūnaṁ** paripuṇṇameva **paññāyati**, na kevalaṁ paññāyameva, atha kho tathābhūtaṁ hutvā tiṭṭhati.

Itthipurisaliṅgādipātubhāvavaṇṇanā

126. “**Manussakāle**”ti idaṁ pubbe manussabhūtaṁnyeva tattha idāni nikantivasena uppatti hotīti katvā vuttaṁ, devatānampi purimajātiyaṁ itthibhāve ṭhitānaṁ tattha virāgādipurisattappaccaye asati tadā itthiliṅgameva pātubhavati. **Purisattappaccayeti** “attanopi anissaratā, sabbakālaṁ parāyattavuttitā, rajassalatā vañcatā, gabbhadhāraṇaṁ, paṭhamāya pakatiyā nihīnapakatitā, sūravīratābhāvo, ‘appakā janā’ti hīḷetabbatā’ti evamādi-ādīnavapaccavekkhaṇapubbakampi itthibhāve¹ ‘alaṁ itthibhāvena, na hi itthibhāve ṭhatvā cakkavattisiriṁ, na sakkamārabrahmasiriyo paccanubhavituṁ, na paccekabodhiṁ, na sammāsambodhiṁ adhigantuṁ sakkā’ti evaṁ itthibhāvavirajjanaṁ, ‘yathāvutta-ādīnavavirahato uttamapakatibhāvato sampadamidaṁ purisattaṁ nāma seṭṭhaṁ uttamaṁ, ettha ṭhatvā sakkā etā sampattiyo sampāpuṇitun’ti evaṁ purisattabhāve sambhāvanāpubbakaṁ patthanāṭṭhapanāṁ, ‘tattha ninnapoṇapabbhāracittatā’ti” evamādike purisabhāvassa paccayabhūte **dhamme**. **Pūretvā** vaḍḍhetvā. Paccakkhaṁ bhūtaṁ, sadisaṅca diṭṭhadhammikaṁ, samparāyikaṅca suvipulaṁ anattaṁ acintetvā purisassa kāmesu micchācaraṇaṁ kevalaṁ itthiyaṁ

1. Itthibhāvaṁ (Ka)

āsāpatti phalenevāti āsā āpatti itthibhāvāvahāpi hotiyeva
 tanninnapoṇapabbhārabhāvena tannikantiyā nimittabhāvāpattitoti vuttam
“puriso itthattabhāvaṃ labhanto kāmesu micchācāraṃ nissāya labhati”ti.
Tadāti yathāvutte paṭhamakappikakāle. **Pakatiyāti** sabhāvena.
Mātugāmassāti purimattabhāve mātugāmabhūtassa. **Purisassāti** etthāpi
 “pakatiyā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ. **Upanijjhāyatanti** upecca
 nijjhāyantānaṃ. Yathā aññaṃaṇṇasmim sārāgo uppajjati, evaṃ
 sāpekkhabhāvena **olokentānaṃ**. **Rāgapariḷāhoti** rāgajo pariḷāho.

Nibbuyhamānāyāti pariṇatā hutvā niyyamānāya.

Methunadhammasamācāraṇṇanā

127. **Gomayapiṇḍamattampi nālatthāti** sammadeva vivāhakammaṃ
 nālatthāti adhippāyena **vadanti**. **Pātabyatanti** tasmim asaddhamme
 kilesakāmena pivitabbataṃ kiñci pivitabbavatthum pivantā viya ativiya
 tosetvā paribhuñjitabbataṃ **āpajjimsu**, **pātabyatanti** vā paribhuñjanakataṃ
āpajjimsu upagacchimsu. Paribhogattho hi ayaṃ **pā**-saddo, kattusādhano ca
tabya-saddo, yathāruci paribhuñjimsūti attho.

Sannidhikārakanti sannidhikāraṃ, **ka**-kāro padavaḍḍhanamattanti āha
“sannidhim katvā”ti. **Apadānanti** avakhaṇḍanaṃ. **Ekekasmim ṭhāneti** yattha
 yattha vahitaṃ, tasmim tasmim ekekasmim ṭhāne. **Gumbagumbāti**
 puñjapuñjā.

Sālivibhāgavaṇṇanā

128. **Sīmaṃ ṭhapeyyāmāti** “ayaṃ bhūmibhāgo asukassa, ayaṃ
 bhūmibhāgo asukassā”ti evaṃ paricchedaṃ kareyyāma. **Taṃ aggaṃ katvāti**
 taṃ ādim katvā.

Mahāsammatarājavaṇṇanā

130. **Pakāsetabbanti** dosavasena pakāsetabbaṃ. **Khipitabbanti** khepaṃ
 kātabbaṃ. Tenāha **“hāretabban”**ti, sattanikāyato nīharitabbaṃ.

Nesanti niddhāraṇe sāmivacanaṃ.

131. **Akkharanti** niruttiṃ. Sā hi mahājanena sammatoti niddhāretvā vattabbato nirutti, tasmiṃyeva nirūḷhabhāvato, aññattha asaṅcaraṇato akkharanti ca vuccati, tathā saṅkhātabbato **saṅkhā**, samaññāyatīti **samaññā**, paññāpanato **paññatti**, voharaṇato **vohāro**. **Uppannoti** pavatto. **Na kevalaṃ akkharamevā**ti na kevalaṃ samaññākaraṇameva. **Khettasāminoti** taṃ taṃ bhūmibhāgaṃ pariggahetvā ṭhitasattā. **Tīhi saṅkhehī** tividhakiriyābhisāṅkhatehi tīhi saṅkhehi khattiyādīhi tīhi vaṇṇehi pariggahitehi. “Khattiyānuyantabrāhmaṇagahapatikanegamajānapadehi tīhi gahapatīhi pariggahitehi”ti ca vadanti. **Agganti** **ñātenā**ti aggaṃ kulanti ñātena. Khattiyakulañhi loke sabbasetṭhaṃ. Yathāha “khattiyō setṭho janetasmiṃ, ye gottapaṭisārino”ti¹, abhedopacārena pana akkharassa khattiyasaddassapi setṭhatāti pāḷiyaṃ “aggaññena akkharenā”ti vuttaṃ. Idāni abhedopacārena vinā eva atthaṃ dassetuṃ “**agge vā**”ti-ādi vuttaṃ.

Brāhmaṇamaṇḍalādivaṇṇanā

132. Yena anārambhabhāvena bāhitākusalā “brāhmaṇā”ti vuttā, tameva tāva dassetuṃ pāḷiyaṃ “vītaṅgārā”ti-ādi vuttanti tadatthaṃ dassento “**pacitvā**”ti-ādimāha. **Tamenanti** vacanavipallāsenā niddesoti āha “**te ete**”ti. **Abhisāṅkharontāti** cittamantabhāvena aññamaññaṃ abhivisiṭṭhe karontā, brāhmaṇākappabhāvena saṅkharontā ca. **Vācentāti** paresaṃ kathentā, ye tathā ganthe kātuṃ na jānanti. **Acchantīti** āsanti, upavisantīti attho. Tenāha “**vasantī**”ti. **Acchentīti** kālaṃ khepenti. **Hīnasammataṃ** jhānabhāvanānuyogaṃ chaḍḍetvā ganthe pasutatādīpanato. **Setṭhasammataṃ jātaṃ** “vedadharā sottiya subrāhmaṇāti evaṃ setṭhasammataṃ jātaṃ.

133. **Methunadhammaṃ samādiyivāti** jāyāpatikabhāvena dvayaṃ dvayaṃ nivāsaṃ ajjhupagantvā. **Vāṇijakammādiketi ādi**-saddena kasikammādiṃ saṅgaṇhāti.

1. Dī 1. 92, 93; Dī 3. 81; Ma 2. 21; Saṃ 1. 155, 471 piṭṭhesu.

134. **Luddācārakammakhuddācārakammunāti**

paraviheṭṭhanādiluddācārakammunā,
 naḷakāradārukammādikhuddācārakammunā ca. **Suddanti** ettha **su-**iti
 sīghatthe nipāto. **Dā-**iti garaḥaṇattheti āha “**suddaṃ suddaṃ lahuṃ lahuṃ**
kucchitaṃ gacchanti”ti.

135. **Ahūti** kālavipallāsavasena vuttanti dassento “**hoti kho**”ti āha.

Imināti “imehi kho vāseṭṭha catūhi maṇḍalehi samaṇamaṇḍalassa
 abhinibbatti hoti”ti iminā vacanena. **Imaṃ dasseti**ti samaṇamaṇḍalaṃ nāma
 -pa- suddhiṃ pāpuṇantīti imaṃ atthajātaṃ dasseti. Yadi imehi -pa-
 abhinibbatti hoti, evaṃ sante imāneva cattāri maṇḍalāni padhānāni,
 samaṇamaṇḍalaṃ appadhānaṃ tato abhinibbattattāti? Nayidamevanti
 dassetuṃ “**imāni**”ti-ādi vuttaṃ. **Samaṇamaṇḍalaṃ anuvattanti** guṇehi
 viṣiṭṭhabhāvato. Guṇo hi viññūnaṃ anuvattanahetu, na kolaputtiyaṃ,
 vaṇṇapokkharatā, vākkaraṇamattaṃ vā. Tenāha “**dhammeneva anuvattanti,**
no adhammena”ti. So dhammo ca lokuttarova adhippeto, yena saṃsārato
 visujjhati, tasmā **samaṇamaṇḍalanti** ca sāsānikameva samaṇagaṇaṃ vadatīti
 daṭṭhabbaṃ. Tenāha “**samaṇamaṇḍalaṃhi**”ti-ādi.

Duccaritādīkathāvaṇṇanā136. **Micchādiṭṭhivasena samādinnaḥkammaṃ** nāma “ko

anubandhitabbo. Ajotaggisoṭṭhimiso”ti-ādinā yaññavidhānādivasena
 pavattitaṃ himsādiṭṭhikammaṃ. **Micchādiṭṭhikammassāti** “esa
 saddhādhigato devayāno, yena yanti puttino visokā”ti-ādinā pavattitassa
 micchādiṭṭhisahagatakammassa. **Samāḍānaṃ** tassa tathā pavattanaṃ, tassā
 vā diṭṭhiyā upagamaṇaṃ.

137. **Dvayakārīti** kusalākusaladvayassa kattā. Tayidaṃ dvayaṃ yasmā

ekajjhaṃ nappavattati, tasmā āha “**kālenā**”ti-ādi. **Ekakkaṇṇe**
ubhayavipākādānaṭṭhānaṃ nāma natthi ekasmiṃ khaṇe
 cittadvayūpasañhitāya sattasantatiyā abhāvato. Yathā pana dvayakārino
 sukhadukkhapaṭisaṃveditā sambhavati, taṃ dassetuṃ “**yena paṇā**”ti-ādi
 vuttaṃ. **Evambhūto**ti vikalāvayavo. Dvepi hi kusalākusalakammāni
 katūpacitāni sabhāvato balavantāneva honti, tasmā maraṇakāle

upaṭṭhahanti. **Tesu akusalaṃ balavataraṃ hoti** paccayaalābhato. Nikanti-
 ādayo hi paccayavisesā akusallasēva sabhāgā, na kusalassa, tasmā
 katūpacitabhāvena samānabalesupi kusalākusalesu paccayaalābhena
 vipaccitum laddhokāsātāya kusalato akusalaṃ balavataraṃ hotīti,
 tathābhūtampi **taṃ** yathā vipākadāne laddhokāsassa kusalassāpi avasaro
 hoti, tathā laddhapaccayaṃ paṭisandhidānābhimukhaṃ **kusalaṃ paṭibāhitvā**
 paṭisandhiṃ dentaṃ **tiracchānayaniyaṃ nibbattāpetīti** (apare)¹. “Akusalaṃ
 balavataraṃ hoti”ti ettha “akusalaṃ ce balavataraṃ hoti, taṃ kusalaṃ
 paṭibāhitvā”ti vuttanayeneva atthaṃ vatvā tesu kusalaṃ ce balavataraṃ hoti,
 tañca akusalaṃ paṭibāhitvā manussayaniyaṃ nibbattāpeti, akusalaṃ
 pavattivedanīyaṃ hoti, atha naṃ taṃ kāṇampi karoti khujjampi
 pīṭhasappimpi kucchirogādihi vā upaddutaṃ. Evaṃ so pavattiyaṃ
 nānappakāraṃ dukkhaṃ paccanubhavatīti idaṃ sandhāya vuttaṃ
 “sukhadukkhaṃ paṭisaṃvedī hoti”ti. Tatrāyaṃ vinicchayo—vuttakāle vā
 kārena² samānabalesu kusalākusalakammesu upaṭṭhahantesu maraṇassa
 āsannavelāyaṃ yadi balavatarāni kusalajavanāni javanti, yathā-upaṭṭhitaṃ
 akusalaṃ paṭibāhitvā kusalaṃ vuttanayena paṭisandhiṃ deti. Atha
 balavatarāni akusalajavanāni javanti, yathā-upaṭṭhitaṃ kusalaṃ paṭibāhitvā
 akusalaṃ vuttanayeneva paṭisandhiṃ deti. Taṃ kissa hetu? Ubhinnaṃ
 kammānaṃ samānabalavabhāvato, paccayantarasāpekkhato cāti, sabbaṃ
 vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Bodhipakkhiyabhāvanāvaṇṇanā

138. **Bodhi** vuccati maggasammādiṭṭhi cattāri ariyasaccāni bujjhatīti
 katvā, sabhāvato, taṃsabhāvato ca tassā pakkhe bhavāti bodhipakkhiyā,
 sativīriyādayo dhammā, tesāṃ **bodhipakkhiyānaṃ. Paṭipāṭiyāti**
 bodhipakkhiyadesanāpaṭipāṭiyā. **Bhāvanaṃ anugantvāti anukkamena**
 pavattaṃ bhāvanaṃ patvā. Tenāha “**paṭipajjitvā**”ti. Sa-upādisesāya
 nibbānadhātuyā vasena khīṇāsavassa seṭṭhabhāvaṃ lokassa pākaṭaṃ katvā
 dassetuṃ sakkā, na itarāya sabbaso apaññattibhāvūpagamane³

1. Adhiko viya dissati.

2. Vuttakāle tenevākārena (?)

3. ...gamena (Ka)

tassa adassanatoti vuttaṃ “**parinibbātīti kilesaparinibbānena parinibbāyati**”ti. **Vinivattetvā**ti tato catuvaṇṇato nīharitvā.

140. **Tamevatthanti** “khīṇāsavova devamanussesu seṭṭho”ti vuttamevattham.

Seṭṭhacchedakavādamevāti jātibrāhmaṇānam seṭṭhabhāvasamucchedakameva katham. **Dassetvā** bhāsivā. **Suttantaṃ vinivattetvā**ti pubbe lokiyadhammasandassanavasena pavattaṃ aggaññasuttaṃ “sattannaṃ bodhipakkhiyānaṃ dhammānaṃ bhāvanamanvāyā”ti-ādinā tato vinivattetvā nīharitvā tena asaṃsaṭṭhaṃ katvā. **Āvajjantā**ti samannāharantā. **Anumajjantā**ti pubbenāparam atthato vicarantāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Aggaññasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

5. Sampasādanīyasutta

Sāriputtasīhanādavaṇṇanā

141. Pāvārenti sañchādenti sarīraṃ etenāti **pāvāro**, vatthaṃ. Pāvaraṇaṃ vā **pāvāro**, “vatthaṃ dussan”ti pariyāyasaddā eteti dussameva pāvāro, so etassa bahuvidho anekakoṭṭipabhedo bhaṇḍabhūto atthīti **dussapāvāriko**. So kira pubbe daharakāle dussapāvārabhaṇḍameva bahuṃ pariggahetvā vāṇijjaṃ akāsi, tena naṃ seṭṭhiṭṭhāne ṭhitampi “pāvāriko”tveva sañjānanti. **Bhagavatīti iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena bhagavantaṃ upasaṅkamitvā therena vuttavacanaṃ sabbaṃ saṅgaṇhāti. “Kasmā evaṃ avocā”ti tathāvacane kāraṇaṃ pucchitvā “**somanassapavedanatthan**”ti kasmā payojanaṃ vissajjitaṃ, tayidaṃ ambaṃ puṭṭhassa labujjaṃ byākaraṇasadisanti? Nayidamevaṃ cintetabbaṃ. Yā hissa therassa tadā bhagavati somanassuppatti, sā niddhāritarūpā kāraṇabhāvena coditā, tasmā evaṃ avocāti, sā eva ca yasmā niddhāritarūpā pavedanavasena bhagavato sammukhā tathāvacanaṃ payojeti, tasmā “attano uppannasomanassapavedanatthan”ti payoanabhāvena vissajjitaṃ.

Tatrāti tasmim somanassapavedane. Vihāre nivāsaparivattanavasena **sunivatthanivāsano**. **Ābhujitvāti** ābandhitvā.

Samāpattito vuṭṭhāya “aho santo vatāyaṃ ariyavihāro”ti samāpattisukhapaccavekkhaṇamukhena **attano guṇe anussarituṃ āraddho**, ārabhitvā ca nesaṃ taṃ taṃ sāmāññavisesavibhāgasena anussari. Tathā hi “samādhi”ti sāmāññato gahitasseva “paṭhamam jhānaṃ”ti-ādinā visesavibhāgo, “pañña”ti sāmāññato ca gahitasseva “vipassanāññaṇaṃ”ti-ādinā visesavibhāgo uddhaṭo. “Lokiyābhiññāsu dibbacakkhuññaṇasaveva gahaṇaṃ therassa itarehi sātisayanti dassetun”ti vadanti, pubbenivāsāññaṇampi pana “kappasatasahassādhikassā”ti-ādinā kiccavasena dassitameva, lakkhaṇahāravasena vā itaresampettha gahitā veditabbā.

Atthappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ atthe pabhedagataṃ ñāṇaṃ **atthapaṭisambhidā**. Tathā dhammappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ **dhammapaṭisambhidā**. Niruttipabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ niruttiyaṃ pabhedagataṃ ñāṇaṃ **niruttipaṭisambhidā**. Paṭibhānappabhedassa sallakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthaṃ paṭibhāne pabhedagataṃ ñāṇaṃ **paṭibhānapaṭisambhidā**. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **Visuddhimagge**¹ taṃsaṃvaṇṇanāsu² vuttanayeneva veditabbo. Sāvakaṇṇaṃ paramukkaṃsagataṃ ñāṇaṃ **sāvakaṇṇapāramiññāṇaṃ** sabbaññutaññāṇaṃ viya sabbañneyyadhammesu. Tassāpi hi visuṃ parikammaṃ nāma natthi, sāvakaṇṇapāramiyā pana sammadeva paripūritattā aggamaggasamadhigamenevassa samadhigamo hoti. Sabbaññutaññāṇasaveva sammāsambuddhānaṃ yāva nisinnapallaṅkā anussaratoti yojanā.

Bhagavato sīlaṃ nissāya guṇe anussaritamāraddhoti yojanā. Yasmā guṇānaṃ bahubhāvato nesaṃ ekajjhaṃ āpāthāgamaṇaṃ natthi, sati ca tasmim anirūpitarūpeneva anussaraṇena bhavitabbaṃ, tasmā therō savisaṇṇaṃ ṭhatvā te anupadaṃ sarūpato anussari, anussaranto ca sabbapaṭhamāṃ sīlaṃ anussari, taṃ dassento **“bhagavato sīlaṃ nissāya”**ti āha, sīlaṃ ārabbhāti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Yasmā cettha therō ekekaṇṇasena bhagavato guṇe anussaritvā tato paraṃ catukkapaṇṇakādivasena anussari, tasmā **“cattāro iddhipāde”**ti vatvā tato paraṃ bojjhaṇṇagabhāvanāsāmaññaṇa indriyesu vattabbesu tāni aggahetvā **“cattāro magge”**ti-ādi vuttaṃ. **Catuyoniparicchedakaññāṇaṃ** mahāsīhanādasutte³ āgatanayeneva veditabbaṃ. **Cattāro ariyavaṃsā** Ariyavaṃsasutte⁴ āgatanayeneva veditabbā.

Padhāniyaṅgādayo saṅgīti⁵dasuttarasuttesu⁶ āgamiṃsanti. **Cha saraṇiyadhammā** parinibbānasutte⁷ āgatā eva. Sukhaṃ supanādayo⁸ **ekādaśa**

1. Visuddhi 2. 70 piṭṭhe.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 81 piṭṭhe.

3. Ma 1. 105 piṭṭhe.

4. Am 1. 336 piṭṭhe.

5. Dī 3. 198 piṭṭhādīsu.

6. Dī 3. 232 piṭṭhādīsu.

7. Dī 2. 68 piṭṭhe tasmim sutte aparihāniyabhāvena vuttā atthato samānāyeva.

8. Am 3. 1, 542; Khu 9. 314 piṭṭhesu.

mettānisaṁsā. “Idaṁ dukkhaṁ ariyasaccan”ti-ādinā¹ catūsu ariyasaccesu tiparivattavasena āgatā **dvādasa dhammacakkākārā.** Maggaphalesu pavattāni aṭṭha ñāṇāni, cha asādhāraṇañāṇāni cāti **cuddasa buddhañāṇāni.**
Pañcadasavimuttiparipācāniyā dhammā megghiyasuttavaṇṇanāyaṁ² gahetabbā, **soḷasavidhā ānāpānassati** Ānāpānassatisutte³. **Aṭṭhārasa buddhadhammā**⁴ evaṁ veditabbā—

Atītaṁse buddhassa bhagavato appaṭihataṁ ñāṇaṁ, anāgataṁse, paccuppannaṁse buddhassa bhagavato appaṭihataṁ ñāṇaṁ. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṁ kāyakammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivatti, sabbaṁ vacīkammaṁ, sabbaṁ manokammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivatti. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi samādhissa hāni, natthi paññāya hāni, natthi vimuttiyā hāni. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphutaṁ, natthi vegāyitattaṁ, natthi abyāvaṭaṁ, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha “**natthi davāti** khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravāti** sahasā kiriyā natthi”ti vadanti. Sahasā pana kiriyā **davā**, “aññaṁ karissāmi”ti aññassa karaṇaṁ **ravā.** **Natthi apphutaṁ**ti ñāṇena aphusitaṁ natthi. **Natthi vegāyitantaṁ**ti turitakiriyā natthi. **Natthi abyāvaṭaṁ**oti niratthakacittasamudācāro natthi. **Natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti** aññānupekkhā natthi. Keci pana “natthi dhammadesanāya hāni”ti apaṭhitvā “natthi chandassa hāni, natthi vīriyassa hāni, natthi satiyā⁵ hāni”ti paṭhanti.

Jarāmaraṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekaṁ catusaccayojanāvasena pavattāni **catucattālīsa** ñāṇāniyeva⁶ sukhavisesānaṁ adhiṭṭhānabhāvato **ñāṇavatthūni.** Vuttañhetam—

1. Saṁ 3. 369; Vi 3. 15; Khu 9. 330 piṭṭhesu.

2. Udāna-Ṭṭha 199 piṭṭhe.

3. Ma 3. 125 piṭṭhe.

4. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16; Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

5. Sattiyā (Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhe.)

6. Saṁ 1. 288 piṭṭhe vitthāro.

“Yato kho bhikkhave ariyasāvako evaṃ jarāmaṇaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaṇasaṃudayaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaṇanirodhaṃ pajānāti, evaṃ jarāmaṇanirodhagāmininī paṭipadaṃ pajānāti”ti-ādi¹.

Jarāmaṇasaṃudayati cettha jāti adhippetā. Sesapadesu bhavādayo veditabbā.

Kusalacittuppādesu phassādayo **paropaṇṇāsa kusala**dharmā.

“Jātipaccayā jarāmaṇaṃ”ti ñāṇaṃ, “asati jātiyā natthi jarāmaṇaṃ”ti ñāṇaṃ, atītaṃpi addhānaṃ “jātipaccayā jarāmaṇaṃ”ti ñāṇaṃ, “asahi jātiyā natthi jarāmaṇaṃ”ti ñāṇaṃ, anāgataṃpi addhānaṃ “jātipaccayā jarāmaṇaṃ”ti ñāṇaṃ, “asati jātiyā natthi jarāmaṇaṃ”ti ñāṇaṃ. “Yampidaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhammaṃ”ti ñāṇanti evaṃ jarāmaṇādīsu ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekāṃ satta satta katvā **sattasattati ñāṇavattūni**² veditabbāni. Tattha **yampī**ti chabbidhampi paccavekkhaṇaṇāṇaṃ vipassanārammaṇa bhāvena ekajjhaṃ gahetvā vuttaṃ. **Dhammaṭṭhitiñāṇanti** chapi ñāṇāni saṅkhipitvā vuttaṃ ñāṇaṃ. “**Khayadhammaṃ**”ti-ādinā pana pakārena pavattañāṇassa dassanaṃ, vipassanādassanato vipassanā paṭivipassanādassanamattamevāti na taṃ “āṅgaṃ”ti vadanti, pāliyaṃ³ pana sabbattha ñāṇavasena āṅgaṇaṃ uttattā “**nirodhadhammanti ñāṇaṃ**”ti **īti**-saddena pakāsetvā vuttaṃ vipassanāñāṇaṃ sattamaṃ ñāṇanti ayamatto dissati. Na hi yampidaṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ, tampi ñāṇanti sambandho hoti ñāṇaggahaṇena etasmim ñāṇabhāvadassanassa anadhippetattā, “khayadhammaṃ -pa-nirodhadhammaṃ”ti etesaṃ sambandhabhāvappasaṅgo cāti. **Catuvīsati -pa-vajirañāṇanti** ettha keci tāva āhu “bhagavā devasikaṃ dvādasakoṭīsatasaṃsakkhattuṃ mahākaruṇāsamāpattim samāpajjati, dvādasakoṭīsatasaṃsakkhattumeva ca arahattaphalasamāpattim samāpajjati, tāsāṃ purecamaṃ, saṃvacaraṇa ñāṇaṃ paṭipakkhehi abhejjataṃ, mahattaṇa upādāya **mahāvajirañāṇaṃ** nāma. Vuttañhetuṃ bhagavatā—

1. Saṃ 1. 289 piṭṭhe.

2. Saṃ 1. 298 piṭṭhe dutiyañāṇavattusuttaṃ passitabbam.

3. Saṃ 1. 290 piṭṭhe.

‘Tathāgataṃ bhikkhave Arahantaṃ Sammāsambuddhaṃ dve vitakkā bahulaṃ samudācaranti khemo ca vitakko, paviveko ca vitakko’¹.

Khemavitakko hi bhagavato mahākaruṇāsamāpattiṃ pūretvā ñhito, pavivekavitakko arahattaphalasamāpattiṃ. Buddhānañhi bhavaṅgaparivāso lahuko, matthakappatto samāpattisu vasībhāvo, tasmā samāpajanavuṭṭhānāni katipayacittakkhaṇheva ijjhanti. Pañca rūpāvacarasamāpattiyo catasso arūpasamāpattiyo appamaññāsamāpattiyā saddhiṃ dasa, nirodhasamāpatti, arahattaphalasamāpatti cāti dvādasetaṃ samāpattiyo bhagavā paccekaṃ divase divase koṭisatasahassakkhattuṃ purebhattaṃ samāpajjati, tathā pacchābhattaṃ”²ti. “Evaṃ samāpajjitabbasamāpattisañcāritañāṇaṃ **mahāvajirañāṇaṃ** nāmā”³ti keci.

Apare pana “yaṃ taṃ bhagavatā abhisambodhidivase pacchimayāme paṭiccasamuppādamukhena paṭilomanayena jarāmaraṇato paṭṭhāya ñāṇaṃ otāretvā anupadadhammavipassanaṃ ārabhantena yathā nāma puriso suviduggaṃ mahāgahanaṃ mahāvanaṃ chindanto antarantarā nisānasilāyaṃ pharasuṃ sunisitaṃ karoti, evameva nisānasilāsadiṣiyo samāpattiyo antarantarā samāpajjitvā ñāṇassa² tikkhavisadasūrabhāvaṃ sampādetuṃ anulomapaṭilomato paccekaṃ paṭiccasamuppādaṅgavasena sammasanto divase divase lakkhakoṭilakkhakoṭiphalasamāpattiyo samāpajjati, taṃ sandhāya vuttaṃ ‘**catuvīsati -pa- mahāvajirañāṇaṃ nissāyā**’³ti”. Nanu bhagavato samāpattisamāpajjane parikamme payojanaṃ natthīti? Nayidaṃ ekantikaṃ. Tathā hi vedanāpaṭippaṇāmanādīsu savisesaṃ parikammapubbaṅgamaṃ samāpattiyo samāpajji. Apare pana “lokiyasamāpattisamāpajjane parikammaṃ payojanaṃ natthi. Lokuttarasamāpattisamāpajjane tajaṃ parikammaṃ icchitabbamevā”³ti vadanti.

“Aparamparā”³ti padaṃ yesaṃ desanāya atthi, te **aparampariyāva**. **Kusalapaññattiyaṃ** kusalaḍḍhamānaṃ paññāpane. **Anuttaroti** uttamo. **Upanissaye ñatvā**ti ñāṇūpanissaye ñatvā yādiso pubbūpanissayo pubbayogo,

1. Khu 1. 216 piṭṭhe Itivuttake.

2. Ñāṇasatthaṃ (Ka)

tattha paṭiṭṭhāya. **Mahantato saddahati** paṭipakkhavigamena ñāṇassa viya saddhāyapi tikkhavisadabhāvāpattito. **Avasesa-arahantehīti** pakatisāvakehi. **Asīti mahātherā** Paramatthadīpaniyam theragāthāvaṇṇanāyaṃ¹ nāmato uddhaṭā. **Cattāro mahātherāti** Mahākassapa Anuruddha Mahākaccāna Mahakoṭṭhikattherā. **Tesupi** aggasāvakesu **Sāriputtatthero** paññāya viṣiṭṭhabhāvato. **Sāriputtattheratopi eko Paccekabuddho** tikkhavisadañāṇo abhinīhāramahantatāya sambhatañāṇasambhārattā. Satipi paccekabodhiyā avisesesu bahūsu ekajjhaṃ sannipatitesu pubbayogavasena lokiye visaye siyā kassaci ñāṇassa viṣiṭṭhatāti dassetum **“sace panā”**ti-ādi vuttaṃ. **“Sabbaññubuddhova buddhaguṇe mahantato saddahati”**ti idaṃ heṭṭhā āgatadesanāsotavasena vuttaṃ. Buddhā hi buddhaguṇe mahattaṃ paccakkhatova passanti, na saddahanavasena.

Idāni yathāvuttamatthaṃ upamāya vibhāvetum **“seyyathāpi nāmā”**ti-ādi āraddhaṃ. **Gambhīro uttānoti** gambhīro vā uttāno vāti **jānanatthaṃ**. **“Evamevā”**ti-ādi yathādassitāya upamāya upameyyena saṃsandanaṃ. Buddhaguṇesu appamattavisayampi lokiyamahājanassa ñāṇaṃ apavattitarūpeneva pavattati anavattitasabhāvattāti vuttaṃ **“ekabyāma -pa-veditabbā”**ti. Tattha **ñāta-udakaṃ viyāti** pamāṇato ñāta-udakaṃ viya. Ariyānaṃ pana tattha attano visaye pavattanakañāṇaṃ pavattitarūpeneva pavattati attano paṭivedhānurūpaṃ, abhinīhārānurūpaṇca avattitasabhāvattāti dassento **“dasabyāmayottenā”**ti-ādimāha. Tattha paṭividdhasaccānampi paṭipakkhavidhamanapubbayogavisesavasena ñāṇaṃ sātisaṃ, mahānubhāvaṇca hotīti imamatthaṃ dassetum sotāpannañāṇassa dasabyāma-udakaṃ opammabhāvena dassetvā tato paresaṃ dasuttaradiguṇadasaguṇa-asītiguṇaviṣiṭṭhaṃ udakaṃ opammaṃ katvā dassitaṃ. Nanu evaṃ sante buddhaguṇā parimitaparicchinnā, therena ca te paricchijja ñātāti āpajjatīti? Nāpajjatīti dassento **“tатtha yathā so puriso”**ti-ādimāha. Tattha **so purisoti** so caturāsītibyāmasahassappamāṇena yottena caturāsītibyāmasahassaṭṭhāne mahāsamudde udakaṃ minitvā ṭhito puriso. So hi therassa upamābhāvena gahito.

1. Theragāthā-Ṭṭha 2. 541 piṭṭhe.

Dhammanvayenāti anumānañāṇena. Tañhi siddham dhammam anugantvā pavattanato “dhammanvayo”ti vuccati, tathā anvayavasena atthassa bujghanato **anvayabuddhi**, anumeyyam anuminoṭīti **anumānam**, nidassane diṭṭhanayena anumeyyam gaṇhātīti “**nayaggāho**”ti ca vuccati. Tenāha “dhammanvayenā”ti-ādi. Svāyam dhammanvayo na yassa kassaci hoti, atha kho tathārūpassa aggasāvakassevāti āha “**sāvakapāramiññaṇe thatvā**”ti. Yadi thero buddhagūṇe ekadesato paccakkhe katvā tadanñe nayaggāhena gaṇhi, nanu evam sante buddhagūṇā parimitaparicchinnā āpannāti? Nayidamevanti dassento “**anantā aparimāṇā**”ti.

“Saddahatī”ti vatvā puna tamevattham vibhāvento “**therena hi -pa-bahutarā**”ti āha. Katham panāyamattho evam daṭṭhabboti evam adhippāyabhedakam upamāya saññāpetum “**yathā katham viyā**”ti-ādi vuttam “upamāya midhekacce viññū purisā bhāsitaṣṣa attham ājānanti”ti¹. **Ito nava ito navāti** ito majjhaṭṭhānato yāva dakkhiṇatīrā nava, ito majjhaṭṭhānato yāva uttaratīrā nava. Idāni yathāvuttamattham suttana samatthetum “**Buddhopī**”ti gāthamāha.

Yamakayugaḷamahānadīmahogho viyāti dvinnam ekato samāgatattā yugaḷabhūtānam mahānadīnam mahogho viya.

Anucchavikam katvāti yoyam mama pasādo buddhagūṇe ārabha ogāḷho hutvā uppanno, tam anucchavikam anurūpaṁ katvā. **Paṭiggahetum** sampaticchitum añño koci **na sakkhissati** yāthāvato anavabujghanato. **Paṭiggahetum sakkoti** tassa hetuto, paccayato, sabhāvato, kiccato, phalato sammadeva paṭivijjhanato. **Pūrantanti** puṇṇabhāvo. **Paggharaṇakāleti** vikiraṇakāle, patanakāleti attho. “**Pasanno**”ti iminā pasādassa vattamānatā dīpitāti “**uppannasaddho**”ti imināpi saddhāya paccuppannatā pakāsitāti āha “**evam saddahāmīti attho**”ti. Abhiññāyatīti **abhiñño**, adhiko abhiñño **bhiyyobhiñño**, so eva atisayavacanichhāvasena “**bhiyyobhiññataro**”ti vuttoti āha “**bhiyyataro abhiññāto**”ti. Dutiyavikappe pana abhijānātīti **abhiññā**, abhivisiṭṭhā paññā, bhiyyo

1. Sam 1. 335 piṭṭhe.

abhiññā etassāti **bhiyyobhiññā**, so eva atisayavacanicchāvasena **bhiyyobhiññatāro**, svāyamassa atisayo abhiññāya bhiyyobhāvakatoti āha “**bhiyyatarābhiññā vā**”ti. Sambujjhati etāyāti **sambodhi**, sabbaññutaññāṇaṃ, aggamaggaññāṇaṃ. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggaññāṇaṃ, aggamaggaññāṇapadaṭṭhānaṃ sabbaññutaññāṇaṃ sambodhi nāma. Tattha padhānavasena tadatthadassane paṭhamavikappo, padaṭṭhānavasena dutiyavikappo. Kasmā panettha arahattamaggaññāṇasseva gahaṇaṃ, nanu heṭṭhimānipi bhagavato maggaññāṇāni savāsanaṃeva yathāsakaṃ paṭipakkhavidhamanavasena pavattāni. Savāsanappahānañhi ñeyyāvaraṇappahānanti? Saccametaṃ, taṃ pana aparipuṇṇaṃ paṭipakkhavidhamanassa vippakatabhāvatoti āha “**arahattamaggaññāṇe vā**”ti. Aggamaggavasena cettha ariyānaṃ bodhittayapāripūrīti dassetuṃ “**arahattamaggeneva hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Nippadesāti** anavasesā. **Gahitā** hontīti arahattamaggena gahitena adhigatena gahitā adhigatā honti. **Sabbanti** tehi adhigantabbaṃ. **Tenāti** sambodhinā sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena arahattamaggaññāṇena.

142. Khādaniyānaṃ ulāratā sātaraśānubhāvenāti āha “**madhure āgacchati**”ti. Pasaṃsāya ulāratā viṣiṭṭhabhāvenāti āha “**seṭṭhe**”ti, obhāsassa ulāratā mahantabhāvenāti vuttaṃ “**vipule**”ti. Usabhassa ayanti **āsabhī**, idha pana āsatī viyāti **āsabhī**. Tenāha “**usabhassa vācāsadiṣi**”ti. Yena pana guṇenassā taṃsadiṣatā, taṃ dassetuṃ “**acalā asampavedhī**”ti vuttaṃ. Yato kutoci anussavanaṃ **anussavo**. Vijjāṭṭhānesu kataparicayānaṃ ācariyānaṃ taṃ taṃ atthaṃ viññāpentī paveṇī **ācariyaparamparā**. Kevalaṃ attano matiya “**itikira evaṃkīra**”ti parikappanā **itikira**. Piṭakassa ganthassa sampadānato sayāṃ sampadānabhāvena gahaṇaṃ **piṭakasampadānaṃ**. Yathāsutānaṃ atthānaṃ ākāraṃ parivittakkaṃ **ākāraparivittakko**. Tattheva “**evametan**”ti diṭṭhiyā nijjhānakkhamaṇaṃ **diṭṭhinijjhānakkhanti**. Āgamādhigamehi vinā takkamaggaṃ nissāya takkanaṃ **takko**. Anumānavidhiṃ nissāya **nayaggāho**. Yasmā buddhavisaye ṭhatvā bhagavato ayaṃ therassa codanā, therassa ca so avisayo, tasmā “**paccakkhato ñāṇena paṭivijjhitaṃ viyā**”ti vuttaṃ. Sihanādo viyāti **sihanādo**, taṃsadiṣatā cassa seṭṭhabhāvena,

so cettha evaṃ veditabboti dassento “**sīhanādo**”ti-ādimāha. **Neva dandhāyantena**ti na mandāyantena. **Na bhaggarāyantena**ti¹ aparisaṅkantena.

Anuyogadāpanatthanti anuyogaṃ sodhāpetum. Vimaddakkhamañhi sīhanādaṃ nadanto atthato tattha anuyogaṃ sodheti nāma. Anuyuñjanto ca naṃ sodhāpeti nāma. **Dātunti** sodhetum. Keci “dānatthan”ti atthaṃ vadanti, tadayuttam. Na hi yo sīhanādaṃ nadati, so eva tattha anuyogaṃ detīti yujjati. **Nighamsananti** vimaddanaṃ. **Dhamamānanti** tāpayamānaṃ, **tāpana**ñcettha gaggariyā dhamāpanasīsenā vadati. **Sabbe teti** sabbe te atīte niruddhe Sammāsambuddhe, tenetaṃ dasseti—ye te ahesuṃ atītamaddhānaṃ tava abhinīhārato oraṃ Sammāsambuddhā, tesāṃ tāva sāvakañāṇagocare dhamme paricchindanto mārādayo viya buddhānaṃ lokiyacittacāraṃ tvaṃ jāneyyāsi. Ye pana te abbatitā tato parato chinnavatūma chinnapapañcā pariyādiṇṇavatūta sabbadukkhavītivattā sammāsambuddhā, tesāṃ sabbesampi sāvakañāṇassa avisayabhūte dhamme kathaṃ jānissasīti.

Anāgatabuddhānaṃ panāti pana-saddo visesatthajotano, tena atītesu tāva khandhānaṃ bhūtapubbattā tattha siyā ñāṇassa savisaye gati, anāgatesu pana sabbaso asaṅjātesu kathanti imamattamaṃ joteti. Tenāha “anāgatāpī”ti-ādi. “Cittena paricchinditvā viditā”ti kasmā vuttaṃ, nanu abhītānāgate sattāhe eva pavattaṃ cittaṃ cetopariyañāṇassa visayo, na tato paranti? Nayidaṃ cetopariyañāṇakiccavasena vuttaṃ, atha kho pubbenivāsa-anāgataṃsañāṇavasena vuttaṃ, tasmā nāyaṃ doso.

Viditaṭṭhāne nakaroti sikkhāpadeneva tādisassa paṭikkhepassa paṭikkhittattā, setughātato ca. Kathaṃ pana thero dvayasambhave paṭikkhepameva akāsi, na vibhajja byākāsīti āha “**thero kirā**”ti-ādi. Pāraṃ pariyaṇtaṃ minotīti **pāramī**, sā eva ñāṇanti **pāramiññaṇaṃ**, sāvakaṇaṃ pāramiññaṇaṃ **sāvakaṇapāramiññaṇaṃ**, tasmim. Sāvakaṇaṃ ukkaṃsapariyaṇtagate jānane nāyamanuyogo, atha kho **sabbaññutaññāṇe** sabbaññutāya jānane. Keci pana “**sāvakaṇapāramiññaṇeti** sāvakaṇapāramiññaṇavisaye”ti atthaṃ vadanti. Tathā sesapadesupi. **Sīla -pa-samatthanti**

1. Na gaggarāyanta (Aṭṭhakathāyaṃ)

sīlasamādhipaññāvimuttisaṅkhātākāraṇānaṃ jānanasamatthaṃ.

Buddhasīlādayo hi buddhānaṃ buddhakiccassa, parehi “buddhā”ti jānanassa ca kāraṇaṃ.

143. Anumānañāṇaṃ viya saṃsayapiṭṭhikaṃ ahutvā “idamidan”ti yathāsabhāvato ñeyyaṃ dhāreti nicchīnotīti **dhmmo**, paccakkhañāṇanti āha “**dhammassa paccakkhato ñāṇassā**”ti. Anu-etīti **anvayoti** āha “**anuyogaṃ anugantvā**”ti. Paccakkhasiddhañhi atthaṃ anugantvā anumānañāṇassa pavatti diṭṭhena adiṭṭhassa anumānanti veditabbo. Vidite vedakampi ñāṇaṃ atthato veditameva hotīti “**anumānañāṇaṃ nayaggāho vedito**”ti vuttaṃ. **Viditoti** viddho paṭiladdho, adhigatoti attho. **Appamāṇoti** aparimāṇo mahāvisayattā. Tenāha “**apariyanto**”ti. **Tenāti** apariyantattā, tena vā apariyantena ñāṇena, eteneva thero yaṃ yaṃ anumeyyamatthaṃ ñātukāmo hoti, tattha tathassa asaṅgamappaṭiḥaṭa-anumānañāṇaṃ pavattatīti dasseti. Tenāha “**so iminā**”ti-ādi. Tattha **imināti** iminā kāraṇena. Pākārassa thirabhāvaṃ uddhamuddhaṃ āpetīti **uddhāpaṃ**, pākāramūlaṃ. **Ādi-saddena** pākāradvārabandhapariḥādīnaṃ saṅgaho veditabbo. Paccante bhavaṃ **paccantimaṃ**. Paṇḍitadovārikaṭṭhāniyaṃ katvā thero attānaṃ dassetīti dassento “**ekadvāranti kasmā āhā**”ti codanaṃ samuṭṭhāpesi. Yassā paññāya vasena puriso “paṇḍito”ti vuccati, taṃ **paṇḍiccanti** āha “**paṇḍiccena samannāgato**”ti. Taṃtaṃitikkatṭabbatāsu chekabhāvo byattabhāvo **veyyattiyaṃ**. Medhati sammosaṃ hīmsati vidhametīti **medhā**, sā etassa atthīti **medhāvī**. Thāne thāne uppatti etissā atthīti **thānuppattikā**, thānaso uppajjanakapaññā. Anupariyāyanti etenāti **anupariyāyo**, so eva pathoti **anupariyāyapatho**, parito pākārassa anusamyāyanamaggo. Pākārabhāgā sandhātābbā etthāti **pākārasandhi**, pākārassa phullitappadeso. So pana heṭṭhimantena dvinnampi iṭṭhakānaṃ vigamena evaṃ vuccatīti āha “**dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagatatṭhānaṃ**”ti. **Chinnaṭṭhānanti** chinnabhinnappadeso, chinnaṭṭhānaṃ vā. Tañhi “vivarana”ti vuccati.

Kiliṭṭhanti malīnaṃ. **Upatāpentīti** kilesapariḥāhena santāpentī. **Vibādhentīti** pīḷenti. Uppannāya paññāya nīvaraṇehi na kiñci kātum sakkāti āha “**anuppannāya paññāya uppajjitum na denti**”ti. Tasmāti

paccayūpaghātena uppajjitum appadānato. **Catūsu satipaṭṭhānesu suṭṭhu ṭhapitacittā**ti catubbidhāyapi satipaṭṭhānabhāvanāya sammadeva ṭhapitacittā. **Yathāsabhāvena bhāvetvā**ti aviparītasabhāvena yathā paṭipakkhā samucchijjanti, evaṃ bhāvetvā.

Purimanaye satipaṭṭhānāni, bojjhaṅgā ca missakā adhippetāti tato aññathā vuttum **“apicetthā”**ti-ādi vuttaṃ. **Missakā**ti samathavipassanāmaggasena missakā. “Catūsu satipaṭṭhānesu suppatiṭṭhitacittā”ti-ādito vuttattā **“satipaṭṭhāne vipassanāti gahetvā** “satta bojjhaṅge yathābhūtaṃ bhāvetvā”ti vuttattā, maggapariyāpannānaṃyeva ca nesaṃ nippariyāyabojjhaṅgabhāvato, tesu ca sabbaso adhigatesu lokanāthena sabbaññutaññānampi adhigatameva hotīti **“bojjhaṅge maggo, sabbaññutaññānācāti gahite sundaro pañho bhaveyyā”**ti mahāsivatthero āha, **na panevaṃ gahitaṃ** porāṇehīti adhippāyo. Itīti vuttappakāraparāmasanaṃ. **Theroti** sārīputtatthero.

Tatthāti tesu paccantanagarādīsu. **Nagaraṃ viya nibbānaṃ** tadatthikehi upavantabbato, upagatānaṃca parissayarahitasukhādhigamanaṭṭhānato. **Pākāro viya sīlaṃ** tadupagatānaṃ parito ārakkhabhāvato. **Pariyāyapatho viya hirī** sīlapākārassa adhiṭṭhānabhāvato. Vuttañhetam “pariyāyapathoti kho bhikkhu hiriyā etaṃ adhivacanan”ti. **Dvāraṃ viya ariyamaggo** nibbānanagarappavesana-añjasabhāvato. **Paṇḍitadovāriko viya dhammasenāpati** nibbānanagarapaviṭṭhapavisanakānaṃ sattānaṃ sallakkhaṇato. **Dinnoti** dāpito, sodhitoti attho.

144. **Nipphattidassanattanti** siddhidassanattam, adhigamadassanattanti attho. **“Pañcanavuttipāsaṇḍe”**ti idaṃ yasmā thero paribbājako hutvā tato pubbeva nibbānapariyesanaṃ caramāno te te pāsaṇḍino upasaṅkamtivā nibbānaṃ pucchi, te nāssa cittaṃ ārādhesuṃ, taṃ sandhāya vuttaṃ. Te pana pāsaṇḍā heṭṭhā vuttā eva. **Tatthevāti** tassayeve bhāgineyyassa desiyamānāya desanāya. Parassa vaḍḍhitaṃ bhattaṃ bhuñjanto viya **sāvakaṭṭhāmiññaṃ hatthagataṃ akāsi** adhigacchi. **Uttaruttaranti** heṭṭhimassa uttaraṇato atikkamanato uttaruttaraṃ, tato eva padhānabhāvaṃ

pāpitatāya **paṇītapāṇītaṃ**. Uttaruttaranti vā uparūpari. **Paṇītapāṇītaṃ** paṇītataraṃ, paṇītatamañcāti attho. **Kaṇhanti** kāḷakaṃ saṃkilesadhammaṃ. **Sukkanti** odātaṃ vodānadhammaṃ. **Savipakkhaṃ katvāti** pahātabbapahāyakaḥvādadassanavasena yathākkamaṃ ubhayaṃ savipakkhaṃ katvā. “Ayaṃ kaṇhadhammo, imassa ayaṃ pahāyako”ti evaṃ **kaṇhaṃ paṭibāhitvā** desanāvasena nīharitvā **sukkaṃ**, “ayaṃ sukkadhammo, iminā ayaṃ pahātabbo”ti evaṃ **sukkaṃ paṭibāhitvā kaṇhaṃ**. **Sa-ussāhanti** phaluppādanasamatthatāvasena sabyāpāraṃ. Tenāha “**savipākaṇ**”ti. Vipākadhammanti hi attho.

Tasmiṃ desite dhammeti tasmiṃ vuttanayena bhagavā tumhehi desite dhamme **ekaccaṃ dhammaṃ nāma sāvakaḥpāramiññaṃ jānitvā**¹ paṭivijjhivā. Taṃjānane hi vutte catusaccadhammajānanam avuttasiddhanti. “**Catusaccadhammesū**”ti idaṃ porāṇaṭṭhakathāyaṃ vuttākāradassanaṃ. Vipakkho pana parato āgamiṣṣati. **Etthāti** “dhammesu niṭṭhamagamaṃ”ti² etasmiṃ pade. **Therasallāpoti** therānaṃ sallāpasadisso vinicchayavādo. **Kāḷavallavāsīti** kāḷavallavihāravāsī. **Idānīti** etarahi “idāhaṃ bhante”ti-ādivacanakāle. **Imasmiṃ pana ṭhāneti** “dhammesu niṭṭhamagamaṃ”ti imasmiṃ padese, imasmiṃ vā niṭṭhānakāraṇabhūte yoniso parivitakkane. “Imasmiṃ pana ṭhāne buddhaguṇesu niṭṭhaṅgato”ti³ kasmā vuttaṃ, nanu sāvakaḥpāramiññaṣamadhigatakāle eva therō buddhaguṇesu niṭṭhaṅgoti? Saccametaṃ, idāni pana taṃ pākaṭaṃ jātanti evaṃ vuttaṃ. **Sabbanti** “catusaccadhammesū”ti-ādi sumattherena vuttaṃ sabbam. **Arahatte niṭṭhaṅgoti** etthāpi vuttanayeneva anuyogaparihārā veditabbā. Yadi pi dhammasenāpati “sāvakaḥpāramiññaṃ mayā samadhigatan”ti ito pubbe pi jānātiyeva, idāni pana asaṅkhyeyyāparimeyyabhede buddhaguṇe nayaggāhavasena pariggahetvā kiccaṣiddhiyā tasmiṃ nāṇe niṭṭhaṅgato ahoṣīti dassento “**mahāsivattothero -pa- dhammesūti sāvakaḥpāramiññaṇe niṭṭhaṅgato**”ti avoca.

Buddhaguṇā pana nayato āgatā, te nayaggāhato yāthāvato jānanto sāvakaḥpāramiññaṇe tathājānanavasena niṭṭhaṅgatattā sāvakaḥpāramiññaṇameva tassa aparāparuppattivasena, tena tena bhāvetabbakiccabahutāvasena ca “**dhammesū**”ti puthuvacanena vuttaṃ. Anantāparimeyyānaṃ

1. Sañjānitvā (Aṭṭhakathāyaṃ) 2. Niggamananti (Ka) 3. Niṭṭhaṅgato (Aṭṭhakathāyaṃ)

anaññavisayānaṃ buddhaguṇānaṃ nayato pariggaṇhanena therassa sātisayo bhagavati pasādo uppajjatīti āha **“bhiyyoso mattāyā”**ti-ādi. “Suṭṭhu akkhāto”ti vatvā tamevassa suṭṭhu akkhātataṃ dassetuṃ **“niyyāniko maggo”**ti vuttaṃ. Svākkhātataṃ hi dhammassa yadatthaṃ desito, tadatthasāadhanena veditabbā. **Phalatthāya niyyātīti** anantaravipākattā, attano uppattisamanantameva phalanipphādanavasena pavattatīti attho.

Vatṭacārakato niyyātīti vā **niyyāniko**, niyyānasīloti vā.

Rāgadosamohanimmadanasaṃmatthoti idhāpi “pasannosmi bhagavatīti dassetī”ti ānetvā sambandho. **Vaṅkādi**ti **ādi**-saddena jimhakuṭile, aññe ca paṭipattidose saṅgaṇhāti. Bhagavā tumhākaṃ buddhasubuddhatā viya dhammasudhammatā, Saṅghasuppaṭipatti ca dhammesu niṭṭhaṅgamanena sāvakaṇāmiṇāṇe niṭṭhaṅgatattā mayhaṃ suṭṭhu vibhūtā supākaṭā jātātīti dassento therō “svākkhāto bhagavatā dhammo, suppaṭipanno saṅghoti pasīdin”ti avoca.

Kusaladhammadesanāvaṇṇanā

145. **Anuttarabhāvoti** seṭṭhabhāvo. Anuttaro bhagavā yena guṇena, so anuttarabhāvo, taṃ **anuttariyaṃ**. Yasmā tassāpi guṇassa kiñci uttaritaraṃ natthi eva, tasmā vuttaṃ **“sā tumhākaṃ desanā anuttarāti vadatī”**ti.

Kusalesu dhammesūti kusaladhammanimittaṃ. Nimittatthe hi etaṃ bhummaṃ, tasmā kusaladhammadesanāhetupi bhagavāva anuttaroti attho.

Bhūmiṃ dassentoti visayaṃ dassento. Kusaladhammadesanāya hi kusalā dhammā visayo. **Vuttapadeti** “kusalesu dhammesū”ti evaṃ vuttavākye, evaṃ vā vuttadhammakotṭhāse. “Pañcadhā”ti kasmā vuttaṃ, nanu chekaṭṭhenapi kusalaṃ icchitabbaṃ “kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgānaṃ”ti-ādisū¹ti? Saccametaṃ, so pana chekaṭṭho kosallasambhūtaṭṭheneva saṅgahitoti visuṃ na gahito. “Kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmayan”ti² **jātake** āgatattā **“jātakapariyāyaṃ patvā ārogyaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭatī”**ti vuttaṃ. “Taṃ kiṃ maññatha gahapatayo, ime dhammā kusalā vā akusalā vā sāvajjā vā anavajjā vā”ti-ādisu suttapadesesu “kusalā”ti vuttadhammā eva “anavajjā”ti

1. Ma 2. 58 piṭṭhe.

2. Khu 5. 327; Khu 6. 342 piṭṭhe.

vuttāti āha “**suttantapariyāyaṃ patvā anavajjaṭṭhena kusalaṃ vaṭṭati**”ti.

Abhidhamme¹ “kosallan”ti paññā āgatāti yonisomanasikārahetukassa kusalassa **kosallasambhūtaṭṭho**, darathābhāvadīpanato **niddarathaṭṭho**, “kusalassa katattā upacitattā”ti vatvā iṭṭhavipākaniddisanato **sukhavipākaṭṭho** ca abhidhammanayasiddhoti āha “**abhidhamma -pa- vipākaṭṭhenā**”ti.

Bāhitikasutte² bhagavato kāyasamācārādike vaṇṇentena dhammabhaṇḍāgārikena “yo kho mahārāja kāyasamācāro anavajjo”ti kusalo kāyasamācāro rañño pasenadissa vutto. Na hi bhagavato sukhavipākakammaṃ atthīti sabbasāvajjarahitā kāyasamācārādayo “kusalā”ti vuttā, idha pana “kusalesu dhammesū”ti bodhipakkhiyadhammā “kusalā”ti vuttā, te ca samathavipassanā maggasampayuttā ekantena sukhavipākā evāti avajjarahitatāmattaṃ upādāya anavajjaṭṭho kusala-saddoti āha “**imasmim pana -pa- daṭṭhabban**”ti. Evañca katvā “phalasatipaṭṭhānaṃ pana idha anadhippetan”ti idañca vacanaṃ samatthitaṃ hoti savipākasessa gahaṇanti katvā.

“**Cuddasavidhenā**”ti-ādi satipaṭṭhāne³ vuttanayena veditabbaṃ.

Paggahaṭṭhenāti kusalapakkhassa paggaṇhanasabhāvena. **Kiccavasena**ti anuppannākusalānuppadanādikiccavasena. Tato eva cassa catubbidhatā.

Ijjaṇaṭṭhenāti nippajjanasabhāvena. Chandādayo eva iddhipādesu viṣiṭṭhasabhāvā, itare aviṣiṭṭhā, tesampi viseso chandādikato āha “**chandādivasena nānāsabhāvā**”ti.

Adhimokkhādisabhāvavasenati pasādādhimokkhādisalakkhaṇavasena. **Upatthambhanaṭṭhenā**ti sampayuttadhammānaṃ upatthambhanakabhāvena. **Akampiyaṭṭhenā**ti paṭipakkhehi akampiyasabhāvena. **Salakkhaṇaṇā**ti adhimokkhādisabhāvena. **Niyyānaṭṭhenā**ti saṃkilesapakkhato, vaṭṭacārakato ca niggamaṇaṭṭhena. **Upaṭṭhānādinā**ti upaṭṭhānadhammavicayapaggaḥasampiyyāyana passambhanasamādhāna-ajjhupekkhanasaṅkhātena attano sabhāvena. **Hetuṭṭhenā**ti nibbānassa sampāpakahetubhāvena. **Dassanādinā**ti dassanābhiniropanapariggahasamuṭṭhāpanavodāpanapaggaḥupatṭhāna samādhānasāṅkhātena attano sabhāvena.

1. Abhi 1. 19 piṭṭhe.

2. Ma 2. 315 piṭṭhe.

3. Dī 2. 233; Ma 1. 72 piṭṭhādīsu.

Sāsanassa pariyosānadassanatthanti sāsanam nāma nippariyāyato sattatimsa bodhipakkhiyadhammā. Tattha ye samathavipassanāsahagatā, te sāsanassa ādi, maggapariyāpannā majjhe, phalabhūtā pariyosānam, tamdassanattham. Tenāha “**sāsanassa hī**”ti-ādi.

Puna **etadānuttariyam bhanteti** yathāraddhāya desanāya nigamanam. Vuttasseva atthassa puna vacanañhi nigamanam vuttam. **Tam desananti** tam kusalesu dhammesu desanāppakāram, desanāvidhim, desetabbañca, **sakalam** vā sampuñnam anavasesam **abhijānāti** abhivisiṭṭhena ñaṇena jānāti, **asesam abhijānanato** eva **uttari** upari **abhiññeyyam natthi**. Itoti bhagavatā abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivaseṇa **puggalo vā** ayaṁ nāma yaṁ bhagavā na jānātīti idaṁ natthi na upalabbhati sabbaseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. **Kusalesu dhammesu** abhijānane, desanāyañca **bhagavato**¹ **uttaritaro natthi**.

Āyatanapaññattidesanāvaṇṇanā

146. **Āyatanapaññāpanāsūti** cakkhādīnam, rūpādīnañca āyatanānam sambodhanesu, tesam ajjhattikabāhiravibhāgato, sabhāgavibhāgato, samudayato, atthaṅgamato, āhārato, ādīnavato, nissaraṇato ca desanāyanti attho.

Gabbhāvakkantidesanāvaṇṇanā

147. **Gabbhokkamanesūti** gabbhabhāvena mātukucchiyam avakkamanesu anuppavesesu, gabbhe vā mātukucchismim avakkamanesu. **Pavisatīti** paccayavasena tattha nibbattento pavisanto viya hotīti katvā vuttam. **Ṭhātīti** santānaṭṭhitiyā pavattati, tathābhūto ca tattha vasanto viya hotīti āha “**vasatī**”ti. **Pakatilokiyamanussānam paṭhamā gabbhāvakkantīti** pacuramanussānam gabbhāvakkanti desanāvasena idha paṭhamā. “**Dutiyā gabbhāvakkantī**”ti-ādīsupi evaṁ yojanā veditabbā.

Alamevāti yuttameva.

1. Bhagavatā (Aṭṭhakathāyam)

Khipitum na sakkontīti tathā vātānaṃ anuppajjanameva vadati. **Sesanti** puna “etadānuttariyan”ti-ādipāḥhappadesaṃ vadati.

Ādesanavidhādesanāvapaṇṇā

148. Parassacittaṃ ādisati etehīti **ādesanāni**, yathā-upaṭṭhitanimittādīni, tāni eva aññaṃaññaṃsa asaṃkiṇṇarūpena ṭhitattā **ādesanavidhā**, ādesanābhāgā, tāsu **ādesanavidhāsu**. Tenāha “**ādesanakotṭhāsesū**”ti. **Āgatanimittenā**ti yassa ādisati, tassa, attano ca upagatanimittena, nimittappattassa lābhālābhādi-ādisanavidhidassanassa pavattattā “**idaṃ nāma bhavissati**”ti vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana “evampi te mano”ti-ādinaṃ parassa cittādisanameva āgataṃ, taṃ nidassanamattaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi “idaṃ nāma bhavissati”ti vuttasseva atthassa vibhāvanavasena vatthu āgataṃ. **Gatanimittaṃ** nāma gamananimittaṃ¹. **Ṭhitanimittaṃ** nāma attano samīpe ṭhānanimittaṃ, parassa gamanavasena, ṭhānavasena ca gahetabbanimittaṃ. **Manussānaṃ** paracittavidūnaṃ, itaresampi vā savanavasena parassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ **saddaṃ sutvā**. **Yakkhapisācādīnanti** hiṃkārayakkhānañceva² kaṇṇapisācādipisācānaṃ, kumbhaṇḍanāgādīnañca.

Vitakkavipphārasenāti vipphārikabhāvena pavattavitakkassa vasena. **Uppannanti** tato samuṭṭhitaṃ. **Vippalapantānanti** kassaci atthassa abodhanato virūpaṃ, vividhaṃ vā palapantānaṃ. **Suttapamattādīnanti** ādisaddena vedanāṭṭakhittacittādīnaṃ saṅgaho. **Mahā-aṭṭhakathāyaṃ** pana “idaṃ vakkhāmi, evaṃ vakkhāmīti vitakkayato vitakkavipphārasaddo nāma uppajjati”ti³ āgatattā jāgarantānaṃ pakatiyaṃ ṭhitānaṃ avippalapantānaṃ vitakkavipphārasaddo kadāci uppajjati viññāyati, yo loka “mantajappo”ti vuccati. Yassa mahā-aṭṭhakathāyaṃ asotaviññeyyatā vuttā. Tādisaṃhi sandhāya viññattisahajameva “jivhātālucalanādikaravitakkasamuṭṭhitaṃ sukhumasaddaṃ dibbasotena sutvā ādisatīti sutte vuttan”ti⁴ **ānandācariyo** avoca. Vuttalakkaṇo eva pana nātisukhumo attano, accāsannappadesa ṭhitassa ca maṃsasotassāpi āpāthaṃ gacchatīti sakkā viññātum.

1. Pakkamananimittaṃ (Ka)

2. Kiṃkārayakkhānañceva (Ka)

3. Abhi-Ṭṭha 1. 128 piṭṭhepi.

4. Mūlaṭī 1. 75 piṭṭhe.

Tassāti tassa puggalassa. **Tassa vasenā**ti tassa vitakkassa vasena. Evamayampi ādesanavidhā cetopariyaññavaseneva āgatāti veditabbā. Keci pana “**tassa vasenā**ti tassa saddassa vasenā”ti atthamvadanti, taṃ ayutthaṃ. Na hi saddaggahaṇena taṃsamuṭṭhāpakacittaṃ gayhati, saddaggahaṇānusārenapi tadatthasseva gahaṇaṃ hoti, na cittaassa. Eteneva yadeke “**yaṃ vitakkayatoti** yaṃ atthaṃ vitakkayato”ti vatvā “**tassa vasenā**ti tassa atthassa vasenā”ti vaṇṇenti, tampi paṭikkhittaṃ.

Manasā saṅkharīyanti **manosāṅkhārā**, vedanāsaññā. **Paṇihitā**ti purimaparibandhavinayena padhānabhāvena nihitā ṭhapitā. Tenāha “**cittasaṅkhārā suṭṭhapitā**”ti. Vitakkassa vitakkaṇaṃ nāma uppādanamevāti āha “**pavattessati**”ti. “**Pajānāti**”ti pubbe vuttapadasambandhadassanavasena āneti. **Āgamanenā**ti jhānassa āgamaṇaṭṭhānavasena. **Pubbabhāgenā**ti maggassa sabbapubbabhāgena vipassanārambhena. Ubhayampetaṃ yo sayāṃ jhānalābhī, adhigatamaggo ca aññaṃ tadatthāya paṭipajjantaṃ disvā “ayaṃ iminā nīhārena paṭipajjanto addhā jhānaṃ labhissati, maggaṃ adhigamissati”ti abhiññāya vinā anumānavasena jānāti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tenāha “**āgamanena jānāti nāmā**”ti-ādi. **Anantarā**ti vuṭṭhitakālaṃ sandhāyāha. Tadā hi pavattavitakkapajānaneneva jhānassa hānabhāgiyatādivisesapajānaṃ.

Kim panidaṃ cetopariyaññaṃ parassa cittaṃ paricchijja jānantaṃ iddhicittabhāvato avisesato sabbesampi cittaṃ jānāti? Noti dassento “**tatthā**”ti-ādimāha. **Na ariyānanti** yena cittaṃ te ariyā nāma jātā, taṃ lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhabhāvato. Yathā hi puthujjano sabbesampi ariyānaṃ lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhattā, evamariyopi heṭṭhimo uparimassa lokuttaracittaṃ na jānāti appaṭividdhattā eva. Yathā pana uparimo heṭṭhimaṃ phalasamāpattiṃ na samāpajjati, kimevaṃ so tassa lokuttaracittaṃ na jānāti codanaṃ sandhāyāha “**uparimo pana heṭṭhimassa jānāti**”ti, paṭividdhattāti adhippāyo. “Uparimo heṭṭhimaṃ na samāpajjati”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**tesaṇhi**”ti-ādi. **Tesanti** ariyānaṃ. **Heṭṭhimā heṭṭhimā samāpatti** bhūmantarappattiyā paṭippassaddhikappā. Tenāha “**tatrupapattiyeva hoti**”ti,

na uparibhūmipatti. Nimittādivasena ñātassa kadāci byabhicāropi siyā, na pana abhiññāñāṇena ñātassāti āha “**ceto -pa- natthī**”ti. “Taṃ bhagavā”ti-ādi **sesaṃ** nāma.

Dassanasamāpattidesanāvaṇṇanā

149. **Brahmajāleti** brahmajālasuttavaṇṇanāyaṃ¹. Uttarapadalopena hesa niddeso. **Ātappanti vīriyaṃ** ātappati kosajjaṃ sabbampi saṃkilesapakkhanti. Kuslavīriyasappa hettha gahaṇaṃ appamādādīpadantarasaṇṇidhānato.

Padahitabbatoti padahanato, bhāvanāṃ uddissa vāyamanatoti attho.

Anuyuñjitabbatoti anuyuñjanato. Īdisānaṃ padānaṃ

bahulaṃkattuvīsiyātāya icchitabbattā ātappapadassa viya itaresampi kattusādhanaṭā daṭṭhabbā. Paṭipattiyaṃ nappamajjati etenāti **appamādo**, sati-avippavāso. Sammā manasi karoti etenāti **sammāmanasikāro**, tathāpavatto kusala-cittupādo. Bhāvanānuyogameva tathā vadati. Desanākkamena

paṭhamā, dassanasamāpatti nāma karajakāye paṭikkūlākārassa sammadeva dassanavasena pavattasamāpattibhāvato. **Nippariyāyenevāti** vuttalakkaṇadassanasamāpattisaṇṇissayattā, dassanamaggaphalabhāvato ca paṭhamasāmaññaphalaṃ pariyāyena vinā **dassanasamāpatti**.

Atikkamma chavimaṃsalohitaṃ aṭṭhiṃ paccavekkhatīti tāni apaccavekkhitvā aṭṭhimeva paccavekkhati. **Aṭṭhi-ārammaṇā dibbacakkhupādakajjhānasamāpattīti** vuttanayena aṭṭhi-ārammaṇā dibbacakkhu-adhiṭṭhānā paṭhamajjhānasamāpatti. Yo hi bhikkhu āloka-kasiṇe catutthajjhānaṃ nibbattetvā taṃ pādakaṃ katvā adhigatadibbacakkhuñāṇo hutvā saviññāṇake kāye aṭṭhiṃ pariggahetvā tattha paṭikkūlamanasikāravasena paṭhamāṃ jhānaṃ nibbatteti, tassāyaṃ paṭhamajjhānasamāpatti **dutiyaṃ dassanasamāpatti**. Tena vuttaṃ “aṭṭhi aṭṭhi”ti-ādi. Yo panettha pāliyaṃ dvattiṃsākāramanasikāro vutto, so maggasodhanavasena vutto. Tattha vā kataparicayassasukheneva vuttanayā aṭṭhipaccavekkhaṇā samijjhatīti. Tenevettha “imañceva”ti² “**atikkamma cā**”ti **ca-saddo** samuccayatto vutto. **Taṃ jhānanti**

1. Dī-Ṭṭha 1. 97 piṭṭhe. 2. Imañceva cāti (?) Ayameva pāliyaṃ mūlapāṭho viya dissati.

yathāvuttaṃ paṭhamajjhānaṃ. **Ayanti** ayaṃ sakadāgāmiphalasamāpatti. Sāṭisayaṃ catusaccadassanāgamanato pariyāyena vinā mukhyā **dutiyā dassanasamāpatti**. **Yāva tatiyamaggā vattatīti āha** “khīṇāsavassa vasena catutthā dassanasamāpatti kathitā”ti.

Pāḷiyam **purisassa cāti ca**-saddo byatireke, tena yathāvuttasamāpattidvayato vuccamānaṃyeva imassa visesaṃ joteti. Avicchena pavattiyā sotasadisatāya viññāṇameva **viññāṇasotaṃ**, tadetaṃ viññāṇaṃ purimato anantarapaccayaṃ labhitvā pacchimassa anantarapaccayo hutvā pavattatīti ayamassa sotāgatatāya sotasadisatā, tasmā pajānitabbabhāvena vuttaṃ ekameva cettha viññāṇaṃ, tasmā aṭṭhakathāyaṃ “**viññāṇasotanti viññāṇamevā**”ti vuttaṃ. **Dvīhipi bhāgehi** orabhāgaparabhāgehi. Idhaloko hissa orabhāgo, paraloko parabhāgo dvinnampi vasenetaṃ sambandhanti. Tenāha “**idhaloke patiṭṭhitaṃ**”ti-ādi. Viññāṇassa khaṇe khaṇe bhijjantassa kāmaṃ natthi kassaci patiṭṭhitatā, taṇhāvasena pana taṃ “patiṭṭhitaṃ”ti vuccatīti āha “**chandarāgavasenā**”ti. Vuttañhetam—

“Kabaḷikāre ce bhikkhave āhāre atthi rāgo, atthi nandī, atthi taṇhā, patiṭṭhitaṃ tattha viññāṇaṃ viruḷhaṃ. Yattha patiṭṭhitaṃ viññāṇaṃ viruḷhaṃ -pa- atthi tattha āyatim punabbhavābhiniḃbattī”ti-ādi¹.

Kammanti kusalākusalakammaṃ, upayogavacanametaṃ. **Kammato upagacchantanti** kammabhāvena upagacchantam, viññāṇanti adhippāyo. Abhisāṅkhāraviññāṇaṃhi yena kammunā sahagataṃ, aññadatthu tabbhāvameva upagataṃ hutvā pavattati. **Idhaloke patiṭṭhitaṃ nāma** idha katūpacitakammabhāvūpagamanato. **Kammabhavaṃ ākaḍḍhantanti** kammaviññāṇaṃ attanā sampayuttakammaṃ javāpetvā paṭisandhinibbattanena tadabhimukhaṃ ākaḍḍhantaṃ. Teneva paṭisandhinibbattanasāmatthiyena **paraloke patiṭṭhitaṃ nāma** attano phalassa tattha patiṭṭhāpanena. Keci pana “abhisāṅkhāraviññāṇaṃ parato vipākaṃ dātuṃ asamatthaṃ idhaloke patiṭṭhitaṃ nāma, dātuṃ samatthaṃ pana paraloke

1. Saṃ 1. 325; Abhi 4. 114; Khu 7. 19 piṭṭhesu.

patiṭṭhitam nāmā”ti vadanti, tam tesam matimattam “ubhayato abbo cchinnan”ti vuttattā. Yañca tehi “paraloke patiṭṭhitan”ti vuttam, tam idhalokepi patiṭṭhitameva. Na hi tassa idhaloke patiṭṭhitabhāvena vinā paraloke patiṭṭhitabhāvo sambhavati. **Sekkha puthujjanānam cetopariyaññanti** sekkhānam, puthujjanānañca cetaso paricchindanakaññam. **Kathitam** paricchinditabbassa cetaso chandarāgavasena patiṭṭhitabhāvajotanato.

Catutthāya dassanasamāpattiyā tatiyadassanasamāpattiyam vuttappaṭikkhepena attho veditabbo.

Purimānam dvinnam samāpattīnam pubbe samathavasena atthassa vuttattā idāni vipassanāvasena dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttam. **Niccalameva** pubbe vuttassa atthassa apanetabbato. Atthantarattatāya dassiyamānāya padam calitam nāma hoti. **Aparo nayoti** ettha paṭhamajjhānassa paṭhamadassanasamāpattibhāve apubbam natthi. **Dutiyaajjhānam dutiyā** ettha pana “aṭṭhikavaṇṇakasiṇavasena paṭiladdhadutiyaajjhānam dutiyā dassanasamāpatti”ti vadanti, tatiyaajjhānampi tatheva paṭiladdham. Dassanasamāpattibhāvo pana yo bhikkhu ālokaasiṇe catutthajjhānam nibbattetvā tam pādakam katvā adhigatadibbacakkhuko hutvā saviññāṇake aṭṭhim pariggahetvā tattha vaṇṇakasiṇavasena heṭṭhimāni tīṇi jhānāni nibbatteti, tassa. **Tatiyaajjhānam tatiyā** dassanasamāpatti adhiṭṭhānabhūta dabbacakkhuññassa vasena. **Catutthajjhānam catutthā** rūpāvacaracatutthajjhānam nibbattetvā tam pādakam katvā adhigatadibbacakkhuññassa tam catutthajjhānam catutthā dassanasamāpatti. Idhāpi sekkhaputhujjanānam cetaso paricchindanena tatiyā dassanasamāpatti, arahato cittassa paricchindanena catutthā dassanasamāpatti veditabbā. Evañhesā atthavaṇṇanā pāliya saṃsandeyya. “**Paṭhamamaggo**”ti-ādīsu aṭṭhi-ārammaṇapaṭhamajjhānapādako **paṭhamamaggo paṭhamādassanasamāpatti**. Aṭṭhi-ārammaṇadutiyaajjhānapādako **dutiya maggo dutiyā** dassanasamāpatti. Paracittaññasahagatā catutthajjhānapādakā **tatiyacatutthamaggā tatiyacatutthadassanasamāpattiyoti**. Purisassa viññāṇapajānanam panettha asammohavasena daṭṭhabbam.

Puggalapaṇṇattidesanāvāṇṇanā

150. **Puggalapaṇṇattīsūti** puggalānaṃ paññāpanesu. Guṇavisesavasena aññamaññaṃ asaṅkarato ṭhapanesu. **Lokavohāravasenā**ti lokasammutivasena. Lokavohāro hesa, yadidaṃ “satto puggalo”ti-ādi. Rūpādīsu sattavisattatāya **satto**. Tassa tassa sattanikāyassa pūraṇato galanato, maraṇavasena patanato ca **puggalo**. Santatiyā nayanato **naro**. Attabhāvassa posanato **poso**. **Evam paññāpetabbāsu** voharitabbāsu. “Sabbametaṃ puggalo”ti imissā sādharmaṇapaññattiyā vibhāvanavasena vuttaṃ, na idhādhippeta-asādhāraṇapaññattiyā, tasmā **lokapaññattīsūti** sattalokagatapaññattīsu. **Anuttaro hoti** anaññasādhāraṇattā tassa paññāpanassa.

Dvīhi bhāgehiti kāraṇe, nissakke cetam puthuvacanam, āvutti-ādivasena cāyamattho veditabboti āha “**arūpasamāpattiyā**”ti-ādi, etena “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, maggena samucchedavimokkhena vimuttattā ubhato bhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **Tipiṭakacūḷanāgattatheravādo**, “nāmakāyato, rūpakāyato ca vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakamahādhammarakkhitattatheravādo**, “samāpattiyā vikkhambhanavimokkhena ekavāraṃ vimuttova maggena samucchedavimokkhena ekavāraṃ vimuttattā ubhatobhāgavimutto”ti evaṃ pavatto **tipiṭakacūḷābhayattatheravādo** cāti imesaṃ tiṇṇampi theravādānaṃ ekajjhaṃ saṅgaho katoti daṭṭhabbaṃ. **Vimuttoti** kilesehi vimutto, kilesavikkhambhanasamucchedanehi vā kāyadvayato vimuttoti attho. **Arūpasamāpattīnanti** niddhāraṇe sāmivacanam. **Arahattappatta-anāgāminoti** bhūtapubbagatiyā vuttaṃ. Na hi arahattappatto anāgāmī nāma hoti. **Paḷīti** Puggalapaññattipāḷi¹. **Aṭṭha vimokkhe kāyena phusitvāti** aṭṭha samāpattiyo sahaṇātanāmakāyena paṭilabhitvā. **Paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā** **hontīti** vipassanāpaññāya saṅkhāragataṃ, maggapaññāya cattāri saccāni passitvā cattāropi āsavā parikkhīṇā honti. **Disvāti** dassanahetu. Na hi āsave paññāya passanti, dassanakāraṇā

1. Abhi 3. 117 piṭṭhe.

pana parikkhīṇā “disvā parikkhīṇā”ti vuttā dassanāyattaparikkhīṇattā. Evañhi dassanaṃ āsavānaṃ khayassa purimakiriyābhāvena vuttaṃ.

Paññāya visesato **muttoti paññāvimutto** anavasesato āsavānaṃ parikkhīṇattā. **Aṭṭhavimokkhaṭṭikkhepavaseneva**, na tadekadesabhūtarūpajjhānaṭṭikkhepavasena. Evañhi arūpajjhānekadesābhāvepi aṭṭhavimokkhaṭṭikkhepo na hotīti siddhaṃ hoti. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttotoyeva nāma hoti, na paññāvimuttoti.

Phuṭṭhantaṃ sacchikarotīti phuṭṭhānaṃ anto **phuṭṭhanto**, phuṭṭhānaṃ arūpajjhānaṃ anantaro kāloti adhippāyo, accantasamyoge cetam upayogavacanaṃ, phuṭṭhānantarakārameva sacchikātabbaṃ, sacchikato sacchikaraṇūpāyenāti vuttaṃ hoti. Tenāha “so jhānaphassaṃ”ti-ādi. **Ekacce āsavāti** heṭṭhimamaggattayavajjhā āsavā. Yo hi arūpajjhānena rūpakāyato, nāmakāyekadesato ca vikkhambhanavimokkhena vimutto, tena nirodhasaṅkhāto vimokkho ālocito pakāsito viya hoti, na pana kāyena sacchikato. Nirodhaṃ pana ārammaṇaṃ katvā ekaccesu āsavesu khepitesu tena sacchikato hoti, tasmā so sacchikātabbaṃ nirodhaṃ yathālocitaṃ nāmakāyena sacchikarotīti **kāyasakkhīti** vuccati, na tu vimuttoti ekaccānaṃ āsavānaṃ aparikkhīṇattā.

Diṭṭhantaṃ pattoti dassanasāṅkhātassa sotāpattimaggañāṇassa anantaraṃ pattoti attho. “Diṭṭhattā patto”tipi pāṭho, tena catusaccadassanasāṅkhātāya diṭṭhiyā nirodhassa pattataṃ dīpeti. Tenāha “**dukkhāsaṅkhārā**”ti-ādi. Paṭhamaphalato paṭṭhāya yāva aggamaggā diṭṭhippattoti āha “**esopi kāyasakkhī viya chabbidho hoti**”ti. **Idaṃ dukkhanti** “idaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā idaṃ yāthāvasarasato pajānāti, pajānanto ca ṭhapetvā taṇhaṃ pañcupādānakkhandhe “**dukkhasaccaṃ**”ti pajānāti. Taṇhaṃ pana idaṃ dukkhaṃ ito samudeti, tasmā “**ayaṃ dukkhasamudayo**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Yasmā idaṃ dukkhaṃ ca nibbānaṃ patvā nirujjhanti vūpasamanti appavattiṃ gacchanti, tasmā taṃ “**ayaṃ dukkhanirodho**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ariyo pana aṭṭhaṅgiko

maggotaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, tena taṃ “**ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā**”ti **yathābhūtaṃ pajānāti**. Ettāvatā nānakkhaṇe saccavavatthānaṃ dassitaṃ. Idāni taṃ ekakkhaṇe dassetuṃ “**tathāgatappaveditā**”ti-ādi vuttaṃ. **Tathāgatappaveditā**ti Tathāgatena bodhimaṇḍe paṭividdhā viditā pākaṭā katā. **Dhammā**ti catusaccadhammā. **Vodiṭṭhā honti**ti sudiṭṭhā honti. **Vocaritā**ti sucaritā, tesu tena paññā suṭṭhu carāpitāti attho. **Ayanti** ayaṃ evarūpo puggalo “**diṭṭhippatto**”ti **vuccati**.

Saddhāya vimuttoti saddahanavasena vimutto, etena sabbathā avimuttassapi saddhāmattena vimuttabhāvaṃ dasseti. **Saddhāvimuttoti** vā saddhāya adhimuttoti attho. **Vuttanayenevāti** kāyasakkhimhi vuttanayeneva. **No ca kho yathā diṭṭhippattassāti** yathā diṭṭhippattassa āsavā parikkhīṇā, na evaṃ saddhāya vimuttassāti attho. Kim pana nesaṃ kilesappahāne nānattaṃ atthīti? Natthi. Atha kasmā saddhāvimutto diṭṭhippattaṃ na pāpuṇātīti? Āgamanīyanānattena. Diṭṭhippatto hi āgamanamhi kilese vikkhambhento appadukkhena, akilamanto ca sakkoti vikkhambhetuṃ, saddhāvimutto dukkhena kilamanto vikkhambhetti, tasmā diṭṭhippattaṃ na pāpuṇāti. Tenāha “**etesu hī**”ti-ādi.

Ārammaṇaṃ yāthāvato dhāreti avadhāretīti **dhammo**, paññā. **Paññāpubbaṅgamanti** paññāpadhānaṃ. Paññaṃ vāhetīti **paññāvāhī**, paññaṃ sātisaṃ pavattetīti attho, pañña vā imaṃ puggalaṃ vāheti, nibbānābhimukhaṃ gametīti attho. **Saddhānusāriniddese**pi eseva nayo.

Tasmāti vimuddhimagge¹ vuttattā, tato eva visuddhimagge, taṃsaṃvaṇṇanāsu² vuttanayenettha attho veditabbo.

Padhānadesanāvaṇṇanā

151. **Padahanavasena**ti bhāvanānuyogavasena. **Satta bojjaṅgā padhānāti vuttā** vivekanissitādibhāvena padahitabbato bhāvetabbato.

1. Visuddhi 2. 297, 298 piṭṭhesu.

2. Visuddhi-Ṭī 2. 466 piṭṭhe.

Paṭipadādesanāvaṇṇanā

152. **Dukkheṇa kasireṇa samādhim uppādentassāti** pubbabhāge āgamanakāle kicchena dukkheṇa sasaṅkhāreṇa sappayogena kilamantassa kilese vikkhambhetvā lokuttarasamādhim uppādentassa. **Dandhaṃ taṃ ṭhānaṃ abhijānantassāti** vikkhambhitesu kilesesu vipassanāparivāse ciraṃ vasitvā taṃ lokuttarasamādhisaṅkhātāṃ ṭhānaṃ dandhaṃ saṇikaṃ abhijānantassa paṭivijjhantassa, sacchikarontassa pāpuṇantassāti attho. **Ayaṃ vuccatīti** yā esā evaṃ uppajjati, ayaṃ kilesavikkhambhanapaṭipadāya dukkhattā, vipassanāparivāsapaññāya ca dandhattā maggakāle ekacittakkaṇe uppannāpi **paññā** āgamanavasena “dukkhapaṭipadā dandhābhiññā nāmā”ti vuccati. Upari tīsu padesupi imināva nayena attho veditabbo.

Bhassasamācārādidesanāvaṇṇanā

153. **Bhassasamācāreti** vacīsamācāre. **Ṭhitoti** yathāraddhaṃ taṃ avicchedavasena kathento. Tenāha “**kathāmaggaṃ anupacchinditvā kathento**”ti. **Musāvādūpasañhitanti** antarantarā pavattena musāvādena upasañhitāṃ. **Vibhūti** vuccati visumbhāvo, tattha niyuttanti vebhūtikaṃ, tadeva **vebhūtiyaṃ**, pesuññaṃ. Tenāha “**bhedakaravācan**”ti. Karaṇuttariyalakkhaṇato sārambhato jātāti **sārambhajā**. Tassā pavatti-ākāradassanattamaṃ “**tvaṃ dussīlo**”ti-ādi vuttaṃ. Bahiddhākathā amanāpā, manāpāpi parassa cittavighātāvahattā karaṇuttariyapakkhiyamevāti dassento “**tuyhan**”ti-ādimāha. **Vikkhepakathāpavattanti** vikkhepakathāvasena pavattaṃ. **Jayapurekkhāro hutvāti** attano jayaṃ purakkhatvā. Yaṃ kiñci na bhāsatiyo janā. “**Mantā**”ti vuccati **paññā**, mantanaṃ jānananti katvā. “**Mantā**”ti idaṃ “mantetvā”ti iminā samānatthaṃ nipātapadanti āha “**upaparikkhitvā**”ti. **Yuttakathamevāti** attano, suṇantassa ca yuttarūpameva kathāṃ. **Hadaye nidahitabbayuttanti** atthasampattiyā, byañjanasampattiyā atthavedādipaṭilābhanimittattā citte ṭhapetabbaṃ, vimuttāyatanabhāvena manasi kātābanti attho. Sabbaṅgasampannāpi vācā akāle bhāsita abhājane bhāsita viya na atthāvahāti āha “**yuttapattakālenā**”ti. Ayañca caturaṅgasamannāgatā

subhāsītavācā saccasambodhāvahāditāya sattānaṃ mahiddhikā mahānisamsāti dassetuṃ “**evaṃ bhāsītā hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Sīlācāreti sīle ca ācāre ca parisuddhasīle ceva parisuddhamanosamācāre ca. **Ṭhitoti** patiṭṭhahanto. Saccam etassa atthīti **saccoti** āha “**saccakatho**”ti. Esa nayo **saddhoti** etthāpi. Tenāha “**saddhāsampanno**”ti. “Nanu ca¹ heṭṭhā saccam kathitamevā”ti kasmā vuttaṃ? Heṭṭhā hi vacīsamācāram kathentena saccam kathitam, paṭipakkhapaṭikkhepavasena idha sīlam kathentena tam paripuṇṇam katvā dassetuṃ saccam sarūpeneva kathitam. “Puggalādhiṭṭhānāya kathāya ārabbhantarañcetam, tathāpi saccam vatvā anantameva saccassa kathanam punaruttaṃ hotīti parassa codanāvasaro mā hotū”ti tattha parihāram dātukāmo “**idha kasmā puna vuttan**”ti āha. **Heṭṭhā vācāsaccam kathitam** caturaṅgasamannāgataṃ subhāsītavācam dassentena. **Antamaso -pa- dassetuṃ idha vuttaṃ** “evaṃ sīlam suparisuddham hoti”ti. Imasmiṃ panatthe “evaṃ parittakam kho rāhula tesam sāmaññaṃ, yesam natthi sampajānamusāvāde lajjā”ti-ādi² nayappavattaṃ **rāhulovādasuttaṃ** dassetabbaṃ.

Guttā satikavāṇena pidahitā dvārā etenāti **guttadvāro**ti āha “**chasu indriyesū**”ti-ādi. Pariyesanapaṭiggaṇhanaparibhogavissajjanavasena bhojane mattam jānātīti **bhojane mattaññū**. **Samanti** avisamaṃ. Samacāritā hi kāyavisamādīni pahāya kāyasamādipūraṇam. **Nisajjāyāti** ettha **iti**-saddo ādi-attho, tena “āvaraṇīyehi dhammehi cittaṃ parisodheti”ti evamādim saṅgaṇhāti. Bhāvanāya cittaparisodhanañhi jāgariyānuyogo, na niddāvinodanamattam. **Nittandīti** vigatathinamiddho. Sā pana nittanditā kāyālasīyavigamane pākaṭā hotīti vuttaṃ “**kāyālasīyavirahito**”ti. “**Āraddhavīriyo**”ti iminā duvidhopi vīriyārambho gahitoti tam vibhajitvā dassetuṃ “**kāyikavīriyenāpī**”ti-ādi vuttaṃ. Saṅgamma gaṇavihāro sahavāso **saṅgaṇikā**, sā pana kilesehipi evam hotīti tato viresetuṃ “**gaṇasaṅgaṇikan**”ti vuttaṃ gaṇena saṅgaṇikam gaṇasaṅgaṇikanti. **Ārambhavatthuvasenāti** anadhigatavisesādhigamakāraṇavasena **ekavīhārī**, na kevalam ekībhāvavasena.

1. Nanu (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Ma 2. 77 piṭṭhe ambalaṭṭhikarāhulovādasutte.

Kilesasaṅgaṇikanti kilesasahitacittataṃ. **Yathā tathā**tivipassanāvasena, paṭisaṅkhānavasena vā. Samathavasena **ārammaṇūpanijjhānaṃ**. Vipassanāvasena **lakkhaṇūpanijjhānaṃ**.

Kalyāṇapaṭibhānoti sundarapaṭibhāno, sā panassa paṭibhānasampadā vacanacāturiyasahitāva icchitāti āha “**vākkaraṇa -pa- sampanno cā**”ti. “Paṭibhānan”ti hi ñāṇampi vuccati ñāṇassa upaṭṭhitavacanampi. Tattha atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ paṭibhānamassāti **yuttapaṭibhāno**. Pucchitānantarameva sīghaṃ byākātuṃ asamatthatāya no muttapaṭibhānamassāti **nomuttapaṭibhāno**. Idha pana vikiṇṇavāco muttapaṭibhāno adhippetoti adhippāyena “**sīlasamācārasmim̐ hi ṭhitabhikkhu muttapaṭibhāno na hoti**”ti vuttaṃ. **Gamanasamatthāyāti** assutaṃ dhammaṃ gametuṃ samatthāya. **Dhāraṇasamatthāyāti** sātisaṃ sativīriyasahitatāya yathāsutaṃ yathāpariyattaṃ dhammaṃ dhāretuṃ samatthāya. Munanato anuminanato **mutti**ti anumānapaññāya **nāmaṃ**. **Tihi** padehīti “gatimā dhitimā mutimā”ti tihi padehi. **Heṭṭhāti** heṭṭhā “āraddhavīriyo”ti vuttaṭṭhāne. **Idhāti** “dhitimā”ti vuttaṭṭhāne. Vīriyampi heṭṭhā guṇabhūtaṃ gahitanti vutto vāyamattho. **Heṭṭhāti** “jāgariyānuyogamanuyutto, jhāyī”ti ettha **vipassanāpaññā kathitā**. **Idhāti** “dhitimā mutimā”ti ettha **buddhavacanagaṇhanapaññā** kathitā karaṇapubbāparakosallapaññādīpanato. Kilesakāmopi vatthukāmo viya yathāpavatto assādiyatīti vuttaṃ “**vatthukāmakilesakāmesu agiddho**”ti.

Anusāsanavidhādesanādivaṇṇanā

154. **Attano upāyamanasikārenāti** attani sambhūtena pathamanasikārena bhāvanāmanasikārena. **Paṭipajjamānoti** visuddhiṃ paṭipajjamāno.

155. **Kilesavimuttiñāneti** kilesappahānājānane.

156. **Pariyādiyamānoti** paricchijja gaṇhantoti attho. **Suddhakkhandheya** anussarati nāmagottaṃ pariyādiyitum asakkonto. Vuttamevattham vivaritum “**eko hi**”ti-ādi vuttaṃ. **Sakkoti** pariyādiyitum.

Asakkontassa vasena gahitaṃ, “amutrāsiṃ evaṃnāmo”ti-ādi vuttanti attho. **Asakkontassā**ti ca ārohaṇe asakkontassa, orohane pana ñāṇassa thirabhūtattā¹. Tenāha “**suddhakkhandheyeva anussaranto**”ti-ādi. **Etanti** pubbāparavirodhaṃ. **Na sallakkhesi** diṭṭhābhinivesena kuṇṭhañāṇattā. Tenāha “**diṭṭhigatikattā**”ti. **Ṭhānanti** ekasmiṃ pakkhe avaṭṭhānaṃ. **Niyamoti** vādaniyamo paṭiniyatavādatā. Tenāha “**imaṃ gahetvā**”ti-ādi.

157. **Piṇḍagaṇanāyāti** “ekam dve”ti-ādinā agaṇetvā saṅkalanapaduppādanādinā piṇḍanavasena gaṇanāya. **Acchiddakavasenāti** avicchindakagaṇanāvasena gaṇanā kamagaṇanaṃ muñcitvā “imasmiṃ rukkhe ettakāni paṇṇānī”ti vā “imasmiṃ jalāsaye ettakāni udakāḷhakānī”ti vā evaṃ gaṇetabbassa ekajjhampi piṇḍetvā gaṇanā. Kamagaṇanā hi antarantarā vicchijjapavattiyā pacchindikā. Sā panesā gaṇanā savanantaram anapekkhitvā manasāva gaṇetabbato “**manogaṇanā**”tipi vuccatīti āha “**manogaṇanāyā**”ti. **Piṇḍagaṇanameva dasseti**, na vibhāgaṇanaṃ. **Saṅkhātuṃ na sakkā** aññehi asaṅkhyeyyābhāvato. Paññāpāramiyā pūritabhāvaṃ dassento itarāsaṃ pūraṇena vinā tassā pūraṇaṃ natthīti “**dasannaṃ pāramīnaṃ pūritattā**”ti āha. Tenāha “**sabbaññūtaññāṇassa suppaṭividdhattā**”ti. **Ettakanti dassethāti dīpeti** thero. Yaṃ pana pāliyaṃ “sākāraṃ sa-uddesaṃ anussarati”ti vuttaṃ, taṃ tassa anussaraṇamattaṃ sandhāya vuttaṃ, na āyuno vassādigaṇanāya paricchindanaṃ tassa avisayabhāvato.

158. **Tumhākaṃ sammāsambuddhānaṃyeva anuttarā** anaññasādhāraṇattā. Idāni tassā desanāya majjhe bhinnasuvaṇṇassa viya vibhāgaabhāvaṃ dassetuṃ “**atītabuddhāpi**”ti-ādi vuttaṃ. **Imināpi kāraṇenāti** anuttarabhāvena, aññehi buddhehi ekasadisabhāvena ca.

159. Āsavānaṃ ārammaṇabhāvūpagamanena **sāsavā**. Upecca ādhīyanti **upādhi**, dosāropanāni, saha upādhihīti **sa-upādhikā**. Anariyiddhiyañhi attano cittadosena ekacce upārambhaṃ dadanti, svāyamattho **kevaṭṭasuttena** dīpetabbo. **No “ariyā”ti vuccati** sāsavabhāvato.

1. Dhīrabhūtattā (Ka)

niddosehi khīṇāsavehi pavattetabbato **niddosā** dosehi saha appavattanato. Tato eva **anupārambhā**. Ariyānaṃ iddhīti **ariyiddhīti vuccati**.

Appaṭikkūlasaññīti iṭṭhasaññī iṭṭhākārena pavattacitto. **Paṭikkūleti** amanuññe aniṭṭhe. **Dhātusaññanti** “dhātuyo”ti saññaṃ. **Upasaṃharatīti** upaneti pavatteti. **Aniṭṭhasmiṃ vatthusminti** aniṭṭhe sattasaññite ārammaṇe. **Mettāya vā pharatīti** mettaṃ hitesitaṃ upasaṃharanto sabbatthakameva taṃ tattha pharati. **Dhātuto vā upasaṃharatīti** dhammasabhāvacintanena dhātuso, paccavekkhaṇāya dhātumanasikāraṃ vā tattha pavatteti. **Appaṭikkūlesatte** ñātimittādike yāthāvato dhammasabhāvacintanena aniccasaññāya visabhāgabhūte “kesādi asucikoṭṭhāsamevā”ti **asubhasaññaṃ pharati** asubhamanasikāraṃ pavatteti. **Chalaṅgupekkhāyāti** iṭṭhāniṭṭhachalaṅarammaṇāpāthe parisuddhapakatibhāvāvi jahanalakkhaṇāya chasu dvāresu pavattanato “chalaṅgupekkhā”ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya.

Taṃ desananti taṃ dvīsu iddhividhāsu desanappakāraṃ desanāvidhiṃ. **Asesaṃ sakalanti** asesaṃ niravasesaṃ sampuṇṇaṃ abhivisiṭṭhena ñāṇena jānāti. **Asesaṃ abhijānato** tato **uttari abhiññeyyaṃ natthi**. Itoti bhagavato abhiññātato. **Añño** paramatthavasena **dhammo vā** paññattivaseṇa **puggalo vā ayaṃ nāma yaṃ bhagavā na jānātīti idaṃ natthi** na upalabbhati sabbasseva sammadeva tumhehi abhiññātattā. Dvīsu **iddhividhāsu** abhijānane, desanāyaṇca **bhagavato uttaritaro natthi**. **Imināpīti pi**-saddo na kevalaṃ vuttatthasamuccayattho, atha kho avuttatthasamuccayatthopi daṭṭhabbo. Yaṃ taṃ bhanteti-ādināpi hi bhagavato guṇadassanaṃ tasseeva pasādassa kāraṇavibhāvanam.

Aññathasatthuguṇadassanādivaṇṇanā

160. Pubbe “etadānuttariyaṃ bhante”ti-ādinā yathāvuttabuddhaguṇā dassitā, tato añño evāyaṃ pakāro “yaṃ taṃ bhante”ti-ādinā āraddhoti āha “aparenāpi ākārenā”ti. Buddhānaṃ sammāsambodhiyā saddahanato visesato **saddhā kulaputtā nāma bodhisattā**, mahābodhisattāti adhippāyo. Te hi mahābhinihārato

paṭṭhāya mahābodhiyaṃ sattā āsattā laggā niyatabhāvūpagamanena kenaci asamhāriyabhāvato. Yato nesaṃ na kathañci tattha saddhāya aññathattaṃ hoti, eteneva tesam kammaphalaṃ saddhāyapi aññathattābhāvo dīpito daṭṭhabbo. **Tasmāti** yasmā atisayavacanicchāvasena, “anuppattaṃ taṃ bhagavatā”ti saddantarāsannidhānena ca visiṭṭhavisayaṃ “saddhena kulaputtenā”ti idaṃ padaṃ, tasmā.

Lokuttaradhammasamadhiḡamamūlakattā sabbabuddhaguṇasamadhiḡamassa “nava lokuttaradhammā”ti vuttaṃ. **“Āraddhavīriyenā”ti-ādīsu** samāsapadesu **“vīriyaṃ thāmo”ti ādīni** avayavapadāni. **Ādi-**saddena parakkamapadaṃ saṅgaṇhāti, na dhorayhapadaṃ. Na hi taṃ vīriyavevacanaṃ, atha kho vīriyavantavācakaṃ. Dhurāya niyuttoti hi **dhorayho**. Tenāha “taṃ dhuraṃ vahanasamatthena mahāpurisenā”ti. **Paggahitavīriyenāti** asithilavīriyena. **Thiravīriyenāti** ussoḷhībhāvūpagamanena thirabhāvappattavīriyena. **Asamadhurehīti** anaññasādhāraṇadhurehi. Paresaṃ asayhasahanā hi lokanāthā. **Taṃ sabbaṃ** acinteyyāparimeyyabhedaṃ buddhānaṃ guṇajātaṃ. Pāramitā, buddhaguṇā, veneyyasattāti yasmā idaṃ tayaṃ sabbesampi buddhānaṃ samānameva, tasmā āha **“atītānāgata -pa- ūno natthi”**ti.

Kāmasukhallikānuyoganti kāmasukhe allīnā hutvā anuyuñjanaṃ. **Ko jānāti paralokaṃ** “atthi”ti, ettha “ko ekavisayoyaṃ indriyagocaro”ti evaṃdiṭṭhi hutvāti adhippāyo. **Sukhoti** iṭṭho sukhāvaho. **Paribbājikāyāti** tāpasaparibbājikāya taruṇiyā. **Mudukāyāti** sukhumālāya. **Lomasāyāti** taruṇamudulomavatiyā. **Moḷibandhāhīti** moḷiṃ katvā bandhakesāhi. **Paricārentīti** attano pāricārikaṃ karonti, indriyāni vā tattha parito cārenti. **Lāmakanti** paṭikiliṭṭhaṃ. **Gāmaṃvāsīnaṃ** bālānaṃ **dhammaṃ**. Puthujjanānaṃ idanti **pothujjanikaṃ**. Yathā pana taṃ “puthujjanānaṃ idan”ti vattabbataṃ labhati, taṃ dassetuṃ **“puthujjanehi sevitabban”**ti āha. Anariyehi sevitabbanti vā **anariyaṃ**. Yasmā pana niddosatto ariyattho, tasmā **“anariyanti na niddosan”**ti vuttaṃ. **Anatthasaṃyuttanti** diṭṭhadhammikasamparāyikādivividhaviḷānatthasañhitaṃ. **Attakilamathānuyoganti** attano kilamathassa khedanassa anuyuñjana. Dukkhaṃ etassa atthīti **dukkhaṃ**. Dukkhamanaṃ etassāti **dukkhamāṃ**.

Ābhicetasikānanti abhiceto vuccati abhikkantaṃ visuddhaṃ cittaṃ, adhicittaṃ vā, tasmim̐ abhicetasi jātānīti ābhicetasikāni, abhicetosannissitāni vā. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ, **diṭṭhadhammo** vuccati paccakkho attabhāvo, tattha sukhavihārabhūtānanti attho, rūpāvacarajhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appetvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhaṃ nekkhammasukhaṃ vindanti, tasmā “diṭṭhadhammasukhavihārānī”ti vuccantīti. **Kathitā** “diṭṭhadhammasukhavihāro”ti sappītikattā, lokuttaravipākasukhumasañhitattā ca. **Saha maggena vipassanāpādakajjhānaṃ** katitaṃ “cattārome cunda sukhallikānuyogā ekantanibbidāyā”ti-ādinā¹. **Catutthajjhānikaphalasamāpattīti** catutthajjhānikā phalasamāpatti diṭṭhadhammasukhavihārabhāvena kathitā. Cattāri rūpāvacarāni “**diṭṭhadhammasukhavihārājjhānānī**”ti **kathitānīti** attho. **Nikāmalābhīti** nikāmena lābhī attano icchāvasena lābhī. Icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum samatthoti attho. Tenāha “**yathākāmalābhī**”ti. **Adukkhalābhīti** sukheneva paccanīkadhammānaṃ samucchinattā samāpajjitum samattho. **Akasiralābhīti** akasirānaṃ vipulānaṃ lābhī, yathāparicchedeneva vuṭṭhātum samattho. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana sakkoti icchiticchitakkhaṇe samāpajjitum. Ekacco tathā samāpajjitum sakkoti, pāribandhake pana kicchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāribandhake ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nāḷikayantaṃ viya yathāparicchede vuṭṭhātum. Bhagavā pana sabbaso samucchinna pāribandhakattā vasibhāvassa sammadeva samadhigatattā sabbametaṃ sammadeva sakkoti.

Anuyogadānappakāraṇaṇā

161. **Dasasahassilokadhātuyāti** imāya lokadhātuyā saddhiṃ imaṃ lokadhātum parivāretvā ṭhitāya dasasahassilokadhātuyā. Jātikhettabhāvena hi taṃ ekajjhaṃ gahetvā “ekissā lokadhātuyā”ti vuttaṃ, tattakāya eva jātikhettabhāvo dhammatāvasena veditabbo. “Pariggahavasenā”ti keci. Sabbesampi buddhānaṃ tattakaṃ

1. Dī 3. 108 piṭṭhe.

eva jātikhettaṃ. “Tannivāsīnaṃyeva ca devānaṃ dhammābhisamayo”ti vadanti. Pakampanadevatūpasaṅkamanādinā jātacakkavālena samānayogakkhamatṭhānaṃ **jātikhettaṃ**. Saraseneva āṇāpavattanaṭṭhānaṃ **āṇākhettaṃ**. Buddhañāṇassa visayabhūtaṃ ṭhānaṃ **visaya khettaṃ**. **Okkamanādīnaṃ** channaṃ eva gahaṇaṃ nidassanamattaṃ mahābhinihārādikālepi tassa pakampanalabbhanato. **Āṇākhettaṃ nāma**, yaṃ ekaccaṃ saṃvaṭṭati, vivaṭṭati ca. **Āṇā vattati** tannivāsīdevatānaṃ sirasā sampañicchanena, taṅca kho kevalaṃ buddhānaṃ ānubhāveneva, na adhippāyavasena. “yāvataṃ pana ākaṅkheyyā”ti¹ vacanato tato parampi āṇā pavatteyyeva.

Nuppajjantīti pana atthīti “na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati”ti² imissā lokadhātuyā ṭhatvā vadantena bhagavatā, imasmiṃyeva sutte “kiṃ panāvuso Sāriputta atthetarahi añño samaṇo vā brāhmaṇo vā bhagavatā samasamo sambodhiyaṃ”ti³ evaṃ puṭṭho “ahaṃ bhante noti vadeyyan”ti³ vatvā tassa kāraṇaṃ dassetuṃ “atṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā”ti⁴ imaṃ suttaṃ dassentena dhammasenāpatinā ca buddhakhettabhūtaṃ imaṃ lokadhātuṃ ṭhapetvā aññattha anuppatti vuttā hotīti adhippāyo.

Ekatoti saha, ekasmiṃ kāleti attho. So pana kālo kathaṃ paricchinnoti? Carimabhava paṭisandhiggahaṇato paṭṭhāya yāva dhātuparinibbānanti dassento “**tattha bodhipallaṅke**”ti-ādimāha. **Nisinnakālato paṭṭhāyāti** paṭilomakkamena vadati. **Khettapariggaho katova** hoti “idaṃ buddhānaṃ jātikhettaṃ”ti. Kena pana pariggaho kato? Uppajjamānena bodhisattena. **Parinibbānato paṭṭhāyāti** anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbānato paṭṭhāya. **Etthantareti** carimabhava bodhisattassa paṭisandhiggahaṇaṃ, dhātuparinibbānanti imehi dvīhi paricchinne etasmiṃ antare.

1. Am 1. 229 piṭṭhe.

2. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 11. 228, 230 piṭṭhesu.

3. Dī 3. 94 piṭṭhe.

4. Dī 3. 95; Ma 3. 110; Am 1. 29; Abhi 2. 348; Khu 10. 78; Khu 11. 231 piṭṭhesu.

Tipiṭaka-antaradhānakathāvaṇṇanā

“Na nivāritā”ti vatvā tattha kāraṇaṃ dassetuṃ **“tīpi hī”**ti-ādi vuttaṃ. Paṭipatti-antaradhānena sāsanassa osakkittatā aparassa uppatti laddhāvasarā hoti. **Paṭipadāti** paṭivedhāvahā pubbabhāgapaṭipadā.

“Pariyatti pamāṇaṃ”ti vatvā tamatthaṃ bodhisattaṃ nidassanaṃ katvā dassetuṃ **“yathā”**ti-ādi vuttaṃ. Tayidaṃ hīnaṃ nidassanaṃ katanti daṭṭhabbaṃ. Niyyānikadhammassa hi ṭhitiṃ dassento aniyyānikadhammaṃ nidasseti.

Mātikāya antarahitāyāti “yo pana bhikkhū”ti-ādi nayappavattāya sikkhāpadapāḷimātikāya antarahitāya. Nidānuddesasaṅkhāte pātimokkhe, pabbajjā-upasampadākammesu ca **sāsanam tiṭṭhati**, yathā vā pātimokkhe dharante eva pabbajjā, upasampadā ca, evaṃ sati eva tadubhaye pātimokkhaṃ tadubhayābhāve pātimokkhābhāvato. Tasmā tayidaṃ tayaṃ sāsanassa ṭhitihetūti āha **“pātimokkhapabbajjā-upasampadāsu ṭhitāsu sāsanam tiṭṭhati”**ti. Yasmā vā upasampadādhīnaṃ pātimokkhaṃ anupasampannassa anicchittatā, upasampadā ca pabbajjādhīnā, tasmā pātimokkhe, taṃsiddhiyā siddhāsu pabbajjupasampadāsu ca sāsanam tiṭṭhati. **Osakkitaṃ nāmāti** pacchimakapaṭivedhasīlabhedadvayaṃ ekato katvā tato paraṃ vinaṭṭhaṃ nāma hoti, pacchimakapaṭivedhato paraṃ paṭivedhasāsanam, pacchimakasīlabhedato paraṃ paṭipattisāsanam vinaṭṭhaṃ nāma hotīti attho.

Sāsana-antarahitavaṇṇanā

Etena kāmaṃ “sāsanaṭṭhitiyā pariyatti pamāṇaṃ”ti vuttaṃ, pariyatti pana paṭipattihetukāti paṭipattiyā asati sā appaṭiṭṭhā hoti paṭivedho viya, tasmā paṭipatti-antaradhānaṃ sāsanosakkanassa visesakāraṇanti dassetvā tayidaṃ sāsanosakkanam dhātuparinibbānosānanti dassetuṃ **“tīpi parinibbānānī”**ti-ādi vuttaṃ. **Dhātūnaṃ sannipātanādi** buddhānaṃ adhiṭṭhānenevāti veditaṭṭhaṃ.

Tāti rasmiyo. Kāruññanti paridevanakāruññam. Jambudīpe, dīpantaresu, devanāgābrahmalokesu ca vippakiritvā t̥hitānam dhātūnam mahābodhipallaṅkaṭṭhāne ekajjham sannipātanam, rasmivissajjanam, tattha tejodhātuyā uṭṭhānam, ekajālibhāvo cāti sabbametaṃ Satthu adhiṭṭhānavasenevāti veditabban.

Anacchariyattāti dvīsupi uppajjamānesu acchariyattābhāvadosatoti attho. Buddhā nāma majjhe bhinnasuvaṇṇam viya ekasadisāti tesam desanāpi ekarasā evāti āha “**desanāya ca visesābhāvato**”ti, etena ca anacchariyattameva sādheti. “**Vivādabhāvato**”ti etena vivādābhāvattham dve ekato na uppajjantīti dasseti.

Tatthāti milindapañhe¹. **Ekuddesoti**² eko ekavidho abhinno uddeso. Sesapadesupi eseva nayo.

Ekam eva buddham dhāretīti **ekabuddhadhāraṇī**, etena evaṃsabhāvā ete buddhaguṇā, yena dutiyam buddhaguṇam dhāretum asamattā ayaṃ lokadhātūti dasseti. Paccayavisesanipphannānañhi dhammānam sabhāvaviseso na sakkā nivāretuntī. “Na dhāreyyā”ti vatvā tameva adhāraṇam pariyāyehi pakāsento “**caleyyā**”ti-ādimāha. Tattha **caleyyāti** paripphandeyya. **Kampeyyāti** pavedheyya. **Nameyyāti** ekapassena natā bhaveyya. **Oṇameyyāti** osīdeyya. **Vinameyyāti** vividhā ito cito ca nameyya. **Vikireyyāti** vātena bhusamuṭṭhi viya vippakireyya. **Vidhameyyāti** vinasseyya. **Viddhamseyyāti** sabbaso viddhastā bhaveyya. Tathābhūtā ca na katthaci tiṭṭheyayāti āha “**na t̥hānamupagaccheyyā**”ti.

Idāni tattha nidassanam dassento “**yathā mahārājā**”ti-ādimāha. Tattha **samupādikāti** samam uddham pajjati pavattatīti samupādikā, udakassa upari samam gāminīti attho. **Vaṇṇenāti** saṇṭhānena. **Pamāṇenāti** ārohana. **Kisathūlenāti** kisathūlabhāvena, pariṇāhenāti attho. **Dvinnampīti** dvepi, dvinnampi vā sarīrabhāram.

Chādentanti rocentam rucim uppādentam. **Tandīkatoti** tena bhojanena tandībhūto. **Anoṇamitadaṇḍajātoti** yāvadattabhojanena oṇamitum

1. Khu 11. 231 piṭṭhe.

2. Ekā desanā (Aṭṭhakathāyam)

asamatthatāya anomaṇitadaṇḍo viya jāto. **Sakiṃ bhuttovā**ti ekaṃ
vaḍḍhitakaṃ bhuttamattova **mareyyā**ti. **Atidhammabhārenā**ti dhammena
nāma pathavī tiṭṭheyya, sa kiṃ teneva calati vinassatīti adhippāyena
pucchati. Puna thero ratanaṃ nāma loke kuṭumbaṃ sandhārentaṃ,
abhimatañca lokena, taṃ attano garusabhāvatāya sakaṭabhaṅgassa kāraṇaṃ
atibhārabhūtaṃ diṭṭhaṃ, evaṃ dhammo ca hitasukhavisesehi
taṇsamaṅginaṃ dhārento, abhimato ca viññūnaṃ
gambhīrapameyyabhāvena garusabhāvattā atibhārabhūto pathavicalanassa
kāraṇaṃ hotīti dassento “**idha mahārāja dve sakaṭā**”ti-ādimāha, eteneva
tathāgatassa mātukucchi-okkamaṇādikāle pathavikampanakāraṇaṃ
saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ. **Ekassā**¹ ekasmā, **ekassa** vā sakaṭassa **ratanam**
tasmā **sakaṭato gahetvā**ti attho.

Osāritanti uccāritaṃ, kathitanti attho.

Aggoti sabbasattehi aggo.

Sabhāvapakatikāti sabhāvabhūtā akittimā pakatikā. **Kāraṇamahantattā**ti
kāraṇānaṃ mahantatāya, mahantehi buddhakaradhammehi pāramisaṅkhātehi
kāraṇehi buddhaguṇānaṃ nibbattitoti vuttaṃ hoti. **Pathavi** ādīni mahantāni
vatthūni, mahantā ca **sakkabhāvā**dayo attano attano visaye ekekāva, evaṃ
sammāsambuddhopi mahanto attano visaye eko eva. Ko ca tassa visayo?
Buddhabhūmi, yāvatakaṃ vā ñeyyaṃ. Evaṃ “ākāso viya anantavisayo
bhagavā eko eva hoti”ti vadanto “ekissā lokadhātuyā”ti vuttalokadhātuto
aññesupi cakkavāḷesu aparassa buddhassa abhāvaṃ dasseti.

“Sammukhā metan”ti-ādinā pavattitaṃ attano byākaraṇaṃ
aviparītatthatāya sathari pasāduppādanena sammāpaṭipajjamānassa
anukkamena lokuttaradhammāvahampi hotīti āha “**dhammassa -pa-**
paṭipadan”ti. Vādassa anupatanam anuppavatti **vādānupāt**oti² āha
“**vādo**evā”ti.

1. Ekasmāti (Aṭṭhakathāyaṃ)

2. Vādānupādo (Pāḷiyaṃ)

Acchariya-abbhutavaṇṇanā

162. **Udāyī**ti nāmaṃ, mahāsarīratāya pana thero **mahā-udāyī**ti paññāyittha, yassa vasena vinaye nisīdanassa dasā anuññātā. **Pañcavaṇṇā**ti khuddikādibhedato pañcappakārā. Pītisamuttāhānehi paṇītarūpehi atibhāpitadeho “**nirantaraṃ pītiyā phuṭasarīro**”ti vutto, tato evassā pariyāyato pharaṇalakkhaṇampi vuttaṃ. **Appa**-saddo “appakasirenevā”ti-ādīsu¹ viya idha abhāvatthoti āha “**appicchatāti nittanhatā**”ti. **Tīhākāre**hīti yathālābhayathābalayathāsārappakārehi.

Na na katheti kathetiyeva. **Cīvarā**dihetunti cīvaruppādādhietubhūtaṃ payuttakathaṃ **na katheti**. **Veneyyavasenā**ti vinetabbapuggalavasena. **Katheti** “evamayaṃ vinayaṃ upagacchatī”ti. “Sabbābhibhū sabbavidūhamasmī”ti-ādikā² **gāthāpi** “dasabalasamannāgato bhikkhave tathāgato”ti-ādikā³ **suttantāpi**.

163. **Abhikkhaṇanti** abhiṇhaṃ. **Niggāthakattā**, pucchanavissajjanavasena pavattitattā ca “**veyyākaraṇaṃ**”ti vuttaṃ. Sesam sabbam suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Sampasādanīyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Saṃ 2. 126; Saṃ 3. 47; Aṃ 2. 494 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Vi 3. 12; Abhi 4. 218; Khu 1. 64 piṭṭhesu.

3. Saṃ 1. 265, 266 piṭṭhesu.

6. Pāsādikasutta

Nigaṇṭhanāṭaputtakālaṃkiriyaṇṇanā

164. Lakkhassa saravedhaṃ avirajjhivāna vijjhanavidhiṃ jānantīti **vedhaññā**. Tenāha “**dhanumhi katasikkhā**”ti. **Sippaṃ uggahaṇatthāyāti**¹ dhanusippādisippassa uggahaṇatthāya. Majjhimena pamāṇena sarapātayogyatāvasena katattā **dīghapāsādo**.

Sampati kālaṃ katoti acirakālaṃ kato. **Dvedhikajātāti** jātadvedhikā sañjātabhedā. **Dvejjhajātāti** duvidhabbhāvappattā. Bhaṇḍanti paribhāsanti etenāti **bhaṇḍanaṃ**, viruddhacittaṃ. **Tanti** bhaṇḍanaṃ. “Idaṃ nahānādi na kattabban”ti paññattavattaṃ **pañṇatti**. **Dhammavinayanti** pāvacaṇaṃ siddhantaṃ. **Vijjhantā** mukhasattīhi. **Sahitaṃ** meti mayhaṃ vacanaṃ sahitaṃ siliṭṭhaṃ pubbāparasambandhaṃ atthayuttaṃ kāraṇayuttaṃ. Tenāha “**atthasañhitaṃ**”ti. **Adhiciṇṇanti** āciṇṇaṃ. **Viparāvattanti** virodhadassanavasena parāvattitaṃ, parāvattaṃ dūṣitanti attho. Tenāha “**cirakālavasena paṇaṇaṃ, taṃ mama vādaṃ āgamma nivattaṃ**”ti. **Pariyesamāno vicara** tattha gantvā sikkhāti attho. **Sace sakkosi**, idāniyeva mayā veṭṭitaṃ dosaṃ nibbeṭhehi. **Maraṇamevāti** aññamaññaghātanavasena maraṇameva. Nāṭaputtassa imeti **nāṭaputtiyā**, te pana tassa sissāti āha “**antevāsikesū**”ti. Purimapaṭipattito paṭinivattanaṃ **paṭivānaṃ**, taṃ rūpaṃ sabhāvo etesanti **paṭivānarūpā**. Tenāha “**nivattanasabhāvā**”ti. **Kathanāṃ** atthassa ācikkhanaṃ. **Pavedanaṃ** hetudāharaṇāni āharitvā bodhanaṃ. Tenāha “**duppavediteti duviññāpīte**”ti. Na upasamāya saṃvattatīti **anupasamasāṃvattanaṃ**, tadeva **anupasamasāṃvattanikaṃ**, tasmim. Samussitaṃ hutvā paṭiṭṭhāhetubhāvato **thūpaṃ**, paṭiṭṭhāti āha “**bhinnathūpeti bhinnapatiṭṭhe**”ti, **thūpoti** vā dhammassa niyyānabhāvo veditabbo aññe dhamme abhibhuyya samussitaṭṭhena, so nigaṇṭhassa samaye. Kehici abhinnaśammatopi bhinno vinaṭṭho eva sabbena sabbaṃ abhāvatoti so **bhinnathūpo**, so eva niyyānabhāvo vaṭṭadukkhato muccitukāmānaṃ **paṭisaraṇaṃ**, taṃ ettha natthīti

1. Sippaṃ uggahaṇatthāya (Aṭṭhakathāyaṃ), sippuggahaṇatthāya (?)

appaṭisaraṇo, tasmim bhinnathūpe appaṭisaraṇeti evamettha attho veditabbo.

Ācariyappamāṇanti ācariyamuṭṭhi hutvā pamāṇabhūtaṃ.

Nānāhārenāti nānakārena.

165. **Tatheva samudācarimṣu** bhūtapubbagatiyā. **Sāmākānanti** sāmākadhaññānaṃ.

“Yenassa upajjhāyo”ti vatvā yathāssa āyasmato cundassa dhammabhaṇḍāgāriko upajjhāyo ahosi, taṃ vitthārena dassetuṃ **“Buddhakāle kirā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **buddhakāleti** bhūtakathanametam, na visesanaṃ. Satthu parinibbānato puretameva hi dhammasenāpati parinibbuto.

Dhammaratanapūjāvaṇṇanā

Saddhivihārikaṃ adāsīti saddhivihārikaṃ katvā adāsi.

Kathāya mūlanti bhagavato santikā labhitabbadhammakathāya kāraṇaṃ.

Samuṭṭhāpetīti utṭhāpeti, dālidhiyapaṅkato uddharatīti adhippāyo.

Sandhamanti sammadeva dhamanto. Ekekasmim pahāreyeva tayo tayo vāre katvā **divā navavāre rattiṃ navavāre**. **Upaṭṭhānameva gacchati** buddhupaṭṭhānavasena, pañhāpucchanādivasena pana antarantarāpi gacchateva, gacchanto ca **divasassa -pa- gacchati**. Ñātuṃ icchitassa atthassa uddharaṇabhāvato pañhova **pañhuddhāro**, taṃ **gahetvāva gacchati** attano mahāpaññatāya, satthu ca dhammadesanāyaṃ akilāsubhāvato.

Asammāsambuddhappaveditadhammavinayavaṇṇanā

166. **Ārocitepi** tasmim atthe. **Sāmiko** hoti, tassa sāmikabhāvaṃ dassetuṃ **“sova tassā ādimajjhapariyosānaṃ jānātī”**ti āha. **Evanti** vacanasampañicchanam. Cundattherena hi ānītaṃ kathāpābhataṃ bhagavā sampañicchanto **“evan”**ti āha. **“Evan”**ti durakkhāte dhammavinaye sāvakānaṃ dvedhikādibhāvena viharaṇakiriyāparāmasanañhetam.

Yasmā -pa- pākaṭaṃ hoti byatirekamukhena ca neyyassa atthassa vibhūtabhāvāpattito. Atha vā **yasmā -pa- pākaṭaṃ hoti** dosesu ādinavadassanena tappaṭipakkhesu guṇesu ānisasassa vibhūtabhāvāpattito. **Vokkammā**ti apasakketvā. Āmeditalopena cāyaṃ niddeso, vokkamma vokkammāti vuttaṃ hoti, tena tassa vokkamanassa antaranantarāti ayamatto labbhatīti āha “**na nirantran**”ti-ādi. **Dhammānudhammapaṭipatti-ādayoti** tena satthārā vuttamuttidhammassa anudhammaṃ appaṭipajjanādayo. **Ādi-**saddena pāliyaṃ āgatā asāmicipaṭipadādayo ca saṅgayhanti. **Manussattampīti** pi-saddena “vicāraṇapaññāya asambhavo, dosesu anabhinivesitā, asandiṭṭhiparāmāsītā”ti evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. “Tathā evaṃ”ti padehi yathākkamaṃ pakārassa kāmaṃ tirokkhatā, paccakkhatā vuccati, tathāpi yathā “tathā paṭipajjatū”ti padena paṭipajjanākāro niyametvā vihito, tathā “evaṃ paṭipajjatū”ti imināpīti idaṃ tassa atthadassanabhāvena vuttaṃ. **Samādapitattā** micchāpaṭipadāya **apuññaṃ pasavati**.

167. Ñāyati muttidhammo etenāti **ñāyo**, tena satthārā vutto dhammānudhammo, taṃ paṭipannoti **ñāyappaṭipanno**, so pana yasmā tassa muttidhammassa adhigame kāraṇasammato, tasmā vuttaṃ “**kāraṇappaṭipanno**”ti. **Nipphādessatīti** sādheyyatīti, siddhiṃ gamissatīti vuttaṃ hoti. **Dukkhanibbattakanti** sampati, āyatiṇca dukkhassa nibbattakam. **Vīriyaṃ karoti** micchāpaṭipannattā.

Sammāsambuddhappaveditadhammavinayādivaṇṇanā

168. **Niyyātīti** vattati, saṃvattatīti vā attho.

170. Idha sāvakassa sammāpaṭipattiyā ekantika-apassayadassanattham Satthu Sammāsambuddhatā, dhammassa ca svākkhātātā kittitāti “**sammāpaṭipannassa kulaputtassa pasamsaṃ dassetvā**”ti vuttaṃ. Evañhi imissā desanāya saṃkilesabhāgiyabhāvena uṭṭhitāya vodānabhāgiyabhāvena yathānusandhinā pavatti dīpitā hoti. **Abodhitatthāti** appaveditatthā, paramattham catutthasaccapaṭivedham apāpitāti attho. Pāliyaṃ “assā”ti padaṃ “sāvakā

saddhamme”ti dvīhi padehi yojetabbarā “assa Sammāsambuddhassa sāvakā, assa saddhamme”ti. **Sabbasaṅgahapadehi katanti** sabbassa sāsanaṭṭhassa saṅgaṇhanapadehi ekajjhaṃ kataṃ. Tenāha “**sabbasaṅgāhikaṃ kataṃ na hotīti attho**”ti. Pubbenāparam sambandhatṭhabhāvena saṅghetabbatāya vā saṅghāhāni padāni katāni etassāti **saṅghapadakatam**, brahmacariyaṃ. Tappaṭikkhepena na ca saṅghapadakatanti yojanā. Rāgādipaṭipakkhaharaṇaṃ, yathānusiṭṭhaṃ vā paṭipajjamānānaṃ vaṭṭadukkhato paṭiharaṇaṃ nibbānapāpanaṃ **paṭihāro**, so eva ākārassa ikāraṃ katvā **paṭihiro**, paṭihiro eva **pāṭihiro**, saha pāṭihirenāti **sappāṭihiraṃ**, tathā suppveditatāya sappāṭihiraṃ katanti **sappāṭihirakatam**¹. Tādisaṃ pana vaṭṭato niyyāne niyuttaṃ, niyyānappayojanañca hotīti āha “**niyyānikaṃ**”ti. **Devalokatoti** devalokato paṭṭhāya rūpīdevanikāyato pabhuti. **Suppakāsanti** suṭṭhu pakāsitaṃ. **Yāva devamanussehīti** vā yāva devamanussehi yattakā devā, manussā ca, tāva te sabbe abhiyāpetvā **suppakāsitaṃ**. Anutāpāya hotīti **anutappo**, so pana anutāpaṃ karonto viya hotīti vuttaṃ “**anutāpakaro hotī**”ti.

172. **Thiroti** ṭhitadhammo kenaci asaṃhāriyo, asekkhā sīlakkhandhādayo therakārakā dhammā.

173. **Yogehi khemattāti** yogehi anupaddutattā. **Saddhammassāti** assa saddhammassa. **Assāti** ca assa satthuno.

174. Upāsakā brahmacārino nāma visesato anāgāmino. Sotāpannasakadāgāminopi tādisā tathā vuccantīti “**brahmacariyavāsāṃ vasamānā ariyasāvaka**” icceva vuttaṃ.

176. **Sabbakāraṇasampannanti** yattakehi kāraṇehi sampannaṃ nāma hoti, tehi sabbehi kāraṇehi sampannaṃ sampattaṃ upagataṃ paripuṇṇaṃ, samannāgataṃ vā. **Imameva dhammanti** imameva sāsanaḍḍhammaṃ.

1. Sappāṭihirakatam (Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāyañca)

Udakena padesaññunā attano paññāveyyattiyataṃ dassetuṃ aniyyānike atthe payuttaṃ paheḷikasadisaraṃ vacanaṃ, bhagavatā attano Sabbaññutāya niyyānike atthe yojetvā dassetuṃ “udako sudan”ti-ādi vuttanti taṃ dassetuṃ “so kirā”ti-ādimāha.

Saṅgāyitabbadhammādivaṇṇanā

177. **Saṅgama samāgammā**ti tasmiṃyeva ṭhāne labbhamānānaṃ gativasena saṅgama ṭhānantarato pakkosanena samāgatānaṃ vasena samāgama. Tenāha “**saṅgantvā samāgantvā**”ti. **Atthena atthanti** padantare āgata-atthena saha tattha tattha āgataṃ attha. **Byañjana**na **byañjananti** etthāpi eseva nayo. **Samānente**hi samānaṃ karonte, opammaṃ vā ānente. **Saṅgāyitabbanti** sammadeva gāyitabbaṃ kathetabbaṃ, taṃ pana saṅgāyanaṃ vācanāmaggoti āha “**vāceta**bban”ti.

178. **Tassa vā bhāsiti** tassa bhikkhuno bhāsite atthe ceva byañjane ca. Atthamicchāgahaṇaropanaṃ yathā honti, taṃ dassetuṃ “**cattāro satipaṭṭhānā**”ti-ādi vuttaṃ. **Āramaṇaṃ** “**satipaṭṭhāna**”ti gaṇhāti, na satiyeva “satipaṭṭhāna”ti. “**Satipaṭṭhānā**”ti **byañjana**naṃ ropeti tasmiṃ atthe, na “satipaṭṭhāna”ti. **Upapannatarānī**ti yuttatarāni. **Allīnatarānī**ti siliṭṭhatarāni. **Yā cevāti** līṅgavipallāsena vuttaṃ, vibhattilopena vā. Puna **yā cevāti** līṅgavipallāseneva niddeso. **Neva ussādetabboti** na ukkaṃsetabbo virajjhivā vuttattā. **Na apasādetabboti** na santajjetabbo vivādaparihaṇatthaṃ. **Dhāraṇatthanti** upadhāraṇatthaṃ sallakkhaṇatthaṃ.

181. **Atthena upetanti** aviparītena atthena upetaṃ taṃ “āyameṭṭha attho”ti upecca paṭijānitvā ṭhitaṃ. Tathārūpo ca tassa bujjhitā nāma hotīti āha “**atthassa viññātāra**”ti. **Evam etaṃ bhikkhuṃ pasamsa**thāti vuttanayena dhammabhāṇakaṃ amuṃ bhikkhuṃ “evam lābhā no āvuso”ti-ādi ākārena pasamsatha. Idānissa pasamsabhāvaṃ dassetuṃ “**eso hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Esāti** pariyattidhammassa satthukiccakaraṇato, tattha cassa sammadeva avaṭṭhikabhāvato “**Buddho nāma**

esā”ti vutto. “Lābhā no”ti-ādinā cassa bhikkhūnaṃ piyagarubhāvaṃ vibhāvento satthā taṃ attano ṭhāne ṭhapesīti vutto.

Paccayānuññātakāraṇādivaṇṇanā

182. **Tatopi uttaritaranti** yā pubbe sammāpaṭipannassa bhikkhuno pasamsanavasena “idha pana cunda satthā ca hoti Sammāsambuddho”ti-ādinā¹ pavattitadesanāya upari “idha cunda satthā ca loka udapādi”ti-ādinā² desanā vaḍḍhitā. Tatopi uttaritaraṃ savisesaṃ desanaṃ vaḍḍhento **“paccaya hetū”**ti-ādimāha. Tattha **paccayahetūti** paccayasamvattanahetu. **Uppajjanakā āsavāti** paccayānaṃ pariyesanahetu ceva paribhogahetu ca uppajjanakā kāmāsavādayo. tesaṃ diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ “idha bhikkhave ariyasāvako micchā-ājīvaṃ pahāya sammā-ājīvena jīvitam kappeti”ti³, “idha bhikkhave bhikkhu paṭisaṅkhā yoniso cīvaraṃ paṭisevati”ti-ādinā⁴ ca sammāpaṭipattiṃ upadisanto bhagavā **paṭighātāya dhammaṃ deseti** nāma. “Yo tumhesu pāḷiyā atthabyañjanāni micchā gaṇhāti, so neva ussādetabbo, na apasādetabbo, sādhukaṃ saññāpetabbo tasveva atthassa nisantiyā”ti evaṃ pariyattidhamme micchāpaṭipanne sammāpaṭipattiyaṃ bhikkhū niyojento bhagavā bhaṇḍanahetu uppajjanakānaṃ samparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāya dhammaṃ deseti nāma. **Yathā te na pavasantīti** te āsavā attano cittasantānaṃ yathā na otaranti. **Mūlaghātena paṭihanāyāti** yathā mūlaghāto hoti, evaṃ mūlaghātavasena pajahanāya. **Tanti cīvaraṃ. Yathā cīvaraṃ** idamatthikataṃ eva upādāya anuññātaṃ, **evaṃ piṇḍapātādayopi**.

Sukhallikānuyogādivaṇṇanā

183. **Sukhitanti** sañjātasukhaṃ. **Pīṇitanti** dhātaraṃ suhitaṃ. Tathābhūto pana yasmā thūlasarīro hoti, tasmā **“thūlaṃ karoti”**ti vuttaṃ.

1. Dī 3. 99, 100 piṭṭhesu.

2. Dī 3. 100, 101 piṭṭhesu.

3. Saṃ 3. 8 piṭṭhe.

4. Ma 1. 12; Aṃ 2. 341 piṭṭhesu.

186. **Nathitasabhāvā**ti anavaṭṭhitasabhāvā, evarūpāya kathāya anavaṭṭhānabhāvato sabhāvopī tesam anavaṭṭhitoti adhippāyo. Tenāha “**jivhā no atthī**”ti-ādi. Kāmaṃ “pañcahi cakkhūhi”ti vuttaṃ, aggahitaggahaṇena pana cattāri cakkhūni veditabbāni. Sabbaññutaññāṇaṃhi samantacakkhūti. Tassa vā ñeyyadhammesu jānanaśasena pavattiṃ upādāya “**jānatā**”ti vuttaṃ. Hatthāmalakam viya paccakkhato dassanaśasena pavattiṃ upādāya “**passatā**”ti vuttaṃ. **Nemaṃ** vuccati thambhādīhi anupaviṭṭhabhūmippadesoti āha “**gambhīrabhūmiṃ anupaviṭṭho**”ti. **Suṭṭhu nikhātoti** bhūmiṃ nikhanitvā sammadeva ṭhapito. **Tasminti** khīṇāsava. **Anajjhācāro acalo asampavedhī**, yasmā ajjhācāro setughāto khīṇāsavaṇaṃ. **Sotāpannādayoti** ettha ādi-saddena gahitesu anāgāmino tāva navasupi ṭhānesu khīṇāsavā viya abhabbā, sotāpannasakadāgāmino pana “tatiyapañcamatṭhānesu abhabbā”ti na vattabbā, itaresu sattasu ṭhānesu abhabbāva.

Pañhabyākaraṇavaṇṇanā

187. **Gihibyañjanenā**ti gihiliṅgena. Khīṇāsavo pana gihibyañjanena arahattaṃ pattopi na tiṭṭhati vivekaṭṭhānassa abhāvāti adhippāyo. **Tassa vasenā**ti bhummadevattabhāve ṭhatvā arahattappattassa vasena. **Ayaṃ pañhoti** “abhabbo so nava ṭhānāni ajjhācaritun”ti ayaṃ pañho **āgato** itarassa pabbajjāya, parinibbānena vā abhabbatāya avuttasiddhattā. Yadi evaṃ kathaṃ bhikkhu gahaṇanti āha “**bhinnadosattā**”ti-ādi. **Aparicchedanti** apariyantaṃ, tayidaṃ suvipulanti āha “**mahantan**”ti. Ñeyyassa hi vipulatāya ñāṇassa vipulatā veditabbā, etena “aparicchedan”ti vuccamānampi ñeyyaṃ satthu ñāṇassa vasena paricchedamevāti dassitaṃ hoti. Vuttañhetam “ñāṇapariyantikaṃ neyyan”ti¹. **Anāgate apaññāpananti** anāgate visaye ñāṇassa apaññāpanaṃ. “Paccakkhaṃ viya katvā”ti kasmā viya-saddaggahaṇaṃ kataṃ, nanu buddhānaṃ sabbampi ñāṇaṃ attano visayaṃ paccakkhameva katvā pavattati ekappamāṇabhāvatoti? Saccametam, “**akkhan**”ti pana cakkhādi-indriyaṃ vuccati, taṃ akkhaṃ pati vattatīti cakkhādinissitaṃ viññāṇaṃ,

1. Khu 7. 139. 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

tassa ca ārammaṇaṃ **“paccakkhan”**ti loke niruḷhametanti taṃ nidassanaṃ katvā dassento **“paccakkhaṃ viya katvā”**ti avoca, na pana bhagavato ñāṇassa appaccakkhākāreṇa pavattanato. Tathā hi vadanti—

“Āvibhūtaṃ pakāsaṇaṃ, anupaddutacetasaṃ.

Atītānāgate ñāṇaṃ, paccakkhānaṃ vasissatī”ti.

Aññattha vihitakenāti aññasmiṃ visaye pavattitena. **Saṅgāhetabbanti** samaṃ katvā kathayitabbaṃ, kathanāṃ pana paññāpanaṃ nāma hotīti **paññāpetabbanti** attho vutto. **Tādisanti** satataṃ samitaṃ pavattakaṃ. **Ñāṇaṃ nāma natthī**ti āvajjanaṇa vinā ñāṇupattiyā asambhavato. Ekākāreṇa ca ñāṇe pavattamāne nānākārassa visayassa avabodho na siyā. Athāpi siyā, anirupitarūpeneva avabodho siyā, tena ca ñāṇaṃ ñeyyaṃ aññātasadisameva siyā. Na hi “idaṃ tan”ti vivekena anavabuddho attho ñāto nāma hoti, tasmā “carato ca tiṭṭhato ca”ti-ādi bālalāpanamattaṃ. Tenāha **“yathariva bālā abyattā, evaṃ maññanti”**ti.

Satiṃ anussaratīti **satānusāri**, satiyānuvattanavasena pavattañāṇaṃ. Tenāha **“pubbenivāsānussatisampayuttakan”**ti. **Ñāṇaṃ pesesī**ti ñāṇaṃ pavattesi. Sabbatthakameva ñeyyāvaraṇassa suppahīnattā **appaṭihataṃ anivāritaṃ ñāṇaṃ gacchati** pavattaticceva attho. “Bodhi vuccati catūsu maggesu ñāṇaṃ”ti¹ vacanato caturmaggañāṇaṃ **bodhi**, tato tassa adhigatattā uppajjanakaṃ paccavekkhaṇaṇāṇaṃ “bodhiṃ ñāṇaṃ uppajjati”ti vuttaṃ. **Bodhiṃ** Bodhimūle jātaṃ caturmaggañāṇaṃ, tañca kho **anāgataṃ ārabba** uddissa tassa appavatti-atthaṃ **tathāgatassa uppajjati** tassa uppannattā āyatiṃ punabbhavābhāvato. Kathaṃ Tathāgato anāgatamaddhānaṃ ārabba atīraṇaṃ ñāṇadassanaṃ paññāpetīti? Atītassa pana addhuno mahantatāya atīraṇaṃ² ñāṇadassanaṃ tattha paññāpetīti ko ettha virodho. Titthiyā pana imamatthaṃ yāthāvato ajānantā “tayidaṃ kiṃsu, tayidaṃ kathaṃsū”ti attano aññāṇameva pakāṇaṃ karonti, tasmā bhagavatā sasantatipariyāpannadhammapavattiṃ sandhāya “aññavihitakaṃ ñāṇadassanaṃ”ti-ādi vuttaṃ. Itaraṃ pana sandhāya vuccamāne sati tathārūpe payojane anāgatampi

1. Khu 8. 231 piṭṭhe.

2. Atirekaṃ (Ka)

addhānaṃ ārabba atīrakameva nāṇadassanaṃ paññāpeyya bhagavāti
anattasamhitanti ayamettha atthoti āha **“na idhalokatthaṃ vā
paralokatthaṃ vā nissitan”**ti. Yaṃ pana sattānaṃ anattāhavaḥattā
anattasañhitā, tattha setuḥhato tathāgatassa.

“Bhāratayuddhasītāharaṇasadisā”ti iminā tassā kathāya yebhuyyena
abhūtattatthaṃ dīpeti. **Sahetukanti** nāpakena hetunā sahetukaṃ. So pana hetu
yena nidassanena sādhiyati, taṃ tassa kāraṇanti tena **sakāraṇaṃ katvā**.
Yathā hi paṭiññātatthasādhanaṃ hetu, evaṃ sādhaṃ nidassananti.
Yuttapattakāleyevāti yuttānaṃ pattakāle eva. Ye hi veneyyā tassā kathāya
yuttā anucchavikā, tesāmyeva yojane sandhāya vā kathāya patto
upakārāvaho kālo, tadā eva **kathetīti** attho.

188. **“Tathā tatheva gadanato”**ti iminā **“tathāgato”**ti āmeditalopenāyaṃ
niddesoti dasseti, **tathā tathēvāti** ca dhamma-atthasabhāvanurūpaṃ,
veneyyajjhāsayanurūpañcāti adhippāyo. **Diṭṭhanti rūpāyatanāṃ** daṭṭhabbato,
tena yaṃ diṭṭhaṃ, yaṃ dissati, yaṃ dakkhati, yaṃ sati samavāye
passeyyaṃ, taṃ sabbaṃ **“diṭṭhan”**tveva gahitaṃ kālavisesassa
anāmaṭṭhabhāvato. **“Sutan”**ti-ādīsupi eseṃ nayo. **Sutanti saddāyatanāṃ**
sotabbato. **Mutanti** sanissayena ghāṇādi-indriyena sayāṃ patvā pāpuṇitvā
gahetabbā. Tenāha **“patvā gahetabbato”**ti. **Viññātanti** vijānitabbā, taṃ
pana diṭṭhādivinimuttaṃ viññeyyanti āha

“sukhadukkhādidhammāyatanāṃ”ti. **Pattanti** yathā tathā pattaṃ, hatthagataṃ
adhigatanti attho. Tenāha **“pariyesitvā vā apariyesitvā vā”**ti. **Pariyesitanti**
pattiyā atthaṃ pariyiṭṭhaṃ, taṃ pana pattaṃ vā siyā appattaṃ vā
ubhayathāpi pariyesitamevāti āha **“pattaṃ vā appattaṃ vā”**ti. Padadvayenāpi
dvippakāraṃpi pattaṃ, dvippakāraṃpi pariyesitaṃ, tena tena pakārena
tathāgatena abhisambuddhanti dasseti. **Cittena anusañcaritanti** copanaṃ
apāpetvā citteneva anusañcaritaṃ, pari vitakkitanti attho. **Pītakanti-ādīti**
ādi-saddena lohita-odātādisabbaṃ rūpārammaṇavibhāgaṃ saṅgaṇhāti.
Sumanoti rāgavasena, lobhavasena, saddhādivasena vā sumano.
Dummanoti byāpādavittakavasena, vihiṃsāvitakavasena vā dummano.
Majjhottoti aññānavasena vā

ñāṇavasena vā majjhatto. Eseva nayo sabbattha. Tattha tattha **ādi**-saddena saṅkhasaddo paṇavasaddo, pattagandho pupphagandho, pattaraso phalaraso, upādinnam anupādinnam, majjhattavedanā kusalakammam akusalakammanti evamādinam saṅgaho daṭṭhabbo.

Appattanti ñāṇena asampattam, aviditanti attho. Tenāha “**ñāṇena asacchikatan**”ti. **Tatheva gatattā**ti tatheva ñātattā abhisambuddhattā. **Gata-saddena ekattham** buddhi-atthanti attho. “Gati-atthā hi dhātavo buddhi-atthā bhavanti”ti akkharacintakā.

Abyākataṭṭhānādivaṇṇanā

189. “Asamatam kathetvā”ti vatvā samopi nāma koci natthi, kuto uttaritaroti dassetuṃ “**anuttaratan**”ti vuttam. Sā panāyam asamatā, anuttaratā ca sabbaññutam pūretvā ṭhitāti dassetuṃ “**sabbaññutan**”ti vuttam. Sā sabbaññutā saddhammavaracakkavattibhāvena loke pākaṭā jātāti dassetuṃ “**dhammarājabhāvam kathetvā**”ti vuttam. Tathā sabbaññubhāvena ca satthā imesu diṭṭhigatavipallāsesu evam paṭipajjatīti dassento “**idāni**”ti-ādimāha. Tattha **sīhanādanti** abhītanādam seṭṭhanādam. Seṭṭhanādo hesa, yadidaṃ ṭhapanīyassa pañhassa ṭhapanīyabhāvadassanam. Ṭhapanīyatā cassa pāli-ārulhā eva “na hetan”ti-ādinā. Yathā upacitakammakilesena itthattam āgantabbam, tathā nam āgatoti **Tathāgato**, satto. Tathā hi so rūpādisu satto visattoti katvā “**satto**”ti ca vuccati. **Itthattanti** ca paṭiladdhattā tathā paccakkhabhūto attabhāvoti veditabbo.

“**Atthasamhitan na hoti**”ti iminā ubhayattha vidhuratādassanena niratthakavippalāpatam tassa vādassa vibhāveti, ubhayalokatthavidhurampi samānam “kim nu kho vivaṭṭanissitan”ti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanattham “**na ca dhammasamhitan**”ti vuttam. Tenāha “**navalokuttaradhammanissitam na hoti**”ti. Yadi pi tam na vivaṭṭogataṃ hoti, vivaṭṭassa pana adhiṭṭhānabhūtam nu khoti koci āsaṅkeyyāti tadāsaṅkānivattanattham “**na ādibrahmacariyakan**”ti-ādi vuttam.

190. Kāmaṃ taṇhāpi dukkhasabhāvattā “dukkhan”ti byākātabbā, pabhavabhāvena pana sā tato visum katabbāti **“taṇhaṃ ṭhapetvā”**ti vuttaṃ. Tenāha **“tasseva dukkhassa pabhāvikā”**ti-ādi. Nanu ca avijjādayopi dukkhassa samudayoti? Saccaṃ samudayo, tassā pana kammassa vicittabhāvahetuto, dukkhuppādane visesapaccayabhāvato ca sātisayo samudayaṭṭhoti sā eva suttesu tathā vuttā. Tenāha **“taṇhā dukkhasamudayoti byākatan”**ti. **Ubhinnarṃ appavattīti** dukkhasamudayānaṃ appavattinimittaṃ. **“Dukkhaparijānana”**ti-ādi maggakiccadassanaṃ, tena maggassa bhāvanatthopi atthato dassitovāti daṭṭhabbaṃ. Na hi bhāvanābhisamayena vinā pariññābhisamayādayo sambhavantīti. Saccavavatthāpanaṃ appamādapāṭipattibhāvato asammohakalyāṇakittisaddādinimittatāya yathā sātisayaṃ idhalokatthāvaḥamaṃ, evarṃ yāva ñāṇassa tikkhavisadabhāvappattiya abhāvena navalokuttaradhammasampāpakaṃ na hoti, tāva tattha tattha sampattibhave abbhudayasampatti anugatameva siyāti vuttaṃ **“etaṃ idhalokaparalokatthanissitaṃ”**ti. **Navalokuttaradhammanissitanti** navavidhampi lokuttaradhammaṃ nissāya pavattaṃ tadadhigamūpāyabhāvato. Yasmā saccasambodhaṃ uddissa sāsanaabrahmacariyaṃ vussati, na aññadatthaṃ, tasmā etaṃ saccavavatthāpanaṃ “ādi padhānaṃ”ti vuttaṃ paṭhamataraṃ citte ādātabbato.

Pubbantasahagataditṭhinissayavaṇṇanā

191. **Taṃ mayā byākatamevāti** taṃ mayā tathā byākatameva, byākātabbaṃ nāma mayā abyākataṃ natthīti byākaraṇāvekaḥkallena attano dhammasudhammatāya buddhasubuddhataṃ vibhāveti. Tenāha **“sīhanādaṃ nadanto”**ti. Purimuppannā diṭṭhiyo aparāparuppannānaṃ diṭṭhīnaṃ avassayā hontīti **“diṭṭhiyova diṭṭhinissayā”**ti vuttaṃ. **Diṭṭhigatikāti** diṭṭhigatiyo, diṭṭhippavattiyoti attho. **Idameva dassanaṃ saccanti** “sassato attā ca loko cā”ti idameva dassanaṃ saccaṃ amoghaṃ aviparītaṃ. **Aññesaṃ vacanaṃ moghanti** “asassato attā ca loko cā”ti evamādikaṃ aññesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ vacanaṃ moghaṃ tucchaṃ, micchāti attho. Na sayam katabboti **asayaṃkāroti** āha **“asayaṃkato”**ti, yādicchikattāti adhippāyo.

192. **Atthi khoti**¹ ettha **kho**-saddo pucchāyaṃ, atthi nūti ayamettha atthoti āha “**atthi kho**¹ **idaṃ āvuso vuccatī**”ti-ādi. **Āvuso yaṃ tumhehi “sassato attā ca loko cā”ti vuccati, idamatthi kho** idaṃ vācāmattaṃ, no natthi, tasmā vācāvattumattato tassa **yaṃ kho te evamāhaṃsu “idameva saccam moghamaññaṃ”ti, taṃ tesam nānujānāmīti** evamettha attho ca yojanā ca veditabbā. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **Brahmajālaṭikāyaṃ**² vuttameva. **Diṭṭhipaññattiyāti** diṭṭhiyā paññāpane “evamesā diṭṭhi uppannā”ti tassā diṭṭhiyā samudayato, atthaṅgamato, assādato, ādīnavato, nissaraṇato ca yāthāvato paññāpane. Aviparītavuttiyā **samena ñāṇena samam** kañci neva samanupassāmi. **Adhipaññattīti** abhiññeyyadhammapaññāpanā. Yaṃ ajānantā bāhirakā diṭṭhipaññattiyeva allīnāti tañca paññattito ajānantā thāmasā parāmāsā abhinivissa voharanti. Ettha ca yāyaṃ “diṭṭhipaññatti nāmā”ti vuttā diṭṭhiyā diṭṭhigatikehi evaṃ gahitatāya vibhāvanā³, tattha ca bhagavato uttaritaro nāma koci natthi, svāyamattho **brahmajāle**⁴ vibhāvito eva. “Adhipaññattī”ti vuttā pana vibhāviyamānā lokassa nibbidāhetubhāvena bahulīkārāti tassā vasena bhagavā anuttarabhāvaṃ pavedento ‘neva attanā samasamaṃ samanupassāmi’ti sīhanādaṃ nadī”ti keci. Aṭṭhakathāyaṃ⁵ pana “yañca vuttaṃ ‘paññattiyā’ti yañca ‘adhipaññattī’ti, ubhayametaṃ atthato ekan”ti “idha pana paññattiyāti etthāpi paññatti ceva adhipaññatti ca adhippetā, adhipaññattīti etthāpi”ti ca vuttā, ubhayassapi vasenettha bhagavā sīhanādaṃ nadīti viññāyati. **Ubhayampetaṃ atthato ekanti** ca paññattibhāvasāmaññaṃ sandhāya vuttaṃ, na bhedābhāvato. Tenāha “**bhedato hī**”ti-ādi. **Khandhapaññattīti** khandhānaṃ “kandhā”ti paññāpanā dassanā pakāsanā ṭhapanā nikkhipanā. “Ācikkhati dasseti paññāpeti paṭṭhapeti”ti⁶ āgataṭṭhāne hi paññāpanā dassanā pakāsanā **paññatti** nāma, “supaññattaṃ mañcapīṭhan”ti⁷ āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā **paññatti** nāma idha ubhayampi yujjati.

1. Atthi nu kho (Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāyañca)

3. Gahitākāravibhāvanā (Ka)

6. Saṃ 1. 264, 367 piṭṭhesu.

2. Dī-Ṭī 1. 142 piṭṭhe.

4. Dī-Ṭīha 1. 97 piṭṭhe.

5. Dī-Ṭīha 3. 100 piṭṭhe.

7. Vi 1. 172 piṭṭhe.

Diṭṭhinissayappahānavañṇanā

196. **Pajahanatthanti** accantāya paṇinissajjanattham. Yasmā tena pajahanena sabbe diṭṭhinissayā sammadeva atikkantā honti vītikkantā, tasmā **“samatikkamāyāti tasseva vevacanan”**ti avoca. Na kevalam satipaṭṭhānā kathitamattā, atha kho veneyyasantāne patiṭṭhāpitāti dassetum **“desitā”**ti vatvā **“paññattā”**ti vuttanti āha **“desitāti kathitā. Paññattāti ṭhapitā”**ti. Idāni satipaṭṭhānadesanāya diṭṭhinissayānam ekantikam pahānāvahabhāvam dassetum **“satipaṭṭhānabhāvanāya hī”**ti-ādi vuttam. Tattha **“satipaṭṭhānabhāvanāya”**ti iminā tesam bhāvanāya eva nesam pahānam, desanā pana tadupanissayabhāvato tathā vuttāti dasseti. Sesam sabbam suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Pāsādikasuttavañṇanāya līnatthappakāsanā.

7. Lakkhaṇasutta

Dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavaṇṇanā

199. Abhinīhārādiguṇamahattena mahanto purisoti **mahāpuriso**, so lakkhīyati etehīti **mahāpurisalakkhaṇāni**. Taṃ mahāpurisaṃ byañjayanti pakāsentīti **mahāpurisabyañjanāni**. Mahāpuriso nimīyati anumīyati etehīti **mahāpurisanimittāni**. Tenāha “**ayaṃ -pa- kāraṇāni**”ti.

200. **Dhārentī**ti lakkhaṇapāṭhaṃ dhārenti, tena lakkhaṇāni te sarūpato jānanti, na pana samuṭṭhānatoti dasseti. Tenāha “**no ca kho**”ti-ādi, tena anaññasādhāraṇametaraṃ, yadidaṃ mahāpurisalakkhaṇānaṃ kāraṇavibhāvananti dasseti. **Kasmā āhāti** yathāvuttassa suttassa samuṭṭhānakāraṇaṃ pucchati, ācariyo “aṭṭhuppattiyā anurūpattā”ti vatvā tamevassa aṭṭhuppattiṃ vitthārato dassetuṃ “**sā panā**”ti-ādimāha. **Sabbapāliphulloti** sabbaso samantato vikaṣitapuppho. Vikasanameva hi pupphassa nipphatti. **Pāricchattako viyāti** anussavaladdhamattaṃ gaheṭvā vadanti. **Uppajjati**ti labbhati, nibbattati attho.

Yena kammenāti yena kusalakammunā. **Yaṃ nibbattanti** yaṃ yaṃ lakkhaṇaṃ nibbattaṃ. **Dassanattanti** tassa tassa kusalakammassa sarūpato, kiccato, pavatti-ākāravisesato, paccayato, phalavisesato ca dassanattamaṃ eteneva paṭipāṭiyā uddiṭṭhānaṃ lakkhaṇānaṃ asamuddesakāraṇavibhāvanāya kāraṇaṃ dīpitaṃ hoti samānakāraṇānaṃ lakkhaṇānaṃ ekajjhaṃ kāraṇadassanavasenaṃ pavattattā. **Evamāhāti** “bāhirakāpi isayo dhārentī”ti-ādinā iminā iminā pakārena āha.

Suppatiṭṭhitapādatālakkhavaṇṇanā (1)

201. “**Purimaṃ jātinti** purimāyaṃ jātiyaṃ, bhummatthe etaṃ upayogavacanaṃ”ti vadanti. “Pubbe nivutthakkhandhasantāne ṭhito”ti vacanato accantasamyoge vā upayogavacanaṃ. Yattha yattha hi jātiyaṃ mahāsatto

puññakammaṃ kātuṃ ārabhati, ārabhato paṭṭhāya accantameva tattha puññakammappasuto hoti. Tenāha “daḥhasamādāno”ti-ādi. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Nivutthakkhandhā “jāti”ti vuttā** khandhavinimuttāya jātiyā abhāvato, nibbattilakkhaṇassa ca vikārassa idha anupayujjanato. **Jātavasenāti** jāyanavasena. **“Tathā”**ti iminā “pubbe nivutthakkhandhā”ti imaṃ padam upasaṃharati. **Bhavanavasenāti** paccayako nibbattanavasena. **Nivutthavasenāti** nivusitatāvasena. **Ālayatṭhenāti** āvasitabhāvena. Nivāsatto hi nīketattho.

Tatthāti devalokādīmhi. **Ādi-**saddena ekaccaṃ tiracchānayanonim saṅgaṇhāti. **Na sukaranti** devagatiyā ekantasukhatāya, duggatiyā ekantadukkhatāya, dukkhabahulatāya ca puññakiriyāya okāso na sulabharūpo paccayasamavāyassa dullabhabhāvato, uppajjamānā ca sā uḷārā, vipulā ca na hotīti gativasenāpi khattavisesatā icchitabbā “tiracchānagate dānaṃ datvā sataguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā, puthujjanadussīle dānaṃ datvā sahasaguṇā dakkhiṇā pāṭikaṅkhitabbā”ti¹ vacanato. Manussagatiyā pana sukhabahulatāya, puññakiriyāya okāso sulabharūpo paccayasamavāyassa ca yebhuyyena sulabhabhāvato. Yañca tattha dukkhaṃ uppajjati, tampi visesato puññakiriyāya upanissayo hoti, dukkhūpanisā saddhāti. Yathā hi ayoghanena satthake nipphādiyamāne tassa ekantato aggimhi tāpanaṃ, udakena vā temaṇaṃ chedanakiriyāsamatthatāya na visesapaccayo, tāpetvā pana samānayogato udakatemaṇaṃ tassā visesapaccayo, evameva sattasantānassa ekantadukkhasamaṅgitā dukkhabahulatā, ekantasukhasamaṅgitā sukhabahulatā ca puññakiriyāsamatthatāya na visesapaccayo. Sati pana samānayogato dukkhasantāpane sukhumabrūhane ca laddhūpanissayā puññakiriyā samatthatāya sambhavati. Tathā sati uppajjamānā puññakiriyā mahājutikā mahāvippahārā paṭipakkhacchedanasamatthā hoti. Tasmā manussabhāvo puññakiriyāya visesapaccayo. Tena vuttaṃ **“tattha na sukaṃ, manussabhūtasseva sukaṃ”**ti.

1. Ma 3. 298 piṭṭhe.

Atha “manussabhūtasā”ti ettha ko vacanatto? “Manassa ussannatāya **manussā**ti, sūrabhāvasatimantatābrahmacariyayogyatādiguṇavasena upacitamanakā ukkaṭṭhaguṇacittāti attho. Ke pana te? Jambudīpavāsino sattavisesā. Tenāha bhagavā—

‘Tīhi bhikkhave ṭhānehi jambudīpakā manussā uttarakuruke ca manusse adhiggaṇhanti deve ca Tāvatiṃse. Katamehi tīhi? Sūrā satimanto idha brahmacariyavāso’¹.

Tathā hi buddhā bhagavanto, paccekabuddhā, aggasāvakā, mahāsāvakā, cakkavattino, aññe ca mahānubhāvā sattā tattheva uppajjanti. Te hi samānarūpādītāya pana saddhiṃ parittadīpavāsīhi itaramahādīpavāsīnopi ‘manussā’teva paññāyimsū”ti keci. Apare pana bhaṇanti “lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya **manussā**. Ye hi sattā manussajātikā, tesu visesato lobhādayo, alobhādayo ca ussannā, te lobhādī-ussannatāya apāyamaggaṃ, alobhādī-ussannatāya sugatimaggaṃ, nibbānagāmimaggaṇa paripūrenti. Tasmā lobhādīhi alobhādīhi ca sahitassa manassa ussannatāya parittadīpavāsīhi saddhiṃ catudīpavāsino sattavisesā manussāti vuccantī”ti. Lokiyā pana “manuno apaccabhāvena **manussā**”ti vadanti. **Manu** nāma paṭhamakappiko lokamariyādāya ādibhūto sattānaṃ hitāhitavidhāyako kattabbākatatbatāsu niyojanatāvasena pituṭṭhāniyo, yo sāsane “mahāsammato”ti vuccati amhākaṃ mahābodhisatto, paccakkhato, paramparā ca tassa ovādānusāsaniyaṃ ṭhitā sattā puttasadisatāya “manussā, mānusa”ti ca vuccanti. Tato eva hi te “mānavā, manujā”ti ca voharīyanti. **Manussabhūtasā**ti manussesu bhūtasā jātassā, manussabhāvaṃ vā pattassāti attho, ayaṇca nayo lokiyamahājanassa vasena vutto, mahābodhisattānaṃ pana santānassa mahābhinihārato paṭṭhāya kusaladhammapaṭipattiyaṃ sammadeva abhisaṅkhatattā tesaṃ sugatiyaṃ, attano uppajjanaduggatiyaṇca nibbattānaṃ kusalakammaṃ garutaramevāti dassetuṃ “**akāraṇaṃ vā etan**”ti-ādi vuttaṃ.

1. Am 3. 198; Abhi 4. 84 piṭṭhesu.

Evarūpe attabhāveti hatthi-ādi-attabhāve. **Ṭhitenā katakammaṃ na sakkā sukhena dīpetum** loke appaññātarūpattā. **Sukhena dīpetum** “asukasmim̐ dese asukasmim̐ nagare asuko nāma rājā, brāhmaṇo hutvā imaṃ kusalakammaṃ akāsī”ti evaṃ suviññāpayabhāvato. **Thiraggahaṇoti** asithilaggāhī thāmappattaggahaṇo. **Niccalaggahaṇoti** acañcalaggāhī tathā kenacipi asaṃhāriyo. **Paṭikuṭṭatīti** saṃkuṭṭati, jigucchānavasena vivaṭṭati vā. **Pasāriyatīti** vitthataṃ hoti vepullaṃ pāpuṇāti.

Taveso mahāsamuddasadisoti eso udakogho teva mahāsamuddasadisoti.

Diyati etenāti **dānaṃ**, pariccāgacetanā. **Diyyanavasena**ti deyyadhammassa pariyattaṃ katvā pariccajanavasena **dānaṃ**. **Samvibhāgakarāṇavasena**ti tasseva attanā saddhim̐ parassa samvibhajanavasena **samvibhāgo**, tathāpavattā cetanā. **Sīlasamādāneti** sīlassa sammadeva ādāne, gahaṇe pavattaneti attho. Taṃ pavattikālena dassento “**pūraṇakāle**”ti āha. Mātu hito matteyyo, yassa pana dhammassa vasena so “matteyyo”ti vuccati, sā **matteyyatīti** āha “**mātukātabbavatte**”ti. Eseva nayo “**petteyyatāyā**”ti-ādīsu. **Aññātaraññātāresūti** aññamaññāvisiṭṭhesu aññesu, te pana kusalabhāvena vuttā kusalāti āha “**evārūpesū**”ti. **Adhikusalesūti** abhivisiṭṭhesu kusalesu, sā pana abhivisiṭṭhatā upādāyupādāya hoti. Yaṃ panettha ukkaṃsagataṃ adhikusalaṃ, tadukkaṃsanayena idhādhippetanti taṃ dassetum “**atthi kusalā, atthi adhikusalā**”ti-ādi vuttaṃ. Nanu paññāpāramisaṅgahaṇāṇasambhārabhūtā kusalā dhammā nipariyāyena sabbaññūtaññāṇapaṭilābhapaccayā kusalā nāma, ime pana mahāpurisalakkhaṇanibbattakā puññasambhārabhūtā kasmā tathā vuttāti? Sabbesampi mahābodhisattasantānagatānaṃ pāramidhammānaṃ sabbaññūtaññāṇapaṭilābhapaccayabhāvato. Mahābhinihārato paṭṭhāya hi mahāpuriso yaṃ kiñci puññaṃ karoti, sabbaṃ taṃ sammāsambodhisamadhigamāyeva pariṇāmeti. Tathā hi sasambhārābyāso, dīghakālābyāso, nirantarābyāso, sakkaccābyāsoti cattāro abyāsā caturadhiṭṭhānaparipūritasambandhā anupubbena mahābodhiṭṭhānā sampajjanti.

Sakimpīti pi-saddena anekavārampi kataṃ vijātiyena antaritaṃ saṅgaṇhāti. **Abhiṇhakaraṇenāti** bahulīkārena. **Upacitanti** uparūpari vaḍḍhitam. **Piṇḍīkatanti** piṇḍaso kataṃ. **Rāsīkatanti** rāsibhāvena kataṃ. Anekakkhattum hi pavattiyamānaṃ kusalakammaṃ santāne tathā laddhaparibhāvanaṃ piṇḍibhūtaṃ viya, rāsibhūtaṃ viya ca hoti. Vipākaṃ pati saṃhaccakāribhāvattā **cakkavālaṃ atisambādham bhavaggaṃ atinīcam**, sace panetaṃ rūpaṃ siyāti adhippāyo. **Vipulattāti** mahantattā. Yasmā pana taṃ kammaṃ mettākaraṇāsatisampajaññāhi pariggahitatāya durasamussāritaṃ pamāṇakaraṇadhammanti pamāṇarahitatāya “appamāṇaṃ”ti vattabbataṃ arahati tasmā “**appamāṇattā**”ti vuttaṃ.

Adhibhavatīti phalassa ulārabhāvena abhibhuyya tiṭṭhati. Atthato paṇītapāṇītaṇaṃ bhogānaṃ paṭilābho evāti āha “**atirekaṃ labhati**”ti. **Adhigacchatīti** vindati, nibbattamānova tena samannāgato hotīti attho. Ekadesena aphasitvā sabbappadesehi phusanato sabbappadesehi phusantiyo¹ etesaṃ pādatalānaṃ santīti “**sabbāvantehi pādatalēhi**”ti vuttaṃ. Yathā nikkhipane sabbe pādatalappadesā saṃhaccakārino aninnatāya samabhāvato, evaṃ uddharaṇepīti vuttaṃ “**samaṃ phusati, samaṃ uddharatī**”ti. Idāni imassa mahāpurisalakkhaṇassa samadhigamena laddhabbanissandaphalavibhāvanamukhena ānubhāvaṃ vibhāvetum “**sacepi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **narakanti** āvātaṃ. **Antopavisati** samabhāvāpattiyaṃ. “**Cakkalakkhaṇena patiṭṭhātabbatṭhānaṃ**”ti idaṃ yaṃ bhūmippadesaṃ pādatalaṃ phusati, tattha cakkalakkhaṇampi phusanavasena patiṭṭhātīti katvā vuttaṃ. Tassa pana tathā patiṭṭhānaṃ suppatiṭṭhitapādatāya evāti suppatiṭṭhitapādatāya ānubhāvakittane “lakkhaṇantarānayaṇaṃ kimatthiyaṃ”ti na cintetabbaṃ. **Sīlatejenāti** sīlappabhāvena. **Puññatejenāti** kusalappabhāvena. **Dhammatejenāti** ñāṇappabhāvena. Tīhipi padehi bhagavato buddhabhūtaṃ dhammā gahitā, “**dasannaṃ pāramīnaṃ**”ti iminā buddhakaradhammā gahitā.

202. **Mahāsamuddova sīmā** sabbabhūmissarabhāvato. “**Akhilamanimittamaṇṭaṇaṃ**”ti tīhipi padehi theyyābhāvova vuttoti āha

1. Sabbappadesa himsantiyo (?)

“**niccoran**”ti-ādi. **Kharasamphassaṭṭhenā**ti ghaṭṭanena dukkhasamphassabhāvena **khilā**ti. **Upaddavapaccayaṭṭhenā**ti anattaahetutāya **nimittā**ti. “**Akhilan**”ti-ādinā ekacārīhi corābhāvo vutto, “**nirabbudan**”ti iminā pana gaṇabandhavasena vicaraṇacorābhāvo vuttoti dassetuṃ “**gumbariṃ gumbariṃ hutvā**”ti-ādi vuttaṃ. **Avikkhambhanīyoti** na vibandhanīyo kenaci appaṭibāhanīyo ṭhānato anikkadḍhanīyo. Paṭipakkham anittḥam atthetīti **paccatthiko**, etena pākāṭabhāvena virodham akaronto veripuggalo vutto. Paṭiviruddho amitto **paccāmitto**, etena pākāṭabhāvena virodham karonto veripuggalo vutto. **Vikkhambhetuṃ nāsakkhimsu**, aññadatthu sayameva vighātabhyasanam pāpuṇimsu ceva sāvakattañca pavedesuṃ.

“**Kamman**”ti-ādīsu **kamman nāma** buddhabhāvaṃ uddissa katūpacito lakkhaṇasaṃvattaniyo puññasambhāro. Tenāha “**satasahassakappādhikānī**”ti-ādi. **Kammasarikkhakam nāma** tasseva puññasambhārassa karaṇakāle kenaci akampanīyassa daḥhāvattḥitabhāvassa anucchaviko suppatiṭṭhitapādatāsāṅkhātassa lakkhaṇassa parehi avikkhambhanīyatāya nāpakanimittabhāvo, svāyam nimittabhāvo tasseva lakkhaṇassāti aṭṭhakathāyaṃ “**kammasarikkhakam nāma -pa-mahāpurisalakkhaṇan**”ti vuttaṃ. Ṭhānagamanesu pādānaṃ daḥhāvattḥitabhāvo **lakkhaṇam nāma**. Pādānaṃ bhūmiyaṃ samaṃ nikkhipanaṃ, pādatalānaṃ sabbabhāgehi phusanaṃ, samameva uddharaṇaṃ, tasmā suṭṭhu samaṃ sabbabhāgehi patiṭṭhitā pādā etassāti **suppatiṭṭhitapādo**, tassa bhāvo **suppatiṭṭhitapādatā**ti vuccati lakkhaṇaṃ. Suṭṭhu samaṃ bhūmiyā phusaneneva hi nesaṃ tattha daḥhāvattḥitabhāvo siddho, yaṃ “kammasarikkhakan”ti vuttaṃ. **Lakkhaṇānisamsoti** lakkhaṇapaṭilābhassa udrayo, lakkhaṇasaṃvattaniyassa kammassa ānisamsaphalanti attho. Nissandaphalaṃ pana heṭṭhābhāvitameva.

203. **Kammādibhedeti**

kammakammasarikkhakalakkhaṇalakkhaṇānisamsa visaññite vibhāge. **Gāthābandham sandhāya vuttaṃ**, attho pana apubbaṃ natthīti adhippāyo. **Porāṇakattherā**ti aṭṭhakathācariyā. **Vaṇṇanāgāthā**ti thomanāgāthā vuttamevattham gahetvā thomanāvasena pavattattā.

Aparabhāge therā nāma pālīm aṭṭhakathañca potthakāropanavasena samāgatā mahātherā, ye sātṭhakatham piṭakattayaṃ potthakāruḷhaṃ katvā saddhammaṃ addhaniyaciraṭṭhikam akaṃsu. **Ekapadikoti** “daḷhasamādāno ahoṣī”ti-āḍipāṭhe ekekapadagāhī. **Atthuddhāro**ti tadatthassa sukhaggahaṇattham gāthābandhavasena uddharaṇato atthuddhārabhūto, tayidaṃ pālīyaṃ āgatapadāni gahetvā gāthābandhavasena tadatthavicāraṇabhāvadassanaṃ, na pana dhammaḥhaṇḍāgārikena ṭhapitabhāvapaṭikkhipananti daṭṭhabbāṃ.

Kusaladhammānaṃ vacīsaccassa bahukārataṃ, tappaṭipakkhassa ca musāvādassa mahāsāvajjataṃ dassetuṃ anantameva kusalakammaṭṭhaddhamme vadantopi tato vacīsaccaṃ nīharitvā katheti.

Sacceti vā sannidhāneva “dhamme”ti vuccamānā kusalakammaṭṭhaddhammā eva yuttāti vuttaṃ **“dhammeti dasakusalakammaṭṭhaddhamme”**ti. Gobaḷibaddaṇāyena vā ettha attho veditaḥbo. **Indriyadamaneti** indriyasamvare.

Kusalakammaṭṭhaddhammānaṃ vārittasīlameva gahitanti itarampi saṅgahetvā dassetuṃ saṃyamasseva gahaṇaṃ katanti **“saṃyameti sīlasaṃyame”**ti vuttaṃ. **Suci** vuccati puggalo yassa dhammassa vasena, taṃ **soceyyaṃ**, kāyasucaritādi. Etasseva hi vibhāgassa dassanattam vuttampi cetam puna vuttaṃ, manosoceyyaggahaṇena vā jhānādi-uttarimanussadhammānampi saṅgaṇhanattam **soceyyaggahaṇaṃ**.

Ālayabhūtaṃti samathavipassanānaṃ adhiṭṭhānabhūtaṃ. **Upasathakammanti** uposathadivase samādiyivā samācaritabbāṃ puñṇakammaṃ **uposatho** sahacaraṇāyena. **“Avihimsāyā**ti sattānaṃ aviheṭṭhanāyā”ti vadanti, taṃ pana sīlaggahaṇeneva gahitaṃ. Tasmā **avihimsāyā**ti karuṇāyāti attho.

Avihimsāggahaṇeneva cettha appamaññāsāmaññena cattāropi brahmavihārā upacārāvatthā gahitā lakkhaṇahāranayena. **Sakalanti** anavasesaṃ paripuṇṇaṃ. Evamettha kāmāvacarattabhāvaparīyāpannattā lakkhaṇassa taṃsamvattanikakāmāvacarakusaladhammā eva pāramitāsaṅghapūñṇasambhārabhūtakāyasucaritādihi dvādasadhā vibhattā eva. Gāthāyaṃ “sacce”ti-ādinā dasadhā saṅgayha dassitā. Esa nayo sesalakkhaṇepi.

Amnubhūti¹ gāthāsukhattham akāraṃ sānūnāsikaṃ katvā vuttaṃ. Byañjanaṇi lakkhaṇāni ācikkhantīti **veyañjanikā**. **Vikkhambhetabbanti** paṭibāhitabbāṃ.

1. Anvabhi (Pālīyaṃ, Aṭṭhakathāyañca)

Tassāti mahāpurisassa, **tassa** vā mahāpurisalakkhaṇassa. Lakkhaṇasīsenā cettha taṃsaṃvattanikapuññasambhāro vuccati.

Pādatalacakkalakkhaṇavaṇṇanā (2)

204. **Bhayaṃ** nāma bhīti, taṃ pana ubbijjanākārena, uttasanākārena ca pavattiyā duvidhanti āha “**ubbegabhayañceva uttāsabhayañcā**”ti. Tadubhayampi bhayaṃ vibhāgena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. **Apanūditā**ti yathā corādayo viluppanabandhanādīni parassa na karonti, katañca paccāharaṇādīnā paṭipākatikaṃ hoti, evaṃ yathā ca caṇḍahatthi-ādayo dūrato parivajjitā honti, aparivajjite tassa yathāṭhāne ṭhitehi abhibhavo na hoti, evaṃ apanūditā. **Ativāhetū**ti atikkāmeti. **Taṃ ṭhānanti** taṃ sāsakaṭṭhānaṃ. **Asakkontānanti** upayogatthe sāmivacanaṃ, asakkonteti attho. **Asakkontānanti** vā anādare sāmivacanaṃ. Saha parivārenāti **saparivāraṃ**. Tattha kiñci deyyadhammaṃ dento yadā tassa parivārabhāvena aññampi deyyadhammaṃ deti, evaṃ tassa taṃ dānamayaṃ puññaṃ saparivāraṃ nāma hoti.

Tamatthaṃ vitthārena dassetuṃ “**tattha annaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yathā deyyadhammaṃ tassa annadānassa parivāro, evaṃ tassa sakkaccakaraṇampīti dassento “**atha kho**”ti-ādimāha. Yāgubhattaṃ datvāva adāsīti yojanā. Esa nayo ito paratopi. **Suttaṃ vaṭṭeti**ti cīvarassa sibbanasuttakaṃ duvaṭṭativatṭādivasena vaṭṭitaṃ akāsi. **Rajanaṃ** allī-ādirajanaṃ vatthūṃ. **Paṇḍupalāsaṃ**ti rajanupagameva paṇḍuvaṇṇaṃ palāsaṃ.

Heṭṭhimānīti annādīni **cattāri**. **Nisadaggahaṇeneva** nisadapotopi gahito. **Cīnapitṭhaṃ** sindhurakacuṇṇaṃ. **Kojavanti** uddalomi-ekantalomi-ādikojavattharaṇaṃ. **Suvibhatta-antarānī**ti suṭṭhu vibhatta-antarāni, etena cakkāvayavaṭṭhānānaṃ supericchinnaṃ dasseti.

Laddhābhisekā khattiyā attano vijite visavitāya brāhmaṇādike catūhi saṅgahavatthūhi rañjetuṃ sakkonti, na itarāti āha “**rājānoti abhisittā**”ti. Rājato yathāladdhagāmaṇigamādīni issaravatāya bhuñjantīti **bhojakā**, tādiso bhogo etesaṃ

atthi tattha vā niyuttāti **bhogikā**, te eva “**bhogiyā**”ti vuttā. **Saparivāraṃ dānanti** vuttanayena saparivāradānaṃ. **Jānātūti** “sadevako loko jānātū”ti iminā viya adhippāyena **nibbattaṃ cakkalakkhaṇanti** lakkhaṇasseva kammasarikkhatā dassitā. Evaṃ sati tikameva siyā, na catukkaṃ, tasmā cakkalakkhaṇassa mahāparivāratāya nāpakanimittabhāvo kammasarikkhakaṃ nāma. Tenevāha “saparivāraṃ -pa- jānātūti nibbattan”ti. “Dīghāyukatāya taṃ nimittan”ti¹ ca vakkhati, tathā “taṃ lakkhaṇaṃ bhavati tadatthajotakan”ti² ca. Nissandaphalaṃ pana paṭipakkhābhāvabhavo daṭṭhabbo. Tenevāha gāthāyaṃ “sattumaddano”ti.

205. **Etanti** etaṃ gāthābandhabhūtaṃ vacanaṃ, taṃ panatthato gāthā evāti āha “**imā tadatthaparidīpanā gāthā vuccantī**”ti.

Puratthāti vā “pure”ti vuttatopi pubbe. Yasmā mahāpuriso na atītāya ekajātiyaṃ, nāpi katipayajātisu, atha kho purimapurimatarāsu tathāva paṭipanno, tasmā tattha paṭipattiṃ dassetuṃ “pure puratthā”ti vuttaṃ. Imissāpi jātiyaṃ atītakālavasena “pure puratthā”ti vattuṃ labbhāti tato visesanattham “purimāsu jātisū”ti vuttanti āha “**imissā**”ti-ādi. Keci “imissā jātiyā pubbe tusitadevaloke katakammaapaṭikkhepavacanan”ti vadanti, taṃ tesam matimattaṃ tattha tādisassa katakammassa abhāvato. **Apanūdanoti** apanetā. **Adhimuttoti** yuttapayutto.

Puññakammenāti dānādipuññakammena. **Evaṃ santeti** satamattena puññakammena ekekaṃ lakkhaṇaṃ nibbatteyya, evaṃ sati. **Na rocayimsūti** kevalaṃ satamattena puññakammena lakkhaṇanibbattiṃ na rocayimsu aṭṭhakathācariyā. Kathaṃ pana rocayimsūti āha “**anantesu panā**”ti-ādi. **Ekekaṃ kammanti** ekekaṃ dānādipubbakammaṃ. **Ekekaṃ sataguṇaṃ katvāti** anantāsu lokadhātūsu yattakā sattā, tehi sabbehi paccekaṃ satakkhattuṃ katāni dānādipuññakammāni yattakāni, tato ekekaṃ puññakammaṃ mahāsattena sataguṇaṃ kataṃ “satan”ti adhippetam, tasmā idha **sata**-saddo bahubhāvapariyāyo, na saṅkhyāvacanoti dasseti “satagghi sataṃ

1. Dī 3. 123 piṭṭhe.

2. Dī 3. 132 piṭṭhe.

devamanussā”ti-ādīsu viya. Tenāha “**tasmā satapuññalakkhaṇoti imamatthaṃ rocayimṣū**”ti.

Āyatapaṇhitāditilakkhaṇavaṇṇanā (3-4-5)

206. **Sarasacuti** nāma jātassa sattassa yāvajīvaṃ jīvitvā pakatiyā maraṇaṃ. Ākaḍḍhajiyyassa dhanudaṇḍassa viya pādānaṃ antomukhaṃ kuṭilatāya **antovaṇkapādatā**. Bahimukhaṃ kuṭilatāya **bahivaṇkapādatā**. Pādatalassa majjhe ūnatāya **ukkuṭikapādatā**. Aggapādena khañjanakā **aggakoṇḍā**. Paṇhippadesena khañjanakā **paṇhikoṇḍā**. **Unnatakāyenāti** anonatabhāvena samussitasarīrena. **Muṭṭhikatahatthāti** āvudhādīnaṃ gahaṇatthaṃ katamuṭṭhihatthā. **Phaṇahatthakāti** aññaṃaññaṃ saṃsaṭṭhaṅgulihatthā. **Idamettha kamma sarikkhakanti** idaṃ imesaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ Tathāgatassa dīghāyukatāya nāpakanimittabhāvo ettha āyatapaṇhitā, dīghaṅgulitā brahmujugattatāti etasmim lakkhaṇattaye kamma sarikkhakattaṃ. Nissandaphalaṃ pana anantarāyatādi daṭṭhabbaṃ.

207. Bhāyitabbavatthunimittaṃ uppajjamānampi bhayaṃ attasinehahetukaṃ pahīnasinehassa tadabhāvatoti āha “**yathā mayhaṃ maraṇato bhayaṃ mama jīvitam piyan**”ti. **Suciṇṇenāti** suṭṭhu katūpacitena sucaritakammunā.

Cavitvāti saggato cavitvā. “**Sujātagatto subhujo**”ti-ādayo sarīrāvayavaguṇā imehi lakkhaṇehi avinābhāvinoti dassetuṃ vuttā. **Cirayapanāyāti** attabhāvassa cirakālaṃ pavattanāya. Tenāha “**dīghāyukabhāvāyā**”ti. **Tatoti** cakkavattī hutvā yāpanato. **Vasippattoti** jhānādīsu vasibhāvañceva cetovasibhāvañca patto **huvvā**, kathaṃ iddhibhāvanāya iddhipādabhāvanāyāti attho. Yāpeti cirataranti yojanā.

Sattussadatālakkkhaṇavaṇṇanā (6)

208. Raso jāto etesanti **rasitāni**, mahārasāni. Tenāha “**rasasampannānaṃ**”ti. **Piṭṭhakhajjakādīnī**ti pūpasakkhalimodakādīni. **Ādisaddena** pana kadaliphalādīm saṅgaṇhāti. Piṭṭhaṃ pakkipitvā pacitabbapāyasaṃ **piṭṭhapāyasaṃ**. **Ādi**-saddena tathārūpabhojjayāgu-ādīm saṅgaṇhāti.

Idha kammasarikkhakam nāma sattussadatālakkhaṇassa paṇītalābhitāya nāpakanimittabhāvo. Iminā nayena tattha tattha lakkhaṇe kammasarikkhakam niddhāretvā yojetabbaṃ.

209. **Uttamo aggarasadāyakoti** sabbasattānaṃ uttamo lokanātho aggānaṃ paṇītānaṃ rasānaṃ dāyako. **Uttamānaṃ aggarasānanti** paṇītesupi paṇītarasānaṃ. **Khajjabhojjādijotakanti** khajjabhojjādilābhajotakam. Lābhasaṃvattanikassa kammassa phalaṃ “**lābhasaṃvattanikaṃ**”ti kārāṇupacārena vadati. **Tadatthajotakanti** vā tassa paṇītabhojanadāyakattasaṅkhātassa atthassa jotakam. **Tadādhigacchatīti** ettha ākāro nipātamattanti āha “**taṃ adhigacchati**”ti. **Lābhiruttamanti** rakāro padasandhikaro.

Karacaraṇādilakkhaṇavaṇṇanā (7-8)

210. **Pabbajitaparikkhāraṃ** pattacīvarādiṃ. **Gihiparikkhāraṃ** vatthāvudhayānasayanādiṃ.

Sabbanti sabbaṃ upakāraṃ. **Makkhetvā nāseti** makkhibhāve ṭhatvā. **Telena viya makkhetīti** satadhotatelena makkheti viya. **Atthasaṃvaḍḍhanakathāyāti** hitāvahakathāya. **Kathāgahaṇaṃ** cettha nidassanamattaṃ. Paresaṃ hitāvaho kāyapayogopi **atthacariyā**. **Aṭṭhakathāyaṃ** pana vacīpayogavaseneva atthacariyā vuttā.

Samānattatāyāti sadisabhāve samānaṭṭhāne ṭhapanena, taṃ panassa samānaṭṭhāne ṭhapanam attasadisatākaraṇaṃ, sukhena ekasambhogatā, attano sukhupattiyam, tassa ca dukkhupattiyam tena attano ekasambhogatāti āha “**samānasukhadukkhabhāvenā**”ti. Sā ca samānasukhadukkhata ekato nisajjādinā pākaṭā hotīti taṃ dassento “**ekāsane**”ti-ādimāha. **Na hi sakkā ekaparibhogo kāturaṃ** jātiyā hīnattā. **tathā akariyamāne ca so kujjhati** bhogena adhikattā, tasmā **dussaṅgaho**. **Na hi so ekaparibhogam icchati** jātiyā hīnabhāvato. **Na akariyamāne ca kujjhati** bhogena hīnabhāvato. **Ubhohīti** jātibhogehi. **Sadisopi** susaṅgaho

ekasadisabhāveneva itarena saha ekaparihogassa paccāsīsāya, akaraṇe ca tassa kujjhanassābhāvato. **Adīyamānepi** kismiñci āmise **akariyamānepi** saṅgahe. **Na pāpakena cittena passati** pesalabhāvato. Tato eva **paribhogopi -pa- hoti**. **Evarūpanti** gihī ce, ubhohi sadisaṃ, pabbajito ce, sīlavantanti adhippāyo.

Susaṅgahitāva hontīti suṭṭhu saṅgahitā eva honti daḷhabhattibhāvato. Tenāha “**na bhijjanti**”ti.

Dānādisaṅgahakammanti dānādibhedam parasaṅgaṇhanavasena pavattam kusalakammaṃ.

211. **Anavaññātena** aparibhūtena sambhāvitena. **Pamodo** vuccati hāso, **na appamodenāti** ettha paṭisedhadvayena so eva vutto. So ca odagyasabhāvattā na dīno dhammūpasañhitattā na gabbhayuttoti āha “**na dīnena na gabbhitenāti attho**”ti. Sattānam agaṇhanaguṇenāti yojanā.

Atiruciranti ativiya rucirakataṃ, tam pana passantānam pasādāvahanti āha “**supāsādikan**”ti. **Suṭṭhu chekanti** ativiya sundaram. **Vidhātābhoti** vidhātum sandisitum sakkuṇeyyo. Piyam vadatīti **piyavadū** yathā “sabbavidū”ti. Sukhameva sukhatā, tam **sukhataṃ**. **Dhammañca anudhammañcāti** lokuttaradhammañceva tassa anurūpapubbabhāgadhammañca.

Ussaṅkhapādādilakkhaṇavaṇṇanā (9-10)

212. “**Atthūpasamhitan**”ti iminā vaṭṭanissitā dhammakathā vuttāti āha “**idhalokaparalokatthanissitan**”ti. “**Dhammūpasamhitan**”ti iminā vivaṭṭanissitā, tasmā dasakusalakammapathā vivaṭṭasannissayā veditabbā. **Nidaṃsesīti** sandassesī te dhamme paccakkhe katvā pakāsesī. **Nidaṃsanakathanti** pākāṭakaraṇakatham. Jeṭṭhatṭhena **aggo**, pāsaṃsatṭhena **setṭho**, pamukhatṭhena **pāmokkho**, padhānatṭhena **uttamo**, hitasukhatthikehi pakārato varaṇīyato rajanīyato **pavaroti** evaṃ atthavisesavācīnampi “aggo”ti-ādīnam padānam bhāvatthassa bhedaḥbhāvato “**sabbāni aññamaññavevacanāni**”ti āha.

Uddhaṅgamanīyāti suṇantānaṃ uparūpari visesaṃ gamentīti uddhaṅgamanīyā. Saṅkhāya adho piṭṭhipādasamīpe eva patiṭṭhitattā adhosāṅkhā pādā etassāti **adhosaṅkha**pādo. **Saṅkhā**ti ca gopphakānamidaṃ nāmaṃ.

213. **Dhammadānayaññanti** dhammadānasāṅkhātāṃ yaññaṃ.

Suṭṭhu saṇṭhitāti sammadeva saṇṭhitā. Piṭṭhipādassa upari pakati-aṅguleṇa caturaṅgule jaṅghāpadese **nigūlha** apaññāyamānarūpā hutvā ṭhitāti attho.

Ḥijaṅghalakḥhaṇavaṇṇanā (11)

214. **Sippanti** sikkhitabbaṭṭhena “sippan”ti laddhanāmaṃ sattānaṃ jīvikāhetubhūtaṃ ājīvaividhiṃ. Jīvikatthaṃ, sattānaṃ upakāratthaṃca veditabbaṭṭhena **vijjā**, mantasatthādi. Caranti tena sugatiṃ, sukhaṃca gacchantīti **carāṇaṃ**. Kammassakatāññaṃ uttarapadalopena “**kamman**”ti vuttanti āha “**kammanti kammassakatājāna**napañña”ti. **Tāni cevā**ti pubbe vuttahatthi-ādīni ceva. **Satta ratanā**nīti muttādīni satta ratanāni. **Ca**-saddena rañño upabhogabhūtānaṃ vatthaseyyādīnaṃ saṅgaho. **Rañño anucchavikā**nīti rañño paribhuñjanayogyāni. **Sabbesanti** “rājārahānī”ti-ādīnā vuttānaṃ sabbesaṃyeva ekajjhaṃ **gahaṇaṃ**. Buddhānaṃ parisā nāma odhiso, anodhiso ca samitapāpā, tathatthāya paṭipannā ca hotīti vuttaṃ “**samaṇānaṃ koṭṭhāsabhūtā catasso parisā**”ti.

Sippādivācananti sippānaṃ¹ sikkhāpanaṃ. Pāliyaṃpi hi “vāceta”ti vācanasīsena sikkhāpanaṃ dassitaṃ. **Ukkuṭikāsananti** taṃtaṃveyyāvaccakaraṇena ukkuṭikassa nisajjā. Payo janavasena gehato gehaṃ gāmato gāmaṃ jaṅghāyo kilametvā pesanaṃ **jaṅghapesanikā**. **Likhivā pātitaṃ viya hoti** aparipuṇṇabhāvato. **Anupubba-uggata**vaṭṭitanti gopphakaṭṭhānato paṭṭhāya yāva jāṇuppadesaṃ maṃsūpacayassa anukkamena samantato vaḍḍhitattā anupubbena uggataṃ hutvā suvaṭṭitaṃ. **Ḥijaṅghalakḥhaṇanti** saṇṭhānamattena eṇimigajaṅghāsadisajaṅghalakḥhaṇaṃ.

1. Sippādīnaṃ (Ka)

215. “**Yatupaghātāyā**”ti ettha **ta-kāro** padasandhikaro, anunāsikalopena niddesoti āha “**yan**”ti-ādi. “Uddhaggaḷomā **sukhumattacotthata**”ti vuttattā codakena “kiṃ pana aññena kammena aññaṃ lakkhaṇaṃ nibbattatī”ti codito, ācariyo “na nibbattatī”ti vatvā “yadi evaṃ idha kasmā lakkhaṇantaraṃ kathitaṃ”ti antolīnameva codanaṃ pariharanto “**yaṃ pana nibbattatīti -pa- idha vuttan**”ti āha. Tattha **yaṃ pana nibbattatīti** yaṃ lakkhaṇaṃ vuccamānalakkhaṇanibbattakena kammunā nibbattati. **Tam anubyañjanaṃ hotīti** taṃ lakkhaṇaṃ vuccamānassa lakkhaṇassa anukūlalakkhaṇaṃ nāma hoti. **Tasmā** tena kāraṇena **idha** eṇijaṅghalakkhaṇakathane “uddhaggaḷomā **sukhumattacotthata**”ti lakkhaṇantaraṃ **vuttan**.

Sukhumacchavilakkhaṇavaṇṇanā (12)

216. **Samitapāpaṭṭhena samaṇaṃ**, na pabbajjāmattena. **Bāhitapāpaṭṭhena brāhmaṇaṃ**, na jātimattena.

Mahantānaṃ atthānaṃ pariggaṇhanato mahatī paññā etassāti **mahāpañño**. Sesapadesupi eseṇa nayoti āha “**mahāpaññādihi samannāgatoti attho**”ti. **Nānatthanti** yāhi mahāpaññādihi samannāgatattā bhagavā “mahāpañño”ti-ādinā kittiyati, tāsāṃ mahāpaññādīnaṃ idaṃ nānattaṃ ayaṃ vemattatā.

Yassa kassaci visesato arūpadhammassa mahattaṃ nāma kiccasiddhiyā veditabbanti tadassā kiccasiddhiyā dassento “**mahante sīlakkhandhe pariggaṇhātīti mahāpaññā**”ti-ādimāha. Tattha hetumahantaṭāya, paccayamahantaṭāya, nissayamahantaṭāya, pabhedamahantaṭāya, kiccamahantaṭāya, phalamahantaṭāya, ānisaṃsamahantaṭāya ca sīlakkhandhassa mahantabhāvo veditabbo. Tattha **hetu** alobhādayo. **Paccayo** hirottappasaddhāsativīriyādayo. **Nissayo** sāvaka bodhipacceka bodhisammāsambodhiniyatatā, taṃsamaṅgino ca purisavisesā. **Pabhedo** cārittavāritādivibhāgo. **Kiccaṃ** tadanāgādivasena paṭipakkhavidhamanaṃ. **Ānisaṃso** piyamaṇāpatādi. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana **visuddhimagge**¹, **ākaṅkheyyasuttā**dīsu² ca āgatanayeneva veditabbo. Iminā

1. Visuddhi 1. 7 piṭṭhe.

2. Ma 1. 39 piṭṭhe.

nayena **samādhikkhandhā** dīnampi mahantatā yathārahaṃ vitthāretvā
 veditabbā. **Thānāṭhānānaṃ** pana mahāvisayatāya, sā **bahudhāhukasutte**
 āgatanayena veditabbā. **Vihārasamāpattiyo**
 samādhikkhandhaniddhāraṇanayena veditabbā. **Ariyasaccānaṃ**
 Sakalasāsanasaṅghato, so saccavibhaṅga¹ taṃsaṃvaṇṇanāsu² āgatanayena,
satipaṭṭhānā dīnaṃ satipaṭṭhānavibhaṅgādīsu³, taṃsaṃvaṇṇanāsu⁴ ca
 āgatanayena, **sāmaññaphalānaṃ** mahato hitassa, mahato sukhassa, mahato
 atthassa mahato yogakkhemassa nibbattibhāvato, santapaṇītanipuṇa-
 atakkāvacarapaṇḍitavedanīyabhāvato ca, **abhiññānaṃ** mahāsambhārato,
 mahāvisayato, mahākiccato, mahānubhāvato, mahānibbattito ca, **nibbānassa**
 madanimmadanādīmahattasiddhito mahantatā veditabbā.

Puthupaññāti etthāpi vuttanayānusārena attho veditabbo. Ayaṃ pana
 viseso—**nānākhandhesu ñāṇaṃ pavattatī** “ayaṃ rūpakkhando nāma -pa-
 ayaṃ viññāṇakkhandho nāma”ti evaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ
 nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tesupi “ekavidhena rūpakkhando,
 ekādasavidhena rūpakkhando. Ekavidhena vedanākkhandho, bahuvividhena
 vedanākkhandho. Ekavidhena saññākkhandho. Ekavidhena
 saṅkhārakkhandho. Ekavidhena viññāṇakkhandho, bahuvividhena
 viññāṇakkhandho”ti evaṃ ekekassa khandhassa atītādibhedavasenāpi
 nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati. Tathā “idaṃ cakkhāyatanaṃ nāma
 -pa- idaṃ dhammāyatanaṃ nāma. Tattha dasāyatanā kāmāvacarā, dve
 catubhūmakā”ti evaṃ āyatanānaṃ nānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.
Nānādhātūsūti “ayaṃ cakkhudhātu nāma -pa- ayaṃ manoviññāṇadhātu
 nāma. Tattha soḷasa dhātuyo kāmāvacarā, dve dhātuyo catubhūmikā”ti evaṃ
 nānādhātūsu ñāṇaṃ pavattati, tayidaṃ upādinnakadhātuvaseṇa vuttaṃ.
 Paccekabuddhānampi hi dvinnāṇa aggasāvakānaṃ upādinnakadhātūsu
 evaṃ nānākaraṇaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati, taṅca kho ekadesatova, na
 nippadesato. Anupādinnakadhātūnaṃ pana lakkhaṇādīmatameva jānanti, na
 nānākaraṇaṃ. Sabbaññubuddhānaṃ eva pana “imāya nāma dhātuyā
 ussannattā imassa rukkhassa khandho seto, imassa kāḷo, imassa maṭṭho,
 imassa

1. Abhi 2. 104 piṭṭhe.

3. Abhi 2. 200 piṭṭhe.

2. Abhi-Ṭīha 2. 78 piṭṭhe.

4. Abhi-Ṭīha 2. 204 piṭṭhe.

bahalattaco, imassa tanutaco. Imassa pattarī vaṇṇasaṇṭhānādivasena evarūpaṃ. Imassa pupphaṃ nīlaṃ, imassa pītakaṃ, lohitaṃ, odātaṃ, sugandhaṃ, duggandhaṃ. Phalaṃ khuddakaṃ, mahantaṃ, dīghaṃ, gaṭṭaṃ, susaṇṭhānaṃ, dussaṇṭhānaṃ, maṭṭhaṃ, pharusarī, sugandhaṃ, duggandhaṃ, madhuraṃ, tittakaṃ, ambilaṃ, kaṭukaṃ, kasāvaṃ. Kaṇṭako tikhiṇo, atikhiṇo, ujuko, kuṭilo, kaṇho, nīlo, odāto hotī”ti dhātunānattaṃ paṭicca ñāṇaṃ pavattati.

Nānāpaṭiccasamuppādesūti ajjhatabhiddhābhedaṭo ca nānāpabhedesu paṭiccasamuppādaṅgesu. Avijjādi-aṅgāni hi paccekaṃ paṭiccasamuppādasaññitāni. Tenāha **saṅkhārapaṭṭake** “dvādasa paccayā dvādasa paṭiccasamuppādā”ti. **Nānāsuññatamanupalabbhesūti** nānāsaṃbhāvesu nīcāsārādivirahitesu suññatābhāvesu tato eva itthipurisa-attattaniyādivasena anupalabbhanasābhāvesu pakāresu. **Ma-kāro** hettha padasandhikaro. **Nānā-atthesūti** atthapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayuppannādivasena nānāvidhesu atthesu. **Dhammesūti** dhammapaṭisambhidāya visayabhūtesu paccayādivasena nānāvidhesu dhammesu. **Niruttīsūti** tesāmyeva atthadhammānaṃ niddhāraṇavacanasaṅkhātesu nānāniruttīsu. **Paṭibhānesūti** atthapaṭisambhidādāsu visayabhūtesu “imāni ñāṇāni idamatthajotakāni”ti¹ tathā tathā paṭibhānato upaṭiṭṭhanato “paṭibhānāni”ti laddhanāmesu nānāñāṇesu. **“Puthunānāsīlakkhandhesū”**ti-ādāsu sīlassa puthuttaṃ vuttameva, itaresarī pana vuttanayānusārena suviññeyyattā pākāṭameva. Yaṃ pana abhinnaṃ ekameva nibbānaṃ, tattha upacāravasena puthuttaṃ gahetabbanti āha **“puthujjanasādhāraṇe dhamme samatikkammā”**ti, tenassa madanimmadānādi-pariyāyena puthuttaṃ paridīpitaṃ hoti.

Evāṃ visayavasena paññāya mahattaṃ, puthuttaṃ dassetvā idāni sampayuttadhammavasena hāsaṃbhāvaṃ, pavatti-ākāravasena javanābhāvaṃ, kiccavasena tikkhādibhāvaṃ dassetuṃ **“katamā hāsapañña”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **hāsa** bahuloti pītibahulo. Sesapadāni tasseva vevacanāni. **Sīlaṃ paripūretīti** haṭṭhapahaṭṭho udaggudaggo hutvā ṭhapetvā indriyasamvaram tassa visum vuttattā anavasesasīlaṃ paripūreti. Pītisomanassasahagatā hi paññā abhirativasena ārammaṇe phullitavikasitā

1. Abhi 2. 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315 piṭṭhādāsu.

viya pavattati, na evaṃ upekkhāsahagatā. Puna **sīlakkhandhanti** ariyasīlakkhandhamāha. “**Samādhikkhandhan**”ti-ādisupi ese va nayo.

Sabbaṃ taṃ rūpaṃ aniccato khippaṃ javatīti yā rūpadhamme “aniccā”ti sīghavegena pavattati, paṭipakkhadūrabhāvena pubbābhisāṅkhārassa sātisa yattā indena viassaṭṭhava jiraṃ viya lakkhaṇaṃ avira jjhantī adandhāyanti rūpakkhandhe aniccalakkhaṇaṃ vegasā paṭivijjhati, sā javanapaññā nāmāti attho. Sesapadesupi ese va nayo. Evaṃ lakkhaṇārammaṇikavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetvā balavavipassanāvasena dassetuṃ “**rūpan**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khayaṭṭhenāti** yattha yattha uppajjati, tattha tattheva bhijjanato khayasa bhāvattā. **Bhayaṭṭhenāti** bhayānakabhāvato. **Asāra kaṭṭhenāti** asāra kabhāvato attasāravirahato, niccasārādivirahato ca. **Tulayitvāti** tulaṇabhūtāya vipassanāpaññāya tuletva. **Tīrayitvāti** tāya eva tīraṇabhūtāya tīrayitvā. **Vibhāvayitvāti** yāthāvato pakāsetvā paccakkhaṃ katvā. **Vibhūtaṃ katvāti** pākāṭaṃ katvā. **Rūpanirodheti** rūpakkhandhanirodhahetubhūte **nibbāne** ninnapoṇapabbhārabhāvena. Idāni sikhāppattavipassanāvasena javanapaññaṃ dassetuṃ puna “**rūpan**”ti-ādi vuttaṃ. “Vuṭṭhānagāminivipassanāvasenā”ti keci.

Ñāṇassa tikkhabhāvo nāma savisesaṃ paṭipakkhapahānena veditabboti “khippaṃ kilese chindatīti tikkhapañña”ti vatvā te pana kilese vibhāgena dassento “**uppannaṃ kāmavitakkaṇ**”ti-ādimāha. Tikkhapañño khippābhiñño hoti, paṭipadā cassa na calatīti āha “**ekasmiṃ āsane cattāro ariyamaggā -pa-adhigatā hontī**”ti-ādi.

“Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā vipariṇāmadhammā, saṅkhata paṭiccasamuppannā khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti yāthāvato dassanena saccappaṭivedho ijjhanti, na aññathāti kāraṇamukhena nibbedhikapaññaṃ dassetuṃ “**sabbasaṅkhāresu ubbegabahu lo hotī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **ubbegabahu lo**ti vuttanayena sabbasaṅkhāresu abhiṇhapavattasaṃvego. **Uttāsa bahu lo**ti ñāṇuttāsa vasena sabbasaṅkhāresu bahuso utrāsa māna so, etena ādīnavānupassana māha. “**Ukkaṇṭha na bahu lo**”ti pana iminā

nibbidānupassanamāha, “**aratibahulo**”ti-ādinā tassā eva aparāparuppattim.

Bahimukhoti sabbasaṅkhārato bahibhūtaṃ nibbānaṃ uddissa pavattañāṇamukho, tathā vā pavattitavimokkhamukho. Nibbijjhaṇaṃ **nibbedho**, so etissā atthi, nibbijjhatīti vā **nibbedhikā**, sā eva paññā **nibbedhikapaññā**. Yaṃ panettha atthato avibhattaṃ, taṃ heṭṭhā vuttanayattā, uttānatthattā ca suviññeyyameva.

217. **Pabbajitaṃ upāsītā**ti ettha yādisaṃ pabbajitaṃ upāsato paññāpaṭilābho hoti, taṃ dassetuṃ “**paṇḍitaṃ pabbajitaṃ**”ti vuttaṃ. **Upāsana**ñcettha upaṭṭhānavasena icchitaṃ, na upanīḍanamattenāti āha “**payirupāsītā**”ti. **Atthanti** hitaṃ. **Abbhantaraṃ karitvā**ti abbhantaragataṃ katvā. Tenāha “**atthayuttan**”ti. Bhāvanapuṃsakaniddeso cāyaṃ, hitūpasaṅghitaṃ katvāti attho. **Antara**-saddo vā cittapariyāyo “yassantarato na santi kopā”ti-ādīsu¹ viya, tasmā **atthantaroti** hitajjhāsayoti attho.

Paṭilābhatthāya gatenāti paṭilābhatthāya pavattena, paṭilābhasaṃvattaniyenāti attho. **Uppāde ca nimitte ca chekā**ti uppāda vidhimhi ceva nimittavidhimhi ca kusalā. Uppādanimittakovidatāsīsena cettha lakkhaṇakosallameva dasseti. Atha vā sesalakkhaṇānaṃ nibbattiyā buddhānaṃ, cakkavattīnaṃ uppādo anumīyati, yāni tehi laddhabba-ānisaṃsāni nimittāni, tasmim **uppāde ca nimitte ca** anuminanādivasena **chekā** nipuṇāti attho. **Ñatvā passissatī**ti ñāṇena jānitvā passissati, na cakkhuvīññāṇenāti adhippāyo.

Atthānusāsanīsūti² atthānaṃ hitānaṃ anusāsanīsu. Yasmā anattapaṭivajjanapubbikā sattānaṃ atthapaṭipatti, tasmā anattopī paricchijjagahetabbo, jānitabbo cāti vuttaṃ “**atthānatthaṃ pariggāhakāni ñāṇāni**”ti, yato “āyupāyakosallaṃ viya apāyakosallampi icchitabban”ti vuttaṃ.

1. Khu 1. 100 piṭṭhe Udāne.

2. Atthānusāsanesu (Aṭṭhakathāyaṃ)

Suvaṇṇavaṇṇalakkaṇavaṇṇanā (13)

218. Paṭisaṅkhānabalena kodhavinayena **akkodhano**, na bhāvanābalenāti dassetuṃ “**na anāgāmaimaggenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Evaṃ akkodhavasikattāti** evaṃ maghamāṇavo viya na kodhavasam gatattā. **Nābhisajjīti** kujjhanavaseneva na abhisajji. Yañhi kodhassa uppattiṭṭhānabhūte ārammaṇe upanāhassa paccayabhūtaṃ kujjhanavasena abhisajjanaṃ, taṃ idhādhippetam, na lubbhanavasena. Tenāha “**kuṭṭilakaṇṭako viyā**”ti-ādi. So hi yattha laggati, taṃ khobhento eva laggati. **Tattha tatthāti** tasmiṃ tasmiṃ mammatṭhāne. **Mammanti** phuṭṭhamattepi rujjanaṭṭhānaṃ. **Pubbuppattikoti** paṭhamuppanno. **Tato balavataro byāpādo** laddhāsevanatāya cittassa byāpajjanato. **Tato balavatarā patitthiyanāti** sātisayaṃ laddhāsevanatāya tato byāpādāvattathāyapi balavatarā patitthiyanā paccatthikabhāvena thāmappattito.

Sukhumattharaṇādīti ādi-saddena paṇītabhojanīyādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo bhojanadānassapi vaṇṇasampadānimittabhāvato. Tenāha bhagavā “bhojanaṃ bhikkhave dadamāno dāyako paṭiggāhakānaṃ -pa- āyuraṃ deti, vaṇṇaṃ deti”ti¹. Tathā ca vakkhati “āmisadānena vā”ti.

219. **Abhivissajjesīti** adāsi. **Devoti** meggho, pajjunno eva vā. **Varataroti** uttamataro. Pabbajjāya visadisāvattādibhāvato na pabbajjāti **apabbajjā**, gihibhāvo. Acchādenti kopīnaṃ paṭicchādenti etehīti acchādanāni, nivāsanāni, tesam **acchādanānañceva** sesavatthānañca kojavādi-**uttamapāvuraṇānañca**. **Vināsoti** katassa kamma avipaccitvā vināso.

Kosohitavatthaguyhalakkhaṇavaṇṇanā (14)

220. **Samānetāti** sammadeva ānetā samāgametā. **Rajje patitṭhitena sakkā kātuṃ** bahubhatikasessa ijjhanato. Kattā nāma natthīti vajjam paṭicchādenti ānetvā sambandho, karonti vajjapaṭicchādanakammanti vā. Nanu vajjapaṭicchādanakammaṃ nāma sāvajjanti? Saccam sāvajjam

1. Am 2. 35 piṭṭhe.

samkiliṭṭhacittena paṭicchādentassa, idaṃ pana asamkiliṭṭhacittena parassa uppajjanaka-anatthaṃ parihaṇavasena pavattaṃ adhippetam.

“**Nāṭisaṅgahamkarontenā**”ti etena nātattahacariyāvasena taṃ kammaṃ pavattatīti dasseti.

221. **Amittatāpanā**ti amittānaṃ tapanasīlā, amittatāpanaṃ hotu vā mā vā evaṃsabhāvāti attho. Na hi cakkavattino puttānaṃ amittā nāma keci honti, ye te bhaveyyuṃ, cakkānubhāveneva sabbepi khattiyādayo anuvattakā tesam bhavanti.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Parimaṇḍalādilakkhaṇavaṇṇanā (15-16)

222. **Samanti** samānaṃ. **Tena tena** loka viññātaguṇena **samaṃ** samānaṃ **jānāti**, yato tattha paṭipajjanavidhināva itarasmiṃ paṭipajjati. **Sayaṃ jānātī**ti aparaneyyo hutvā sayameva jānāti. **Purisaṃ jānātī**ti vā “ayaṃ seṭṭho, ayaṃ majjhimo, ayaṃ nihīno”ti taṃ taṃ purisaṃ yāthāvato jānāti. **Purisavisesaṃ jānātī**ti tasmiṃ tasmīṃ purise vijjamānaṃ visesaṃ jānāti, yato tattha tattha anurūpadānapadānādipaṭipattiyā yuttapattakārī hoti. Tenāha “**ayamidamarahatī**”ti-ādi.

Sampattipaṭilābhattṭhenāti diṭṭhadhammikādisampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena. **Samasaṅgahakammanti** samaṃ jānitvā tadanurūpaṃ tassa tassa saṅgaṇhanakammaṃ.

223. **Tulayitvā**ti tīrayitvā. **Paṭivicinitvā**ti vīmaṃsitvā. Nipuṇayogato **nipuṇā**, ativiya nipuṇā **atinipuṇā**, sā pana tesam nipuṇatā saṅhasukhumā paññāti āha “**sukhumapaññā**”ti.

Sīhapubbaddhakāyādilakkhaṇavaṇṇanā (17-18-19)

224. **Khemakāmoti** anupaddavakāmo. Kammassakatāññaṃ sattānaṃ vaḍḍhi-āvahaṃ sabbasampattividhāyakanti āha “**paññāyāti kammassakatāpaññāyā**”ti.

Samantaparipūrānīti samantato sabbabhāgehi paripuṇṇāni. Tato eva **ahīnāni** anūnāni. **Dhanādīhī**ti dhanadhaññādīhi.

225. **Okappanasaddhā** saddheyyavattum okkanditvā pakkhanditvā saddahanasaddhā. Sā eva pasādanīyavattusmimpi abhippasīdanavasena pavattiyā **pasādasaddhā**. **Pariyattisavanenā**ti sattānaṃ hitasukhāvahāya pariyattiyā savanena. Dhāraṇaparicayādīnaṃ tammūlakattā tathā vuttam. **Etesanti** saddhādīnaṃ. Saha hānadhammenāti **sahānadhammo**, na sahānadhammoti **asahānadhammo**, tassa bhāvo asahānadhammatā, taṃ **asahānadhammatam**, aparihānīyasabhāvanti attho.

Rasaggasaggitālakkhaṇavaṇṇanā (20)

226. **Tilaphalamattampi** bhojanaṃ. **Sabbattha pharātī**ti sabbā rasāharaṇīyo anussarantaṃ sabhāvena sabbasmim kāye pharati. **Samā hutvā vahantī**ti avisamā ujukā hutvā pavattanti.

Ārogyakaraṇakammanti arogabhāvakaraṃ sattānaṃ aviheṭṭhanakammaṃ. Madhurādibhedam rasaṃ gasati harati etehi, sayameva vā taṃ gasanti gilanti anto pavesentīti **rasaggasā**, rasaggasānaṃ aggā **rasaggasaggā**, te ettha santīti **rasaggasaggī**, tadeva lakkhaṇam. Bhavati hi abhinnepi vatthusmim taggatavisesāvabodhanattham bhinnam viya katvā vohāro yathā “silāputtakassa sarīran”ti. Rasaggasaggitāsāṅkhātā vā lakkhaṇam **rasaggasaggilakkhaṇam**.

227. **Vadha**-saddo “attānaṃ vadhitvā vadhitvā rodātī”ti-ādīsu¹ bādhanatthopi hotīti tato visesanattham “**māraṇavadhenā**”ti vuttam, māraṇasaṅkhātēna vadhenāti attho. Bādhanattho eva vā **vadha-saddo**, māraṇena, bādhanena cāti attho. **Ubbādhanāyā**ti bandhanāgāre pakkhipitvā uddham uddham bādhanena. Tenāha “**bandhanāgārappavesanē**”ti.

Abhinīlanettādīlakkhaṇavaṇṇanā (21-22)

228. **Viṣaṇanti** kujjhanavasena vinisaṭam katvā. Tenāha “**kakkaṭako viyā**”ti-ādī. **Visācī**ti virūpaṃ sācitakaṃ, vijimhanti attho. Tenāha

1. Vi 2. 364 piṭṭhe.

“**vaṅkakkhikoṭiyā**”ti, kuṭila-akkhikoṭipātenāti attho. **Viceyya pekkhitā**ti ujukaṃ anoloketvā diṭṭhipātaṃ vicāretvā oloketvā. Tenāha “**yo kujjhitvā**”ti-ādi. **Paroti** kujjhito. **Na oloketi** taṃ sammukhā gacchantam kujjhitvā na oloketi, parammukhā. **Viteyyā**ti virūpaṃ tiriyaṃ, viññūnaṃ olokanakkamaṃ vītikkamitvāti attho. Jimhaṃ anoloketvā ujukaṃ olokanam nāma kuṭilabhāvakarānaṃ pāpadhammānaṃ abhājana-ujukatacittasseva hotīti āha “**ujumano hutvā ujum pekkhitā**”ti. Yathā ca ujum pekkhitā hotīti ānetvā sambandho. **Pasaṭanti** ummīlanavasena sammadeva patthaṭaṃ. **Vipulaṃ vitthata**nti tasseva vevacanaṃ. Piyam piyāyitabbaṃ dassanaṃ olokanam etassāti **piyadassano**.

Kāṇoti akkhīni nimmitvā pekkhanako. **Kākakkhī**ti kekarakkho. **Vaṅkakkhī**ti jimhapekkhanako. **Āvilakkhī**ti ākuladiṭṭhipāto. Nīlapītalohitasetakāḷavaṇṇānaṃ vasena **pañcavaṇṇo**. Tattha pītalohitavaṇṇā setamaṇḍalagatarājivasena, nīlasetakāḷavaṇṇā pana taṃtaṃmaṇḍalavaseneva veditabbā. “**Pasādoti** pana tesaṃ vaṇṇānaṃ pasannākāraṃ sandhāya vuttan”ti keci. **Pañcavaṇṇo pasādoti** pana yathāvuttapañcavaṇṇaparivāro, tehi vā paṭimaṇḍito pasādoti attho. **Nettasampattikarānī**ti “pañcavaṇṇapasādatā, tirohitavidūragatadassanasamatthata”ti evamādicakkhusampadāya kāraṇāni¹. **Lakkhaṇasatthe yuttā**ti lakkhaṇasatthe āyuttā sukusalā.

Uṇhīsasīsalakkhaṇavaṇṇanā (23)

230. **Pubbaṅgamoti** ettha pubbaṅgamatā nāma pamukhatā, jeṭṭhaseṭṭhakabhāvo bahujaṇassa anuvattanīyatāti āha “**gaṇajetṭhako**”ti-ādi.

Pubbaṅgamatāti pubbaṅgamassa kammaṃ. Yassa hi kāyasucaritādikammasa vasena mahāpuriso bahujaṇassa pubbaṅgamo ahosi, tadassa kammaṃ “pubbaṅgamatā”ti adhippetam, na pubbaṅgamabhāvo. Tenāha “**idha kammaṃ nāma pubbaṅgamatā**”ti.

1. Kārakāni (?)

Pītipāmojjena paripuṇṇasīsoti pītiyā, pāmojjena ca sampuṇṇapaññāsīso bahulaṃ somanassasahagataññāṣampayuttacittasamaṅgī eva hutvā **vicarati**. **Mahāpurisoti** mahāpurisajātiko.

231. **Bahujananti** sāmi-atthe upayogavacananti āha “**bahujanassā**”ti. Paribhuñjanaṭṭhena **paṭibhogo**, upayogavatthu paṭibhogo, tassa hitāti **paṭibhogiyā**. Desakālaṃ ñatvā tadupakaraṇūpaṭṭhānādiv~~veyyā~~**vaccakarā** sattā. **Abhiharantīti** byāharanti. Tassa tassa veyyāvaccassa paṭiharaṇato pavattanakaraṇato **paṭihāro**, veyyāvaccakaro, tassa bhāvo **paṭihārakanti** āha “**veyyāvaccakarabhāvan**”ti. Visavanaṃ **visavo**, kāmakāro vasiṭā, so etassa atthīti **visavīti** āha “**ciṇṇavasī**”ti.

Ekekalomatādilakkhaṇavaṇṇanā (24-25)

232. **Upavattatīti** anukūlabhāvaṃ upecca vattati. Tenāha “**ajjhāsayam anuvattatī**”ti.

Ekekalomalakkhaṇanti ekekasmim lomakūpe ekekalomatālakkhanaṃ. **Ekekehi lomehīti** aññesaṃ sarīre ekekasmimpi lomakūpe anekānipi lomāni uṭṭhahanti, na Tathāgatassa. Tehi puna paccekaṃ lomakūpesu ekekeheva uppannehi kuṇḍalāvattehi padakkhiṇāvattakajātehi nicitaṃ viya sarīraṃ hotīti vuttaṃ “**ekekalomūpacitaṅgavā**”ti.

Cattālīsādilakkhaṇavaṇṇanā (26-27)

234. **Abhinditabbaparisoti** parehi kenaci saṅgahena saṅgahetvā, yuttikāraṇaṃ dassetvā vā na bhinditabbapariso.

Apisuṇavācāyāti upayogatthe sāmivacanaṃ, pesuññassa paṭipakkhabhūtaṃ kusalakammaṃ. Pisunā vācā etassāti pisuṇavāco, tassa **pisuṇavācassa** puggalassa. **Aparipuṇṇāti** cattārīsato ūnabhāvena na paripuṇṇā. **Viralāti** savivarā.

Pahūtajivhādilakkhaṇavaṇṇanā (28-29)

236. **Ādeyyavācoti** ādaragāravavasena ādātābbavacano. “Evametan”ti **gahetābbavacano** sirasā sampañicchikasāsano.

Baddhajivhāti yathā sukhena parivattati, evaṃ sirādihi palibuddhajivhā. **Gūlhajivhāti** rasabahalatāya gūlhagaṇḍasadisajivhā. **Dvijivhāti** agge kappabhāvena dvidhābhūtajivhā. **Mammanāti** apparippuṭatalāpā. Kharapharusakakkasādivasena **saddo bhijjati** bhinnakāro hoti. Vicchinditvā pavattassaratāya **chinnassarā vā**. Anekākāratāya **bhinnassarā vā**. Kākassa viya amanuññassaratāya **kākassarā vā**. **Madhuroti** iṭṭhe¹ kammaphalena vatthuno suvisuddhattā. **Pemaṇiyoti** pītisañjanano, piyāyitabbo vā.

237. **Akkosayuttattāti** akkosupasañhitattā akkosavatthusahitattā. **Ābādhakarinti** ghaṭṭanavasena paresaṃ pīlavahaṃ. Bahuno janassa avamaddanato, pamaddābhāvakaraṇato vā **bahujanappamaddanaṃ**. **Abālḥanti** vā ettha a-kāro vuddhi-attho “asekkhā dhammā”ti-ādīsu² viya, tasmā ativiyaabālḥaṃ pharusāṃ **giranti** evamettha attho veditabbo. **Nabhaṇīti** cettha “na abhaṇi nabhaṇī”ti saralopena niddeso. **Susaṃhitanti** suṭṭhu saṃhitam. Kena pana suṭṭhu saṃhitam? “Madhuran”ti anantameva vuttattā madhuratāyāti viññāyati, kā panassa madhuratāti āha “**suṭṭhu pemaśaṇḥitaṇ**”ti. Upayogaputhuttavisayoyaṃ **vācā**-saddoti āha “**vācāyo**”ti, sā cassā upayogaputhuttavisayatā “hadayagāminiyo”ti padena samānādhikaraṇatāya daṭṭhabbā. “**kaṇṇasukhaṇ**”ti pāṭhe bhāvanapuṃsakaniddesoyanti dassetuṃ “**yathā**”ti-ādī vuttam. **Vedayathāti** kālavipallāsenāyaṃ niddesoti āha “**vedayitthā**”ti. **Brahmassaratanti** seṭṭhassarataṃ, brahmuno sarasadisassarataṃ vā. **Bahūnaṃ bahunti** bahūnaṃ janānaṃ bahuṃ subhaṇḍanti yojanā.

Sīhahanulakkhaṇavaṇṇanā (30)

238. **Appadhamṣikoti** appadhamṣiyo. **Ya**-kāraṇa hi **ka**-kāraṇa katvā ayaṃ niddeso yathā “niyyānikā dhammā”ti³. **Guṇatoti** attanā adhigatagūṇato. **Thānatoti** yathāṭṭhitatṭhānantarato.

1. Iṭṭhena (?)

2. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

Palāpakathāyāti samphappalāpakathāya. **Antopaviṭṭhahanukā** ekato, ubhato vā saṁkucitavisukā. **Vaṅkahanukā** ekapassena kuṭilavisukā. **Pabbhārahanukā** purato olambamānavisukā.

239. **Vikiṇṇavacanā** nāma samphappalāpino, tappatikkhepena **avikiṇṇavacanā** mahābodhisattā. Vācā eva tadatthādhigamupāyatāya “byappatho”ti vuttāti āha “**avikiṇṇa -pa- vacanapatho assā**”ti. “**Dvīhi dvīhī**”ti nayidamāmedītavacanāṁ asamānādhikaraṇato, atha kho dvīhi diguṇatādassananti āha “**dvīhi dvīhīti catūhī**”ti. Tasmā “dvidugamā”ti catugamā vuttāti āha “**catuppadānan**”ti. **Tathāsabhāvoti** yathāssa vuttanayena kenaci appadhamāsiyatā hoti guṇehi, tathāsabhāvo.

Samadantādilakkhaṇavaṇṇanā (31-32)

240. Visuddhasīlācārātāya parisuddhā samantato, sabbathā vā suddhā puggalā parivārā etassāti **parisuddhaparivāro**.

241. **Pahāsī**ti tadaṅgavasena, vikkhambhanavasena ca pariccaji. Tidivaṁ tāvatimsabhavanāṁ purāṁ nagaraṁ etesanti **tidivapurā**, tāvatimsadevā, tesāṁ varo tidivapuravaro, indo. Tena **tidivapuravarena**. Tenāha “**sakkenā**”ti. Lapanti kathenti etenāti **lapanāṁ**, mukhanti āha “**lapanajanti mukhajan**”ti. Suṭṭhu dhavalatāya **sukkā**, īsakampi asaṁkiliṭṭhatāya **suci**, sundarasaṅṭhānatāya suṭṭhu bhāvanato¹, vipassanato ca **sobhanā**. Kāmaṁ janānaṁ manussānaṁ nivāsanaṭṭhānādibhāvena patiṭṭhābhūto desaviseso “janapado”ti vuccati, idha pana saparivārakatumahādīpasaññito sabbo padeso tathā vuttoti āha “**cakkavāḷaparicchinno janapado**”ti. Nanu ca yathāvutto padaso samuddaparicchinno, na cakkavāḷapabbataparicchinnoti? So padeso cakkavāḷaparicchinnoti hotīti tathā vuttaṁ, ye vā samuddanissitā, cakkavāḷapādanissitā ca sattā, tesāṁ te te padesā patiṭṭhāti tepi saṅgaṇhanto “**cakkavāḷaparicchinno**”ti avoca. **Cakkavāḷaparicchinnoti** ca cakkavāḷena paricchinnoti evamettha attho daṭṭhabbo. **Tassāti** tassa cakkavattino.

1. Bhānato (?)

Puna **tassā**ti tassa janapadassa. **Bahujana sukhanti** ettha paccattabahuvacanalopena bahunaggahaṇanti āha “**bahujanā**”ti. Yathā pana te hitasukhaṃ caranti, taṃ vidhiṃ dassetuṃ “**samānasukhadukkhā hutvā**”ti vuttaṃ. **Vigatapāpo**ti sabbaso samucchindanena viniddhutapāpadhammo. **Daratho** vuccati kāyiko, cetasiko ca pariḷāho. Tattha cetasikapariḷāho “**vigatapāpo**”ti imināva vuttoti āha “**vigatakāyikadarathakilamatho**”ti. Rāgādayo yasmiṃ santāne uppannā, tassa malīnabhāvakaraṇena **malā**. Kacavarabhāvena **khilā**. Sattānaṃ mahānatthakarattā visesato doso **kalīti** vuttaṃ “**dosakalīnañcā**”ti. **Panūdehīti** samucchindanavasena sasantānato nīhārahehi, pajahanakehīti attho. Sesāṃ suviññeyyameva.

Ettha ca yasmā sabbesampi lakkhaṇānaṃ mahāpurisasantānatapuññasambhārahetukabhāvena sabbāmyeva taṃ puññakammaṃ sabbassa lakkhaṇassa kāraṇaṃ viṣiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti, tasmā yassa yassa lakkhaṇassa yaṃ yaṃ puññakammaṃ visesakāraṇaṃ, taṃ taṃ¹ vibhāgena dassentī ayaṃ desanā pavattā. Tattha yathā yādisaṃ kāyasucaritādipuññakammaṃ suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇaṃ vuttaṃ, tādisameva “**uṇḥisasīsātāya kāraṇaṃ**”ti na sakkā vuttuṃ dalhasamādānatāvisiṭṭhassa tassa suppatiṭṭhitapādatāya kāraṇabhāvena vuttattā, itarassa ca pubbaṅgamatāvisiṭṭhassa vuttattā, evaṃ yādisaṃ āyatapaṇhitāya kāraṇaṃ, na tādisameva dīghaṅgulitāya, brahmujugattatāya ca kāraṇaṃ viṣiṭṭharūpattā phalassa. Na hi abhinnarūpakāraṇaṃ bhinnasabhāvassa phalassa paccayo bhavituṃ sakkoti. Tattha yathā ekeneva kammunā cakkhādīnānindriyupattiyaṃ avatthābhedato, sāmattiyaabhedato vā kammabhedo icchitabbo. Na hi yadavatthaṃ kammaṃ cakkhussa kāraṇaṃ, tadavatthameva sotādīnaṃ kāraṇaṃ hoti abhinnasāmattiyaṃ vā, tasmā pañcāyatanikattabhāvapattānābhūtā purimanipphannā kāmataṇhā paccayavasena viṣiṭṭhasabhāvā kammaṃ viṣiṭṭhasabhāvaphalanibbattanasamatthatāsādhanaavasena paccayo hotīti ekampi anekavidhaphalanibbattanasamatthatāvasena anekarūpatāṃ āpannaṃ viya hoti, evamidhāpi “**ekampi paṇātipātā**

1. Tassa tassa taṃ taṃ (?)

veramaṇivasena pavattaṃ kusalakammaṃ āyatapaṇhitādīnaṃ tiṇṇampi lakkhaṇānaṃ nibbattakaṃ hotī”ti vuccamānēpi na koci virodho. Tena vuttaṃ “so tassa kammaṣṣa katattā -pa- imāni tīpi mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhatī”ti¹. Nānākammunā pana tesaṃ nibbattiyaṃ vattabbameva natthi, pāḷiyaṃ pana “tassa kammaṣṣā”ti ekavacananiddeso sāmāññavaseṇāti daṭṭhabbo. Evañca katvā satapuññalakkhaṇavacanaṃ samatthitaṃ hoti. “Imāni dve mahāpurisalakkhaṇāni paṭilabhatī”ti-ādīsupi eseṇa nayoti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Lakkhaṇasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

1. Dī 3. 122 piṭṭhe.

8. Singālasutta

Nidānavañṇanā

242. Pākārena parikkhittanti padam ānetvā sambandho.

Gopuraṭṭālakayuttanti dvārapāsādena ceva tattha tattha pākāramatthake patiṭṭhāpita-aṭṭālakehi ca yuttam. Velūhi parikkhittattā, abbhantare pupphūpagaphalūpagarukkhasañchannattā ca **nīlobhāsam**. Chāyūdakasampattiyā, bhūmibhāgasampattiyā ca **manoramam**.

Kālakavesenāti kalandakarūpena. **Nivāpanti** bhojanam. **Tanti** uyyānam.

“**Kho panā**”ti vacanālankāramattametanti **tena samayenāti** atthavacanam yuttam. **Gahapatimahāsāloti** gahapatibhūto mahāsāro, ra-kārassa la-kāram katvā ayaṃ niddeso. Vibhavasampattiyā mahāsārappatto kuṭumbiko. “**Putto panassa assaddho**”ti-ādi aṭṭhuppattikoyaṃ suttanikkhepoti taṃ aṭṭhuppattim dassetuṃ āraddham. Kammaphalasaddhāya abhāvena **assaddho**. Ratanattaye pasādābhāvena **appasanno**. **Evamāhāti** evam idāni vuccamānākārena vadati.

Yāvajīvam anussaraṇīyā hoti hitesitāya vuttā pacchimā vācāti adhippāyena. **Puthudisāti** visum visum disā, tā pana anekāti āha “**bahudisā**”ti.

243. “**Na tāva pavittṭho**”ti-ādīsu vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva. **Na idānevāti** na imāya eva velāya. Kimcarahīti āha “**paccūsasamayepī**”ti-ādi. **Gihivinayanti** gihīnam gahaṭṭhānam vinayatantibhūtaṃ “gihinā evam vattitabban”ti gahaṭṭhācārassa gahaṭṭhavattassa anavasesato imasmim sutte savisesam katvā vuttattā. **Tathevāti** yathā buddhacakkhunā diṭṭham, tatheva passi. **Namassati** vattavasena kattabbanti gahetvā ṭhitattā.

Chadisādivañṇanā

244. **Vacanam sutvāva cintesi** buddhānubhāvena, attasammāpaṇidhānanimittena puñṇabalena ca codiyamāno. **Na kira tā etāti tā**

cha disā etā idāni mayā namassiyamānā puratthimādikā na honti kirāti.

Nipātamattanti anattakabhāvaṃ tassa vadati. **Pucchāpadanti**

pucchāvacanaṃ.

Bhagavā gahapatiputtēna namassitabbā cha disā pucchito desanākusalatāya ādito eva tā akathetvā tassa tāva paṭipattiyā naṃ bhājanabhūtaṃ kātuṃ vajjanīyavajjanatthañceva sevittabbasevanatthañca ovādaṃ dento “**yato kho gahapatiputtā**”ti-ādinā desanaṃ ārabhi. Tattha **kammakilesā**ti kammabhūtā saṃkilesā. **Kilissantī**ti kiliṭṭhā malīnā viya ṭhitā, upatāpitā ca hontīti attho. **Tasmā**ti kilissananimittatā. Yadipi surāpānaṃ pañcaverabhāvena upāsakehi parivajjanīyaṃ, tassa pana apāyamukhabhāvena parato vattukāmatāya pāṇātipātādike eva sandhāya “cattāro”ti vuttaṃ, na “pañcā”ti. “Visuṃ akammapathabhāvato cā”ti apare. “Surāpānampi ‘surāmerayapānaṃ bhikkhave āsevitāṃ bhāvitāṃ bahulīkataṃ nirayasānvattanikaṃ’ti-ādi¹ vacanato visuṃ kammapathabhāvena āgataṃ. Tathā hi taṃ duccharitakammaṃ hutvā duggatigāmiṭṭhivattakabhāvena niyatan”ti keci, tesaṃ matena ekādasa kammapathā siyūṃ. Tasmā yathāvuttesseva kammapathesu upakāra-kattasabhāgattavasena anuppaveso daṭṭhabboti “visuṃ akammapathabhāvato cā”ti suvuttametaṃ. Surāpānassa bhogāpāyamukhabhāvena vattukāmatāya “cattāro”tveva avoca. Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṃ**, hetūti āha “**ṭhānehīti kāraṇehī**”ti. Apenti apagacchanti, apeti vā etehīti **apāyā**, apāyānaṃ, apāyā eva vā mukhāni dvārānīti **apāyamukhāni**. **Vināsamukhānī**ti etthāpi eseva nayo.

Kiñcāpi “ariyasāvakassā”ti pubbe sādharmaṇato vuttaṃ, visesato pana paṭhamāya bhūmiyaṃ ṭhitasseva vakkhamānanayo yujjati “**soti so sotāpanno**”ti vuttaṃ. Pāpaka-saddo nihīnapariyāyoti “**lāmakehī**”ti vuttaṃ. Apāyadukkhaṃ, vaṭṭadukkhañca pāpentīti vā pāpakā, tehi **pāpakehi**. **Cha disā paṭicchādentoti** tena tena bhāgena dissantīti “disā”ti saññite cha bhāge satte yathā tehi saddhim attano chiddaṃ na hoti, evaṃ paṭicchādentoti paṭisandhārento.

1. Am 3. 78 piṭṭhe.

Vijinanatthāyāti abhibhavanatthāya. Yo hi diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikaṃ anattamaṃ parivajjanavasena abhibhavati, tato eva tadubhayatthamaṃ sampādeti, so ubhayalokavijayāya paṭipanno nāma hoti paccatthikaniggaṇhanato, sakatthasampādanato ca. Tenāha “**ayañceva loko**”ti-ādi. Pāṇātipātādini **pañca verāni** verappasavanato. **Āraddho** hotīti saṃsādhito hoti, tayidaṃ saṃsādhanam kittisaddena idha sattānam cittatosanena, verābhāvāpādanena ca hotīti āha “**paritosito ceva nipphādito cā**”ti. Puna **pañca verāni**ti pañca veraphalāni uttarapadalopena.

245. **Katamassā**ti katame assa. **Kilesasampayuttatā kilesoti** taṃyogato taṃsadisam vadati yathā “pītisukham paṭhamam jhānam¹, nīlam vatthan”ti ca. Sampayuttatā cettha tadekaṭṭhatāya veditabbā, na ekuppādāditāya. Evañca katvā pāṇātipātakamassa diṭṭhimānalobhādhipi kiliṭṭhatā siddhā hoti, micchācārassa dosādhipi kiliṭṭhatā. Tenāha “**sakilesoyevā**”ti-ādi. Pubbe vutta-atthavasena pana sammukhenapi nesaṃ kilesapariyāyo labbhateva. **Etadatthaparidīpakamevā**ti yo “pāṇātipāto kho”ti-ādinā vutto, etassa atthassa paridīpakameva. Yadi evaṃ kasmā puna vuttanti āha “**gāthābandhan**”ti, tassa atthassa sukhaggahaṇattham bhagavā gāthābandham avocāti adhippāyo.

Catuṭṭhānādivaṇṇanā

246. “Pāpakammaṃ karotī”ti kasmā ayamuddesaniddeso pavattoti antolīnacodanam sandhāya “**idaṃ bhagavā**”ti-ādi vuttam. Sukkapakkhavasena hi uddeso kato, kaṇhapakkhavasena ca niddeso āraddho. **Kārake**ti pāpakamassa kārake. **Akārako pākaṭo** hoti yathā paṭipajjanto pāpam karoti nāma, tathā appaṭipajjanato. Saṃkilesadhammavivajjanapubbakam vodānadhammapaṭipatti-ācikkhanam idha desanākosallam. **Paṭhamataram kārakam dassento āha** yathā “vāmaṃ muñca dakkhiṇam gaṇhā”ti².

1. Dī 1. 69; Ma 1. 214, 231, 239; Saṃ 1. 412; Aṃ 1. 441; Aṃ 2. 21; Vi 1. 5;

Abhi 1. 116; Abhi 2. 253 piṭṭhesu.

2. Abhi-Ṭṭha 1. 321 piṭṭhe.

Tathā hi bhagavā aṭṭhatimsa maṅgalāni dassento “asevanā ca bālānan”¹ti¹ vatvā “paṇḍitānañca sevanā”¹ti¹ avoca. **Chandāgatinti** ettha sandhivasena saralopoti dassento āha “**chandena pemena agatin**”ti. **Chandāti** hetumhi nissakkavacananti āha “**chandenā**”ti. Chanda-saddo cettha taṇhāpariyāyo, na kusalacchandādi-pariyāyoti āha “**pemenā**”ti. **Parapadesūti** “dosāgatiṃ gacchanto”ti-ādīsu vākyesu. “**Eseva nayo**”ti iminā “dosena kopenā”ti evamādi-atthavacanam atidisati. **Mittoti** daḷhamitto, sambhattoti attho. **Sandiṭṭhoti** diṭṭhamattasahāyo. **Pakativeravasenāti** pakatiyā uppannaverasasena, cirakālānubandhavirodhavasenāti attho. Tenevāha “**taṅkhaṇuppannakodhavasena vā**”ti. **Yaṃ vā taṃ vā** ayuttaṃ akāraṇaṃ **vatvā**. Visame corādi-ke, visamāni vā kāyaduccaritādīni samādāya vattanena nissito **visamanissito**.

Chandāgati-ādīni na gacchati maggeneva catunnampi agatigamanānaṃ pahīnattā, **agatigamanānīti** ca tathāpavattā apāyagamanīyā akusalacittuppadā veditabbā agati gacchati etehīti.

Yassati tena kittiyatīti **yaso**, thutighoso. Yassati tena purecarānucarabhāvena parivāriyatīti **yaso**, parivāroti āha “**kittiyasopi parivārayasopi**”ti. **Parihāyatīti** pubbe yo ca yāvatake labbhati, tato parito hāyati parikkhayaṃ gacchati.

Cha apāyamukhādivaṇṇanā

247. Pūve bhājane pakkhipitvā tajaṃ udakaṃ datvā madditvā katā **pūvasurā**. Evaṃ sesasurāpi. **Kiṇṇāti** pana tassā surāya bījaṃ vuccati, ye “surāmodakā”tipi vuccanti, te pakkhipitvā katā **kiṇṇapakkhittā**. Harītakīsāsapādinānāsambhārehi saṃyojitā **sambhārasaṃyuttā**. Madhukatālanālīkerādi-puppharaso cirapārivāsiko **pupphāsavo**. Panasādiphalaraso **phalāsavo**. Muddikāraso **madhvāsavo**. Uccuraso **gulāsavo**. Harītakāmalakakaṭukabhaṇḍādinānāsambhārānaṃ raso cirapārivāsiko **sambhārasaṃyutto**. **Taṃ sabbampīti** taṃ sabbam dasavidhampi.

1. Khu 1. 3, 319 piṭṭhesu.

Madakaraṇavasena majjaṃ pivantaṃ madayatīti katvā. Surāmerayamajje pamādaṭṭhānaṃ **surāmerayamajjapamādaṭṭhānaṃ**. **Anu anu yogoti** punappunaṃ taṃsamaṅgitā. Tenāha “**punappunaṃ karaṇaṃ**”ti, aparāparaṃ pavattananti attho. **Uppannā ceva bhogā parihāyanti** pānabyasanena byasanakaraṇato. **Anuppannā ca nuppajjanti** pamattassa kammantesu ñāyakaraṇābhāvato. **Bhogānanti** bhuñjitabbaṭṭhena “bhogā”ti laddhanāmānaṃ kāmagaṇānaṃ. Apāyamukhasaddassa attho heṭṭhā vutto eva. **Avelāyāti** ayuttavelāya. Yadā vicarato attharakkhādayo na honti. **Visikhāsu cariyāti** racchāsu vicaraṇaṃ.

Samajjā vuccati maho, yatthā naccānipi payojīyanti, tesaṃ dassanādi-atthaṃ tattha abhirativasena caraṇaṃ upagamaṇaṃ **samajjābhicaraṇaṃ**. **Naccādidassanavasenāti** naccādināṃ dassanādivasenāti-ādisaddalopo daṭṭhabbo, dassanena vā savanampi gahitaṃ virūpekasesanayena. **Ālocanasabhāvatāya** vā pañcaviññāṇānaṃ savanakiriyāyapi dassanaśāṅkhepasambhavato “dassanavasena” icceva vuttaṃ. Idha cittālasīyatā akāraṇanti “**kāyālasīyatā**”ti vuttaṃ. **Yuttappayuttatāti** tappasutatā atirekataratāya.

Surāmerayassa cha ādīnavādivaṇṇanā

248. Sayāṃ daṭṭhabbanti **sandiṭṭhaṃ**, sandiṭṭhameva **sandiṭṭhikaṃ**, dhanajānisaddāpekkhāya pana itthiliṅgavasena niddeso, diṭṭhadhammikāti ayamettha atthoti āha “**idhalokabhāvinī**”ti. Samaṃ, sammā passitabbāti vā **sandiṭṭhikā**, pānasamakālabhāvinīti attho. **Kalahappavaḍḍhanī** mittassa kalahe anādīnavadassibhāvato. **Khettaṃ** uppattiṭṭhānabhāvato. **Āyatananti** vā kāraṇaṃ, ākaro vāti attho. **Paraloke akittiṃ pāpuṇanti** akittisaṃvattaniyassa kammaṃ pasavanato. **Kopīnaṃ** vā pākaṭabhāvena akattabbarahassakammaṃ. Surāmadamattā ca pubbe attanā kataṃ tādīsaṃ kammaṃ amattakāle chādentā vicarivā mattakāle paccatthikānampi vivaranti pākaṭaṃ karonti, tena tesaṃ sā surā tassa kopīnassa nidaṃsanato “**kopī na nidaṃsaṇi**”ti vuccatīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Kammassakatāpaññanti** nidassanamattaṃ daṭṭhabbaṃ. “Yaṃ kiñci lokiyaṃ paññaṃ dubbalaṃ karotiyevā”ti hi sakkā viññātum. Tathā hi byatirekamukhena tamatthaṃ

patiṭṭhapetuṃ “**maggapaññaṃ panā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Antomukhameva na pavisaṭi**”ti iminā surāya maggapaññādubbalakaraṇassa durasamussāritabhāvamāha. Nanu cevaṃ surāya tassā paññāya dubbalikaraṇe sāmattiyaavighāto acodito hoti ariyānaṃ anuppayogasseva coditattāti? Nayidamevaṃ upayogopi nāma sadā tesāṃ natthi, kuto kiccakaraṇanti imassa atthassa vuttattā. Atha pana aṭṭhānaparikappavasenassā kadāci siyā upayogo, tathāpi so tassā dubbaliyaṃ īsakampi kātuṃ nālameva sammadeva paṭipakkhadūrībhāvena suppatiṭṭhitabhāvato. Tenāha “maggapaññaṃ pana dubbalaṃ kātuṃ na sakkoti”ti. Maggasīsenā cettha ariyānaṃ sabbassāpi lokiya lokuttarāya paññāya dubbalabhāvāpādāne asamattatā dassitāti daṭṭhabaṃ. Pajjati etena phalanti **padam**, karaṇaṃ.

249. **Attāpissa** akālacārissa **agutto** sarasato **arakkhito** upakkamatopi parivajjanīyānaṃ aparivajjanato. Tenāha “**avelāya caranto hī**”ti-ādi. **Kaṇṭakādīnipīti** pi-saddena sobbhādike saṅgaṇhāti. **Verinopīti** pi-saddena corādikā saṅgayhanti. **Puttadārāti** ettha puttagahaṇena puttīpi gahitāti āha “**puttadhītaro**”ti. **Bahi patthananti** kāmāpatthanāvasena antogehassitato nibaddhavatthuto bahiddhā patthanam katvā. **Aññehi katapāpakammesūti** parehi katāsu pāpakiriyāsu. **Saṅkitabbo hoti** akāle tattha tattha caraṇato. **Ruhati** yasmiṃ padese corikā pavattā, tattha parehi diṭṭhattā. **Vattum na sakkāti** “ettakaṃ dukkhaṃ, ettakaṃ domanassan”ti paricchinditvā vattum na sakkā. **Tam sabbampi**¹ **vikālacārimhi** puggale **āharitabbaṃ** tassa upari pakkhipitabbaṃ **hoti**. Kathaṃ? **Aññasmim puggale** tathārūpe āsaṅkitabbe **asati**. Iti evaṃ. **Soti** vikālacārī. **Purakkhato** purato attano upari āsaṅkante katvā carati.

250. **Naṭanāṭakādīnaccanti** naṭehi nātakehi naccitabbanāṭakādīnaccavidhi. **Ādi**-saddena avasiṭṭhaṃ sabbam saṅgaṇhāti. “Tattha gantabbaṃ hoti”ti vatvā tatthassa gamanena yathā anuppannānaṃ bhogānaṃ anuppādo, uppannānaṃ vināso hoti, tam dassetuṃ “**tassā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gīti** saragataṃ,

1. Sabbam (Aṭṭhakathāyaṃ)

pakaraṇagataṃ, tālagataṃ, apadhānagatanti gandhabbasatthavihitam
 aññampi sabbaṃ gītaṃ veditabbaṃ. **Vāditanti** vīṇāveṇumudiṅgādivādanam.
Akkhānanti bhāratayuddhasītāharaṇādi-akkhānam. **Pāṇissaranti** kamsatālam,
 “pāṇitālan”tipi vadanti. **Kumbhathūnanti** caturassa-ambaṇakatālam.
 “Kuṭabherisaddo”ti keci. **“Eseva nayo”**ti iminā “kasmim ṭhāne”ti-ādinā
 nacce vuttamatthaṃ gītādīsu atidisati.

251. **Jayanti** jūtaṃ jinanto. **Veranti** jitena kīlakapurisena jayanimittam
 attano upari veraṃ virodham **pasavati** uppādeti. Tañhissa verapasavanam
 dassetuṃ **“jitaṃ mayā”**ti-ādi vuttam. **Jinoti** jūtaparājayāpannāya dhanajāniyā
 jino. Tenāha **“aññena jito samāno”**ti-ādi. **Vittam anusocatīti** tam jinam
 vittam uddissa anutthunati. **Vinicchayaṭṭhāneti** yasmim kismiñci
 aṭṭavinicchayaṭṭhāne. **Sakkipuṭṭhassāti** sakkihibhāvena puṭṭhassa.
Akkhasoṇḍoti akkhadhutto. **Jūtakaroti** jūtapamādaṭṭhānānuyutto. **Tvampi**
nāma kulaputtoti kulaputto nāma tvaṃ, na mayaṃ tayi kolaputtiyaṃ idāni
 passāmāti adhippāyo. **Chinnabhinnakoti** chinnabhinnahirottappo, ahiriko
 anottappīti attho. **Tassa kāraṇāti** tassa atthāya.

Anicchitoti na icchito. **Positabbā bhavissati** jūtaparājayena sabbakālam
 rittatucchabhāvato.

Pāpamittatāya cha ādinavādivaṇṇanā

252. **Akkhadhuttāti** akkhesu dhuttā, akkhanimittam atthavināsakā.
Itthisoṇḍāti itthīsu soṇḍā, itthisambhoganimittam ātappanakā. Tathā
bhattasoṇḍādayo veditabbā. **Pipāsāti** uparūpari surāvipāsā. Tenāha
“pānasoṇḍā”ti. **Nekatikādayo** heṭṭhā vuttā eva. Metti-uppattiṭṭhānatāya **mittā**
honti. **Tasmāti** pāpamittatāya.

253. **Kammantanti** kammaṃ, yathā suttamyeva suttanto, evaṃ
 kammaṃyeva kammanto, tam kātuṃ **gacchāmāti vutto**. Kammaṃ vā anto
 niṭṭhānam gacchati etthāti **kammanto**, kammakaraṇaṭṭhānam, tam
gacchāmāti vutto.

Pannasakhāti suraṃ pātuṃ panne paṭipajante eva sakhāti pannasakhā. Tenāha “**ayamevattho**”ti. “Sammiyasammiyo”ti vacanaṃ ettha atthīti **sammiyasammiyo**. Tenāha “**sammasammāti vadanto**”ti. **Sahāyo hotīti** sahāyo viya hoti. **Otārameva gavesatīti** randhameva pariyesati anattamassa kātukāmo. **Verappasavoti** parehi attani verassa pasavanaṃ anupavattanaṃ. Tenāha “**verabahulatā**”ti. Paresaṃ kariyamāno anatto ettha atthīti **anatto**, tabbhāvo **anattatāti** āha “**anattakāritā**”ti. Yo hi paresaṃ anattaṃ karoti, so atthato attano anattakāro nāma, tasmā **anattatāti** ubhayānattakāritā. **Ariyo** vuccati satto, kucchito ariyo **kadariyo**. Yassa dhammassa vasena so “kadariyo”ti vuccati, so dhammo **kadariyatā**, macchariyaṃ. Taṃ pana dubbisajjanīyabhāve ʒhitaṃ sandhāyāha “**suṭṭhu kadariyatā thaddhamacchariyabhāvo**”ti. Avipaṇṇasabhāvato uṭṭhātuṃ asakkonto ca iṇaṃ gaṇhanto **saṃsīdantova iṇaṃ vigāhati** nāma. Sūriye anuggate eva kammante anārabhanto rattiṃ **anuṭṭhānasīlo**.

Atthāti dhanāni. **Atikkamantīti** apagacchanti. Atha vā **atthāti** kiccāni. **Atikkamantīti** atikkantakālāni honti, tesaṃ atikkamopi atthato dhanānaṃ eva atikkamo. **Iminā kathāmaggenāti** iminā “yato kho gahapatiputtā”ti-ādi¹ nayappavattena kathāsaṅkhātēna hitādhigamūpāyena. **Ettakaṃ kammanti** cattāro kammakilesā, cattāri agatigamanāni, cha bhogānaṃ apāyamukhānīti evaṃ vuttaṃ cuddasavidhaṃ pāpakammaṃ.

Mittapatirūpakavaṇṇanā

254. **Anatthoti** “bhogajāni, āyasakyaṃ, parisamajjhe maṅkubhāvo, sammūḷhamaraṇaṃ”ti evamādiko diṭṭhadhammiko “duggatiparikilesa, sugatiyaṅca appāyukatā, bahvābādhatā, atidaliddatā, appannapānatā”ti evamādiko ca anatto **uppajjati**. **Yāni kānici bhayānīti** attānuvādabhayaparānuvādabhayadaṇḍabhayādīni loke labbhamānāni yāni kānici bhayāni. **Upaddavāti** antarāyā. **Upasaggāti** sarīrena saṃsaṭṭhāni

1. Dī 3. 147 piṭṭhe.

viya uparūpari uppajjanakāni byasanāni. **Aññadatthū**ti ekantenāti etasmim atthe nipāto “aññadatthudaso”ti-ādīsu¹ viyāti vuttam **“ekamsenā”**ti. **Yaṃ kiñci** gahaṇayogyam **haratiyeva** gaṇhātiyeva. Vācā eva paramā etassa kammanti **vacīparamo**. Tenāha **“vacanamattenevā”**ti-ādi. **Anuppiyanti** takkanam, yaṃ vā “rucī”ti vuccati yehi surāpānādīhi bhogā apenti vigacchanti, tesu tesam **apāyesu** byasanahetūsu **sahāyo hoti**.

255. **Hārakoyeva hoti**, na dāyako, tamassa ekamsato hārakabhāvaṃ dassetum **“sahāyassā”**ti-ādi vuttam. **Yaṃ kiñci appakanti** pupphaphalādi yaṃ kiñci parittam vatthum **datvā, bahuṃ pattheti** bahuṃ mahaggham vatthayugādīm paccāsīsi. Dāso viya hutvā mittassa tam tam kiccam karonto katham amitto nāma jātoti āha **“ayan”**ti-ādi. Yassa kiccam karoti anattaparīhārattham, attano mittabhāvadassanattathāna, tam **sevati**. **Atthakāraṇāti** vaḍḍhinimittam, ayametesam bhedo.

256. **Pareti** paradivase. **Na āgatosīti** āgato nāhosi. **Khīṇanti** tādissassa, asukassa ca dinnattā. **Sassasaṅgaheti** sassato kātabbadhaññaṅgahe **kate**.

257. “Dānādīsu yaṃ kiñci karomā”ti vutte “sādhū samma karomā”ti anujānātīti imamattam **“kalyāṇepi eseṇa nayo”**ti atidisati. Nanu evamanujānanto yaṃ mitto eva, na amitto mittapatirūpakoti? Anuppiyabhāṇidassanamattametam. Sahāyena vā desakālam, tasmim vā kate uppajjanakavirodhādīm asallakkhetvā “karomā”ti vutte yo tam jānanto eva “sādhū samma karomā”ti anuppiyam bhaṇati, tam sandhāya vuttam “kalyāṇampissa anujānātī”ti. Tena vuttam “kalyāṇepi eseṇa nayo”ti.

259. **Mittapatirūpakā ete** mittāti **evam jānitvā**.

1. Dī 1. 17 piṭṭhe.

Suḥadamittavaṇṇanā

260. **Sundarahadayā**ti pemassa atthivasena bhaddacittā.

261. **Pamattaṃ rakkhatī**ti ettha pamādavāsena kiñci ayutte kate tādise kāle rakkhaṇaṃ “bhītaṃ saraṇaṃ hotī”ti imināva taṃ gahitanti tato aññaṃeva pamattassa rakkhaṇavidhiṃ dassetuṃ “**majjaṃ pivitvā**”ti-ādi vuttaṃ. Gehe ārakkhaṃ asaṃvihitassa bahigamanampi pamādapakkhikamevāti “**sahāyo bahigato vā hotī**”ti vuttaṃ. **Bhayaṃharantoti** bhayaṃ paṭibāhanto. Bhogahetutāya phalūpacārena dhaṇaṃ “**bhogaṃ**”ti vadati. **Kiccakaraṇī**yeti khuddake, mahante ca kātabbe uppanne.

262. **Nigūhituṃ yuttakathanti** nigūhituṃ chādetuṃ yuttakathaṃ, nigūhituṃ vā yuttā kathā etassāti **nigūhituṃyuttakathaṃ**, attano kammaṃ. **Rakkhatī**ti anāvikaronto chādeti. **Jīvitampī**ti pi-saddena kimaṅgaṃ pana aññaṃ pariggahitavatthunti dasseti.

263. **Passantesu passantesū**ti āmeḍitavacanena nivāriyamānassa pāpassa punappunaṃ karaṇaṃ dīpeti. Punappunaṃ karonto hi pāpato visesena nivāretabbo hoti. **Saraṇesū**ti saraṇesu **vattassu** abhinnāni katvā paṭipajja, **saraṇesu** vā upāsakabhāvena **vattassu**. **Nipuṇanti** saṇhaṃ. **Kāraṇanti** kammassakatādibhedayuttaṃ. **Idaṃ kammanti** imaṃ dānādibhedam kusalakammaṃ. “Kammaṃ”ti sādharmaṇato vuttassāpi tassa “sagge nibbattanti”ti padantarasaṇnidhānena saddhāhi roṭṭappālobhādiguṇadhammasamaṅgītā viya kusalahāvo jotito hoti. Saddhādayo hi dhammā saggaṃmaggaṃ. Yathāha—

“Saddhā hiriyaṃ kusalaṇca dānaṃ,
Dhammā ete sappurisānuyātā.
Etaṃ hi maggaṃ diviyaṃ vadanti,
Etena hi gacchati devalokaṃ”ti¹.

1. Am 3. 68 piṭṭhe.

264. Bhavanam sampattivaḍḍhanam **bhavoti** attho, tappaṭikkhepena **abhavoti** āha “**abhavena avuḍḍhiyā**”ti. **Pārijuññanti** jāni. **Anattamano hotīti** attamano na hoti anukampakabhāvato. Aññadatthu tam bhavam sarūpato dassetum “**tathārūpan**”ti-ādi vuttam. **Virūpoti** bībhaccho. **Na pāsādikoti** tasseva vevacanam. **Sujātoti** sundarajātiko jātisampanno.

265. **Jalanti** jalanto. **Aggīvāti** aggikkhandho viya. **Bhāsatīti** virocati. Yasmāssa bhagavatā savisesam virocanaṃ, loke pākaṭabhāvañca dassetum “**jalam aggīva bhāsati**”ti vuttam, tasmā yadā aggi savisesam virocati, yattha ca ṭhito dūre ṭhitānampi paññāyati, tam dassanādivasena tamattham vibhāvetum “**rattin**”ti-ādi vuttam.

“Bhamarasseva irīyato”ti etenevassa bhogasamharaṇam dhammikam nāyopetanti dassento “**attānampī**”ti-ādimāha. **Rāsīm karontassāti** yathāssa dhanadhaññādibhogajātam sampiṇḍitam rāsibhūtam hutvā tiṭṭhati, evam irīyato āyūhantassa ca. **Cakkappamāṇanti** rathacakkappamāṇam. **Nicayanti** vuḍḍhim parivuḍḍhim. “Bhogā sannicayam yanti”ti keci paṭhanti.

Samāhatvāti samharitvā. **Alam-saddo** “alameva sabbasankhāresu nibbinditum, alam virajjitun”ti-ādīsu¹ yuttanti imamattham joteti, “alamariyaññadassanavisesan”ti-ādīsu² pariyattanti. Yo ve ṭhitattoti-ādīsu³ viya atta-saddo sabhāvapariyāyoti tam sabbam dassento “**yuttasabhāvo**”ti-ādimāha. **Sanṭhapetunti** sammā ṭhapetum sammadeva pavattetunti attho.

Evam vibhajantoti evam vuttanayena attano dhanam catudhā vibhajanto vibhajanahetu **mittāni ganthati** soḷasa kalyāṇamittāni mettāya ajirāpanena pabandhati. Tenāha “**abhejjamānāni ṭhapeti**”ti. Katham pana vuttanayena catudhā bhogānam vibhajanena mittāni ganthatīti āha “**yassa hī**”ti-ādi. Tenāha bhagavā “**dadam mittāni ganthatī**”ti⁴.

1. Dī 2. 161; Saṃ 1. 387, 390, 393, 397, 398 piṭṭhesu.

3. Khu 1. 310 piṭṭhe.

2. Ma 1. 268, 269 piṭṭhesu.

4. Saṃ 1. 207 piṭṭhe.

Bhuñjeyyāti upabhuñjeyya, upayuñjeyya cāti attho.

Samaṇabrāhmaṇakapaṇaddhikādīnaṃ dānavasena ceva
adhiwatthadevatādīnaṃ petabalivasena, nhāpitādīnaṃ vetanavasena ca
viniyogopi upayogo eva. Tathā hi vakkhati “imesu panā”ti-ādi¹. Āyo nāma
heṭṭhimantena vayato catugguṇo icchitabbo, aññathā vayo avicchedavasena
na santāneyya, nidheyya, bhājeyya ca asambhateti vuttaṃ “**dvīhi kammaṃ
payojaye**”ti. Nidhetvāti² nidahitvā, bhūmigataṃ katvāti attho.

Rājādivasenāti ādi-saddena aggi-udakacoradubbhikkhādike saṅgaṇhāti.

Nhāpitādīnanti ādi-saddena kulālarajakādīnaṃ saṅgaho.

Chaddisāpaṭicchādānakaṇḍavaṇṇanā

266. **Catūhi kārāṇehī**ti na chandagamanādīhi catūhi kārāṇehi. **Akusalaṃ
pahāyā**ti “cattāro kammakilesā”ti vuttaṃ akusalañceva
agatigamanākusalañca pajahitvā. **Chahi kārāṇehī**ti surāpānādīsu
ādīnavadassanasāṅkhātehi chahi kārāṇehi. Surāpānānuyogādibhedam
chabbidham **bhogānaṃ apāyamukhaṃ** vināsamukhaṃ **vajjetvā. Soḷasa
mittānī**ti upakārādivasena cattāro, pamattarakkhaṇādikiccavisesavasena
paccekam cattāro cattāro katvā soḷasavidhe kalyāṇamitte **sevanto** bhajanto.
Satthavāṇijjādīmicchājīvaṃ pahāya ñāyeneva vattanato **dhammikenā ājīvena
jīvati. Namassitabbāti** upakāravasena, guṇavasena ca namassitabbā sabbadā
natena hutvā vattitabbā. Disā-saddassa attho heṭṭhā vutto eva.
Āgamanabhayanti tattha sammā appaṭipattiyā, micchāpaṭipattiyā ca
uppañjanaka-anattho. So hi bhāyanti etasmāti “bhayan”ti vuccati. Yena
kārāṇena mātāpitu-ādayo puratthimādibhāvena apadiṭṭhā, taṃ dassetum
“**pubbupakāritāyā**”ti-ādi vuttaṃ, tena atthasarikkhatāya nesam
puratthimādibhāvoti dasseti. Tathā hi mātāpitaro puttānaṃ
puratthimabhāvena tāva upakāribhāvena dissanato, apadissanato ca
puratthimā disā. Ācariyā antevāsikassa dakkhiṇabhāvena, hitāhitam
patikusalahāvena dakkhiṇārahātāya ca vuttanayena dakkhiṇā disā. Iminā
nayena “**pacchimā disā**”ti-ādīsu

1. Dī-Ṭṭha 3. 135 piṭṭhe.

2. Nidhāpetvā (Aṭṭhakathāyaṃ)

yathārahaṃ attho veditabbo. Gharāvāsassa dukkhabahulatāya te te ca kiccavisesā yathā-uppattitadukkhaniṭṭharaṇatthāti vuttaṃ **“te te dukkhavisesa uttaratī”**ti. Yasmā dāsakammakarā sāmikassa pādānaṃ payirupāsanavasena ceva tadanucchavikakiccasāadhanavasena ca yubhuyyena santikāvacarā, tasmā vuttaṃ **“pādamūle patiṭṭhānavasenā”**ti. **Guṇehī** uparibhāvāvahehi guṇehi. **Upari ṭhitabhāvenā**ti saggamagge, makkhamagge ca patiṭṭhitabhāvena.

267. **Bhatoti** posito, taṃ pana bharaṇaṃ jātakālato paṭṭhāya sukhapaccayūpaharaṇena, dukkhapaccayāpaharaṇena ca tehi pavattitanti dassetuṃ **“thaññaṃ pāyetvā”**ti-ādi vuttaṃ. **Jaggitoti** paṭijaggito. **Teti** mātāpitaro.

Mātāpitūnaṃ santakaṃ khettādiṃ avināsetvā rakkhitaṃ tesāṃ paramparāya ṭhitiyā kāraṇaṃ hotīti **“taṃ rakkhanto kulavaṃsaṃ saṇṭhapeti nāmā”**ti vuttaṃ. **Adhammikavaṃsatoti** “kulappadesādinā attanā sadisaṃ etaṃ purisaṃ ghaṭetvā vā gīvāyaṃ vā hatthe vā bandhamāṇiyaṃ vā tāretabban”ti evamādinā pavatta-adhammikapaveṇito. **Hāretvāti** apanetvā taṃ gāhaṃ vissajjāpetvā. Mātāpitaro tato gāhato vivecaneneva hi āyatim tesāṃ paramparāhārikā siyā. **Dhammikavaṃseti** hiṃsādiviratiyā dhammike vaṃse dhammikāya paveṇiyaṃ. **Ṭhapentoti** patiṭṭhapento. **Salākabhaddādīni anupacchinditvāti** salākabhaddadānādīni avicchinditvā.

Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti ettha yasmā dāyapaṭilābhassa yogyabhāvena vattamānoyeva dāyajjaṃ paṭipajjati nāma, na itaro, tasmā tamatthaṃ dassetuṃ **“mātāpitaro”**ti-ādi vuttaṃ. **Dāraketi** putte. **Vinicchayaṃ patvāti** “puttassa cajavissajjanan”ti evamāgataṃ vinicchayaṃ āgama. **Dāyajjaṃ paṭipajjāmīti vuttanti** “dāyajjaṃ paṭipajjāmī”ti idaṃ catutthaṃ vattanaṭṭhānaṃ vuttaṃ. **Tesanti** mātāpitūnaṃ. **Tatīyadivasato paṭṭhāyāti** matadivasato tatīyadivasato paṭṭhāya.

Pāpato nivāraṇaṃ nāma anāgatavisayaṃ. Sampattavatthutopi hi nivāraṇaṃ vītikkame anāgate eva siyā, na vattamāne. Nibbattitā pana

pāpakiriyā garaṇamattapaṭikārāti āha “**katampi garahantī**”ti. Nivesentīti paṭiṭṭhapenti. Vuttappakārā mātāpitaro anavajjameva sippaṃ sikkhāpentīti vuttaṃ “**muddāgaṇanādisippan**”ti. **Rūpādīhīti ādi**-saddena bhogaparivārādīṃ saṅgaṇhāti. **Anurūpenāti** anucchavikena.

Niccabhūto samayo abhiṇhakaraṇakālo. Abhiṇhattho hi ayaṃ nicca-saddo “niccapahaṃsito niccapahaṭṭho”ti-ādīsu viya. Yuttapattakālo eva samayo **kālasamayo**. “**Uṭṭhāya samuṭṭhāyā**”ti imināssa niccameva dāne tesāṃ yuttapayuttataṃ dasseti. **Sikhāṭhapanam** dāraṇakāle. **Āvāhavivāham** puttadhītūnaṃ yobbanappattakāle.

Tam bhayaṃ yathā nāgacchati, evaṃ pihitā hoti “puratthimā disā”ti vibhattiṃ pariṇāmetvā yojanā. Yathā pana taṃ bhayaṃ āgaccheyya, yathā ca nāgaccheyya, tadubhayaṃ dassetuṃ “**sace hī**”ti-ādi vuttaṃ.

Vippaṭipannāti “bhato ne bharissāmi”ti-ādinā vuttasammāpaṭipattiyā akaraṇena ceva tappaṭipakkhamicchāpaṭipattiyā akaraṇena ca vippaṭipannā **puttā assu**. **Etam bhayanti** etaṃ “**mātāpitūnaṃ appatirūpā**”ti viññūnaṃ garahitabbatābhayaṃ, paravādabhayan”ti evamādi **āgaccheyya** puttesu. **Puttānaṃ nānurūpāti** ettha “puttānaṃ”ti padaṃ etaṃ bhayaṃ puttānaṃ āgaccheyyāti evaṃ idhāpi ānetvā sambandhitabbaṃ. Tādisānañhi mātāpitūnaṃ puttānaṃ ovādānusāsaniyo dātuṃ samatthakālato paṭṭhāya tā tesāṃ dātabbā evāti katvā tathā vuttaṃ. Puttānañhi vasenāyaṃ desanā anāgatā. **Sammāpaṭipannesu** ubhosu attano, mātāpitūnañca vasena uppajjanakatāya **sabbaṃ** bhayaṃ **na hoti** sammāpaṭipannattā. Evaṃ paṭipannattā eva **paṭicchannā hoti** tattha kātābbapaṭisaṇṭhārassa sammadeva katattā. **Khemāti** anupaddavā. Yathāvuttasammāpaṭipattiyā akaraṇena hi uppajjanaka-upaddavā karaṇena na hontīti.

“Na kho te”ti-ādinā vutto saṅgīti-anāruḷho bhagavatā tadā tassa vutto paramparāgato attho veditabbo. Tenāha “**bhagavā siṅgālakam etadavocā**”ti. **Ayañhīti** ettha **hi**-saddo avadhāraṇe. Tathā hi “**no aññā**”ti aññadisāṃ nivatteti.

268. Ācariyaṃ dūratova disvā uṭṭhānavacaneneva tassa paccuggamanādisāmīkiriya avuttasiddhāti taṃ dassento “**paccuggamanam katvā**”ti-ādimāha. **Upaṭṭhānenā**ti payirupāsana. **Tikkhattum upaṭṭhānagamanenā**ti pāto, majjhanhike, sāyanti tīsu kālesu upaṭṭhānattham upagamanena. Sippuggahaṇattham pana upagamanam upaṭṭhānantogadham payojanavasena gamanabhāvatoti āha “**sippuggahaṇa -pa- hotī**”ti. Sotum icchā **sussūsā**, sā pana ācariye, sikkhitabbasikkhe ca ādaragāravapubbikā icchitabbā “addhā iminā sippena sikkhitena evarūpaṃ guṇaṃ paṭilabhissāmī”ti. Tathābhūtañca taṃ savanaṃ saddhāpubbaṅgamaṃ hotīti āha “**saddahitvā savanenā**”ti. Vuttamevattham byatirekavasena dassetum “**asaddahitvā -pa- nādhigacchatī**”ti vuttaṃ. Tasmā tassattho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo. Yaṃ sandhāya “avasesakhuddakapāricariyāyā”ti vuttaṃ, taṃ vibhajanam anavasesato dassetum “**antevāsikena hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Paccupaṭṭhānādīnīti ādi**-saddena āsanapaññāpanam, bījananti evamādiṃ saṅgaṇhāti. **Antevāsikavattanti** antevāsikena ācariyamhi sammāvattitabbavattam. **Sippapaṭiṅgahaṇenā**ti sippaganthassa sakkaccaṃ uggahaṇena. Tassa hi suṭṭhu uggahaṇena tadanusārenassa payogopi sammadeva uggahito hotīti. Tenāha “**thokaṃ gahetvā**”ti-ādi.

Suvinītaṃ vinentīti idha ācāravīnayo adhippeto. Sippasmim pana sikkhāpanavīnayo “suggahitaṃ gāhāpentī”ti imināva saṅgahitoti vuttaṃ “**evaṃ te nisīditabban**”ti-ādi. Ācariyā hi nāma antevāsike na diṭṭhadhammike eva vinenti, atha kho samparāyikepīti āha “**pāpamittā vajjetabbā**”ti. Sippaganthassa uggaṇhanaṃ nāma yāvadeva payogasampādanatthanti āha “**payogaṃ dassetvā gaṇhāpentī**”ti. **Mittāmaccesū**ti attano mittāmaccesu. **Paṭiyādentī**ti pariggahetvā nam mamattavasena paṭiyādenti. “Ayaṃ amhākaṃ antevāsiko”ti-ādinā hi attano pariggahitadassanamukhena ceva “bahussuto”ti-ādinā tassa guṇapariggaṇhanamukhe ca taṃ tesam paṭiyādenti. **Sabbadisāsu rakkhaṃ karonti** cātuddisabhāvasampādanenassa sabbattha sukhajīvibhāvasādhana. Tenāha “**uggahitasippo hī**”ti-ādi. Sattānañhi duvidhā sarīrarakkhā abbhantaraparissayapaṭighātena, bāhiraparissayapaṭighātena ca.

Tattha **abbhantaraparissayo** khuppiṭṭasādhedho, so lābhasiddhiyā paṭihaññati tāya tājāparihārasamvidhānato. **Bāhiraparissayo** cora-amanussādihetuko, so vijjāsiddhiyā paṭihaññati tāya tājāparihārasamvidhānato. Tena vuttam **“yaṃ yaṃ disaṃ”**ti-ādi.

Pubbe “uggahitasippo hī”ti-ādinā sippasikkhāpaneneva lābhupattiyaṃ disāsu parittāṇakaraṇam dassitam, idāni “yaṃ vā so”ti-ādinā tassa uggahitasippassa nipphattivaseṇa guṇakittanamukhena paggaṇhanenapi lābhupattiyaṃ ayametesam vikappānam bhedo. **Sesanti** “paṭicchannā hoti”ti-ādikam pāli-āgataṃ, “evaṃca pana vatvā”ti-ādikam aṭṭhakathāgataṃ. **Etthāti** etasmim dutiyadisāvare. **Purimanayenevāti** pubbe paṭhamadisāvare vuttanayeneva.

269. **Sammānanā** nāma sambhāvanā, sā pana atthacariyālakkaṇā ca dānalakkaṇā ca catutthapaṇcamatṭhāneheva saṅgahitāti piyavacanalakkaṇam tam dassetum **“sambhāvitakathākathanenā”**ti vuttam. Vigatamānanā **vimānanā**, na vimānanā **avimānanā**¹, vimānanāya akaraṇam. Tenāha **“yathā dāsakammakarādayo”**ti-ādi. Sāmikena hi vimānitānam itthīnam sabbo pariṇāmaṃ vimānetiyeva. **Paricarantoti** indriyāni paricaranto. **Tam aticarati nāma** tam attano gihinim atimaññitvā agaṇetvā vattanato. **Issariyavossaggenāti** ettha yādiso issariyavossaggo gihinīyā anucchaviko, tam dassento **“bhattagehe vissatṭhe”**ti āha. Gehe eva ṭhatvā vicāretabbampi hi kasivāṇijjādikammam kulitthiyā bhāro na hoti, sāmikasappa bhāro, tato āgatasāpateyyam pana tāya suguttam katvā ṭhapetabbam hoti. **“Sabbam issariyam vissatṭham nāma hoti”**ti etā maññantīti adhippāyo. Itthiyo nāma puttalābhena viya mahagghavipulālaṅkāralābhenapi na santussantevāti tāsam tosanam alaṅkāradānanti āha **“attano vibhavānurūpenā”**ti.

Kulitthiyā samvihitabbakammantā nāma āhārasampādanaviccārappakārāti āha **“yāgubhattapacanakālādīni”**ti-ādi. **Sammānanādīhi**

1. Anavamānanāya (Pāliyam, Aṭṭhakathāyaṅca)

yathārahaṃ piyavacanehi ceva bhojanadānādīhi ca **pahēṇakapesanādīhi** aññato, tattheva vā uppannassa paṇṇākārassa chaṇaḍivasādīsu pesetabbapiyabhaṇḍehi ca **saṅgahitaparijanā**. Gehasāminiyā antogehajano niccaṃ saṅgahito evāti vuttaṃ **“idha pariṇāno nāma -pa- ñātijano”**ti. **Ābhatadhananti** bāhirato antogehaṃ pavesitadhanaṃ. Gihiniyā nāma paṭhamāṃ āhārasampādane kosallaṃ icchitabbaṃ, tattha ca yuttapayuttatā, tato sāmikassa itthijānāyattesu kiccākkiccesu, tato puttānaṃ pariṇānassa kātabbakiccesūti āha **“yāgubhattasampādanādīsū”**ti-ādi. “Nikkosajjā”ti vatvā tameva nikkosajjataṃ byatirekato, anvayato ca vibhāvetuṃ **“yathā”**ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti** imasmim̐ tatiyadisāvāre. **Purimanayenevāti** paṭhamadisāvāre vuttanayeneva. Iti bhagavā **“pacchimā disā puttadārā”**ti uddisittvāpi dāravaseneva pacchimaṃ disaṃ vissajjesi, na puttavasena. Kasmā? Puttā hi dārakakāle attano mātu anuggaṇhaneneva anuggahitā honti anukampitā, viññutaṃ pattakāle pana yathā tepi tadā anuggahetabbā, svāyaṃ vidhi **“pāpā nivārentī”**ti-ādinā paṭhamadisāvāre dassito evāti kiṃ puna vissajjanenāti. Dānādisaṅgahavattḥusu yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttamevāti.

270. Cattāripi ṭhānāni laṅghitvā pañcamameva ṭhānaṃ vivarituṃ **“avisamvādanatāyā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yassa yassa nāmaṃ gaṇhātīti sahāyo atthikabhāvena yassa yassa vatthuno nāmaṃ katheti. **Avisamvādetvāti** ettha duvidhaṃ avisaṃvādanaṃ vācāya, payogena cāti taṃ duvidhampi dassetuṃ **“idampī”**ti-ādi vuttaṃ. **“Dānenā”**ti ca idaṃ nidassanamattaṃ datṭhabbaṃ itarasaṅgahavattḥuvasenapi avisaṃvādetvā saṅgaṇhanassa labbhanato, icchitabbato ca. Aparā pacchimā pajā **aparapajā**, aparāparaṃ uppannā vā pajā **aparapajā**. **paṭipūjanā** nāma mamāyanā, sakkāraṅkiriyā cāti tadubhayaṃ dassetuṃ **“kelāyantī”**ti-ādi vuttaṃ. **Mamāyantīti** mamattaṃ karonti.

271. **Yathābalaṃ kammantaṃ vidhānenāti** dāsakammakarānaṃ yathābalaṃ balānurūpaṃ tesāṃ tesāṃ kammantānaṃ saṃvidahanena vicāraṇena, kāraṇanāti attho. Tenāha **“daharehī”**ti-ādi. **Bhattavetanānuppādānenāti** tassa tassa dāsakammakarassa anurūpaṃ bhattassa, vetanassa ca

padānena. Tenevāha “**ayaṃ khuddakaputto**”ti-ādi. **Bhesajjādīnīti ādi-**saddena sappāyāhāraṣaṇaṭṭhānādīm saṅgaṇhāti. Sātabhāvo eva rasānaṃ **acchariyatīti āha “acchariye madhurarase”**ti. **Tesanti** dāsakammakarānaṃ. **Vossajjanenāti** kammakaraṇato vissajjanena. **Velam̐ ñatvāti** “pahārāṣeso, upaḍḍhapahārāṣeso vā divaso”ti velam̐ jānitvā. Yo koci mahussavo **chaṇo** nāma. Kattikussavo, phagguṇussavoti evaṃ nakkhattasallakkhito mahussavo **nakkhattam̐**. **Pubbuṭṭhāyitā, pacchānipātītā** ca Mahāsudassane¹ vuttā evāti idha anāmaṭṭhā.

Dinnādāyīnōti pubbapadāṇavadhāraṇaṣena sāṇavadhāraṇavacananti avadhāraṇena nivattitaṃ dassetaṃ “**corikāya kiñci aggahetvā**”ti vuttaṃ. Tenāha “**sāmihehi dinnasseva ādāyino**”ti. Na mayam̐ kiñci labhāmāti **anujjhāyitvāti** paṭisedhadvayena tehi laddhabbassa lābham̐ dasseti. “**Kim etassa kammena katenāti anujjhāyitvā**”ti idaṃ tuṭṭhahadayatāya kāraṇadassanaṃ paṭipakkhadūribhāvato. **Tuṭṭhahadayatādassanampi** kammassa sukatakaritāya kāraṇadassanaṃ. Kitti eva vaṇṇo **kittivaṇṇo**, tam̐ kittivaṇṇam̐ guṇakatham̐ haranti tam̐ tam̐ disam̐ upāharantīti **kittivaṇṇaharā**. Tathā tathā kittetabbato hi **kitti**, guṇo, tesam̐ vaṇṇanam̐ kathanam̐ **vaṇṇo**. Tenāha “**guṇakathāhārakā**”ti.

272. Kāraṇabhūtā mettā etesaṃ atthīti **mettāni**, kāyakammādīni. Yāni pana tāni yathā yathā ca sambhavanti, tam̐ dassetaṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttaṃ. “**Vihāragamanan**”ti-ādīsu “mettacittaṃ paccupaṭṭhāpetvā”ti padaṃ āharitvā yojetabbam̐. **Anāvaṭṭadvāratāyāti** ettha **dvāram̐** nāma alobhajjhāsayatā dānassa mukhabhāvato. Tassa sato deyyadhammassa dātukāmatā **anāvaṭṭakā** evaṃ hi ghamaṇāvasanto kulaputto gehadvāre pihitepi anāvaṭṭadvāro eva, aññathā apihitepi gharadvāre āvaṭṭadvāro evāti. Tena vuttaṃ “**tatthā**”ti-ādi. Vivaritvāpi vasantoti vacanaseso. **Pidahitvāpīti** etthāpi eseva nayo. “**Silavantesū**”ti idaṃ paṭiggāhakato dakkhiṇavisuddhidassanattam̐ vuttaṃ.

1. Di-Ṭṭha 2. 219 piṭṭhe.

Karuṇākhettepi dānena anāvaṭadvārātā eva. **“Santaññevā”**ti iminā asantaṃ natthivacanaṃ pucchitapaṭivacanaṃ viya icchitabbamevāti dasseti viññūnaṃ atthikānaṃ cittamaddavakaraṇato. **“Purebhattaṃ paribhuñjitabbakan”**ti idaṃ yāvakālike eva āmisabhāvassa niruḷhatāya vuttaṃ.

“Sabbe sattā”ti idaṃ tesaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ ajjhāsayasampattidassanaṃ pakkhapātābhāvadīpanato, odhiso pharaṇāyapi mettābhāvanāya labbhanato. Yāya kusalābhivaḍḍhi-ākaṅkhāya tesaṃ upaṭṭhākānaṃ, tathā nesaṃ gehapavisanaṃ, taṃ sandhāyāha **“pavisantāpi alyāṇena cetasā anukampanti nāmā”**ti. **Sutassa pariyodāpanaṃ** nāma tassa yāthāvato atthaṃ vibhāvetvā vicikicchātamavidhamanena visodhananti āha **“atthaṃ kathetvā kaṅkhaṃ vanodentī”**ti. Savanaṃ nāma dhammassa yāvadeva sammāpaṭipajjanāya asati tasmim tassa niratthakabhāvato, tasmā sutassa pariyodāpanaṃ nāma sammāpaṭipajjāpananti āha **“tathattāya vā paṭipajjāpentī”**ti.

273. **Alamattoti** samatthasabhāvo, so ca atthato samattho evāti **“agāraṃ ajjhāvasanasamattho”**ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhāneti** yathāvuttadisānaṃ paccupaṭṭhānasaññite namassanakāraṇe. Paṇḍito hutvā kusalo cheko labhate yasanti yojanā. Saṇhaguṇayogato **saṇho, saṇhaguṇoti** panettha sukhumanipuṇapaññā, muduvācāti dassento **“sukhuma -pa- bhaṇanena vā”**ti vuttaṃ. **Disānamassanaṭṭhānenāti** yena ñāṇena yathāvuttā cha disā vuttanayena paṭipajjanto namassati nāma, taṃ ñāṇaṃ disānamassanaṭṭhānaṃ, tena **paṭibhānavā**. Tena hi taṃtaṃkiccupattapattavasena paṭipajjanto idha **“paṭibhānavā”**ti vutto. **Nivātavuttīti** paṇipātasīlo. **Atthaddhoti** na thaddho. **Thambharahitoti** cittassa uddhumātalakkhaṇena thambhitabhāvena virahito. **Uṭṭhānavīriyasampannoti** kāyikena vīriyena samannāgato. **Nirantarakaraṇavasenāti** āraddhassa kammaṃ satatakāritāvasena. **Ṭhānuppattiyā paññāyāti** tasmim tasmim atthakicce upaṭṭhite ṭhānaso taṅkhaṇe eva uppajjanakapaññāya.

Saṅgahakaroti yathārahaṃ sattānaṃ saṅgaṇhanako. **Mittakaroti** mittabhāvakaro, so pana atthato mitte pariyesanako nāma

hotīti vuttam **“mittagavesano”**ti. Yathāvuttam vadam vacanam jānātīti **vadaññūti** āha **“pubbakārinā vuttavacanam jānātī”**ti. Idāni tamevattham saṅkhepena vuttam vitthāravasena dassetum **“sahāya kassā”**ti-ādi vuttam. Pubbe yathāpavattāya vācāya jānane vadaññutam dassetvā idāni ākārasallakkhaṇena appavattāya vācāya jānanepi vadaññutam dassetum **“apicā”**ti-ādi vuttam. **“Yena yena vā panā”**ti-ādinā vacanīyatthataṃ **vadaññū**-saddassa dasseti. **Netāti** yathādhippetamattham paccakkhato pāpetā. Tenāha **“taṃ taṃ attham dassento paññāya netā”**ti. Neti taṃ taṃ atthanti ānetvā sambandho. **Punappunam netīti** anu anu neti, taṃ taṃ atthanti ānetvā yojanā.

Tasmim tasminti tasmim tasmim dānādīhi saṅgahehi saṅghetabbe **puggale**. **Āṇiyāti** akkhasīsagatāya āṇiyā. **Yāyatoti** gacchato. **Puttakāraṇāti** puttanimittam. Puttahetukaṇhi puttena kattabbarṃ mānam vā pūjam vā.

Upayogavacaneti upayogatthe. Vuccatīti **vacanam**, attho. Upayogavacane vā vattabbe. **Paccattanti** paccattavacanam. **Sammā pekkhantīti** sammadeva kātabbe pakkhanti. **Pasaṃsanīyāti** pasaṃsitabbā. **Bhavanti** ete saṅghetabbe tattha puggale yathārahaṃ pavattentāti adhippāyo.

274. **“Iti bhagavā”**ti-ādi nigamanam. Yā **disāti** yā mātāpitu-ādilakkhaṇā puratthimādidiṣā. **Namassāti** namasseyyāsīti attho. **“Yathā katham panā”**ti-ādikāya gahapatiputtassa pucchāya vasena desanāya āraddhattā **“pucchāya thatvā”**ti vuttam. **Akathitam natthi** gihīhi kattabbakamme appamādapaṭipattiyā anavasesato kathitattā. Mātāpitu-ādīsu hi tehi ca paṭipajji tabbapaṭipattiyā niravasesato katheneneva rājādisupī paṭipajjitabbavidhi atthato kathito eva hotīti. Gihino vinīyanti, vinayam upenti etenāti **gihivinayo**. **Yathānusiṭṭhanti** yathā idha satthārā anusiṭṭham gihicārittam, tathā tena pakārena taṃ avirādhettvā. **Paṭipajjamānassa vuddhiyeva paṭikaṅkhāti** diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi vuddhiyeva icchitabbā avassambhavinīti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Siṅgālasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

9. Āṭānāṭṭiyasutta

Paṭhamabhāṇavāraṇṇanā

275. “Catuddisaṃ rakkhaṃ ṭhapetvā”ti idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ṭhapitaṃ rakkhaṃ sandhāya vuttanti tadubhayaṃ dassetuṃ **“asurasenāyā”**ti-ādi vuttaṃ. Attano hi adhikāre, attano rakkhāya ca appamajjanena tesāṃ idaṃ dvīsu ṭhānesu catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanāṃ. Yaṃ hi taṃ asurasenāya paṭisedhanatthaṃ devapure catūsu disāsu sakkassa devānamindassa ārakkhaṭṭhapanāṃ, taṃ attano **adhikāre appamajjanāṃ**. Yaṃ pana nesāṃ bhagavato santikaṃ upasaṅkamane catūsu disāsu ārakkhaṭṭhapanāṃ, taṃ attano **katārakkhāya appamajjanāṃ**. Tena vuttaṃ **“asurasenāya nivāraṇatthan”**ti-ādi. Pāḷiyaṃ **catuddisanti** bhummatthe upayogavacananti bhummasena tadatthaṃ dassento **“catūsu disāsū”**ti āha. **Ārakkhaṃ ṭhapetvā**ti vessavaṇādayo cattāro mahārājāno attanā attanā rakkhitabbadisāsu ārakkhaṃ ṭhapetvā guttiṃ sammadeva vidahitvā. **Balagumbaṃ ṭhapetvā**ti yakkhasenādisenābalasamūhaṃ ṭhapetvā. **Ovaraṇaṃ ṭhapetvā**ti paṭipakkhanisedhanasamatthaṃ āvaraṇaṃ ṭhapetvā. Iti tīti padehi yathākkamaṃ paccekāṃ devanagaradvārassa anto, dvārasamīpe, dvārato bahi, disārakkhāvasanoti tividhāya rakkhāya ṭhapitabhāvo vā dīpito. Tenāha **“evaṃ sakkassa -pa- katvā”**ti. **Satta buddhe ārabbhāti** ettha satteva buddhe ārabbhā paribandhanakāraṇaṃ **mahāpadānaṭṭikāyaṃ**¹ vuttanayeneva veditabbaṃ. **Dhamma-āṇanti** dhammamayaṃ āṇaṃ, satthu dhammacakkanti attho. “Parisato bāhirabhāvo, asambhogo”ti evamādiṃ **idañcidañca** vivaḷḷanākaraṇaṃ **karissāmā**ti. **Sāvananti** catunnaṃpi parisānaṃ tikkhattuṃ parivārena anusāvanaṃ, yathā sakko devānamindo asurasenāya nivāraṇatthaṃ catūsu disāsu ārakkhaṃ ṭhapāpeti, evaṃ mahārājānopi tādisa kiccavisesa attano ārakkhaṃ ṭhapenti. Imesampi hi tato sāsāṅkaṃ sappaṭibhayanti. Tena vuttaṃ **“attanopī”**ti-ādi.

Abhikkantāti atikkantā, vigatāti atthoti āha **“khaḃ dissatī”**ti. Teneva hi “nikkhanto paṭhamo yāmo”ti anantaraṃ vuttaṃ.

1. Dī-Ṭī 2. 14 piṭṭhe.

Abhikkantataroti ativiya kantataro. Tādiso ca sundaro bhaddako nāma hotīti āha “**sundare dissatī**”ti.

Koti devanāgayakkhagandhabbādīsu ko katamo. **Meti** mama. **Pādānīti** pāde. **iddhiyāti** imāya evarūpāya deviddhiyā. “**Yasasā**”ti iminā edisena parivārena, paricchedenā ca. **Jalanti** vijjotamāno **abhikkantenāti** ativiya kantena kamanīyena abhirūpena. **Vaṇṇenāti** sarīravaṇṇanibhāya. **Sabbā obhāsayaṃ disāti** dasapi disā pabhāsento cando viya, sūriyo viya ca ekobhāsam ekālokaṃ karontoti gāthāya attho. **Abhirūpeti** ulārarūpe sampannarūpe. **Abbhanumodaneti** sampahaṃsane. **Idha panāti** “abhikkantāya rattiyā”ti etasmim pade. **Tenāti** khayapariyāyattā.

Rūpāyatanādīsūti ādi-saddena akkharādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. **Suvaṇṇavaṇṇoti** suvaṇṇacchavīti ayamettha atthoti āha “**chaviyan**”ti. Tathā hi vuttam “kañcanasannibhattaco”ti. **Saññūlhāti** saṅganthitā. **Vaṇṇāti** guṇavaṇṇanāti āha “**thutiyā**”ti, thomanāyanti attho. **Kulavaggeti** khattiyādikulakoṭṭhāse. Tattha “accho vippasanno”ti-ādinā vaṇṇitabbatṭhena **vaṇṇo**, chavi. Vaṇṇanatṭhena **vaṇṇo**, thuti. Abhitthavanaṭṭhena **vaṇṇo**, thuti, aññamaññaṃ asaṅkarato vaṇṇitabbato ṭhapetabbato **vaṇṇo**, khattiyādikulavaggo. Vaṇṇīyati ñāpīyati etenāti **vaṇṇo**, ñāpakaṃ kārāṇaṃ. Vaṇṇanato thūlarassādibhāvena upaṭṭhānato **vaṇṇo**, saṇṭhānaṃ. “Mahantaṃ khuddakaṃ majjhimā”ti vaṇṇetabbato pamāṇetabbato **vaṇṇo**, pamāṇaṃ. Vaṇṇīyati cakkhunā vivarīyatīti **vaṇṇo**, rūpāyatananti evaṃ tasmim tasmim atthe **vaṇṇa**-saddassa pavatti veditabbā. **Soti** vaṇṇasaddo. **Chaviyaṃ daṭṭhabbo** rūpāyatane gayhamāna’ssa chavimukheneva gahetabbato. “Chavigatā pana vaṇṇadhātu eva suvaṇṇavaṇṇoti ettha vaṇṇaggahaṇena gahitā”ti apare.

Kevalaparipuṇṇanti ekadesampi asesetvā niravasesatova paripuṇṇanti ayamettha atthoti āha “**anavasesatā attho**”ti. **Kevalakappāti** kappa-saddo nipāto padapūraṇamattaṃ, kevalaṃ icceva

attho. **Kevala**-saddo bahulavācīti āha “**yebhuyyatā attho**”ti. Keci pana “īsakam̐ asamattā kevalakappā”ti¹ vadanti. Evaṃ sati anavasesattho eva kevala-saddattho siyā, anattantarena pana kappa-saddena padavaḍḍhanam̐ katam̐ kevalam̐ eva kevalakappanti. Atha vā kappanīyatā, paññāpetabbatā kevalakappā. **Abyāmissatā** vijātiyena asaṅkarā suddhatā. **Anatirekatā** tam̐paramatā visesābhāvo. **Kevalakappanti** kevalam̐ daḥham̐ katvāti attho. **Kevalam̐** vuccati nibbānam̐ sabbasaṅkhatavivittattā. Tam̐ etassa adhigatam̐ atthīti **kevalī**, **sacchikatanirodho khīṇāsavo**.

Kappa-saddo panāyam̐ sa-upasaggo, anupasaggo cāti adhippāyena okappaniyapade labbhamānam̐ kappaniyasaddamattam̐ nidasseti, aññathā kappa-saddassa atthuddhāre okappaniyapadam̐ anidassanameva siyā. **Samaṇakappehīti** vinayakkamasiddhehi samaṇavohārehi. **Niccakappanti** niccakālam̐. **Paññattīti** nāmam̐ hetam̐ tassa āyasmato, yadidam̐ kappoti. **kappitakesamassūti** kattariyā cheditakesamassu. **Dvaṅgulakappoti** majjhanhikavelāya vītikkantāya dvaṅgulatāvīkappo. **Lesoti** apadeso. Anavasesam̐ pharituṃ samatthassa obhāsassa kenaci kāraṇena ekadesapharaṇampi siyā, ayam̐ pana sabbasova pharīti dassetuṃ samantattho kappa-saddo gahitoti āha “**anavasesam̐ samantato**”ti.

Yasmā devatānam̐ sarīrappabhā dvādasayojanamattam̐ ṭhānam̐, tato bhiyyopi pharitvā tiṭṭhati, tathā vatthābharaṇādīhi samuṭṭhitā pabhā tasmā vuttam̐ “**candimā viya, sūriyo viya ca ekobhāsam̐ ekam̐ pajjotam̐ karitvā**”ti. Kasmā ete mahārājāno bhagavato santike nisīdim̐su, nanu yebhuyyena devatā bhagavato santikam̐ upagatā ṭhatvāva kathetabbam̐ kathentā gacchantīti? Saccametam̐, idha pana nisīdane kāraṇam̐ atthi, tam̐ dassetuṃ “**devatānan**”ti-ādi vuttam̐. “Idam̐ parittam̐ nāma sattabuddhapaṭisaṃyuttam̐ garu, tasmā na amhehi ṭhatvā gahetabban”ti cintetvā **parittagāravavasena nisīdim̐su**.

276. Kasmā panettha vessavaṇo eva kathesi, na itaresu yo kocīti tattha kāraṇam̐ dassetuṃ “**kiñcāpī**”ti-ādi vuttam̐.

1. Asamattam̐ kevalam̐ kevalakappanti (?)

Vissāsiko abhiñham upasaṅkamanena. **Byattoti** visārado, tañcassa veyyattiyam suṭṭhu sikkhitabhāvenāti āha “**susikkhito**”ti. Manussesu viya hi devesupi kocideva purimajātiparicayena susikkhito hoti, tatrāpi kocideva yathādhippetamattham vattum samattho paripuṇṇapadabyañjanāya poriyā vācāya samannāgato. “Mahesakkhā”ti imassa atthavacanam “ānubhāvasampannā”ti, **mahesakkhā**ti vā mahāparivārāti attho. Paṇātipāte ādīnavadassaneneva tamvipariyāyato tato veramaṇiyam ānisaṃso pākato hotīti “**ādīnavam dassetvā**”icceva vuttam. **Tesu senāsanesūti** yāni “araññavanappatthānī”ti-ādīnā¹ vuttāni bhikkhūnam vasanaṭṭhānabhūtāni araññāyatanāni, tesu bhikkhūhi sayitabbato, āsitabbato ca senāsanasaññitesu. **Nibaddhavāsino**ti rukkhapabbatapaṭibaddhesu vimānesu niccavāsītāya nibaddhavāsino. **Baddhattāti** gāthābhāvena ganthitattā sambandhitattā.

“Uggaṇhātu bhante bhagavā”ti attanā vuccamānam parittam bhagavantam uggaṇhāpetukāmo vessavaṇo avocāti adhippāyena codako “**kiṃ pana bhagavato appaccakkhadhammo nāma atthī**”ti codesi. Ācariyo sabbattha appaṭihataññācārassa bhagavato na kiñci appaccakkhanti dassento “natthī”ti vatvā “uggaṇhātu bhante bhagavā”ti vadato vessavaṇassa adhippāyam vivaranto “**okāsakaraṇatthan**”ti-ādīmāha. Yathā hi Pañcasikho gandhabbadevaputto devānam Tāvatisānam, brahmuno ca Sanaṅkumārassa sammukhā attano yathāsutam dhammam bhagavato santikam upagantvā pavedeti, evamayampi mahārājā itarehi saddhim āṭānāṭanagare gāthāvasena bandhitam parittam bhagavato pavedetum **okāsam kārento** “uggaṇhātu bhante bhagavā”ti **āha**, na nam tassa pariyāpuṇane niyojento. Tasmā **uggaṇhātūti** yathā idam parittam mayā paveditamattameva hutvā catunnam parisānam cirakālam hitāvaham hoti, evam uddham ārakkhāya gaṇhātu, sampañcchatūti attho. **Satthu kathiteti** satthu ārocite, catunnam parisānam satthu kathane vāti attho. **Sukhavihārāyāti** yakkhādīhi avihimsāya laddhabbasukhavihārāya.

1. Ma 1. 20, 21, 22 piṭṭhādīsu.

277. **Sattapi buddhā cakkhumanto** pañcahi cakkhūhi cakkhumabhāve visesābhāvato. **Tasmāti** yasmā cakkhumabhāvo viya sabbabhūtānukampitādayo sabbepi visesā sattannampi buddhānaṃ sādharmaṇā tasmā, guṇanemittakāneva vā yasmā buddhānaṃ nāmāni nāma, na līṅgikāvattthikayādicchakāni, tasmā buddhānaṃ guṇavisesadīpanāni “cakkhumantassā”ti-ādinā¹ vuttāni **etāni ekekassa satta satta nāmāni honti**. Tesarū nāmānaṃ sādharmaṇabhāvaṃ atthavasena yojetabbāti dassetuṃ “**sabbepī**”ti-ādi vuttaṃ. **Sabbabhūtānukampinoti** anaññasādharaṇamahākaruṇāya sabbasattānaṃ anukampikā. **Nhātakilesattāti** aṭṭhaṅgikena ariyamaggajalena sapaṇasantānesu niravasesato dhotakilesamalattā. **Mārasenāpamaddinoti** sapaṇivāre pañcapi māre pamadditavanto. **Vusitavantoti** maggabrahmacariyavāsarū, dasavidharū ariyavāsāṇca vusitavanto. Vusitavantatāya eva bāhitapāpatā vuttā hotīti “brāhmaṇassā”ti padarū anāmaṭṭharū. **Vimuttāti** anaññasādharaṇaṇaṃ pañcannampi vimuttīnaṃ vasena niravasesato muttā. **Aṅgatoti** sarīraṅgato, ṇāṇaṅgato ca. Dvattīraṃ samahāpurisalakkhaṇa² asīti anubyañjanehi³ nikkhamanappabhā, byāmappabhā, ketumālā-uṇhīsappabhā ca sarīraṅgato nikkhamanakarasmīyo, yamakamahāpāṭihāriyādīsū uppajjanakappabhā ṇāṇaṅgato nikkhamanakarasmīyo. **Na etāneva** “cakkhumā”ti-ādinā¹ vuttāni **satta nāmāni**, atha kho aññānīpi bahūni aparimitāni nāmāni. Kathanti āha “**asaṅkhyeyyāni nāmāni saguṇena mahesinoti vuttan**”ti⁴. Kena vuttaṃ? Dhammasenāpatinā.

Yadi evaṃ kasmā vessavaṇo etāneva gaṇhīti āha “**attano pākaṭanānavasena**”ti. **Khīṇāsavā janāti adhippetā**. Te hi kammakilesehi jātāpi evaṃ na puna jāyissantīti iminā atthena **janā**. Yathāha “yo ca kālaghaso bhūto”ti⁵. **Desanāsīsamattanti** nidassanamattanti attho, avayavena vā samudāyupalakkhaṇametarū. Sati ca

1. Dī 3. 159 piṭṭhe.

2. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

3. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṃ vitthāro.

4. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisambhāṇa-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.

5. Khu 5. 68 piṭṭhe Jātake.

pisuṇavācappahāne pharusavācā pahīnāva hoti, pageva ca musāvādoti “**apisuṇā**” icceva vuttā. **Mahattā**ti mahā attā sabhāvo etesanti mahattā. Tenāha “**Mahantabhāvaṃ pattā**”ti. **Mahantā**ti vā mahā-antā, parinibbānapariyosānāti vuttaṃ hoti. Mahantehi vā silādīhi samannāgatā. Ayaṃ tāva aṭṭhakathāyaṃ āgataneyena attho. Itaresaṃ pana matena buddhādīhi ariyehi mahanīyato pūjanīyato **mahaṃ** nāma nibbānaṃ, mahaṃ anto etesanti **mahantā**, nibbānadiṭṭhāti attho. **Nissāradā**ti sārājjarahitā, nibbhayāti attho. Tenāha “**vigatalomahaṃsā**”ti.

Hitanti hitacittaṃ, sattānaṃ hitesīti attho. **Yathābhūtaṃ vipassisunti** pañcupādānakkhandhesu samudayādito yāthāvato vividhenākārena passimsu. “Ye cāpi”ti pubbe paccattabahuvacanena aniyamato vutte **tesampī**ti atthaṃ¹ sampadānabahuvacanavasena niyametvā “namatthū”ti ca padaṃ ānetvā yojeti yaṃ taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhabhāvato. Vipassimsu namassantīti vā yojanā. **Paṭhamagāthāyāti** “ye cāpi nibbutā loke”ti evaṃ vuttagāthāya. **Dutiyagāthāyāti** tadanantaragāthāya. Tattha **disanāmukhamattanti** itaresampi buddhānaṃ nāmaggaḥaṇe patte imasseva bhagavato nāmaggaḥaṇaṃ tathā desanāya mukhamattaṃ, tasmā tepi atthato gahitā evāti adhippāyo. Tenāha “**ayampi hī**”ti-ādi. Tattha **ayanti** ayaṃ gāthā. Purimayojanāyaṃ tassāti visesitabbatāya abhāvato “yanti nipātamattan”ti vuttaṃ, idha pana “tassa namatthū”ti evaṃ sambandhassa ca icchitattā “**yan**”ti nāmapadaṃ upayoge kavacananti dassento “**yaṃ namassanti gotaman**”ti āha.

278. “Yato uggacchati sūriyo”ti-ādikaṃ kasmā āraddhaṃ? Yaṃ ye yakkhādayo satthu dhamma-āṇaṃ, attano ca rājaṇaṃ nādiyanti, tesam “idañcidañca niggahaṃ karissāmā”ti sāvanaṃ kātukāmā tattha tattha dvisahassaparittadīpaparivāresu catūsu mahādīpesu attano āṇāya vattānaṃ attano puttānaṃ, aṭṭhavīsatiyā yakkhasenāpati-ādīnañca sattari pasādagāragabahu mānañca pavedetvā niggahārahānaṃ santajjanatthaṃ āraddhaṃ.

1. Attho (Ka)

Tattha “yato uggacchatī”ti-ādīsu **“yato ṭhānato udetī”**ti vuccati, kuto pana ṭhānato udetīti vuccati? Pubbavidehavāsīnaṃ tāva majjhanhikaṭṭhāne ṭhito jambudīpavāsīnaṃ udetīti vuccati, uttarakurukānaṃ pana oggacchatīti iminā nayena sesadīpesupi sūriyassa uggacchanoggacchanapariyāyo veditabbo. Ayañca attho heṭṭhā **Aggaññasuttavaṇṇanāyaṃ**¹ pakāsito eva. **Aditiyā puttoti** lokasamudācāragasena vuttaṃ. Lokiyā hi deve aditiyā puttā, asure atithiyā puttāti vadanti. Ādippanato pana **ādicco**, ekappahāreneva tīsu dīpesu ālokavidamaṇsaṇena samujjalanatoti attho. **Maṇḍalīti** ettha ī-kāro bhusatthoti āha **“mahantaṃ maṇḍalaṃ assāti maṇḍalī”**ti. Mahantaṃ hissa vimānamaṇḍalaṃ paññāsajoyanāyāmaṇḍalāro. **“Saṃvarīpi nirujjhati”**ti imināva divasopi jāyatīti ayampi attho vuttoti veditabbo. **Ratti antaradhāyatīti** sinerupacchāyālakkhaṇassa andhakārassa vigacchanato.

Udakarahaḍḍoti jaladhi. **“Tasmim ṭhāne”**ti idaṃ puratthimasamuddassa uparibhāgena sūriyassa gamaṇaṃ sandhāya vuttaṃ. Tathā hi jambudīpe ṭhitānaṃ puratthimasamuddato sūriyo uggacchanto viya upaṭṭhāti. Tenāha **“yato uggacchati sūriyo”**ti. Samuddanaṭṭhena attani patitassa sammadeva, sabbaso ca undanaṭṭhena kiledanaṭṭhena **samuddo**. Samuddo hi kiledanaṭṭho rahado. **Saritodakoti** anekāni yojanasahassāni vitthiṇṇodako, saritā nadiyo uduke etassāti vā **saritodako**.

Sinerupabbatarājā cakkavāḷassa vemajjhe ṭhito, taṃ padhānaṃ katvā vattabbanti adhippāyena “itoti sineruto”ti vatvā tathā pana disāvavattānaṃ anavaṭṭhitanti **“tesaṃ nisinnaṭṭhānato vā”**ti vuttaṃ. **Te santi** catunnaṃ mahārājānaṃ. **Nisinnaṭṭhānaṃ** āṇāṇāṇagaraṃ. Tattha hi nisinnā te imaṃ parittaṃ bandhimsu. **Tesaṃ nisinnaṭṭhānatoti** vā satthu santike tesaṃ nisinnaṭṭhānato. Ubhayathāpi sūriyassa udayaṭṭhānā puratthimā disā nāma hoti. Purimapakkhamaṇyeveṭṭha vaṇṇenti. Tena vuttaṃ “ito sā purimā disā”ti. Sūriyo, pana candanakkhattādayo ca sineruṃ dakkhiṇato, cakkavāḷapabbatañca vāmato katvā parivattenti. Yattha ca nesaṃ uggamaṇaṃ paññāyati, sā

1. Dī-Ṭṭha 3. 50 piṭṭhe.

puratthimā disā. Yattha okkamanam paññāyati, sā pacchimā disā. Dakkhiṇapasse uttarā disā, vāmapasse dakkhiṇā disāti catumahādīpavāsīnam paccekam sineru uttarādisāyameva, tasmā anavaṭṭhitā disāvavatthāti āha “iti nam ācikkhati jano”ti. **Yam disanti** yam puratthimadisaṁ. **Yasassīti** mahāparivāro. Koṭisatasahassaparimāṇā hi devatā abhiṇham parivārenti. Candananāgarukkhādīsū osadhiṭṭiṇavanappatisugandhānam abbanato, tehi dittabhāvūpagamanato “gandhabbā”ti laddhanāmānam cātumahārājikadevānam adhipati bhāvato¹. **Me sutanti** ettha **meti** nipātamattam. **Sutanti** vissutanti attho. Ayañhettha yojanā—tassa dhataratṭhamahārājassa puttāpi bahavo. Kittakā? Asīti, dasa, eko ca. Ekanāmā. Katham? Indanāmā. “Mahapphalā”ti ca sutam vissutametaṁ loketi.

Ādicco gotamagotto, bhagavāpi gotamagotto, ādiccena samānagottabhāya ādicco bandhu etassātipi ādiccabandhu, ādiccassa vā bandhūti ādiccabandhu, tam **ādiccabandhunam**. **Anavajjenāti** avajjapaṭipakkhena brahmavihārena. **Samekkhasi** odhiso, anodhiso ca pharaṇena olokesi āsayānusayacariyādhimutti-ādivibhāgāvabodhavasena. **Vatvā vandantīti** “lokassa anukampako”ti kittetvā vandanti. **Sutam netanti** sutam nanūti etasmim atthe **nu-saddo**. Aṭṭhakathāyam pana nokāroyanti adhippāyena **amhehīti** attho vutto. **Etanti** etaṁ tathā parikittetvā amanussānam devatānam vandanam. **Vadanti** dhataratṭhamahārājassa puttā.

279. **Yena petā pavuccantīti** ettha vacanasesena attho veditabbo, na yathārutavasenevāti dassento “**yena disābhāgena nīharīyantūti vuccantīti**”ti āha. **Ḍayhantu vāti** pete sandhāya vadati. **Chijjantu vā** hatthapādādike pisuṇā piṭṭhimamsikā. **Haññantu** pāṇātipātinoti-ādikā. **Pavuccantīti** vā samuccanti, “alam tesan”ti samācinīyantīti attho. Evañhi vacanasesena vinā eva attho siddho hoti. **Rahassaṅganti** bījam sandhāya vadati.

280. **Yasmim disābhāge sūriyo attham gacchatīti** ettha “yato ṭhānato udeti”ti ettha vuttanayānusārena attho veditabbo.

1. Adhipati issarabhāvato (?)

281. Yena disābhāgena uttarakuru rammo avaṭṭhito, ito sā uttarā disāti yojanā. **Mahānerūti** mahanto, mahanīyo ca Nerusaṅkhāto pabbato. Tenāha “**Mahāsineru Pabbatarājā**”ti. **Rajatamayaṃ**. Tathā hi tassa pabhāya ajjhotthataṃ tassāṃ disāyaṃ samuddodakaṃ khīraṃ viya paññāyati. **Maṇimayanti** indanīlamayaṃ. Tathā hi dakkhiṇadisāya samuddodakaṃ yebhuyyena nīlavaṇṇaṃ hutvā paññāyati, tathā ākāsaṃ. **Manussā jāyanti**. Kathaṃ jāyanti? Amamā apariggahāti yojanā. **Mamattavirahitāti** “idaṃ mama idaṃ mama”ti mamaṅkāravirahitāti adhippāyo. Yadi tesaṃ “ayaṃ mayhaṃ bhariyā”ti pariggaho natthi, “ayaṃ me mātā, ayaṃ bhaginī”ti evarūpā idha viya mariyādāpi na siyā mātu-ādibhāvassa ajānanatoti codanaṃ sandhāyāha “**mātaraṃ vā**”ti-ādi. **Chandarāgo nuppajjati**ti ettha “dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena putte diṭṭhamatte eva mātu thanato thaññaṃ paggharati, tena saññāṇena nesaṃ mātari puttassa mātusañña, mātu ca putte puttasañña paccupaṭṭhitā”ti keci.

Naṅgalāti līṅgavipallāseṇa vuttanti āha “**naṅgalānipī**”ti. **Akaṭṭheti** akasite akatakasikamme.

Taṇḍulāva tassa phalanti sattānaṃ puññānubhāvahetukā thusādi-abhāvena taṇḍulā eva tassa sālissa phalaṃ. **Tuṇḍikiranti** pacanabhājanassa nāmanti vuttaṃ “**ukkhaliyan**”ti. **Ākiritvāti** taṇḍulāni pakkhipitvā. **Niddhumaṅgārenā**¹ti dhūmaṅgārarahitena kevalena **agginā**. Jotikapāsāṇato agginhi uṭṭhahante kuto dhūmaṅgārānaṃ sambhāvo. **Bhojananti** odanamevādhippetanti “**bhojanamevā**”ti avadhāraṇaṃ katvā tena nivattetabbaṃ dassento “**añño sūpo vā byañjanaṃ vā na hotī**”ti āha. Yadi evaṃ rasavisesayutto tesaṃ āhāro na hotīti? Noti dassento “**bhuñjantānaṃ -pa- raso hotī**”ti āha. **Macchariyacittaṃ nāma na hotīti** dhammatāsiddhassa sīlassa ānubhāvena. Tathā hi te katthacipi amamā pariggahāva hutvā vasanti.

1. Niddhumaṅkārena (Aṭṭhakathāyaṃ)

Apica tattha uttarakurukānaṃ puññānubhāvasiddho ayampi viseso
 veditabbo—tattha kira tesu tesu padesesu
 ghanacitapattasañchannasākhāpasākhā kūṭāgarūpamā manoramārukkā
 tesam manussānaṃ nivesanakiccaṃ sādheti, yattha sukhaṃ nivasanti,
 aññepi tattha rukkhā sujātā sabbadāpi pupphitaggā tiṭṭhanti, jalāsayāpi
 vikaṣitakamalakuvalayapuṇḍarīkasogandhikādipupphasañchannā sabbakālaṃ
 paramasugandhaṃ samantato pavāyantā tiṭṭhanti. Sarīrampi tesam
 atidīghatādidosarahitaṃ ārohapariṇāhasampannaṃ jarāya anabhibhūtattā
 valipalitādidosarahitaṃ yāvatāyukaṃ
 aparikkhīṇajavabalaaparakkamasobhameva hutvā tiṭṭhati.
 Anuṭṭhānaphalūpajīvītāya na ca nesaṃ kasivāṇijjādivasena
 āhārapariyeṭṭhivasena dukkhaṃ atthi, tato eva na
 dāsadāsikammakarādipariggaho atthi, na ca tattha
 sītuṇhaḍaṃsamakasavātātapasarīsapavāḷādiparissayo atthi. Yathā nāmettha
 gimhānaṃ pacchime māse paccūsavelāyaṃ samasītuṇha-utu hoti, evameva
 sabbakālaṃ samasītuṇhova utu hoti, na ca tesam koci upaghāto, vihesā vā
 uppajjati. Akatṭhapākimateva sālīṃ akaṇaṃ aṭṭhaṃ sugandhaṃ
 taṇḍulaphalaṃ paribhuñjantānaṃ nesaṃ kuṭṭhaṃ, gaṇḍo, kilāso, soso, kāso,
 sāso, apamāro, jaroti evamādiko na koci rogo uppajjati. Na te khujjā vā
 vāmanakā vā kāṇā vā kuṇī vā khañjā vā pakkhahatā vā vikalāṅgā vā
 vikalindriyā vā honti. Itthiyopi tattha nātīdīghā nātīrassā nātīkisā nātīthulā
 nātīkāḷā nāccodātā sobhaggappattarūpā honti. Tathā hi dīghaṅgulī
 tambanakhī lambatthanā tanumajjhā puṇṇacandamukhī visālakkhī
 mudugattā saṃhitūrū odātadantā gambhīranābhī tanujaṅghā
 dīghaṇīlavellitakesī puthulasusoṇī nātīlomānālomā subhagā
 utusukhasamphassā saṇhā sakhilasambhāsā nānābharaṇavibhūsitā vicaranti.
 Sabbadā hi soḷasavassuddesikā viya honti. Purisā ca pañcavīsativassuddesikā
 viya, na puttadāresu rajjanti. Ayaṃ tattha dhammatā.

Sattāhikameva ca tattha itthipurisā kāmaratīyā viharanti, tato vītarāgā
 yathāsakaṃ gacchanti. Na tattha idha viya gabbhokkantimūlakaṃ,
 gabbhapariharaṇamūlakaṃ, vijāyanamūlakaṃ vā dukkhaṃ hoti.
 Rattakañcukato

kañcanapaṭimā viya dārakā mātukucchito amakkhitā eva semhādīnā
sukheneva nikkhamanti, ayaṃ tattha dhammatā.

Mātā pana puttāṃ vā dhītaraṃ vā vijāyitvā tesāṃ vicaraṇappadesa
ṭhapetvā anapekkhā yathārucci gacchāti. Tesāṃ tattha sayitānaṃ ye passanti
purisā, itthiyo vā, te attano aṅguliyo upanāmenti, tesāṃ kammabalena tato
khīraṃ pavattati, tena dārakā yāpenti. Evaṃ pana vaḍḍhantā
katipayadivaseheva laddhabalā hutvā dārikā itthiyo upagacchanti, dārakā
purise. Kapparukkhato eva ca tesāṃ tattha tattha vatthābharaṇāni
nippajjanti. Nānāvīraṅgavaṇṇavicittāni hi sukhumāni mudusukhasamphassāni
vatthāni tattha tattha kapparukkhesu olambantāni tiṭṭhanti.
Nānāvidharaṇsi jālasamujjalavividhavaṇṇaratanavinaddhāni
anekavidhamālākammalatākammabhittikammavicittāni
sīsūpagagivūpagahatthūpagakaṭūpagapādūpagāni sovaṇṇamayāni ābharaṇāni
ca kapparukkhato olambanti. Tathā
vīṇāmudiṅgapaṇavasammatālhasaṅkhavaṇṇasavetālāparivānivallakīpabhutikā
tūriyabhaṇḍāpi tato tato olambhanti. Tattha ca bahū phalarukkhā
kumbhamattāni phalāni phalanti madhurarasāni, yāni paribhuñjitvā te
sattāhampi khuppiṇāsaṃ na bādhiyanti. Najjopi tattha suvisuddhajalā
supatitthā ramaṇīyā akaddamā vālukatalā nātisītā nāccuṇḥā surabhiṅgandhīhi
jalajapupphehi sañchannā sabbakālaṃ surabhiṃ vāyantiyo sandanti. Na
tattha kaṇṭakatiṇakakkhaḷagacchalatā honti, akaṇṭakā pupphaphalasampannā
eva honti. Candananāgarukkhā sayameva rasaṃ paggharanti. Nhāyitukāmā
ca nadītitthe ekajjhaṃ vatthābharaṇāni ṭhapetvā nadim otaritvā nhatvā
uttiṇṇuttiṇṇā upariṭṭhimaṃ vatthābharaṇaṃ gaṇhanti, na tesāṃ evaṃ hoti
“idaṃ mama, idaṃ parassā”ti, tato eva na tesāṃ koci viggaho vā vivādo vā.
Sattāhikā eva ca nesaṃ kāmaratikīḷhā hoti, tato vītarāgā viya vicaranti.
Yattha ca rukke sayitukāmā honti, tato honti, tattheva sayanaṃ
upalabhanti. Mate ca satte disvā na rodanti, na socanti, tañca maṇḍayitvā
nikkhipanti. Tāvadeva ca nesaṃ tathārūpā sakuṇā upagantvā mataṃ
dīpantaraṃ nenti. Tasmā susānaṃ vā asuciṭṭhānaṃ vā tattha natthi. Na ca
tato matā nirayaṃ vā tiracchānayaṇiṃ vā pettivisaṃ vā upapajjanti.
“Dhammatāsiddhassa pañcasīlassa ānubhāvena

te devaloke nibbattanti”ti vadanti. Vassasahassameva ca nesaṃ sabbakālaṃ āyuppanāṇaṃ. Sabbametaṃ tesaṃ pañcasīlaṃ viya dhammatāsiddhamevāti veditabbariṃ. **Tatthā**ti tasmaṃ uttarakurudīpe.

Ekakhuraṃ katvāti anekasaphampi ekasaphaṃ viya katvā, assaṃ viya katvāti attho. “Gāvin”ti vatvā puna “pasun”ti vuttattā gāvito itaro sabbo catuppado idha “**pasū**”ti adhippetoti āha “**ṭhapetvā gāvin**”ti.

Tassāti gabbhinittiyā. **Piṭṭhi onamituṃ sahatī**ti kucchiyā garubhāratāya tesaṃ āruḥhakāle piṭṭhi onamati, tesaṃ nisajjaṃ sahati pallaṅke nisinnā viya honti. **Sammādiṭṭhiketi** kammappathasammādiṭṭhiyā sammādiṭṭhike. **Etthā**ti jambudīpe. Ettha hi janapadavohāro, na uttarakurumhi. Tathā hi “paccanti mamilakkhuvāsike”ti ca vuttaṃ.

Tassa raññoti vessavaṇamahārājassa. Iti so attānameva paraṃ viya katvā vadati. Eseva nayo paratopi. **Bahuviddhaṃ** nānāratanavicittāṃ nānāsaṇṭhānaṃ rathādi**ḍibbayānaṃ upaṭṭhitameva hoti** sudantavāhanayuttaṃ, na nesaṃ yānānaṃ upaṭṭhāpane ussukkaṃ āpajjitabbariṃ atthi. **Etānī**ti hatthiyānādīni. **Nesanti** vessavaṇapariṇāmanāṃ. Kappitāni hutvā utṭhitāni āruhituṃ **upakappanayānāni**. **Nipannāpi nisinnāpi vicaranti** candimasūriyā viya yathāsakaṃ vimānesu.

Nagarā ahūti līṅgavipallāsena vuttanti āha “**nagarāni bhaviṃsūti attho**”ti. **Āṭānāṭā nāmā**ti itthilīṅgavasena laddhanāmaṃ **nagaraṃ āsi**.

Tasmaṃ ṭhatvāti tasmaṃ padese parakusiṭṭanāṭānāmake nagare ṭhatvā. Tato **ujuṃ uttaradisāyaṃ**. **Etassā**ti kasivantanagarassa. **Aparabhāge** aparakoṭṭhāse, parato icceva attho.

Kuveroti tassa purimajāṭisamudāgataṃ nāmanti teneva pasaṅgena yenāyaṃ sampatti adhiḡatā, tadassa pubbakammaṃ ācikkhituṃ “**ayaṃ kirā**”ti-ādi vuttaṃ. **Ucchuvappanti** ucchusassaṃ. **Avasesasālāhī**ti avasesayantasālāhi, nissakka vacanañcetaṃ. **Tatthevā**ti puññatthaṃ dinnasālāyameva.

Paṭi-esantoti pati pati atthe esanto vīmaṃsanto. Na kevalaṃ te vīmaṃsanti eva, atha kho tamatthaṃ paṭiṭṭhāpentīti āha “**visuṃ visuṃ atthe upaparikkhamānā anusāsamānā**”ti. **Yakkharatṭhikā**ti yakkharatṭhādhipatino. Yakkhā ca vessavaṇassa rañño nivesanadvāre niyuttā cāti yakkhadovārikā, tesam **yakkhadovārikānaṃ**.

Yasmā dharaṇīporakkhaṇito purāṇodakaṃ bhassayantaṃ heṭṭhā vuṭṭhi hutvā nikkhamati, tasmā taṃ tato gahetvā meghehi pavuṭṭhaṃ viya hotīti vuttaṃ “**yato pokkharāṇito udakaṃ gahetvā meghā pavassanti**”ti. **Yatoti** yato dharaṇīpokkharāṇito. **Sabhā**ti yakkhānaṃ upaṭṭhānasabhā.

Tasmiṃ ṭhāneti tassā pokkharāṇiyā tīre yakkhānaṃ vasanavane. **Sadā phalitā**ti niccakālaṃ sañjātaphalā. **Niccapupphitā**ti niccaṃ sañjātapupphā. **Nānādi jagāṇayutā**ti nānāvidhehi dijagaṇehi yuttā. Tehi pana sakuṇasaṅghehi ito cito ca sampatantehi paribbhamantehi yasmā sā pokkharāṇī ākulā viya hoti, tasmā vuttaṃ “**vividhapakkkhisāṅghasamākulā**”ti. **Koṇcasakuṇehī**ti sārāsasakuntehi.

“**Evam viravantānaṃ**”ti iminā tathā vassitavasena “jīvañjīvakā”ti ayam tesam samaññāti dasseti. **Uṭṭhavacittakā**ti etthāpi eseva nayo. Tenāha “**evam vassamānā**”ti. **Pokkharasātakā**ti pokkharasaṅṭhānatāya “pokkharasātakā”ti evam laddhanāmā.

Sabbakālaṃ sobhatīti sabba-utūsu sobhati, na tassā hemantādivasena sobhāvīrato atthi. **Evam bhūtā** ca niccaṃ pupphitajalajathalajapupphatāya, phalabhārabharitarukkhaparivāritatāya, aṭṭhaṅgasamannāgatasalilatāya ca **nirantaram sobhati**.

282. **Parikammanti** pubbupacāraṃ. **Parisodhetvā**ti ekakkharassāpi avirādhanavasena ācariyasantike sabbaṃ sodhetvā. **Suṭṭhu uggahitā**ti parimaṇḍalapadabyañjanāya poriyā vācāya vissaṭṭhāya anelagaḷāya atthassa viññāpanīyā sammadeva uggahitā. Tathā hi “**atthañca byañjanañca parisodhetvā**”ti vuttaṃ. Atthaṃ jānato eva hi byañjanaṃ parisujjhati, no ajānato. **Padabyañjanānī**ti padañceva **ahāpetvā**. Evañhi paripuṇṇā

nāma hotīti. **Visaṃvādetvā**ti aññathā katvā. **Tejavantaṃ na hoti** virajjhanato ceva vimhayatthabhāvato ca. **Sabbasoti** anavasesato ādimajjhapariyosānato. **Tejavantaṃ hotīti** sabhāvaniruttiṃ avirādhettvā suppvattibhāvena sādhanato. Evaṃ payogavipattiṃ pahāya payogasampattiyā sati parittassa atthasādhakataṃ dassettvā idāni ajjhāsavipattiṃ pahāya ajjhāsayasampattiyā atthasādhakataṃ dassetuṃ “**lābhahetū**”ti-ādi vuttaṃ. Idaṃ parittabhaṇaṇaṃ sattānaṃ anattapaṭibāhanahetūti tassa ñāṇakaruṇāpubbakatā **nissaraṇapakkho**. **Mettaṃ purecārikaṃ katvā**ti mettāmanasikārena sattesu hitapharaṇaṃ purakkhatvā.

“**Vatthum vā**”ti-ādi pubbe catuparisamajjhe katāya sādhanāya bhagavato pavedanaṃ. **Gharavattunti** vasanagehaṃ. **Nibaddhavāsanti** paragehepi nevāsikabhāvena vasaṃ na labheyya, yaṃ pana mahārājānaṃ, yakkhasenāpatīnaṃ ajānantānaṃyeva kadāci vasitvā gamanaṃ, taṃ appamaṇanti adhippāyo. **Samitinti** yakkhādisamāgamaṃ. Kāmaṃ pāḷiyaṃ “na meso”ti āgataṃ, itaresampi pana mahārājānaṃ attanā ekajjhāsayaṭāya tesampi ajjhāsayaṃ hadaye ṭhapetvā vessavaṇo tathā avoca. Kaññaṃ anu anu vahituṃ ayutto anāvayho, sabbakālaṃ kaññaṃ laddhuṃ ayuttoti attho, taṃ **anāvayhaṃ**. Tenāha “**na āvāhayuttan**”ti. Na vivayhanti **avivayhaṃ**, kaññaṃ gahetuṃ ayuttanti attho. Tenāha “**na vivāhayuttan**”ti. Āhito ahaṃmāno etthāti **atthā**, attabhāvo. Attā visayabhūto etāsaṃ atthīti **attā**, paribhāsā, tāhi. Pariyattaṃ katvā vacanena **paripuṇṇāhi**. Yathā yakkhā akkositabbā, evaṃ pavattā akkosā **yakkha-akkosā** nāma, tehi. Te pana “kaḷārakkhi kaḷāradantā kaḷavaṇṇā”ti evamādayo.

Viruddhāti virujjhanakā parehi viroddhino. **Rabhasāti** sārambhakāti adhippāyo. Tenāha “**karaṇuttariyā**”ti. **Rabhasāti** vā sāhasikā. Sāmino manaso assāvāti **manassā**, kiṅkarā. Ye hi “kiṃ karomi bhaddante”ti sāmikassa vase vattanti, te evaṃ vuccanti. Tena vuttaṃ “**yakkhasenāpatīnaṃ ye manassā, tesaṃ**”ti. Āṇāya avarodhitupacārā **avaruddhā**, te pana āṇāvato paccatthikā nāma hontīti “**paccāmittā verino**”ti vuttaṃ. **Ujjhāpetabanti** heṭṭhā katvā cintāpetabbaṃ,

taṃ pana **ujjhāpanaṃ** tesaṃ nīcakiriyāya jānāpanaṃ hotīti āha “jānāpetabbā”ti.

Parittaparikkammakathāvaṇṇanā

Parittassa parikkammaṃ kathetabbanti ājānāṭṭiyaparittassa parikkammaṃ pubbupacāraṭṭhāniyaṃ mettasuttādi kathetabbam. Evañhi taṃ laddhāsevanam hutvā tejavantam hoti. Tenāha “**paṭhamameva hī**”ti-ādi. **Piṭṭham vā maṃsaṃ vāti vā**-saddo aniyamattho, tena macchaghata-sūpādim saṅgaṇhāti. **Oṭāraṃ**¹ **labhanti** attanā piyāyitabba-āhārasena, piyāyitabbaṭṭhānavasena ca. “**Paritta -pa- nisīditabban**”ti imināva parittakāraṇassa bhikkhuno parisuddhipi icchitabbāti dasseti.

“**Parittakāraṇa -pa- saṃparivāritena**”ti idaṃ parittakaraṇe bāhira-rakkhāsamvidhānam. “**Mettacittaṃ -pa- kātabban**”ti idaṃ abbhantarakkhā ubhayato rakkhāsamvidhānam. Evañhi amanussā parittakaraṇassa antarāyaṃ kātum na visahanti. **Maṅgalakathā vattabbā** pubbupacārasena. **Sabbasannipāto** tasmiṃ vihāre, tasmiṃ vā gāmakhette sabbesaṃ bhikkhūnaṃ sannipāto. **Ghoseṭabbo**, “cetiyaṅgaṇe sabbehi sannipatitabban”ti. **Anāgantum nāma na labbhati** amanussena buddhāṇābhayena, rājāṇābhayena ca. Gahitakāpadesena amanussova pucchito hotīti āha “**amanussaggahitako ‘tvaṃ ko nāmā’**”ti pucchitabbo”ti. **Mālāgandhādīsu** pūjanattham viniyuñjīyamānesu. **Pattīti** tuyham pattidānam. **Piṇḍapāte pattīti** piṇḍapāte diyyamāne pattidānam. **Devatānanti** yakkhasenāpatīnam. **Parittam bhaṇitabbanti** etthāpi “mettacittaṃ purecārikaṃ katvā”ti ca “maṅgalakathā vattabbā”ti ca “vihārassa upavane”ti evamādi ca sabbaṃ gihīnaṃ parittakaraṇe vuttaṃ parikkammaṃ kātabbameva.

Sarīre adhimuccatīti sarīraṃ anupavisitvā viya āvisanto yathā gahitakassa vasena na vattati, attano eva vasena vattati, evaṃ adhimuccati adhiṭṭhahitvā tiṭṭhati. Tenāha “**āvisatīti tasseeva vevacanan**”ti. **Laggatīti** tattheva laggo allīno hoti. Tenāha “**na apeti**”ti. **Rogaṃ vaḍḍhentoti** dhātūnaṃ samabhāvena vattitum appadānavasena uppannam

1. Okāsaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

rogam vaḍḍhento. Dhātūnaṃ visamabhāvāpattiyā ca āhārassa ca aruccanena gahitakassa sarīre lohitaṃ sussati, maṃsaṃ milāyati, taṃ panassa yakkho dhātukkhobhanimittatāya karonto viya hotīti vuttaṃ “**appamaṃsalohitaṃ karonto**”ti.

283. **Tesaṃ nāmāni** indādināmabhāvena voharitabbato. **Tatoti** tato ārocanato paraṃ. **Teti** yakkhasenāpatayo. **Okāso na bhavissatīti** bhikkhubhikkhuniyo, upāsaka-upāsikāyo viheṭṭhetuṃ avasaro na bhavissati sammadeva ārakkhāya vihitattāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Āṭānāṭṭiyasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

10. Saṅgītisutta

296. **Dasasahassacakkavāḷeti** buddhakhettabhūte dasasahassaparimāṇe cakkavāḷe. Tattha hi imasmiṃ cakkavāḷe devamanussāyeva katādhikārā, itaresu devā visesabhāgino. Tena vuttaṃ “**dasasahassacakkavāḷe nāṇajālaṃ pattharivā**”ti. **Nāṇajālapattharaṇanti** ca tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āsayādivibhāvanavasena nāṇassa pavattanameva. Tenāha “**lokaṃ volokayamāno**”ti, sattalokaṃ byavalokayamāno āsayānusayacaritādhimutti-ādike visesato ogāhetvā passantoti attho. **Maṅgalaṃ bhaṇāpessanti** “taṃ tesaṃ āyatīṃ visesādhigamassa vijjāṭṭhānaṃ hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhaviṣṣā”ti. **Tiṃhi piṭakehi sammasitvā**ti tipīṭakato ekakadukādinā saṅgahetabbassa saṅgaṇhanavasena sammasitvā vīmaṃsitvā. Nātuṃ icchitā atthā **pañhā**, te pana imasmiṃ sutte ekakādivasena āgatā sahasaṃ, cuddasacāti āha “**cuddasapañhādhikena pañhasahassena paṭimaṇḍetvā**”ti. Evamidhasampiṇḍetvā dassite pañhe parato suttapariyosāne “ekakavasena dve pañhā kathitā”ti-ādinā¹ vibhāgena parigaṇetvā sayameva dassessati.

Ubbhatakanavasandhāgāravaṇṇanā

297. Uccādhīṭṭhānatāya taṃ sandhāgāraṃ bhūmito ubbhataṃ viyāti “**ubbhatakan**”ti nāmaṃ labhati. Tenāha “**uccattā vā evaṃ vuttan**”ti. **Sandhāgārasālā**ti ekā mahāsālā. Uyyogakaraṇādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā “**ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā**”ti-ādinā tattha nisīditvā sandhaṃ karonti mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ “**sandhāgāran**”ti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehaṃ gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijagganaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantīti **sandhāgāraṃ**, tesaṃ rājūnaṃ saha atthānusāsana-agārantipi **sandhāgāranti**. Yasmā vā te tattha sannipatitvā “imasmiṃ kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmiṃ kāle vapitun”ti-ādinā gharāvāsakiccaṃ sandharanti, tasmā chiddāvachiddaṃ

1. Di-Ṭṭha 3. 235 piṭṭhe.

gharāvāsaṃ tattha sandharantītipi **sandhāgāraṃ**, sā eva sālāti **sandhāgārasālā**. **Devatāti** gharadevatā. Nivāsavasena anajjhāvutthattā “**kenaci vā manussabhūtenā**”ti vuttaṃ. Kammakaraṇavasena pana manussā tattha nisajjādīni kappesumeva. “Sayameva pana satthu idhāgamanāṃ amhākaṃ puññavaseneva, aho mayāṃ puññavanto”ti haṭṭhatuṭṭhā evaṃ sammā cintesunti dassento “**amhehi**”ti-ādimāha.

298. **Aṭṭakāti** cittakammakaraṇatthaṃ baddhā mañcakā. **Muttamattāti** tāvadeva sandhāgāre navakammasa niṭṭhāpitabhāvamāha, tena “acirakāritan”ti-ādinā vuttamevatthaṃ vibhāveti. Araññaṃ āraṃ āramitabbaṭṭhānaṃ etesanti **araññārāmā**. Santharaṇaṃ **santhari**, sabbo sakalo santhari etthāti **sabbasantari**, bhāvanapuññasakaniddesoṃ. Tenāha “**yathā sabbāṃ santhataṃ hoti, evaṃ**”ti.

299. **Samantapāsādikoti** samantato sabbabhāgena pasādāvaho cāturiyaso. “**Asītihatthaṃṭhānaṃ gaṇhāti**”ti idaṃ buddhānaṃ kāyappabhāya pakatiyā asītihatthe ṭhāne abhibhāpanato vuttaṃ. Iddhānubhāvena pana anantamaparimāṇaṃ ṭhānaṃ vijjotatva.

Nīlapītalohitodātamañjaṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇā**. **Sabbe disābhāgāti** sarīrappabhāya bāhullato vuttaṃ.

Abbhamahikādīhi upakkiliṭṭhaṃ suññaṃ na sobhati, tārakācitaṃ pana antalikkhaṃ tasmaṃ pabhāhi samantato vijjotamānaṃ virocātīti āha “**samuggatatāraṃ viya gaganatalan**”ti. **Sabbapāliphulloti** mūlato paṭṭhāya yāva sākhaḡḡa phullo. “**Paṭipāṭiyā ṭhapitānaṃ**”ti-ādinā parikappūpamā. Tathā hi **viya**-saddaggaṇaṃ kataṃ. **Siriyā sirim abhibhavamānaṃ viyāti** attano sobhāya tesāṃ sobhanti attho. “**Bhikkhūpi sabbevā**”ti idaṃ nesaṃ “appicchā”ti-ādinā vuttaguṇesu lokiyaguṇaṃ vasena yojetabbaṃ. Na hi te sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ “suttantaṃ āvajjetvā -pa-arahattaṃ pāpuṇissanti”ti¹. Tasmā ye tattha ariyā, te sabbesampi padānaṃ vasena bodhitā honti. Ye pana puthujjanā, te lokiyaguṇādīpakehi padehīti na tathā

heṭṭhā “asītimahātherā”ti-ādi vuttaṃ. Pubbe arahattabhāgino gahitā.

Rūpakāyassa asīti-anubyañjanapaṭimaṇḍita¹
dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇa²kāyappabhābyāmappabhāketumālāvicittatāva
buddhaveso. Chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjentassa bhagavato kāyassa
ālokitavilokitādīsu paramukkaṃsagato buddhāveṇiko accantupasamo
buddhaviḷāso. Assanti³ tassam.

Sandhāgārānumodanapaṭisaṃyuttāti “sītaṃ uṇhaṃ paṭihantī”ti-ādinā⁴
nayena sandhāgāraguṇūpasañhitā sandhāgārakaraṇapuññānisamābhāvinī.
Pakīṇṇakakathāti saṅgīti-anāruḷhā suṇantānaṃ ajjhāsayaṇurūpatāya
vividhavipulahetūpamāsamālaṅkatā nānāyavicittā vitthārakathā. Tenāha
“**tadā hī**”ti-ādi. **Ākāsaṅgaṃ otārento viya** nirupakkilesatāya suvisuddhena,
vipulodāratāya aparimeyyena ca atthena suṇantānaṃ
kāyacittapariḷāhavūpasamanato. **Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya** aññesaṃ
sudukkaratāya, mahāsāratāya vā atthassa. **Mahājamburaṃ matthake gahetvā**
cārento viya cālanapaccayaṭṭhānavasena pubbenāparaṃ anusandhānato.
Yojaniya -pa- pāyamāno viya desanaṃ catusaccayante pakkhipitvā
atthavedadhammavedasseva labhāpanena
sātamadhuraḍḍhammāmatarasūpasamharaṇato. **Madhugaṇḍanti**
madhupaṭalaṃ.

300. “**Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃ**”ti byāpanicchāyaṃ idaṃ
āmeḍitavacananti dassetuṃ “**yaṃyaṃ disaṃ**”ti-ādi vuttaṃ. **Anuviloketvāti**
ettha **anu**-saddo “parī”ti iminā samānattho, **vilokana**ñcettha satthu
cakkhudvayenapi icchitabbanti “maṃsacakkhunā -pa- tato tato viloketvā”ti
saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**maṃsacakkhunā hī**”ti-ādi
vuttaṃ. Hatthena kucchitaṃ kataṃ **hatthakukkuccaṃ** kukatameva
kukkuccanti katvā. Evaṃ **pāḍakukkuccaṃ** daṭṭhabbāṃ. **Niccalā nisīdīmsu**
attano suvinītabhāvena, buddhagārāvena ca. “**Ālokaṃ pana vaḍḍhayitvā**”ti-
ādi kadāci bhagavā evampi

1. Jinālaṅkāraṭikāya vijātamaṅgalavaṇṇanāya vitthāro.

2. Dī 2. 13; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu vitthāro.

3. Tassanti (Aṭṭhakathāyaṃ)

4. Vi 4. 291, 314 piṭṭhesu.

karotīti adhippāyena vuttaṃ. Na hi satthu sāvakanāṃ viya evaṃ
 payogasampādaniyametaṃ ñāṇaṃ. Tirohitavidūravattanipi rūpagate
 maṃsacakkhuno pavattiyā icchitattā vīmaṃsitabbaṃ. **Arahattupagaṃ**
 arahattapadaṭṭhānaṃ. **Cakkhutaḷesu nimittaṃ ṭhapetvāti**
 bhāvanānuyogasampattiyā sabbesaṃ tesaṃ bhikkhūnaṃ cakkhutaḷesu
 labbhamānaṃ santindriyavigatathinamiddhatākārasaṅkhātāṃ nimittaṃ
 attano hadaye ṭhapetvā sallakkhetvā. **Kasmā āgilāyati**
 koṭisatasahassahatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti codakassa adhippāyo.
 Ācariyo esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te
 ekanteneva udayavayapaṭipīḷitatāya dukkhā eva, dukkasabhāvesu tesu satthu
 kāye dukkhupattiyā ayaṃ paccayoti dassetuṃ “**bhagavato hī**”ti-ādi vuttaṃ.
Piṭṭhivāto uppajji, so ca kho pubbe katakammaṃ paccayā. Svāyamattho
 paramatthadīpaniyaṃ **Udānaṭṭhakathāyaṃ** āgatanayeneva veditabbo.

Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā

301. **Heṭṭhā vuttameva** pāsādikasuttavaṇṇanāyaṃ¹.

302. **Svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmoti** svākhyātaṃ katvā dhammaṃ
 kathetukāmo, satthārā vā svākhyātaṃ dhammaṃ sayāṃ bhikkhūnaṃ
 kathetukāmo. Satthārā desitadhammaṃ eva hi tato tato gahetvā sāvakā
 sabrahmacārīnaṃ kathenti.

Ekakavaṇṇanā

303. **Samaggehi bhāsitaḷbanti**² aññamaññaṃ samaggehi hutvā
 bhāsitaḷbbaṃ, sajjhāyitaḷbbañceva vaṇṇetaḷbbañcāti attho. Yathā pana
 samaggehi saṅgāyanaṃ hoti, tampi dassetuṃ “**ekavacanehī**”ti-ādi vuttaṃ.
Ekavacanehīti virodhābhāvena samānavacanehi. Tenāha
 “**aviruddhavadacanehī**”ti-ādi. **Sāmaggirasāṃ dassetukāmoti** yasmiṃ dhamme
 saṅgāyane³ sāmaggirasānubhavanaṃ icchitaṃ desanākusalatāya, tattha
 ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasāṃ dassetukāmo. **Sabbe sattāti**
 anavasesā

1. Dī-Ṭṭha 3. 89 piṭṭhe.

2. Gāyitaḷbbaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

3. Saṅgāyanena (Ka)

sattā, te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento **“kāma bhavādisū”**ti-ādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā “urasilomo”ti āha **“āhāro t̥hiti etesanti āhāraṭṭhitikā”**ti. Tiṭṭhati etenāti **t̥hiti**, āhāro t̥hiti etesanti **āhāraṭṭhitikā**ti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. **Āhāraṭṭhitikā**ti paccayaṭṭhitikā, paccayaṭṭhitikāti attho. Paccayaṭṭhitikāti hettha āhāra-saddo “ayamāhāro anuppannassa vā kāmaccchandassa uppādāyā”ti-ādīsu¹ viya. Evañhi **“sabbe sattā”**ti iminā asaṇṇasattāpi pariggahitā honti. Sā panāyaṃ āhāraṭṭhitikatā nippariyāyato saṅkhāradhammo, na sattadhammo. Tenevāha **aṭṭhakathācariyā** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhāraloko veditabbo”ti². Yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathāha bhagavā “ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyantadassāvī sammattaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti³. **Eko dhammoti** “sabbe sattā āhāraṭṭhitikā”ti yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhitikāti āhārapariyāyena sāmāññato paccayadhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo. **Yāthāvato ñatvāti** yathāsabhāvato abhisambujjhivā. **Sammadakkhātoti** teneva abhisambuddhākārena sammadeva desito.

Codako vuttampi atthaṃ yāthāvato appaṭipajjamāno neyyatthaṃ suttapadaṃ nītatthato dahanto “sabbe sattā”ti vacanamatte t̥hatvā **“nanu cā”**ti-ādinā codeti. Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhippetaṃ atthaṃ pavedento “na virujjhati”ti vatvā **“tesaṃhi jhānaṃ āhāro hoti”**ti āha. **Jhānanti** ekavokārabhavāvaham saṇṇāya virajjanavasena pavattaṃ rūpāvacaracatutthajjhānaṃ. Pāḷiyaṃ pana “anāhārā”ti vacanaṃ asaṇṇabhava catunnaṃ āhārānaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayaṭṭhitikāti abhāvato. **“Evaṃ santepe”**ti idaṃ sāsane yesu dhammesu

1. Saṃ 3. 59, 90 piṭṭhe.

2. Visuddhi 1. 198; Vi-Ṭṭha 1. 90; Udāna-Ṭṭha 186; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 37 piṭṭhesu.

3. Am 3. 297 piṭṭhe.

visesato āhāra-saddo niruḷho, “āhāraṭṭhitikā”ti ettha yadi te eva gayhanti, abyāpikadoso āpanno. Atha sabbopi paccayadhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho āpannoti dassetuṃ āraddham. “Na virujjhati”ti yenādhippāyena vuttaṃ, taṃ vivaranto **“etasmīñhi sutte”**ti-ādimāha. Kabaḷikārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambheti, evaṃ phassādayo ca vedanādi-āharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojaḍīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā. **Idhāti** imasmim saṅgītisutte. **Pariyāyena paccayo āhāroti vutto** sabbo paccayo dhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha **“sabbadhammānañhi”**ti-ādi. Tattha **sabbadhammānanti** sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena¹ samatthetuṃ **“tenevāhā”**ti-ādi vuttaṃ. **Ayanti** paccayāhāro.

Nippariyāyāhāropi gahitova hoti, yāvatā sopi paccayabhāveneva janako, upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbataṃ labhatīti. **Tatthāti** pariyāyāhāro, nippariyāyāhāroti dvīsu āhāresu. Asaññabhave yadipi nippariyāyāhāro na labbhati, **paccayāhāro** pana **labbhati** pariyāyāhāralakkhaṇo. Idāni imamevatthaṃ vitthārena dassetuṃ **“anuppanne hi buddhe”**ti-ādi vuttaṃ. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato **“anuppanne buddhe”**ti vuttaṃ. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattentīti **“titthāyatane pabbajitā”**ti vuttaṃ. Titthiyā hi upapattivise vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisamsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. **Vāyokasiṇe parikammaṃ katvāti** vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhiḡamāya parikammaṃ katvā. Tenāha **“catutthajjhānaṃ nibbattetvā”**ti. Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṃ vuttanti? Yadettha

1. Am 3. 346 piṭṭhe.

vattabban̄, taṁ **brahmajālaṭīkāyaṁ**¹ vitthāritameva². **Dhī**ti jigucchanatthe nipāto, tasmā **dhī cittanti** cittam̄ jigucchāmīti attho. **Dhibbatetaṁ cittanti** etaṁ mama cittam̄ jigucchitam̄ vata hotu. **Vatā**ti sambhāvane, tena jiguccham̄ sambhāvento vadati. **Nāmā**ti ca sambhāvane eva, tena cittassa abhāvam̄ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādinavānisam̄se dassetuṁ “**cittañhī**”ti-ādi vuttam̄. **Khantiṁ ruciṁ uppādetvā**ti “cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhū”ti imam̄ diṭṭhinijjhānakkhantiṁ, tattha ca abhiruciṁ uppādetvā.

Tathā bhāvitassa jhānassa ṭhitibhāgiyabhāvappattiyā aparihīnājjhānassa tiṭṭhāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha “**manusaloke**”ti. **Paṇihito aho**sīti maraṇassa āsannakāle ṭhapito ahosi. Yadi ṭhānādinā ākārena nibbatteyya, kammabalena yāva bheda tenevākārena tiṭṭheyya vāti āha “**so tena iriyāpathenā**”ti-ādi.

Evarūpānampīti evam̄ acetanānampi. **Pi**-saddena pageva sacetanānanti dasseti. Katham̄ pana acetanānam̄ nesam̄ paccayāhārassa upakappananti codanam̄ sandhāya tattha nidassanam̄ dassento “**yathā**”ti-ādimāha.

Ye uṭṭhānavīriyeneva divasam̄ vītināmetvā tassa nissandaphalamattam̄ kiñcideva labhivā jīvikam̄ kappenti, te **uṭṭhānaphalūpajīvino**. Ye pana attano puññaphalameva upajīventi, te **puññaphalūpajīvino**. Nerayikānam̄ pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvikākappanam̄, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttam̄ “**ye pana te nerayikā -pa- na puññaphalūpajīvīti vuttā**”ti. Paṭisandhiviññāṇassa āharaṇena manosañcetanāhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti adhippāyena “**kiṁ pañca āhārā atthī**”ti codeti, ācariyo nippariyāyāhāre adhippete siyā tava codanāyā’vasaro, sā pana ettha anavasarāti dassetuṁ “**pañca, na pañcāti idam̄ na vattabban̄**”ti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvam̄ dassento “**nanu paccayo āhāroti vuttametān**”ti āha. **Tasmā**ti yassa kassaci paccayassa “**āhāro**”ti icchitattā. Idāni vuttamevattham̄ pāliyā samatthento “**yaṁ sandhāyā**”ti-ādimāha.

1. Dī-Ṭī 1. 157 piṭṭhe.

2. Vicāritameva (Ka)

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ “**kabaḷikāraṃ āhāraṃ -pa- sādhetī**”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhapaṭisaṃvedinopi hontīti? Noti dassetuṃ “**kheḷopi hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Tayoti** tayo arūpāhārā kabaḷikārāhārassa abhāvato. **Avasesānanti** asaññasattehi avasesānaṃ. Kāmabhavādīsu nibbattasattānaṃ paccayāhāro hi sabbesaṃ sādharāṇoti. **Etam pañhanti** “katamo eko dhammo”ti evaṃ coditaṃ etaṃ pañhaṃ. **Kathetvāti** vissajjetvā.

“**Tattha tattha -pa- dukkhaṃ hotī**”ti etena yathā idha paṭhamassa pañhassa niyyātanāṃ, dutiyassa uddharaṇaṃ na kataṃ, eva iminā eva adhippāyena ito paresu dukatikādipañhesu tattha tattha ādipariyosānesu eva uddharaṇaniyyātanāni katvā sesesu na katanti dasseti. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti **paccayo**, kāraṇaṃ, tadeva attano phalaṃ saṅkharotīti **saṅkhāroti** āha “**imasmimpi -pa- saṅkhāroti vutto**”ti. **Āhārapaccayoti** āharaṇaṭṭhavisitṭho paccayo. **Āharaṇaṇcetha** uppādakattappadhānaṃ, **saṅkharānaṃ** upatthambhakattappadhānanti ayametesāṃ viseso. Tenāha “**ayamettha heṭṭhimato viseso**”ti. Nippariyāyāhāre gahite “sabbe sattā”ti vuttepi asaññasattā na gahitā eva bhavissantīti padesavisayo sabba-saddo hoti yathā “sabbe tasanti daṇḍassā”ti-ādīsu¹. Na hettha khīṇāsavādīnaṃ gahaṇaṃ hoti. **Pākaṭo bhaveyya** visesasāmaññassa visayattā pañhānaṃ. **No ca gaṇhimsu** aṭṭhakathācariyā. **Dhammo nāma natthi** saṅkhatoti adhippāyo. **Idha** dutiyapañhe “**saṅkhāro**”ti paccayo eva kathitoti sambandho.

Yadā sammāsambodhisamadhigato, tadā eva sabbañeeyaṃ sacchikataṃ jātanti āha “**mahābodhimaṇḍe nisīditvā**”ti. **Sayanti** sāmāmyeva. **Addhaniyanti** addhānakkhamaṃ cirakālāvaṭṭhāyi pārampariyavasena. Tenāha “**ekena hī**”ti-ādi. **Paramparakathāniyamenāti** paramparakathākathananiyamena, niyamitatthabyañjanānupubbiyā kathāyāti attho. **Ekakavasenāti** ekaṃ ekaṃ parimāṇaṃ etassāti **ekako**, pañho. Tassa ekakassa vasena. **Ekakaṃ niṭṭhitaṃ** vissajjananti adhippāyoti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Khu 1. 33 piṭṭhe Dhammapade.

Dukavaṇṇanā

304. **Cattāro khandhā**ti tesam tāva nāmanaṭṭhena nāmaabhāvaṃ paṭhamam vatvā pacchā nibbānassa vattukāmo āha. Tassāpi hi tathā nāmaabhāvaṃ parato vakkhati. “Nāmam karoti nāmayatī”ti ettha yaṃ nāmakaraṇam, tam nāmanti āha **“nāmanaṭṭhenāti nāmakaraṇaṭṭhenā”**ti, attanovāti adhippāyo. Evañhi sātisaṃyamidam tesam nāmakaraṇam hoti. Tenāha “attano nāmam karontāva uppajjantī”ti-ādi. Idāni tamattham byatirekamukhena vibhāvetum **“yathā hī”**ti-ādi vuttam. Yassa nāmassa karaṇeneva te “nāman”ti vuccati, tam sāmāññanāmam, kittimanāmam, guṇanāmam vā na hoti, atha kho opapāṭikanāmanti purimāni tīṇi nāmāni udāharaṇavasena dassetvā “na evam vedanādīnam”ti te paṭikkhipitvā itaranāmaṃeva nāmakaraṇaṭṭhena nāmanti dassento **“vedanādayo hī”**ti-ādimāha. “Mahāpathavi-ādayo”ti kasmā vuttam, nanu pathavi-āpādayo idha nāmanti anadhippetā, rūpanti pana adhippetāti? Saccametaṃ, phassavedanādīnam viya pana pathavi-ādīnam opapāṭikanāmatāsāmāññena “pathavi-ādayo viyā”ti nidassanam kataṃ, na arūpadhammā viya rūpadhammānam nāmasabhāvattā. Phassavedanādīnam hi arūpadhammānam sabbadāpi phassādīnamakattā, pathavi-ādīnam kesakumbhādīnamantarāpatti viya nāmantarānāpajjanato ca sadā attanāva katanāmatāya catukkhandhanibbānāni nāmakaraṇaṭṭhena nāmam. Atha vā adhivacanasamphasso viya adhivacananāmamantarena ye anupacitasambhārānam gahaṇam na gacchanti, te nāmāyattaḡgahaṇā **nāmam**. Rūpam pana vināpi nāmasādhanaṃ attano ruppanasabhāvena gahaṇam upayātīti **rūpam**. Tenāha **“tesu uppannesū”**ti-ādi. Idhāpi “yathā pathaviyā”ti-ādīsu vuttanayeneva attho veditabbo nidassanavasena āgatattā. **“Atītepi”**ti-ādīnā vedanādīsu nāmasaṇṇā nirulhā, anādikālikā cāti dasseti.

Iti atītādivibhāḡavantānampi vedanādīnam nāmakaraṇaṭṭhena nāmaabhāvo ekantiko, tabbivhāḡarahite pana ekasabhāve nicce nibbāne vattabbameva natthīti dassento **“nibbānam pana -pa- nāmanaṭṭhena nāman”**ti āha. **Nāmanaṭṭhenāti** nāmakaraṇaṭṭhena. **Namantīti** ekantato sārammaṇattā tanninnā honti, tehi vinā nappavattantīti attho. **Sabbanti** khandhacatukkam,

nibbānañca. Yasmiñ ārammaṇeyeva vedanākkhandho pavattati, taṃsampayuttatāya saññākkhandhādayopi tattha pavattantīti so ne tattha nāmento viya hoti vinā appavattanato. Esa nayo saññākkhandhādīsupīti vuttaṃ “**ārammaṇe aññamaññaṃ nāmentī**”ti. **Anavajjadhamme** maggaphalādike. Kāmaṃ kesuci rūpadhammesupī ārammaṇādhīpatibhāvo labbhateva, nibbāne panesa sātisayo tassa accantasantapaṇītatākappabhāvatoti tadeva ārammaṇādhīpatipaccayatāya “**attani nāmetī**”ti vuttaṃ. Tathā hi ariyā sakalampi divasabhāgaṃ taṃ ārabha vītināmentāpi tittim na gacchanti.

“**Ruppanatthenā**”ti etena ruppatīti rūpanti dasseti. Tattha sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṃ**. Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccayasamāgame visadisuppatti labbhatīti? Saccam labbhati, na pana vibhūtataram. Vibhūtatarañhettha ruppanaṃ adhippetam sītādiggahaṇato. Vuttañhetam “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpan’ti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uñhenapi ruppati”ti-ādi¹. Yadi evam katham brahmaloke rūpasamaññāti? Tatthāpi taṃsabhāvānavattanato hotiyeva rūpasamaññā. Anuggāhakapaccayavasena vā visadisapaccayasannipādeti evamattho veditabbo. “Yo attano santāne vijjānānassayeva visadisuppattihetubhāvo, taṃ **ruppanaṃ**”ti aññe. Imasmiṃ pakkhe rūpayati vikāramāpādetīti **rūpaṃ**. “Saṅghaṭṭanena vikārāpattiyam **ruppana**-saddo nirulho”ti keci. Etasmiṃ pakkhe arūpadhammesu rūpasamaññāya pasaṅgo eva natthi saṅghaṭṭanābhāvato. “Paṭighato **ruppanaṃ**”ti apare. “**Tassāti** rūpassā”ti vadanti, nāmarūpassāti pana yuttam. Yathā hi rūpassa, evam nāmassāpi vedanākkhandhādivasena, madanimmadanādivasena ca vitthārakathā **Visuddhimagge**² vuttā evāti. Iti ayam duko kusalattikena saṅgahite sabhāvadhamme pariggahetvā pavattoti.

Avijjāti avindiyam “attā, jīvo, itthī, puriso”ti evamādikam vindatīti **avijjā**, vindiyaṃ “dukkham, samudayo”ti evamādikam na vindatīti **avijjā**, sabbampi dhammajātam aviditakaraṇatthena **avijjā**, antarahite saṃsāre satte javāpetīti **avijjā**, atthato pana sā dukkhādīnam catunnam saccānam sabhāvacchādako sammoho hotīti āha “**dukkhādīsu**

1. Saṃ 2. 71 piṭṭhe.

2. Visuddhi 2. 90 piṭṭhe.

aññāṇan”ti. **Bhavapatthanā** nāma kāmabhavādīnaṃ patthanāvasena pavattataṇhā. Tenāha “**yo bhaveyu bhavacchando**”ti-ādi. Iti ayaṃ duko vaṭṭamūlasamudācārādassanattaraṃ gahito.

Bhavadiṭṭhīti khandhapañcakaṃ “attā ca loko cā”ti gāhetvā taṃ “bhavissatī”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā sassatadiṭṭhīti attho. Tenāha “**bhavo vuccatī**”ti-ādi. Bhavissatīti **bhavo**, tiṭṭhati sabbakālaṃ atthīti attho. **Sassatanti** sassatabhāvo. **Vibhavadiṭṭhī**ti khandhapañcakameva “attā”ti ca “loko”ti ca gāhetvā taṃ “na bhavissatī”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā ucchedadiṭṭhīti attho. Tenāha “**vibhavo vuccatī**”ti-ādi. Vibhavissati vinassati ucchijjatīti **vibhavo**, ucchedo.

Yaṃ na hiriyatīti yena dhammena taṃsampayuttadhammasamūho, puggalo vā na hiriyati na lajjati, liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammoti attho veditabbo. **Hiriyitabbenā**ti upayogatthe karaṇavacanaṃ, hiriyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ na jigucchatīti attho. **Nillajjatī**ti pāpassa ajigucchanā. **Yaṃ na ottappatī**ti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. **Ottappitabbenā**ti pana hetu-atthe karaṇavacanaṃ, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādināti attho. **Hiriyitabbenā**ti etthāpi vā evameva attho veditabbo. **Abhāyanaka-ākāro**ti pāpato anuttāsanākāro.

“**Yaṃ hiriyatī**”ti-ādīsu anantaraduke vuttanayena attho veditabbo. Niyakajjhataṃ jātī-ādisamuṭṭhānaṃ etissāti **ajjhattasamuṭṭhānā**. Niyakajjhattato bahibhāvato bahiddhā parasantāne samuṭṭhānaṃ etissāti **bahiddhāsamuṭṭhānā**. Attā eva adhipati **attādhipati**, ajjhattasamuṭṭhānattā eva attādhipatito āgamanato **attādhipateyyā**. **Lokādhipateyyanti** etthāpi eseva nayo. **Lajjāsabhāvasaṇṭhitā**ti pāpato jigucchanarūpena avaṭṭhitā. **Bhayasabhāvasaṇṭhanti** tato uttāsanarūpena avaṭṭhitaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānādītā ca hirottappānaṃ tattha tattha pākāṭabhāvena vuttā, na pana tesaṃ kadāci pi aññaṃaññavippayogato. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti.

Dukkhanti kicchaṃ, aniṭṭhanti vā attho. **Vippaṭikūlagāhimhī**ti dhammānudhammapaṭipattiyā vilomagāhake. Tassā eva vipaccanīkaṃ duppaṭipatti sātāṃ iṭṭhaṃ

etassāti vipaccanīkasāto, tasmim **vipaccanīkasāte**. Evaṃbhūto ca ovādabhūte sāsanaṅkame, ovādaḥ ca ādarabhāvarahito hotīti āha **“anādare”**ti. **Tassa kammanti** tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattavacetanā **dovacassaṃ**. **Tassa bhāvoti** tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo **dovacassatā**, atthato dovacassameva. Tenevāha **“sā atthato saṅkhārakkhandho hoti”**ti. Cetanāppadhānatāya hi saṅkhārakkhandhassa evaṃ vuttam. **Etenākārenāti** appadakkhiṇaggāhitākārena. Assaddhiyadussīlyādiṇāpāpadhammayogato puggalā pāpā nāma hontīti dassetum **“ye te puggalā assaddhā”**ti-ādi vuttam. Yāya cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā **pāpamittatā**, cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā **pāpamittatā**ti dassento **“sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā”**ti-āha.

“Sukhaṃ vaco etasmim padakkhiṇaggāhimhi anulomasāte sādare puggaleti **subbaco**”ti-ādinā, “kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti **kalyāṇamitto**”ti-ādinā ca anantaradukassa attho icchitoti āha **“sovacassatā -pa- vuttapaṭipakkhanayena veditabbā”**ti. Ubhoti sovacassatā, kalyāṇamittā ca. Tesam khandhānaṃ pavatti-ākāravisesā **“sovacassatā, kalyāṇamittatā”**ti ca vuccanti, te lokiyāpi honti lokuttarāpīti āha **“lokiyalokuttaramissakā kathitā”**ti.

Vatthubhedādinā anekabhedabhinnā taṃtaṃjātivāsena ekajjhaṃ katvā rāsito gayhamānā āpattiyova **āpattikkhandhā**. Tā pana antarāpattīnaṃ aggahaṇe **pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo**, tāsāṃ pana gahaṇe **sattapi āpattikkhandhā āpattiyo**. “Imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evaṃca tesam āpajjanaṃ hoti”ti jānanapaññā **āpattikusalatāti** āha **“yā tāsāṃ”**ti-ādi. **Tāsāṃ āpattīnanti** tāsū āpattīsu. Tattha yaṃ sambhinnavattthukāsu viya ṭhitāsu, duviññeyyavibhāgāsu ca āpattīsu asaṅkarato vavattthānaṃ, yaṃ visesato **āpattikusalatāti** dassetum dutiya-āpattiggahaṇaṃ kataṃ.

Saha kammavācāyāti kammavācāya saheva. Āpattito vuṭṭhāpanapayogatāya kammabhūtā vācā **kammavācā**, tathābhūtā anusāvanavācā ceva “passissāmī”ti evaṃ pavattavācā ca. Tāya kammavācāya saddhim samakārameva “imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontaṇca paṭhame vā tatiye vā anusāvane yyakārapatte, ‘saṃvarissāmī’ti vā pade pariyosite hoti”ti evaṃ taṃtaṃ **āpattīhi vuṭṭhānaparicchedaparijānanapaññā** āpattivuṭṭhānakusalatā. **Vuṭṭhānanti ca** yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanam, evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

“Ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅgamajjhe samāpattī”ti evaṃ samāpattīnaṃ **appanāparicchedajānanapaññā** samāpattikusalatā. Vuṭṭhāne kusalabhāvo **vuṭṭhānakusalatā**, pageva vuṭṭhānaparicchedakaraṇaṃ. Tenāha “**yathāparicchinnaamayavasenevā**”ti-ādi. **Vuṭṭhānasamatthā**ti vuṭṭhāpane samatthā.

“Dhātukusalatā”ti ettha pathavīdhātu-ādayo, sukhadhātu-ādayo, kāmadhātu-ādayo ca dhātuyo etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsopi kosallaṃ dassitameva hotīti “aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu -pa-manoviññānadhātū”ti vattvā “**aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā**”ti vuttaṃ. Tattha **sabhāvaparicchedakā**ti yathābhūtasabhāvāvabodhinī. “Savanapaññā dhāraṇapaññā”ti-ādinā paccekam paññā-saddo yojetabbo. Dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā **sutamayā**, itarā **bhāvanāmayā**. Tatthāpi sammasanapaññā lokiyā. Vipassanā paññā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena, aniccādivasena ca manasikaraṇam **manasikāro**, tattha kosallaṃ **manasikārakusalatā**. Taṃ pana ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinditvā dassento “**sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā**”ti āha. **Sammasanapaññā** hi tassā ādi, **paṭivedhapaññā** majjhe, **paccavekkhaṇapaññā** pariyosānaṃ.

Āyatanānaṃ ganthato ca atthato ca uggaṇhanavasena tesam dhātulakkhaṇādivibhāgassa jānanapaññā **uggahajānanapaññā**. Sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavidhino jānanapaññā **manasikārajānanapaññā**. Yasmā āyatanānipi atthato dhātuyova, manasikāro ca uggaṇhanādivasena tesam eva

manasikāraavidhi, tasmā dhātukusalatādikā tissopi kusalatā ekadese katvā dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Savanaṃ viya uggaṇṇanapaccavekkhaṇānipi parittaṇṇakattukānīti āha “**savana-uggaṇṇanapaccavekkhaṇā lokiya**”ti. Ariyamaggakkhaṇe sammasanamanasikārānaṃ nipphatti pariniṭṭhānanti tesāṃ lokuttaratāpariyāyopi labbhatīti vuttaṃ “**sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā**”ti. Paccayadhammānaṃ hetu-ādīnaṃ attano paccayuppannānaṃ hetupaccayādibhāvena paccayabhāvo **paccayākāro**, so pana avijjādīnaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasena dvādasavidhoti āha “**dvādasannaṃ paccayākārānaṃ**”ti. Uggahādivasenāti uggahamanasikārasavanasammasanapaṭivepeccavekkhaṇavasena.

Ṭhānañceva tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti **kāraṇaṇca** hetupaccayabhāvena karaṇato nipphādanato¹. **Tesaṃ** sotaviññāṇādīnaṃ. Etasmiṃ duke attho veditabboti sambandho. Ye dhammā yassa dhammassa kāraṇabhāvato **ṭhānaṃ**, teva dhammā taṃvidhurassa dhammassa akāraṇabhāvato **aṭṭhānanti** paṭhamanaye phalabhedena tasseva dhammassa **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitā, dutiyanaye pana abhinnepi phale paccayadhammabhedena tesāṃ **ṭhānāṭṭhānatā** dīpitāti ayametesāṃ viseso. Na hi kadāci ariyā diṭṭhisampadā niccaggāhassa kāraṇaṃ hoti, akiriyaṭā pana siyā tassa kāraṇanti.

Ujuno bhāvo **ajjavaraṃ**, ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti atthoti tamatthaṃ anajjavapaṭikkhepamukhena dassetuṃ “**gomuttavaṅkatā**”ti-ādi vuttaṃ. Svāyaṃ anajjavo bhikkhūnaṃ yebhuyyena anesanāya, agocaracāritāya ca hotīti āha “**ekacco hi -pa- carati**”ti. **Ayaṃ gomuttavaṅkatā nāma** ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā paṭipattiyā vaṅkabhāvato. **Purimasadisoti** paṭhamāṃ vuttabhikkhusadisoti. **Candavaṅkatā nāma** paṭipattiyā majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito. **Naṅgalakoṭivaṅkatā nāma** pariyosāne vaṅkabhāvāvattito. **Idaṃ ajjavaraṃ nāma** sabbatthakameva ujubhāvasiddhito. **Ajjavatāti** ākāraniddeso, yenākārenassa ajjavo pavattati, tadākāraniddesoti attho. Lajjati **lajjī**, hirimā, tassa bhāvo **lajjavaraṃ**, hirīti attho. Lajjā

1. Nipphattanato (Ka)

etassa atthīti **lajjī** yathā “mālī, māyī”ti ca, tassa bhāvo **lajjībhāvo**, sā eva lajjā.

Parāparādhādīnaṃ adhivāsanakkhamāṃ **adhivāsanakhanti**. Sucisīlatā **soraccaṃ**. Sā hi sobhanakammaratatā, suṭṭhuvā pāpato oratabhāvo viratatā **soraccaṃ**. Tenāha “**suratabhāvo**”ti.

“**Nāmañcarūpañcā**”ti-ādīsu ayamaparo nayo—**nāmakaraṇaṭṭhenāti** aññaṃ anapekkhitvā sayameva attano nāmakaraṇasabhāvatoti attho. Yañhi parassa nāmaṃ karoti, tassa ca tadapekkhattā aññaṃpekkhamāṃ nāmakaraṇanti nāmakaraṇasabhāvatā na hoti, tasmā mahājanassa ñātīnaṃ, guṇānañca sāmāññaṃnāmādikārakānaṃ nāmabhāvo nāpajjati. Yassa ca aññehi nāmaṃ karīyati, tassa ca nāmakaraṇasabhāvatā natthīti natthiyeva nāmabhāvo, vedanādīnaṃ pana sabhāvasiddhattā vedanādināmassa nāmakaraṇasabhāvato nāmatā vuttā. Pathavī-ādinidassanena nāmassa sabhāvasiddhatamīyeva nidasseti, na nāmabhāvasāmāññaṃ, niruḥhattā pana nāmasaddo arūpadhammesu eva vattati, na pathavī-ādīsūti na tesāṃ nāmabhāvo. Na hi pathavī-ādināmaṃ vijahitvā kesādināmehi rūpadhammānaṃ viya vedanādināmaṃ vijahitvā aññena nāmena arūpadhammānaṃ voharitabbena piṇḍākārena pavatti atthīti.

Atha vā rūpadhammā cakkhādayo, rūpādayo ca tesāṃ pakāsakapakāsītābhabhāvato vināpi nāmena pākaṭā honti, na evaṃ arūpadhammāti te adhivacanasamphasso viya nāmāyattaggahaṇīyabhāvena “nāman”ti vuttā. Paṭighasamphasso ca na cakkhādīni viya nāmena vinā pākaṭoti “nāman”ti vutto, arūpatāya vā aññanāmasabhāvattā saṅgahitoyaṃ, aññaphassasabhāgattā vā. Vacanatthopi hi rūpayatīti **rūpaṃ**, nāmayatīti **nāmanti** idha pacchimapurimānaṃ sambhavati. **Rūpayatīti** vināpi nāmena attānaṃ pakāsetīti attho. **Nāmayatīti** nāmena vinā apākaṭābhabhāvato attano pakāsakaṃ nāmaṃ karotīti attho. **Ārammaṇādhīpatipaccayatāyāti** satipi rūpassa ārammaṇādhīpatipaccayabhāve na taṃ paramassāsabhūtaṃ nibbānaṃ viya sātīsayāṃ nāmanabhāvena paccayoti nibbānameva “nāman”ti vuttaṃ

“**Avijjā ca bhavataṇhā cā**”ti ayaṃ duko sattānaṃ vaṭṭamūlasamudācārādassanatto. Samudācaratīti hi **samudācāro**, vaṭṭamūlameva samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro**, vaṭṭamūladassanena vā vaṭṭamūlānaṃ pavatti dassitā hotīti vaṭṭamūlānaṃ samudācāro **vaṭṭamūlasamudācāro**, taṃdassanattothi attho.

Ekekasmiṇca “attā”ti ca “loko”ti ca gahaṇavisesaṃ upādāya “attā ca loko cā”ti vuttaṃ, ekaṃ vā khandhaṃ “attā”ti gahetvā aññaṃ attano upabhogabhūtaṃ “loko”ti gaṇhantassa attano attānaṃ “attā”ti gahetvā parassa attānaṃ “loko”ti gaṇhantassa vā vasena “attā ca loko cā”ti vuttaṃ.

Saha sikkhitabbo dhammo **sahadhammo**, tattha bhavaṃ sahadhammikaṃ, tasmīṃ **sahadhammike**. Dovacassa-saddato āya-saddaṃ anaññaṭṭaṃ katvā “**dovacassāyaṇ**”ti vuttaṃ, dovacassassa vā ayaṇaṃ pavatti **dovacassāyaṇ**. Āsevantassāpi anusikkhanā ajjhāsayena bhajanāti āha “**sevanā -pa- bhajanā**”ti. Sabbatobhāgena bhatti **sambhatti**.

Saha kammavācāyāti abbhānatiṇavattthārakakammavācāya, “ahaṃ bhante itthannāmaṃ āpattiṃ āpajjin”ti-ādikāya ca saheva. Saheva hi kammavācāya āpattivuṭṭhānaṃ paricchiṇṇatīti, “paññattilakkhaṇāya āpattiya vā kāraṇaṃ vītikkamalakkhaṇaṃ kāyakammaṃ, vacīkammaṃ vā, vuṭṭhānassa kāraṇaṃ kammavācā”ti kāraṇena saha phalassa jānanaṃ vasena “saha kammavācāyā”ti vuttaṃ. “Saha kammavācāyā”ti iminā nayena **saha parikammenā**ti etthāpi attho veditabbo.

Dhātuvisayā sabbāpi paññā **dhātukusalatā**. Tadekadesā **manasikārakusalatā**ti adhippāyena purimāpadepi sammasanapaṭivedhapaññā vuttā. Yasmā pana nippariyāyato vipassanādipaññā eva manasikārakosallaṃ, tasmā “**tāsaṃyeva dhātūnaṃ sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā**”ti vuttaṃ.

Āyatanavisayā sabbāpi paññā **āyatanakusalatā**ti dassento “dvādasannaṃ āyatanānaṃ uggahamanasikārajānaṇapaññā”ti vatvā puna **apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Dvīsūpi vā padesu vācuggaṭṭāya āyatanapāḷiyā, dhātupāḷiyā ca manasi karaṇaṃ **manasikāro**. Tathā uggaṇhantī manasi

karontī, tadatthaṃ suṇantī, ganthato ca atthato ca dhārentī, “idaṃ cakkhāyatanam nāma, ayaṃ cakkhudhātu nāmā”ti-ādinā sabhāvato, gaṇanato ca paricchedaṃ jānantī ca paññā **uggahapaññādikā** vuttā. Manasikārapade pana catubbidhāpi paññā uggahoti tato pavatto aniccādimanasikāro “uggahamanasikāro”ti vutto. Tassa jānanam pavattanameva, “yathā pavattam vā uggaham, evameva pavatto uggaho”ti jānanam **uggahajānanam**, “manasikāro evam pavattetabbo, evaṇca pavatto”ti jānanam **manasikārajānanam**, tadubhayampi “manasikārakosallan”ti vuttam. Uggahopi hi manasikārasampayogato manasikāraniruttiṃ laddhum arahati. Yo ca manasikātabbo, yo ca manasikaraṇūpāyo, sabbo so “manasikāro”ti vattum vaṭṭati, tattha kosallam **manasikārakusalatā**ti. **Sammasanam** paññā, sā maggasampayuttā aniccādisammasanakiccaṃ sādheti niccasaññā dipajahanato. **Manasikāro** sammasanasampayutto, so tattheva aniccādimanasikārakiccaṃ maggasampayutto sādhetīti āha “**sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā**”ti. “Iminā paccayena idaṃ hotī”ti evam avijjādīnam saṅkhārādipaccayuppannassa paccayabhāvajānanam **paṭiccasamuppādakusalatā**.

Adhivāsanam khamanam. Tañhi paresam dukkaṭam, duruttaṇca paṭivirodhākaraṇena attano upari āropetvā vāsanam “adhivāsanam”ti vuccati. **Acaṇḍikkanti** akujjhanam. Domanassavasena paresam akkhīsu assūnam anuppādanā **anassuropo**. **Attamanatā**ti sakamanatā. Cittassa abyāpanno sako manobhāvo **attamanatā**. **Cittanti** vā cittabbabandham ekattena gahetvā tassa antarā uppannena pītisahagatamanena **sakamanatā**. Attamano vā puggalo, tassa bhāvo **attamanatā**. Sāna sattassāti puggaladiṭṭhinivāraṇattham “**cittassā**”ti vuttam. Adhivāsanalakkhaṇā khanti **adhivāsanakhanti**. Sucisīlatā **soraccam**. Sā hi sobhanakammaratatā. Suṭṭhu pāpato oratabhāvo viratatā soraccam. Tenāha “**suratabhāvo**”ti.

Sakhilo vuccati saṇhavāco, tassa bhāvo **sākhalyam**, saṇhavācatā. Tam pana byatirekamukhena vibhāventī yā pāḷi pavattā, tam dassento “**tattha katamam sākhalyam**”ti-ādimāha. Tattha **aṇḍakā**ti sadosavaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍiyo, ahicchattakādīni vā uṭṭhitāni “**aṇḍakāni**”ti

vadanti. Pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya uṭṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo, gaṇṭhiyo vā **aṇḍakā**. Idha pana byāpajjanakakkasādibhāvato aṇḍakapakatibhāvena vācā “**aṇḍakā**”ti vuttā. Padumanālaṃ viya sotam ghaṃsayamānā pavisantī **kakkasā** daṭṭhabbā. Kodhena nibbattattā tassa parivārabhūtā **kodhasāmantā**. Pure samvaddhanārī **porī**, sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti **porī**. **Tatthāti** “bhāsītā hotī”ti vuttāya kiriyāyātipi yojanā sambhavati, **tattha** vācāyāti vā. “**Sanhavācatā**”ti-ādinā taṃ vācam pavattayamānaṃ cetanaṃ dasseti. Sammodakassa puggalassa mudukabhāvo maddavaṃ **sammodakamudukabhāvo**. **Āmisena** alabbhamānena, tathā **dhammena cāti dvīhi chiddo**. Āmisassa, dhammassa ca alābhena attano, parassa ca antare sambhavantassa hi chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇaṃ pidhanaṃ saṅgaṇhanaṃ **paṭisanthāro**. Taṃ sarūpato, paṭipattito ca pāḷidassanamukhena vibhāvetuṃ “**abhidhammepī**”ti-ādimāha. **Aggaṃ aggahetvāti** aggaṃ attano aggahetvā. **Uddesadānanti** pāḷiyā, aṭṭhakathāya ca uddisanaṃ. **Pāḷivaṇṇanāti** pāḷiyā atthavaṇṇanā. **Dhammakathākathananti** sarabhaññasarabhaṇanādivasena dhammakathanam.

Karuṇāti karuṇābrahmavihāramāha. **Karuṇāpubbabhāgoti** tassa pubbabhāga-upacārajjhānaṃ vadati. Pāḷipade pana yā kāci karuṇā “karuṇā”ti vuttā, **karuṇācetovimuttīti** pana appanāppattāva. **Mettāyapi** eseva nayo. Suci-saddato bhāve yya-kāraṃ, i-kārassa ca e-kārādesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha “**soceyyanti**¹ **sucibhavo**”ti. Hotu tāva sucibhāvo soceyyaṃ, tassa pana mettāpubbabhāgatā kathanti āha “**vuttampi cetan**”ti-ādi.

Muṭṭhā sati etassāti **muṭṭhassati**, tassa bhāvo **muṭṭhassaccaṃ**, satipaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. Yasmā paṭipakkhe sati tassa vasena sativigatā vippavutthā nāma hoti, tasmā vuttaṃ “**sativippavāso**”ti. “**Assatī**”ti-ādīsu a-kāro paṭipakkhe daṭṭhabbo, na sattapaṭisedhe. Udahe lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavantā viya tiṭṭhati, na ogāhati, sā **pilāpanatā**². Yena gahitampi ārammaṇaṃ sammussati

1. Ukārādesaṃ -pa- socabyanti (Ka)

2. Pilapanatā (Ka)

na sarati, sā **sammussanatā**. Yathā vijjāpaṭipakkhā avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññaṭipakkhaṃ **asampajaññaṃ**, avijjāyeva.

Indriyasamvarabhedoti indriyasamvaravināso. **Appaṭisaṅkhāti** apaccavekkhitvā ayoniso ca āhāraparibhoge ādīnavānisaṃse avīmaṃsetvā.

Appaṭisaṅkhāyāti itikattabbatāsu appaccavekkhaṇāya nāmaṃ. Aññaṇaṃ appaṭisaṅkhātanimittaṃ. **Akampanaññanti** tāya anabhibhavanīyaṃ ñaṇaṃ, tattha tattha paccavekkhaṇāññaṇaṇceva paccavekkhaṇāya muddhabhūtaṃ lokuttaraññaṇa. Nippariyāyato maggabhāvanā **bhāvanā** nāma, yā ca tadattā, tadubhayaṇca bhāventasseva icchitabbaṃ, na bhāvitabhāvanassāti vuttaṃ “**bhāventassa uppannaṃ balan**”ti. Tenāha “**yā kusalanāṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkamman**”ti.

Kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akammaṇiyatā sātisaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “**assatiyā akampanavasena**”ti. Paccanīkadhammasamanato **samatho samādhi**. Aniccādinā vividhenākārena dassanato **vipassanā pañña**. **Taṃ ākāraṃ gahetvāti** samādhānākāraṃ gahetvā. Yenākārena pubbe alīnaṃ anuddhataṃ majjhimaṃ bhāvanāvīthipaṭipannaṃ hutvā cittaṃ samāhitaṃ hoti, taṃ ākāraṃ gahetvā sallakkhetvā. **Nimittavasena**ti kāraṇavasena. “**Eseva nayo**”ti iminā paggahova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa paggāhassa nimittavasena paggāhanimittanti imamatthaṃ atidisati, tassattho samathe vuttanayānusārena veditabbo. **Paggāho vīriyaṃ** kosajjapakkhato cittassa patitum adatvā paggaṇhanato. **Avikkhepo ekaggatā** vikkhepassa uddhaccassa paṭipakkhabhāvato. Paṭisaṅkhānakiccanibbattibhāvato lokuttaradhammānaṃ paṭisaṅkhānabalabhāvo, tathā pubbe pavattākārasallakkhaṇavasena samathapaggāhānaṃ upari pavattisabbhāvato samathanimittadukassapi missakatā vuttā.

Yathāsamādinassa sīlassa bhedakaro **vītikamo**. Sīlavināsako **asaṃvaro**. **Sammādiṭṭhivināsikāti** “atthi dinnan”ti-ādi¹ nayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsiyā.

1. Ma 1. 358; Ma 2. 64; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

Sīlassa sampādanam nāma sabbabhāgato tassa anūnatāpādananti āha “**sampādanato paripūraṇato**”ti. Pāripūrattho hi sampadā-saddoti. **Mānasikasīlam** nāma sīlavisodhanavasena abhiijhādippahānam. **Diṭṭhipāripūribhūtam** **ñānanti** atthikadiṭṭhi-ādisammādiṭṭhiyā pāripūribhāvena pavattam **ñānam**.

Visuddhim **pāpetum** **satatthanti** cittavisuddhi-ādi-uparivisuddhiyā paccayo bhavitum satattham. Suvisuddhameva hi sīlam tassā padaṭṭhānam hotīti. **Visuddhim** **pāpetum** **satattham** **dassananti** **ñānadassanavisuddhim**, paramatthavisuddhinibbānañca pāpetum upanetum satattham kammassakatāñāṇādisammādadassanam. Tenāha “**abhidhamme**”ti-ādi. Ettha ca “idaṃ akusalam kammam no sakam, idaṃ pana kammam sakan”ti evam byatirekato, anvayato ca kammassakatājānananāñānam **kammassakatāñānam**. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. “**Parena katampī**”ti idaṃ nidassanavasena vuttam yathā parena kataṃ, evam attanā katampi sakakammam nāma na hotīti, attanā vā ussāhitena parena katampīti evam vā attho daṭṭhabbo. Yañhi taṃ parassa ussāhanavasena kataṃ, tampi sakakammam nāma hotīti ayañhettha adhippāyo. **Atthabhañjanatoti** diṭṭhadhammikādisabba-atthavināsanato. **Atthajanatoti** idhalokatthaparalokatthaparamatthānam uppādanato. Ārabbhakāle “aniccam dukkham anattā”ti pavattampi **vacīsaccañca** lakkhaṇāni paṭivijjhanam **vipassanāñānam** anulometi tattheva paṭivijjhanato. **Paramatthasaccañca** nibbānam **na vilometi** na virodheti ekanteneva sampāpanato.

Ñānadassananti **ñānabhūtam** **dassanam**, tena maggam vadati. **Tamsampayuttameva vīriyanti** paṭhamamaggasampayuttam vīriyamāha. Sabbāpi maggapaññā diṭṭhivisuddhiyevāti dassetum “**apicā**”ti-ādi vuttam. Ayameva ca nayo abhidhammapāḷiyā¹ sametīti dassento “**abhidhamme panā**”ti-ādimavoca.

Yasmā samvego nāma sahottappañānam, tasmā samvegavatthum bhayato bhāyitabbato dassanavasena pavattañānam. Tenāha “**jātibhayan**”ti-ādi. Bhāyanti etasmāti **bhayam**, jāti eva bhayam **jātibhayan**. **Samvejanīyanti** samvijjitabbarā bhāyitabbarā uttāsītābbarā. **Thānanti** kāraṇam, vatthūti

1. Abhi 1. 264 piṭṭhe.

attho. **Samvega**jātassāti uppannasamvegassa. **Upāyapad**hānanti upāyena pavattetabbaṃ vīriyaṃ.

Kusalānaṃ dhammānaṃ silādīnaṃ anavajjadhammānaṃ. **Bhāvanā**yāti uppādanena, vadḍhanena ca. **Asantuṭṭh**assāti “alamettāvataṃ, kathamettāvataṃ”ti saṅkocāpattivāsena na santuṭṭhassa. **Bhiyyokamyatā**ti bhiyyo bhiyyo uppādanicchā. **Vosānaṃ**ti saṅkocaṃ asamatthanti. Tussanaṃ tuṭṭhi **santuṭṭhi**, natthi etassa santuṭṭhīti **asantuṭṭhi**, tassa bhāvo **asantuṭṭhitā**. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamaṇaṃ nivattanaṃ **paṭivānaṃ**, taṃ tassa atthīti **paṭivānī**, na paṭivānī **appaṭivānī**, tassa bhāvo **appaṭivānitā**. **Sakkaccakiriyatā**ti kusalānaṃ karaṇe sakkaccakiriyatā ādarakiriyatā. **Sātaccakiriyatā**ti satatameva karaṇaṃ. **Aṭṭhitakiriyatā**ti antarā aṭṭhapetvā khaṇḍaṃ akatvā karaṇaṃ. **Anolīnavuttitā**ti na līnappavattitā. **Anikkhittachandatā**ti kusalacchandassa anikkhipanaṃ. **Anikkhittadhuratā**ti kusalakaraṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ. **Āsevanā**ti ādarena sevanā. **Bhāvanā**ti vadḍhanā brūhanā. **Bahulīkam**manti punappunaṃ karaṇaṃ.

Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiñāṇaṃ, dibbacakkhuñāṇaṃ, āsavakkhayañāṇaṃti imā tisso vijjā. Paṭipakkhaviijjhanaṭṭhena pubbe nivutthakkhandhādīnaṃ viditakaraṇaṭṭhena viṣiṭṭhā muttīti **vimutti**. Svāyaṃ viseso paṭipakkhavigamaṇena, paṭiyogivigamaṇena ca icchitabboti tadubhayaṃ dassetuṃ “**ettha cā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha yena visesena samāpattiyo paccanīkadhammehi suṭṭhu muttā, tato nirāsaṅkatāya ārammaṇe ca abhiratā, taṃ vesesaṃ upādāya tā adhikaṃ muccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca **adhimuttiyo nāmā**ti vuttaṃ “**cittassa ca adhimutti**”ti. **Muttattā**ti sabbasaṅkhārehi visesena nissaṭṭattā **vimutti**.

Khayeñānaṃti samucchēdavasena kilese khepetīti **khayo**, ariyamaggo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ **khayeñāṇaṃ**. **Paṭisandhivasenā**ti kilesānaṃ taṃtaṃmaggavajjhānaṃ uppannamagge khandhasantāne puna sandahanavasena. **Anuppādabhū**teti taṃtaṃphale. **Anuppādapariyosā**neti anuppādakaro maggo **anuppādo**, tassa pariyosāne, kilesānaṃ vā anuppajjanasaṅkhāte pariyosāne, bhaṅgeti atthoti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Dhammato añño kattā natthīti dassetuṃ kattusādhanavasena “**lubbhatīti lobho**”ti vuttaṃ. Lubbhati tena, lubbhanamattametanti karaṇabhāvasādhanavasenapi attho yujjateva. **Dussati muyhatīti** etthāpi eseva nayo. **Akusalañca taṃ** akosallasambhūtaṭṭhena ekantākusalabhāvato **mūlañca** attanā sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasādhanato, na akusalabhāvasādhanato. Na hi mūlakato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnañca kusalādibhāvo. Tathā sati momūhacittadvaye mohassa akusalabhāvo na siyā. **Tesanti** lobhādīnaṃ. “Na lubbhatīti alobho”ti-ādīnā **paṭipakkhanayena**. (1, 2)

Duṭṭhu caritānīti paccayato, sampayuttadhammato, pavatti-ākārato ca na suṭṭhu asammā pavattitāni. **Virūpānīti** bībhacchāni sampati, āyatiñca anīṭṭharūpattā. **Kāyenāti** kāyadvārena karaṇabhūtena. **Kāyatoti** kāyadvārato. “**Suṭṭhu caritānī**”ti-ādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo. Yassa sikkhāpadassa vītikkame kāyasamuṭṭhānā āpatti hoti, taṃ **kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ**. **Avītikkamo kāyasucaritanti** vārittasilassa vasena vadati, cārittasilassapi vā, yassa akaraṇe āpatti hoti. Vacīduccaritasucaritaniddhāraṇampi vuttanayānusārena veditabbaṃ. **Ubhayattha paññattassāti** kāyadvāre, vacīdvāre ca paññattassa. **Sikkhāpadassa vītikkamova manoduccaritaṃ** manodvāre paññattassa sikkhāpadassa abhāvato, tayidaṃ dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāya āpattiyā vasena veditabbaṃ. **Avītikkamoti** yathāvuttāya āpattiyā avītikkamo **manosucaritaṃ**. “Sabbassāpi sikkhāpadassa avītikkamo **manosucaritaṃ**”ti keci. Tadubhayañhi cārittasilāṃ uddissapaññattaṃ sikkhāpadaṃ, tassa avītikkamo siyā kāyasucaritaṃ, siyā vacīsucaritanti.

Pāṇo atipāṭiyati etāyāti **pāṇātipāto**, tathāpavattā cetanā, evaṃ adinnādānādayopīti āha “**pāṇātipātādayo pana tisso cetanā**”ti. **Vacīdvārepi uppannā**

kāyaduccaritaṃ dvārantare uppannassāpi kammassa sanāmāpariccāgato yebhuyyavuttiyā, tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu **aṭṭhakathācariyā**—

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvārācārino.

Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti¹.

Vacīduccaritaṃ kāyadvārepi vacīdvārepi uppannāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Cetanāsampayuttadhammā**ti manokammabhūtāya cetanāya sammayuttadhammā. Kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhiṃjādayo taṃtaṃpakkhikā vā honti abbohārikā vāti.

Cetanāsampayuttadhammā manosucaritanti etthāpi eseṇa nayo. Tividhassa duccaritaṃ akaraṇavasena pavattā **tisso cetanāpi viratiyopi kāyasucaritaṃ** kāyikassa vīṭikkamassa akaraṇavasena pavattanato, kāyeṇa pana sikkhāpadānaṃ samādiyane sīlassa kāyasucaritabhāve vattabbameva natthi. Eṇa nayo **vacīsucarite**. (3, 4)

Kāmapaṭisaṃyuttoti ettha dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha vatthukāmapakkhe ārammaṇakaraṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko **kāmapavittakko**. Kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmehi paṭisaṃyuttoti yojetabbaṃ. “**Byāpādapāṭisaṃyutto**”ti-ādīsu sampayogavaseneva attho veditabbo. Byāpādavatthupaṭisaṃyuttopi **byāpādapāṭisaṃyuttoti** gayhamāne ubhayathāpi yojanā labbhateva. **Vihimsāpaṭisaṃyuttoti** etthāpi eseṇa nayo. Vihimsanti etāya satte, vihimśanaṃ vā esā sattānanti **vihimśā**, tāya paṭisaṃyutto **vihimśāpaṭisaṃyuttoti** evaṃ saddattho veditabbo. Appiye amanāpe saṅkhāre ārabha byāpādavittakappavatti aṭṭhānāghātavasena dīpetabbā. Byāpādavittakkassa avadhiṃ dassetuṃ “**yāva vināsanā**”ti vuttaṃ. **Vināsanā**ṃ pana paṇātipāto evāti. “Saṅkhāro hi dukkhāpetabbo nāma natthi”ti kasmā vuttaṃ, nanu ye “dukkhāpetabbā”ti icchitā sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? saccametāṃ, ye pana indriyabaddhā saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihimśāvitakkassa visayā icchitā sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 126 piṭṭhe.

paṭisaṃvedenti vuttalakḥhaṇāyogato, te sandhāya “vihimsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ. Yattha pana uppajjati, yathā ca uppajjati, taṃ dassatuṃ “**ime sattā**”ti-ādi vuttaṃ. (5)

Nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattāpi paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo, sabbasaṅkhatehi pana nikkhantattā nibbānaṃ. Upanissayato, sampayogato, ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyuttoti **nekkhammapaṭisaṃyutto**. **Nekkhammavitakko** sammāsaṅkappo. Idāni taṃ bhūmivibhāgena dassetuṃ “**so**”ti-ādi vuttaṃ. **Asubhapubbabhāgeti** asubhajjhānassa pubbabhāge. Asubhaggahaṇaṇcetta kāmavitakkassa ujuvipaccanīkadassanattamaṃ kataṃ. Kāmavitakkapaṭipakkho hi nekkhammavitakkoti. Evaṇca katvā uparivitakkadvayassa bhūmiṃ dassentena sapubbabhāgāni mettākaruṇājjhānādīni uddhaṭāni. **Asubhajjhāneti** asubhārammaṇe paṭhamajjhāne. Avayave hi samudāyavohāraṃ katvā niddisati yathā “rukḥhe sākhā”ti. **Jhānaṃ pādakaṃ katvā**ti nidassanamattaṃ. Taṃ jhānaṃ sammāsivā uppannamaggaphalakālepi hi so lokuttaroti. Byāpādassa paṭipakkho, kiñcapi na byāpādeti etenāti vā **abyāpādo**, mettā, tāya paṭisaṃyutto **abyāpādapaṭisaṃyutto**. **Mettājjhāneti** mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne. **Karuṇājjhāneti** etthāpi eseva nayo. Vihimsāya paṭipakkho, na vihimsanti vā etāya satteti **avihimsā**, karuṇā.

Nanu ca alobhādosānaṃ aññamaññāvirahato tesāṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ nekkhammavitakkādīnaṃ, aññamaññānaṃ asaṅkaraṇato vavatthānaṃ na hotīti? noti dassetuṃ “**yadā**”ti-ādi āradhmaṃ.

Alobho sīsaṃ hotīti alobho padhāno hoti.

Niyamitaparīṇatasamudācārādivasena yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko paṭiṭṭhahati. Taṃsampayuttassa pana adosalakḥhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kussacipi aviheṭṭhanajātikatāya avihimsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya, te **itare dve**. **Tadanvayikā**ti tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino, sarūpato adissanato “tasmiṃ sati

honti, asati na hontī”ti tadanumānaneyyā bhavanti. Sesadvayepi iminā nayena attho veditabbo. **Vuttanayenevāti** “kāmapaṭisaṃyutto saṅkappo **kāmasaṅkappo**”ti-ādinā **vitakkattike** vuttanayeneva¹ **veditabbo** atthato abhinnattā. Yadi evaṃ kasmā puna desanā katāti? Tathā desanāya bujjhanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāmatamevetam. (6, 8)

Kāmavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo “tāsu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjantī”ti-ādinā. Tattha kāraṇamāha **“taṃsampayuttāyeva hi etā”**ti. **Tathevāti** yathā nekkhammavitakkādīnaṃ “asubhapubbabhāge kāmāvacaro hotī”ti-ādinā kāmāvacarādibhāvo vutto, tatheva **tāsampi** nekkhammasaññādīnampi **kāmāvacarādibhāvo veditabbo**. (9, 10)

Kāmapaṭisaṃyuttoti sampayogavasena kāmena paṭisaṃyutto. Takkanavasena **takko**. Visesato takkanavasena **vitakko**. Saṅkappanaparikkappanavasena **saṅkappo**. Aññesupi kāmapaṭisaṃyuttasu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmopapado dhātu-saddo niruḷho veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappappavattiyā sātisayattā. Esa nayo **byāpādadhātu-ādīsu**. **Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū** hīnājjhāsayehi kāmītabbādhātubhāvato kilesakāmassa ārammaṇasabhāvattāti attho. **Viheṭhetīti** vibādhati. **Tatthāti** tasmim yathāvutte kāmādhātuttike. Sabbākusalasaṅgāhikāya kāmādhātuyā itarā **dve** saṅgahetvā kathanāṃ **sabbasaṅgāhikā kathā**. Tisso dhātuyo aññamaññaṃ asaṅkarato kathā **asambhinnā**. **Itarā dve gahitāva hontīti** itarā dve dhātuyo gahitā eva honti “sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū”ti vuttattā sāmāññaajanāya savisayassa atibhāpanena. **Tatoti** itarādhātudvayasaṅgāhikāya kāmādhātuyā. **Nīharitvāti** niddhāretvā. **Dassetīti** evaṃ bhagavā dassetīti vattum vaṭṭati. **Byāpādadhātum -pa- kathesi**. Kasmā? Pageva apavādā abhinivisanti, tato param ussaggo pavattati, ṭhapetvā vā apavādivisayam tam pariharantova ussaggo pavattatīti, nāyo hesa loke niruḷhoti. (11)

1. Dī-Ṭṭha 3. 168 piṭṭhe.

Dve kathāti “sabbasaṅgāhikā, asambhinnā cā”¹ti anantarattike vuttā dve kathā. Tattha **vuttanayena** ānetvā kathanavasena **veditabbā**. Tasmā tattha vutta-attho idhāpi āharitvā veditabbo “nekkhammadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva hontī”ti-ādinā.

(12)

Suññataṭṭhenāti attasuññatāya. Kāmabhavo kāmo uttarapadalopena suññataṭṭhena dhātu cāti **kāmadhātu**. **Brahmalokanti** paṭhamajjhānabhūmisaññitam brahmalokaṃ. **Dhātuyā āgataṭṭhānamhīti** “kāmadhātu rūpadhātū”ti-ādinā dhātuggaṇe kate². **Bhavena paricchinditabbāti** “kāmadhavorūpabhavo”ti-ādinā bhavavasena tadattho paricchinditabbo, na yāya kāyaci dhātuyā vasena. Yadaggena ca dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchedo kātabbo, tadaggena bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchedo kātabbo, bhavavasena dhātuyā paricchiñjanato. Nirujjhati kilesavaṭṭam etthāti **nirodho**, sā eva suññataṭṭhena **dhātūti nirodhadhātu**, nibbānam. Niruddhe ca kilesavaṭṭe kammavipākavaṭṭā niruddhā eva hontī. (13, 14)

Hīnadhātuttiko **abhidhamme**³ hīnattikena paricchinditabboti vuttam “**hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā**”ti. Te hi lāmakatṭhena **hīnadhātu**. Hīnapañitānam majjhe bhavāti **majjhimadhātu**, avasesā tebhūmakadhammā. Uttamaṭṭhena, atappakatṭhena ca **pañīthadhātu**, navalokuttaradhammā. (15)

Pañcakāmaguṇā visayabhūtā etassa santīti **pañcakāmaguṇiko**, kāmārāgo. **Rūpārūpabhavesūti** rūpārūpūpapattibhavesu yathādhigatesu. Anadhigatesu pana so patthanā nāma hotīti “**bhavavasena patthanā**”ti imināva gahito. **Jhānanikantīti** rūpārūpajjhānesu nikantī. **Bhavavasena patthanāti** bhavesu patthanāti. Evaṃ catūhipi padehi yathākkamaṃ mahaggatūpapattibhavavisayā, mahaggatakammabhavavisayā, bhavadiṭṭhisahagatā, bhavapatthanābhūtā ca taṇhā “**bhavataṇhā**”ti vuttā. Vibhavadiṭṭhi **vibhavo** uttarapadalopena, vibhavasahagatā taṇhā **vibhavataṇhā**. Rūpādipañcavatthu kāmavisayā balavarāgabhūtā taṇhā **kāmataṇhāti** paṭhamanayo,

1. Dī-Ṭṭha 3. 169 piṭṭhe.

2. Āgate (?)

3. Abhi 1. 3 piṭṭhe.

“sabbepi tebhūmakadhammā kāmaṇīyaṭṭhena kāmā”¹ti vacanato te ārabba pavattā diṭṭhivippayuttā sabbāpi taṇhā **kāmatanḥā**ti dutiyanayoti ayametesam viseso. (16)

Abhidhamme panāti pana-saddo visesatthajotano, tena pañcakāmaguṇikarāgato aññopi kāmāvacaradhammavisayo lobho **abhidhamme**² “kāmatanḥā”ti āgatoti imaṃ visesaṃ joteti. Tikantarampi samānaṃ taṇhaṃyeva nissāya pavattitadesanānantaratāya taṃ “vāro”ti vattabbataṃ arahatīti **“iminā vārenā”**ti vuttaṃ. **Iminā vārenā**ti iminā pariyāyenāti attho. **Rajanīyaṭṭhenā**ti kāmaṇīyaṭṭhena. **Pariyādiyivā**ti pariggahetvā. **Tatoti** kāmatanḥāya. **Nīharitvā**ti niddhāretvā. **Itarā dve taṇhā**ti rūpatanḥaṃ, arūpatanḥaṃ **dasseti**, etena “kāmatanḥā”ti sādharmaṇavacanametam sabbassapi lobhassa, tassa pana “rūpatanḥā arūpatanḥā”ti visesavacanam yathā kāmāguṇikarāgo rūparāgo arūparāgoti dasseti. **Nirodhatanḥā**ti bhavanirodhe bhavasamucchede taṇhā. Yasmā hi ucchedadiṭṭhi manussatṭabhāve, kāmāvacaradevattabhāve, rūpāvacara-arūpāvacarattabhāve ṭhitassa attano sammā samucchedo hotīti bhavanirodham ārabba pavattati, tasmā taṃsahagatāpi taṇhā tameva ārabba pavattīti. (17, 18)

Vaṭṭasminti tividhepi vaṭṭe. Yathā tehi nissarituṃ appadānavasena kammavipākavaṭṭe taṃsamaṅgisattaṃ tesam parāparupattiyaṃ paccayabhāvena **saṃyojenti**, evaṃ kilesavaṭṭepīti. **Satīti** paramatthato vijjamāne. **Rūpādibhedeti** rūpavedanādivibhāge. **Kāyeti** khandhasamūhe. **Vijjamānāti** satī paramatthato upalabbhamānā. Diṭṭhiyā parikappito hi attādi paramatthato natthi, diṭṭhi pana ayaṃ atthevāti. **Vicinantoti** dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. **Kicchatīti** kilamati. **Parāmasatīti** parato āmasati. “Sīlena suddhi, vatena suddhī”ti gaṇhanto hi visuddhimaggaṃ atikkamitvā tassa parato āmasati nāma. **Vīsativatthukā diṭṭhī**ti rūpādīdhamme, paccekam te vā nissitam, tesam vā nissayabhūtam, sāmībhūtam vā katvā parikappanavasena pavattiyā vīsativatthukā attadiṭṭhi vīsati. **Vimatīti**

1. Khu 7. 2 piṭṭhe Mahāniddese.

2. Abhi 2. 379 piṭṭhe.

dhammesu sammā, micchā vāmananābhāvato saṁsayitaṭṭhena amati, appaṭipajjananti attho. **Vipariyāsaggāho**ti asuddhimagge “suddhimaggo”ti viparītaggāho. (19)

Cirapārivāsiyaṭṭhenāti ciraparivutthatāya purāṇabhāvena.

Āsavanaṭṭhenāti sandanaṭṭhena, pavattanaṭṭhenāti attho. **Savatī**ti pavattati. Avadhi-attho ā-kāro, **avadhi** ca mariyādābhividhibhedato duvidho. Tattha **mariyādo** kiriyaṁ bahi katvā pavattati yathā “ā pāḷaliputtā vuṭṭho devo”ti. **Abhividhi** kiriyaṁ byāpetvā pavattati yathā “ā bhavaggā bhagavato yaso pavatto”ti. Abhividhi-attho ayamākāro vedītabbo.

Katthaci dve āsavā āgatāti vinayapāḷim¹ sandhāyāha. Tattha hi “diṭṭhadhammikānaṁ āsavānaṁ saṁvarāya, samparāyikānaṁ āsavānaṁ paṭighātāyā”ti¹ dvidhā āsavā āgatāti. **Katthacī**ti tikanipāte āsavasutte², aññesu ca saḷāyatanasuttādīsu³. Saḷāyatanasuttasupi hi “tayome āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti tayo eva āgatāti. Nirayaṁ gamentīti **nirayagāminīyā**. Yasmā idha sāsavaṁ kusalākusalaṁ kammaṁ āsavapariyāyena desitaṁ, tasmā pañcagatisaṁvattanīyabhāvena āsavā āgatā. **Imasmim saṅgītisutte tayo** āgatāti. Ettha yasmā aññesu ca ā bhavaggaṁ ā gotrabhuṁ pavattantesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena, abhiyāpanamadakaraṇavasena āsavasadisatā ca etesaṁyeva, na aññesaṁ, tasmā etesveva āsava-saddo nirulho daṭṭhabbo. Na cettha “diṭṭhāsavo nāgato”ti cintetabbaṁ bhavataṇhāya, bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. **Kāmāsavo nāma** kāmānaṭṭhena, āsavanaṭṭhena ca. **Vuttāyeva** atthato ninnānakaraṇato. (20, 21)

Kāme esati gavesati etāyāti **kāmesanā**, kāmānaṁ abhipatthanāvasena, pariyeṭṭhivasena, paribhuñjanavasena vā pavattarāgo. **Bhavesanā** pana bhavapatthanā, bhavābhiraṭṭibhavajjhosānavasena pavattarāgo. **Diṭṭhigatikasammatassā**ti aññatitthiyehi parikappitassa

1. Vi 1. 24 piṭṭhe.

2. Khu 1. 228 piṭṭhe Itivuttake; Saṁ 3. 52 piṭṭhe āsavasuttepi.

3. Saṁ 2. 450 piṭṭhe.

sambhāvitassa ca. **Brahmacariyassā**ti tapopakkamassa. **Tadekaṭṭhanti** tāhi rāgadiṭṭhihi sahajekaṭṭham. **Kammanti** akusalakammaṃ. Tampi hi kāmādi ke nibbattanādiṭṭhānādivasena pavattam “esatī”ti vuccati. **Antaggāhikā diṭṭhī**ti nidassanamattametaṃ. Yā kāci pana micchādiṭṭhi tapopakkamahetukā **brahmacariyesanā** eva. (22)

Ākārasaṇṭhānanti visiṭṭhākārāvaṭṭhānam. **Kathamvidhanti** hi kena pakārena saṇṭhitam, samavaṭṭhitanti attho. Saddatthato pana vidahanam visiṭṭhākārena avaṭṭhānam **vidhā**, vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti **vidhā**, koṭṭhāso. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato **vidhā**, mānova. **Seyyasadisahīnānam vasenā**ti seyyasadisahīnabhāvānam yāthāvā’yāthāvabhūtānam¹ vasena. **Tayo mānā vuttā** seyyasseva uppajjanakā. Esa nayo sadisahīnesupi. Tenāha “**ayañhi māno**”ti-ādi. Idāni yathā-uddiṭṭhe navavidhepi māne vatthuvibhāgena dassetuṃ “**tatthā**”ti-ādi vuttam. **Rājūnañcepa pabbajitānañca uppajjati**. Kasmā? Te visesato attānam seyyato dahantīti. Idāni tamattham vitthārato dassenti “**rājā hī**”ti-ādimāha. **Ko mayā sadiso atthīti ko**-saddo paṭikkhepatto, añño sadiso natthīti adhippāyo. **Etesamīyevā**ti rājūnam, pabbajitānañca. **Uppajjati** seṭṭhavatthukattā tassa. “Hīnohamasmī”ti mānepi eśevanayo.

“**Ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī**”ti vā “**mayham aññehi saddhirim kim nānākaraṇan**”ti vā “**amaccoti nāmameva -pa- nāmāhan**”ti vāti sadisassa seyyamānādīnam tiṇṇam pavatti-ākāradassanam.

Dāsādīnanti ādisaddena bhatikakammakarādīnam parādhīnavuttikānam gahaṇam. **Ādi**-saddena vā gahite eva “pukkusacaṇḍālādayopī”ti sayameva dasseti. Nanu ca māno nāmāyam sampaggaharaso, so katham omāne sambhavatīti? Sopi avakaraṇamukhena vidhānavatthunā paggaṇhanavaseneva pavattatīti nāyam virodho. Tenevāha “kim dāso nāma ahanti ete māne karotī”ti. Tathā hissa yāthāvamānatā vuttā.

1. Yathātathāvabhūtānam (Ka)

Yāthāvamānā bhavanikanti viya, attadiṭṭhi viya ca na mahāsāvajjā,
 tasmā te na apāyagamanīyā. Yathābhūtavatthukatāya hi te yāthāvamānā.
“Arahattamaggavajjhā”ti ca tassa anavasesappahāyitāya vuttaṃ.
 Dutiyatatiyamaggehi ca te yathākkamaṃ pahīyanti, ye oḷārikatarā,
 oḷārikatamā ca. Māno hi **“ahamasmī”**ti pavattiyā uparimaggesu
 sammādiṭṭhiyā ujuvipaccanīko hutvā pahīyati. **Ayāthāvamānā nāma**
 ayathābhūtavatthukatāya, teneva te mahāsāvajjabhāvena
paṭhamamaggavajjhā vuttā. (23)

Atati satataṃ gacchati pavattatīti **addhā**, kāloti āha **“tayo addhāti tayo kālā”**ti. **Suttantapariyāyenāti** bhaddekarattasuttādīsu¹ āgatanayena. Tattha hi
 “yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmim ce
 paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ,
 chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto
 paccuppannesu dhammesu saṃhīratī”ti¹ addhāpaccuppannaṃ sandhāya
 evaṃ vuttaṃ. Tenāha **“paṭisandhito pubbe”**ti-ādi. **Tadantaranti** tesaṃ
 cutipaṭisandhīnaṃ vemajjhaṃ **paccuppanno addhā**, yo pubbantāparantānaṃ
 vemajjhatāya “pubbantāparante kaṅkhati”², pubbantāparante aññāṇaṃ”ti³
 evamādīsu “pubbantāparanto”ti ca vuccati. Bhaṅgo dhammo atītaṃsena
 saṅgahitoti āha **“bhaṅgato uddhaṃ atīto addhā nāmā”**ti. Tathā anuppanno
 dhammo anāgataṃsena saṅgahitoti āha **“uppādato pubbe anāgato addhā nāmā”**ti. **Khaṇattayeti** uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti tīsu khaṇesu. Yadā hi
 dhammo hetupaccayassu samavāye uppajjati, yadā ca veti, iti dvīsupi
 khaṇesu ṭhitikkhaṇe viya paccuppannoti. Dhammānañhi
 pākabhāvūpādhikaṃ pattabbaṃ **udayo**, viddhaṃsabhāvūpādhikaṃ **vayo**,
 tadubhayavemajjhaṃ **ṭhiti**. Yadi evaṃ addhā nāmāyaṃ dhammo eva
 āpannoti? Na dhammo, dhammassa pana avatthābhedo, taṅca upādāya loke
 kālasamaññāti dassetuṃ **“atītādibhedo ca nāma ayan”**ti-ādi vuttaṃ. **Idhāti**
 imasmim loke. **Teneva vohārenāti** taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya
 dhammo “atīto anāgato paccuppanno”ti yena

1. Ma 3. 237 piṭṭhe.

2. Abhi 1. 225 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 216, 222, 226 piṭṭhesu.

vohārena voharīyati, dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseva dhammassa pavatti-avatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena “atīto addhā”ti-ādinā vutto. (24)

Anta-saddo loke pariyosāne, koṭiyaṃ niruḷhoti tadatthaṃ dassento “**antoyeva anto**”ti āha, koṭi antoti attho. **Parabhāgo**ti pārimanto. Amati gacchati bhavappabandho niṭṭhānaṃ etthāti **anto**, koṭi. Amanāṃ niṭṭhānagamananti **anto**, osānaṃ. So pana “esevanto dukkhassā”ti¹ vuttattā dukkhaṇṇavassa pārimantoti āha “**parabhāgo**”ti. Ammati paribhuyyati hīḷiyatīti **anto**, lāmakko. Ammati bhāgaso ñāyatīti **anto**, aṃsoti āha “**koṭṭhāso anto**”ti. Santo paramatthato vijjamāno kāyo dhammasamūhoti **sakkāyo**, khandhā, te pana ariyasaccabhūtā idhādhippetāti vuttaṃ “**pañcupādānakkhandhā**”ti. **Purimatanḥhā**ti yesaṃ nibbattikā, tannibbattito pageva siddhā taṇhā. **Appavattibhūta**ti nappavattati tadubhayaṃ etthāti tesāṃ appavattiṭṭhānabhūtaṃ. Yadi “sakkāyo anto”ti-ādinā aññamaññaṃ vibhattitāya dukkhasaccādayo gahitā, atha kasmā maggo na gahitoti āha “**maggo panā**”ti-ādi. Tattha **upāyattā**ti upāyabhāvato, sampāpakahetubhāvatoti attho.

Yadi pana hetumantaggahaṇeneva hetu gahito hoti, nanu evaṃ sakkāyaggahaṇeneva tassa hetubhūto sakkāyasamudayo gahito hotīti? Tassa gahaṇe saṅkhataduko viya, sappaccayaduko viya ca dukovāyaṃ āpajjati, na tiko. Yathā pana sakkāyaṃ gahetvā sakkāyasamudayopi gahito, evaṃ sakkāyanirodhaṃ gahetvā sakkāyanirodhupāyo gayheyya, evaṃ sati catukko ayaṃ āpajjeyya, na tiko, tasmā hetumantaggahaṇena hetuggahaṇaṃ na cintetabbaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo yutto siyā—idha sakkāyasakkāyasamudayā anādikālikā, asati maggabhāvanāyaṃ paccayānuparamena apariyantā ca, nibbānaṃ pana appaccayattā attano niccatāya eva sabbadābhāvīti anādikāliko, apariyanto ca. Iti imāni tīṇi saccāni mahāthero imāya sabhāgatāya “tayo antā”ti tikaṃ katvā

1. Ma 3. 310; Saṃ 1. 311 piṭṭhesu.

dasseti. Ariyamaggo pana kadāci karahaci labbhamāno na tathāti tassa ativiya dullabhapātubhāvatam dīpetum tikato bahikatoti ayamettha attanomati. (25)

Dukkhatāti dukkhabhāvo, dukkhamyeva vā yathā devo eva devatā. Dukkha-saddo cāyam adukkkhasabhāvesupi sukhupekkhāsu kañci aniṭṭhatāvisesaṃ upādāya pavattatīti tato nivattento sabhāvadukkhavācinā ekena dukkha-saddena visesetvā “**dukkhadukkhata**”ti āha. Bhavati hi ekantato taṃsabhāvepi atthe aññassa dhammassa yena kenaci sadisatālesena byabhicārāsaṅkāti visesitabbatā yathā “rūparūpaṃ¹, tilatelan”ti² ca. **Saṅkhārabhāvenāti** saṅkhatabhāvena. Paccayehi saṅkhariyantīti **saṅkhārā**, adukkkhamasukhavedanā. Saṅkhariyamānattā eva hi asārakatāya paridubbalabhāvena bhaṅgabhaṅgābhimukhakkhaṇesu viya attalābhakkhaṇepi vibādahappattā eva hutvā saṅkhārā pavattantīti āha “**saṅkhatattā uppādajarābhaṅgapīṭitā**”ti. **Tasmāti** yathāvuttakāraṇato. **Aññadukkkhasabhāvavirahatoti** dukkhadukkhatavipariṇāmadukkhataśaṅkhātassa aññassa dukkkhasabhāvassa abhāvato. **Vipariṇāmeti** pariṇāme, vigameti attho. Tenāha **papañcasūdaniyam** “vipariṇāmadukkhāti natthibhāvo dukkhan”ti. Apariññātavatthukānāhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, svāyamattho piyavippayogena dīpetabbo. Tenāha “**sukhassa hī**”ti-ādi. Pubbe vuttanayo padesaṇissito vedanāvisesamattavisayattāti anavasesato saṅkhāradukkhataṃ dassetum “**apicā**”ti dutiyanayo vutto. Nanu ca “sabbe saṅkhārā dukkhā”ti³ vacanato sukhadukkhavedanānampi saṅkhāradukkhata āpannāti? Saccametaṃ, sā pana sāmāññajotana-apavādabhūtena itaradukkhatāvacanena nivattīyatīti nāyam virodho. Tenevāha “**thapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañcā**”ti. (27)

Micchāsabhāvoti “hitasukhāvaho me bhavissatī”ti evaṃ āsīsitopi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva “subhan”ti-ādiviparītappavattito ca micchāsabhāvo, musāsabhāvoti attho. Mātughātakādīsu pavattamānāpi hi hitasukham icchantāva pavattantīti

1. Abhidhammatthasaṅgaha-aṭṭhakathāyaṃ rūpaparicchede rūpasamuddese.

2. Abhi-Tīha 2. 21 piṭṭhe.

3. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

te dhammā “hitasukhāvahā me bhavissanti”ti āsisitā honti. Tathā asubhāsukhāniccānattesu subhādivipariyāsadaḷhatāya ānantariyakammaniyatamicchādiṭṭhīsu pavatti hotīti te dhammā asubhādisu subhādiviparītappavattikā honti. Vipākadāne sati khandhabhedānantarameva vipākadānato **niyato**, micchatto ca so niyato cāti **micchattaniyato**. Anekesu ānantariyesu katesu yaṁ tattha balavaṁ, taṁ vipaccati, na itarānīti ekantavipākajanakatāya niyatatā na sakkā vattunti “**vipākadāne sati**”ti vuttaṁ. **Khandhabhedānantaranti** cuti-anantaranti attho. Cuti hi maraṇaniddese “kandhānaṁ bhedo”ti¹ vuttā, etena vacanena sati phaladāne cuti-anantaro eva etesaṁ phalakālo, na aññoti phalakālaniyamena niyatatā vuttā hoti, na phaladānaniyamenāti niyataphalakālānaṁ aññesampi upapajjavedanīyānaṁ, diṭṭhadhammavedanīyānampi niyatatā āpajjati, tasmā vipākadhammadhammānaṁ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṁ phaladāne niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā, ānantariyatā ca veditabbā. Avassaṇca niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca tesāṁ pavattīti sampañcchitabbametaraṁ aññassa balavato ānantariyassa abhāve cuti-anantaraṁ ekantena phaladānato.

Nanu evaṁ aññesampi upapajjavedanīyānaṁ aññasmim vipākadāyake asati cuti-anantarameva ekantena phaladānato ānantariyasabhāvā, niyatasabhāvā ca pavatti āpajjatīti? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena, upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantarekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānaṁ paṭhamajjhānādīnaṁ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṁ phalanivattakaṁ atthi sabbānantariyānaṁ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṁ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakkammabalaṁ ānantariyabalaṁ nivattetuṁ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyupaghātakāṁ kiñci kammaṁ atthi. Tasmā tesāmyeva anantarekantavipākajanakasabhāvā pavattīti.

1. Di 2. 244; Ma 1. 82; Ma 3. 292; Abhi 2. 104 piṭṭhesu.

Anekāni ca ānantariyāni katāni ekante vipāke niyatattā uparatāvipaccanasabhāvāsankattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Cuti-anantaram pana phalaṃ **anantaram** nāma, tasmim anantare niyuttāni tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarapayojanāni cāti sabhāvato **ānantariyāneva** ca honti. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakicassa teneva katattā na dutiyaṃ, tatiyaṃca paṭisandhim karonti, na samatthatāvighātattāti natthi tesam niyatānantariyatānivattīhi. Na hi samānasabhāvaṃ samānasabhāvassa samattataṃ vihanatīti. Ekassa pana aññānīpi upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbānīti. **Sammāsabhāveti** saccasabhāve. Niyato ekantiko anantameva phaladānenāti **sammattaniyamato**. **Na niyatoti** ubhayathāpi na niyato. **Avasesānaṃ dhammānanti** kilesānantariyakammaniyyānikadhammehi aññesaṃ dhammānaṃ. (28)

Tamandhakāroti tamo andhakāroti padavibhāgo. **Avijjā tamo nāma** ārammaṇassa chādanaṭṭhena. Tenevāha “tamo vihatō, āloko uppanno¹, tamokkhandho padālito”ti² ca ādi. **Avijjāsīsenā vicikicchā vuttā** mahatā sammohena sabbakālaṃ aviyujjanato. **Āgammāti** patvā. **Kaṅkhatīti** “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhānaṃ”ti-ādinā³ kaṅkhaṃ uppādeti saṃsayaṃ āpajjati. **Adhimuccitum na sakkotīti** pasādādhimokkhasena adhimuccitum na sakkoti. Tenāha “**na sampasīdati**”ti. Yāvattakañhi yasmiṃ vatthusmiṃ vicikicchā na vigacchāti, tāva tattha saddhādhimokkho anavasaro. Na kevalaṃ saddhādhimokkho, nicchayādhimokkhopi tattha na paṭiṭṭhahati eva. (29)

Na rakkhitabbānīti “imāni mayā rakkhitabbānī”ti evaṃ katthaci rakkhākiccaṃ natthi parato rakkhitabbasseva abhāvato. **Satiyā eva rakkhitānīti** muṭṭhassaccassa bodhimūle eva savāsanaṃ samucchinattā satiyā rakkhitabbāni nāma sabbadāpi rakkhitāni eva. **Natthi tathāgatassa kāyaduccaritanti** tathāgatassa kāyaduccaritaṃ nāma nattheva, yato supārisuddho kāyasamācāro bhagavato. **No aparisuddhā**, parisuddho eva aparisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā. Tathāpi vinaye apakataññūtāvasena

1. Ma 1. 315; Vi 1. 5 piṭṭhe. 2. Saṃ 1. 131 piṭṭhe. 3. Ma 1. 10; Saṃ 1. 265 piṭṭhe.

siyā tesam apārisuddhilesa, na bhagavatoti dassetuṃ **“na panā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **vihāarakāraṃ** āpattinti ekavacanavasena **“āpattiyo”**ti ettha āpatti-saddaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Ese nayo sesesupi. **“Manodvāre”**ti idaṃ tassā āpattiyā akiriyasamuṭṭhānatāya vuttaṃ. Na hi manodvāre paññattā āpatti atthīti. **Sa-upārambhavasena**ti savattabbatāvasena, na pana duccharitalakkhaṇāpattivāsena, yato naṃ bhagavā paṭikkhipati yathā āyasmato mahākappinassāpi **“gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ. Gaccheyyaṃ vāhaṃ saṃghakammaṃ, na vā gaccheyyaṃ”**ti¹ parivittakkaṃ. **Manoduccharitanti** manodvārikaṃ appasatthaṃ caritaṃ. Satthārā appasatthatāya hi taṃ duccharitaṃ nāma jātaṃ, na sabhāvato.

Yasmā mahākāruṇiko bhagavā sadevakassa lokassa hitasukhāya eva paṭipajjamāno accantavivekajjhāsayaṭāya tabbidhuraṃ dhammasenāpatino cittuppādaṃ paṭikkhipanto **“na kho te -pa- uppādetabbaṃ”**ti avoca, tasmā so therassa cittuppādo bhagavato na pāsāmsoti katvā, **manoduccharitaṃ** nāma jāto, tassa ca paṭikkhepo upārambhoti āha **“tasmimṃ manoduccharite upārambhaṃ āropento”**ti. **Bhagavato pana ettakampi**² natthi, yato pavāraṇāsutte **“handā dāni bhikkhave pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”**ti³ vutto bhikkhusaṃgho **“na kho mayaṃ bhante bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”**ti satthu parisuddhakāyasamācārādikaṃ sirasā sampāṭicchi⁴. Ayañhi lokanāthassa duccharitābhāvo Bodhisattabhūmiyampi cariyācirānugato ahosi, pageva buddhabhūmiyanti dassento **“anacchariyañcetan”**ti-ādimāha.

Buddhānaṃyeva dhammā guṇā, na aññesanti **buddhadhammā**. Tathā hi te buddhānaṃ āveṇikadhammāti vuccanti. Tattha **“natthi tathāgatassa kāyaduccharitaṃ”**ti-ādinā kāyavacīmanoduccharitābhāvavacanāṃ yathādhikāraṃ kāyakammādīnaṃ ñāṇānuparivattitāya laddhaguṇakittanaṃ, na āveṇikadhammantaradassanaṃ. Sabbasmiñhi kāyakammādike ñāṇānuparivattini kuto kāyaduccharitādīnaṃ sambhavo. **“Buddhassa appaṭihatañāṇaṃ”**ti-ādinā vuttāni sabbaññutaññāṇato

1. Vi 3. 143 piṭṭhe.

3. Saṃ 1. 192 piṭṭhe.

2. Ettakaṃ nāma (Aṭṭhakathāyaṃ)

4. Sampāṭicchamsu (Ka)

visumīyeva tīṇi ñāṇāni catuyonipaṇcagatiparicchedakañāṇāni viyā”ti vadanti. Ekaṁyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṁ nāma sabbaññutaññāṇameva. **Natthi chandassa hānī**ti sattesu hitachandassa hāni natthi. **Natthi vīriyassa hānī**ti khemapavivekavitakkānugatassa vīriyassa hāni natthi. “**Natthi davāti** khiddādhippāyena kiriyā natthi. **Natthi ravāti** sahasā kiriyā natthī”ti vadanti, sahasā pana kiriyā **davā** “aññaṁ karissāmi”ti aññakaraṇaṁ **ravā**. **Khalitanti**¹ virajjhaṇaṁ ñāṇena apphuṭaṁ. **Sahasāti** vegāyitattaṁ turitakiriyā. **Abyāvaṭo manoti** niratthako cittasamudācāro. **Akusalacittanti** aññāṇupekkhamāha, ayaṅca dīghabhāṇakānaṁ pāṭho ākulo viya. Ayaṁ pana pāṭho anākulo—

Atītaṁse buddhassa bhagavato appaṭihatañāṇaṁ, anāgataṁse, paccuppannaṁse. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṁ kāyakammaṁ ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivatti, sabbaṁ vacīkammaṁ, sabbaṁ manokammaṁ. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭaṁ, natthi vegāyitattaṁ, natthi abyāvaṭaṁ, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha **appaṭisaṅkhānupekkhāti** aññāṇupekkhā. Sesāṁ vuttanayameva. Ettha ca Tathāgatassa ājīvapārisuddhiṁ kāyavacīmanosamācārāpārisuddhiyāva saṅgahetvā samācārattayavasena mahātherena tiko desito. (30)

Kiñcanāti kiñcikkhā. Ime pana rāgādayo palibundhanaṭṭhena kiñcanā viyāti **kiñcanā**. Tenāha “**kiñcanāti palibodhā**”ti. (31)

Anudahanatṭhenāti anu anu dahanatṭhena. Rāgādayo arūpadhammā ittarakkhaṇā kathaṁ anudahantīti āsaṅkaṁ nivattetuṁ “**tattha vatthūnī**”ti vuttaṁ, daṭṭhabbānīti vacanaseso. **Tatthāti** tasmiṁ rāgādīnaṁ anudahanatṭhe. **Vatthūnīti** sāsane, loka ca pākaṭattā paccakkhabhūtāni kāraṇāni.

1. Calitanti (Aṭṭhakathāyaṁ)

Rāgo uppanno tikhiṇakaro hutvā. Tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā sahaṇāṭadhammehi hadayappadesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sanissayaṃ. Tena sā bhikkhunī supato viya byādhi jhāyitvā matā. Tenāha “**teneva jhāyitvā kālamakāsī**”ti. Dosassa nissayānaṃ dahanatā pākaṭā evāti itaraṃ dassetuṃ “**mohavasena hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Ativattitvā**ti atikkamitvā. (32)

Kāmaṃ āhuneyyaggi-ādayo tayo aggī brāhmaṇehi icchitā santi, te pana tehi icchitamattā, na sattānaṃ tādīsā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ “**āhunaṃ vuccatī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha ādarena hunanaṃ pūjanaṃ **āhunanti** sakkāro “āhunaṃ”ti vuccati, taṃ **āhunaṃ arahanti**. Tenāha bhagavā “āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnaṃ etaṃ adhivacanaṃ”ti¹. Yadaggena ca te puttānaṃ bahukāratāya āhuneyyāti tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukkhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha “**tesu -pa- nibbattanti**”ti. **Svāyamattthoti** yo mātāpitūnaṃ attano upari vipaṭipannaṃ puttānaṃ anudhanaṃ paccayabhāvena anudhanaṭṭho, so ayaṃ attho. **Mittavindakavattthunā**ti mittavindakassa nāma mātari vipaṭipannassa purisassa tāya eva vipaṭipattiyā cirataraṃ kāyaṃ āpāyikadukkhānubhavanādīpanena vatthunā veditabbo.

Idāni tamatthaṃ kassapassa bhagavato kāle pavattaṃ vibhāvetuṃ “**mittavindako hī**”ti-ādi vuttaṃ. **Dhanalobhena**, na dhammacchānenāti adhippāto. **Akutobhayaṃ** kenaci anuṭṭhāpanīyatāya. **Nivāresi** samuddapayākā nāma bahvantarāyāti adhippāyena. **Antaraṃ katvāti** atikkamanavasena dvinnāṃ pādānaṃ antare katvā.

Nāvā atṭhāsi tassa pāpakammabalena vātassa avāyanato. Ekadivasam rakkhita-uposathakammānubhāvena **sampattiṃ anubhavanto**. Yathā purimāhi parato mā agamāsīti vutto, evaṃ aparāparāhipīti āha “**tāhi ‘parato parato**² **mā agamāsī’ti vuccamāno**”ti. **Khuracakkadharanti** khuradhārūpamacakkadharaṃ. **Ekam** purisaṃ. **Upaṭṭhāsi** pāpakammaṃ balena.

1. Khu 1. 269 piṭṭhe Itivuttake.

2. Purato purato (Aṭṭhakathāyaṃ)

Catubbhīti catūhi accharāsadisīhi vimānapetīhi, sampattim, anubhavitvāti vacanaseso. **Aṭṭhājḥagamāti** rūpādikāmaguṇehi tato viṣiṭṭhatarā aṭṭha vimānapetiyo adhigacchi. **Atricchanti** atricchāsaṅkhātena atilobhena samannāgatattā atra atra kāmagaṇe icchanto. **Cakkanti** khuracakkam. **Āsadoti** anattāhāvahabhāvena āsādeti.

Soti gehasāmiko bhattā. **Purimanayenevāti** anudahanassa paccayatāya.

Aticāriniṭi sāmikaṃ atikkamitvā carinī¹ micchācarinī². **Rattim dukkhanti** attano pāpakammānubhāvasamupaṭṭhitena sunakhena khāditabbatādukkhaṃ. **Vañcetvāti** taṃ ajānapetvāva kāraṇaṭṭhānagamanam sandhāya vuttam. **Paṭapaṭantīti** paṭapaṭā katvā. Anuravadassanañhetam. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍam bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanam. Tena vuttam “**so tathā akāsi. Sunakhā antaradhāyimsū**”ti.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā diyyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti. Taṃ dakkhiṇam arahatīti **dakkhiṇeyyo**, bhikkhusaṅgho. **Revatīvattu** Vimānavathupetavattūsū³ tesam aṭṭhakathāyañca āgatanayena veditabbam. (33)

“Tividhena rūpasāṅgaho”ti ettha nanu saṅgaho ekavidhova, so kasmā “catubbidho”ti vuttoti? “Saṅgaho”ti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. “Tividhena rūpasāṅgaho”ti-ādīsū⁵ padesu saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāññena gahetabbataṃ patto “tividhena rūpasāṅgaho”ti-ādīsū⁵ “saṅgaho”ti vuttoti na koci doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. “**Jātisāṅgaho**”ti vuttepi jāti-saddassa sāpekkhasaddattā attano jātiyā saṅgahoti ayamattho viññāyateva sambandhārahassa aññassa avuttattā yathā “mātāpitu

1. Carāṇī (Ka)

2. Micchācāraṇī (Ka)

3. Khu 2. 73, 206 piṭṭhādīsū.

4. Vimāna-Ṭṭha 240; Petavatthu-Ṭṭha 240 piṭṭhesu.

5. Abhi 1. 148 piṭṭhe.

upaṭṭhānaṃ”¹. Aṭṭhakathāyaṃ pana yathādhippeta matthaṃ aparipuṇṇaṃ katvā dassetuṃ “**jāṭisaṅgaho**” icceva vuttaṃ. Samānajāṭikānaṃ saṅgaho, samānajāṭiyā vā saṅgaho saṅgajāṭisaṅgaho. Saṅjāyati etthāti **saṅjāṭi**, saṅjāṭiyā saṅgaho **saṅjāṭisaṅgaho**, saṅjāṭidesena saṅgahoti attho. Kiriyaṃ evarūpāya saṅgaho **kiriyaṃsaṅgaho**. **Rūpakkhandaḥaṇananti** “rūpakkhando”² ti gaṇanaṃ saṅkhyāṃ **gacchati** ruppanasabhāvattā. **Tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanāti** vakkhamānehi tīhi bhāgehi rūpassa saṅgaho, gaṇetabbatāti attho.

Rūpāyatanāṃ nipassati paccakkhato vijānātīti **nidassanaṃ**, cakkhuviññānaṃ, nidassatīti vā **nidassanaṃ**, daṭṭhabbabbhāvo, cakkhuviññānaṃssa gocarabbhāvo, tassa ca rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanāṃ visesetuṃ aññaṃ viya katvā “**saha nidassanenaṭi sanidassanaṃ**”³ ti evamettha attho veditabbo. Dhammasabhāvasāmaññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabbhāvo, so añño viya katvā upacarituṃ yutto. Evañhi atthavisesāvabodho hotīti.

Cakkhupaṭiḥananasamatthatoti cakkhuno ghaṭṭanasamatthatāla. Ghaṭṭanaṃ viya ca **ghaṭṭanaṃ** daṭṭhabbaṃ. Dutiyena atthavikappena daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātāṃ nāssa nidassananti anidassananti yojanā. Etta ca dasannaṃ āyatanānaṃ yathārahaṃ sayāṃ, nissayavasena ca sampattānaṃ, asampattānaṃca paṭimukhabbhāvo aññamaññapātanaṃ **paṭiḥananaṃ**, yena byāpārādivikārapaccayantarassannidhāne cakkhādīnaṃ visayesu vikāruppatti. Tattha **byāpāro** cakkhādīnaṃ savisayesu āvicchannaṃ, rūpādīnaṃ iṭṭhāniṭṭhatā, tattha ca cittassa ābhujananti ime ādi-saddasaṅgahitā. Tehi vikārappattiyā paccayantarabyāpārato aññanti katvā anuggahūpaghāto **vikāro**. Upanissayo pana appadhānassa paccayo idha gahito. Kāraṇakāraṇampi kāraṇamevāti gayhamāne siyā tassāpi saṅgahoti. **Vuttappakāraṇanti** “cakkhuviññānaṃsaṅkhātanaṃ”⁴ ti vuttappakāraṃ. **Nāssa paṭighoti** etthāpi “vuttappakāraṇaṃ”⁵ ti ānetvā sambandho. **Avasesaṃ** soḷasa vidhaṃ **sukhumarūpaṃ**. (34)

Saṅkharontīti sampiṇḍenti. Cetanā hi āyūhanarasatāya yathā sampayuttadhamme yathāsakaṃkiccesu saṃvidahantī viya abhisandahantī

1. Khu 1. 4, 319 piṭṭhesu.

vattamānā teneva kiccavisesena te sampiṇḍentī viya hoti, evaṃ attano vipākadhammepi paccayasamavāye saṅkharontī sampiṇḍentī viya hoti. Tenāha “**sahajāta -pa- rāsī karontī**”ti. **Abhisāṅkharotī**ti abhivisiṭṭhaṃ katvā saṅkhāroti. Puññābhisāṅkhāro hi attano phalaṃ itarassa phalato ativiya visiṭṭhaṃ bhinnam katvā saṅkharoti paccayato, sabhāvato, pavatti-ākārato ca sayam itarehi visiṭṭhasabhāvattā. Esa nayo itarchipi.

Pujjabhavaphalanibbattanato, attano santānassa punanato ca **puñño**.

Mahācittacetanānanti asaṅkhyeyyāyunipphādanādimaṇubhāvātāya mahācittesu pavattacetanānam. **Atteva cetanā honti**, yā kāmāvacarā kusalā. “Terasapi”ti kasmā vuttaṃ, nanu “navā”ti vattabbaṃ. Na hi bhāvanā ñāṇarahitā yuttāti anuyogaṃ sandhāyāha “**yathā hī**”ti-ādi.

Kasiṇaparikkammaṃ karontassāti kasiṇesu jhānaparikkammaṃ karontassa. “Pathavī pathavī”ti-ādibhāvanā hi kasiṇaparikkammaṃ. Tassa hi parikkammaṃ supagaṇabhāvato anuyuttassa tattha ādarākaraṇena siyā ñāṇarahitacittam. jhānapaccavekkhaṇāyapi eseṇa nayo. Keci maṇḍalakaraṇampi bhāvanam bhājāpentī.

Dānavasena pavattacittacetasikadhammā **dānam**, tattha byāpārabhūtā āyūhanacetanā dānam ārabha, dānañca adhikicca uppajjati vuttā. Evaṃ itaresupī. **Ayam saṅkhepadesanāti** ayam puññābhisāṅkhāre saṅkhepato atthadesanā, atthavaṇṇanāti attho.

Somanassacittenāti anumodanāpavattidassanamattametam daṭṭhabbam. Upekkhāsahagatenāpi hi anussarati evāti. Kāmaṃ niccasīlam, uposathasīlam, niyamasīlampi sīlameva, paripuṇṇam pana sabbaṅgasampannam sīlam dassetuṃ “**sīlapūraṇatthāyā**”ti-ādi vuttaṃ. Nayadassanam vā etaṃ, tasmā “niccasīlam, uposathasīlam, niyamasīlam samādiyissāmī”ti vihāram gacchantassa, samādiyitvā samādinnaṃ ca tasmim “sādhu suṭṭhū”ti āvajjantassa, tam sīlam sodhentassa ca pavattā cetanā sīlamayāti evamettha yojanā veditabbā.

Pubbe samathavasena bhāvanānayo gahitoti idāni sammayanāyena taṃ dassetuṃ **“paṭisambhidāyaṃ vuttenā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha **aniccatoti** aniccabhāvato. **Dukkhatō, anattatoti** etthāpi eseṃ nayo.

Tattha ye pañcupādānakkhandhā nāmarūpabhāvena pariggahitā, te yasmā dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammavasena vibhāgaṃ labhanti, tasmā dvārachakkādivasena cha chakkā gahitā. Yasmā pana lakkhaṇesu anattalakkhaṇaṃ dubbibhāvaṃ¹, tasmā tassa vibhāvanāya cha dhātuyo gahitā. Tato yesu kaṣiṇesu ito bāhirakānaṃ attābhiniveso, tāni imesaṃ jhānaṇaṃ ārammaṇabhāvena upaṭṭhānākāramattāni, imāni pana tāni jhānānīti dassanattamaṃ dasa kaṣiṇāni gahitāni. Tato dukkhānupassanāya parivārabhāvena paṭikkūlakāravasena dvattimsa koṭṭhāsā gahitā. Pubbe khandhavasena saṅkhepato ime dhammā gahitā, idāni nāti-saṅkhepavittāranāyena ca manasi kātābbāti dassanattamaṃ dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo ca gahitā. Tesu ime dhammā satipi suññānirīha-abyāpārabhāve dhammasabhāvato ādhipaccabhāvena pavattantīti anattabhāva-vibhāvanattamaṃ indriyāni gahitāni. Evaṃ anekabhedabhinnāpi ime dhammā bhūmittayapariyāpannatāya tividhāva hontīti dassanattamaṃ tisso dhātuyo gahitā. Etthāvatā nimittaṃ dassetvā pavattaṃ dassetuṃ kāmabhavādayo nava bhavā gahitā. Ettake abhiññeyyavisese pavattamanasikāra-kosallena saṅhasukhumesu nibbattitamahaggatadhammesu manasikāro pavattetabboti dassanattamaṃ jhāna-appamaññārūpāni gahitāni. Tattha jhānāni nāma vuttāvasesārammaṇāni rūpāvacarajjhānāni. Puna paccayapaccayuppannavibhāgato ime dhammā vibhajja manasikātābbāti dassanattamaṃ paṭiccasamuppādaṅgāni gahitāni. Paccayākāramanasikāro hi sukhena, suṭṭhutarāṇa lakkhaṇattayaṃ vibhāveti, tasmā so pacchato gahito. Evamete sammasanīyabhāvena gahitā khandhādivasena koṭṭhāsato pañcavīsatividhā, pabhedato pana atītādibhedāni anāmasitvā gayhamānā dvīhi ūnāni dvesatāni honti. Idaṃ tāvettha pālīvavattthānaṃ, atthavicāraṃ pana icchantehi paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasamvaṇṇanāyaṃ**²vuttanāyeneva veditabbaṃ.

1. Dubbībhāgaṃ (Ka)

2. Visuddhi-Ṭī 2. 393 piṭṭhe.

Na puññoti **apuñño**. Tassa puñña-sadde vuttavipariyāyena attho veditabbo. Santānassa iñjanahetūnaṃ nīvaraṇādīnaṃ suvikkhambhanato rūpatanḥasaṅkhātassa iñjitassa abhāvato **aniñjam**, aniñjameva “**āneñjan**”ti vuttaṃ. Tathā hi rūpārammaṇaṃ rūpanimittārammaṇaṃ sabbampi catutthajjhānaṃ nippariyāyena “**āneñjan**”ti vuccati. (35)

Cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā tayo phalaṭṭhāti evaṃ **sattavidho**. **Tisso sikkhā**ti adhisīlādikā tisso sikkhā. Tāsu jātoti vā **sekkho**, ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyā. Sikkhanasīloti vā **sekkho**. Puggalādhiṭṭhānāya vā kathāya sekkhassa ayanti aññāsādhāraṇamaggaphalattayadhammā sekkhapariyāyena vuttā. **Asekkhoti** ca yattha sekkhabhāvāsaṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokiyanibbānesu asekkhabhāvānāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhīpaññāsaṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilesehi vippamuttā parisuddhā upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato, etā “sikkhā”ti vattuṃ yuttā-aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti, tasmā catumaggahetṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattaphalasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti ca taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati sekkhassa ayanti ca sikkhā sīlaṃ etassāti ca “sekkho”ti vattabbo siyāti tannivattanatthaṃ **asekkhoti** yathāvuttasekkhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphale hi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāveneva pavattanti, tasmā na tā sikkhāvacanaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekkhāvacanaṃ, na ca “sikkhanasīlo, sikkhāsu jāto”ti ca vattabbasaṃ arahati. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacanaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekkhāvacanaṃ, “sikkhanasīlā, sikkhāsu jātā”ti ca vattabbataṃ arahanti.

“Sikkhatīti sekkho”ti ca apariyositasikkho dassitoti. Anantameva “khīṇāsavo”ti-ādīṃ vatvā “na sikkhatīti¹ asekkho”ti vuttattā pariyositasikkho dassito, na sikkhārahito tassa tatiyapuggalabhāvena gahitattā. Vuddhippattasikkho vā asekkhoti

1. Sikkhissatīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

etasmim atthe sekkhadhammesu eva thitassa kassaci ariyassa asekkhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā, yathāvuttehi ca atthehi sekkhoti katvā taṁsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekkhabhāvo āpannoti? Na taṁsadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṁ arahattaphalaṁ thapetvā pariññādikiccakaraṇaṁ, vipākabhāvaṁca, tasmā te eva sekkhadhammā “aggaphaladhammabhāvaṁ āpannā”ti sakkā vattum, kusalasukhato ca vipākasukhaṁ santataratāya pañitataranti, vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṁsamaṅgī “asekkho”ti vuccatīti. (36)

Jātimahallakoti jātiyā vuḍḍhataro addhagato vayo-anuppatto. So hi rattaññutāya yebhuyyena jātidhammakuladhammapadesu thāvariyaṁpattiyaṁ **jātithero nāma. Therakaraṇā dhammā**ti sāsane thirabhāvakarā guṇā paṭipakkhanimadanakā. **Theroti** vakkhamānesu dhammesu thirabhāvappatto. **Sīlavā**ti pāsaṁsena sātisayena sīlena samannāgato, sīlasampannoti attho, etena dussīlyasaṅkhātassa bālyassa abhāvamāha. Suttageyyādi bahu sutametenāti **bahussuto**, etenāssa sutavirahasāṅkhātassa bālyassa abhāvaṁ, paṭisaṅkhānabalena ca paṭiṭṭhitabhāvaṁ vadati. **“Catunnaṁ jhānaṇaṁ lābhī”**ti iminā nīvaraṇādisaṅkhātassa bālyassa abhāvaṁ, bhāvanābalena ca paṭiṭṭhitabhāvaṁ katheti. **“Āsavānaṁ khayā”**ti-ādinā avijjāsaṅkhātassa bālyassa sabbaso abhāvaṁ, khīṇāsavatttherabhāvena paṭiṭṭhitabhāvaṁcassa dasseti. Na cettha samudāye vākyaparisamāpanaṁ, atha kho paccekaṁ vākyaparisamāpananti dassento **“evaṁ vuttesu dhammesū”**ti-ādimāha. **Theranāmako vā** “thero”ti evaṁnāmako vā. (37)

Anuggahavasena, pūjāvasena vā attano santakaṁ parassa dīyati etenāti **dānaṁ**, pariccāgacetanā. Dānameva **dānamayaṁ**. Padapūraṇamattarṁ mayasaddo. Puññaṁca taṁ yathāvuttena kiriyā ca kammabhāvatoti **puññakiriyā**. Paresaṁ piyamanāpatāsevanīyatādīnaṁ **ānisaṁsānaṁ. Pubbe -pa-vasenevā**ti saṅkhārattite¹ vuttadānamayasīlamayabhāvanāmayacetanāvaseneva. Imāni veditabbānīti sambandho. **Etthāti** etesu puññakiriyavattthūsu. **Kāyena karontassāti** attano kāyena

1. Dī 3. 182; Dī-Ṭṭha 3. 179 piṭṭhesu.

pariccāgapayogaṃ pavattentassa. **Tadatthanti** dānatthaṃ. “Imaṃ deyyadhammaṃ dehi”ti **vācaṃ nicchārentassa**. **Dānapāramiṃ āvajjetvā vāti** yathā kevalaṃ “annadānādīni demī”ti dānakāle taṃ dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti, evaṃ “imaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū”ti dānapāramiṃ āvajjetvā **dānakālepi** dānasīseneva pavattitattā. **Vattasīse** **ṭhatvāti** “etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapaveṇī kulacārittā”ti cārittasīle **ṭhatvā dadato cārittasīlamayaṃ**. Yathā deyyadhammapariccāgavasena pavattamānāpi dānacetanā vattasīse **ṭhatvā dadato sīlamayaṃ** puññakiriyavatthu hoti pubbhābhisaṅkhārassa, aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā, evaṃ deyyadhamme **khayato, vayato sammasanaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu hoti** pubbhābhāgacetanāya, deyyadhamme aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā.

Apacīcetanā **apacitisahagataṃ** apacīyati etāyāti yathā nandīrāgo eva nandīrāgasahagatā, yathāvuttāya vā apacitīyā sahagataṃ sahapavattanti **apacitisahagataṃ**. Apacāyanavasena pavattaṃ **puññakiriyavatthu**. Vayasā, guṇehi ca vuḍḍhatarānaṃ vattapaṭipattīsu byāvaṭo hoti yāya cetanāya, sā **veyyāvaccarṃ**, veyyāvaccameva **veyyāvaccasahagataṃ**. Veyyāvaccasaṅkhātāya vā vattapaṭipattīyā samuṭṭhāpanavaseneva sahagataṃ pavattanti **veyyāvaccasahagataṃ**, tathāpavattaṃ puññakiriyavatthu. Attano santāne pattaṃ puññaṃ anuppadīyati etenāti **pattānuppadānaṃ**. Tathā parena anuppadinnatāya pattaṃ abbhanumodati etenāti **pattabbhanumodanaṃ**. Ananuppadinnaṃ pana kevalaṃ abbhanumodīyati etenāti **abbhanumodanaṃ**. Dhammaṃ deseti etāyāti **desanā**, desanāva **desanāmayaṃ**. Suṇāti etenāti **savanaṃ**, savanameva **savanamayaṃ**. Diṭṭhiyā ñāṇassa ujugamaṇaṃ **diṭṭhijugataṃ**. Sabbattha “puññakiriyavatthū”ti padaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgatā.

Pūjāvasena sāmīcikiriyā apacāyanaṃ **apaciti**. Vayasā, guṇehi ca jeṭṭhānaṃ, gilānānaṃ ca taṃtaṃkiccakaraṇaṃ **veyyāvaccarṃ**. Ayametesam visesoti āha “**tattā**”ti-ādi. **Cattāro paccaye datvā sabbasattānanti** ca ekadesato ukkaṭṭhaniddeso, yaṃ kiñci deyyadhammaṃ datvā, puññaṃ vā katvā “katipayānaṃ, ekasseva vā patti hotū”ti pariṇāmanampi **pattānuppadānameva**. Taṃ na mahapphalaṃ taṇhāya parāmaṭṭhattā. Paresaṃ

deseti hitapharaṇena muducittenāti ānetvā sambandhitabbaṃ. **Evanti** evamimaṃ dhammaṃ sutvā bahussuto hutvā pare dhammadesanāya anuggaṇhissāmīti **hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti**. Evañhissa savanaṃ attano, paresaṇca sammāpaṭipattiyā paccayabhāvato mahapphalaṃ bhavissatīti. **Sabbesanti** sabbesampi dasannaṃ puñṇakiriyavatthūnaṃ. **Niyamalakkhaṇanti** mahapphalabhāvassa niyāmakasabhāvaṃ. **Diṭṭhiyā ujubhāvenevāti** “atthi, natthī”ti antadvayassa durasamussāritatāya “atthi dinnan”ti-ādi¹ nayappavattāya sammādiṭṭhiyā ujukameva pavattiyā. Dānādīsu hi yaṃ kiñci imāya eva sammādiṭṭhiyā parisodhitaṃ mahājutikaṃ mahāvippphāraṃ bhavati.

Purimeheva tīhīti pāliyaṃ āgateheva tīhi. **Sīlamaye** puñṇakiriyavatthumhi **saṅgahaṃ gacchanti** cārittasīlabhāvato. **Dānamaye** saṅgahaṃ gacchanti dānasabhāvattā, dānavisayattā ca. Kāmaṃ desanā dhammadānasabhāvato dānamaye saṅgahaṃ gacchatīti vattum yuttā, kusaladhammāsevanabhāvato pana vimuttāyatanasīse thatvā pavattitā viya savanena saddhim **bhāvanāmaye** saṅgahaṃ gacchantīti vuttaṃ. “Diṭṭhijugataṃ bhāvanāmaye”ti keci, **diṭṭhijugate** eva ca attanā katassa puñṇassa anussaraṇaṃ, tassa ca paresaṃ atthāyapariṇāmanaṃ, guṇapasaṃsā, aññehi kariyamānāya puñṇakiriyāya, sammāpaṭipattiyā ca anumodanaṃ saraṇagamananti evamādayo puñṇavisesā saṅgahaṃ gacchanti diṭṭhijukammavaseneva tesaṃ ijjanato. (38)

Parassa paṭipattiyā sodhanattho anuyogo **codanā**, sā yāni nissāya pavattati, tāni **codanāvattūni** diṭṭhasutaparisaṅkitāni. Tenāha “**codanākāraṇāni**”ti. **Diṭṭhenāti** ca hetumhi karaṇavacanaṃ, diṭṭhena hetunāti attho. Kim pana taṃ diṭṭhanti āha “**vītikkaman**”ti. **Disvāti** ca dassanahetūti ayamettha attho yathā “paññāya cassa disvā”ti. “**Sutenā**”ti-ādīsupi iminā nayena attho veditabbo. **Parassāti** parato, **parassa** vā vacanaṃ **sutvā**. **Diṭṭhaparisaṅkitenāti** diṭṭhānagatena parisāṅkitena, tathā parisāṅkitena vā vītikkamena. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Codeti** vatthusandassanena vā

1. Ma 2. 64; Ma 3. 117; Abhi 2. 341 piṭṭhesu.

saṁvāsappaṭikkhepena vā sāmīcippaṭikkhepena vā. Imasmim̐ pana atthe vitthāriyamāne atippapañco hotīti āha **“ayamettha saṅkhepo”**ti. Vitthāram pana icchantānaṁ tassa adhigamupāyaṁ dassento **“vitthāro pana -pa-veditabbo”**ti āha. (39)

Kāmūpapattiyoti kāmehi upapannatā, samannāgatāti attho. Samannāgamo ca tesāṁ paṭisevanaṁ, samadhigamo cāti āha **“kāmūpasevanā kāmapaṭilābhā vā”**ti. **Paccupaṭṭhitakāmā**ti dutiyatatiyarāsīnaṁ viya sayāṁ, parehi ca animmitā. Uṭṭhānakammaphalūpajīvibhāvato pana tadubhayavasena paccupaṭṭhitā kāmā etesanti **paccupaṭṭhitakāmā**. Te pana tesāṁ yebhuyyena nibaddhāni honṭīti **“nibaddhakāmā”**ti vuttaṁ. **Catudevalokavāsinoti** cātumahārājikato paṭṭhāya yāva tusitā devā. **Vinipātikā**ti āpāyikā. Paranimmitā kāmā etesanti **paranimmitakāmā**.

pakatisevanavasenāti anumānato jānanaṁ vadati, na paccakkhato. **Vasaṁ vattenti**ti yathāruci pātabyataṁ āpajjanti. **“Methunaṁ paṭisevanti”**ti idaṁ pana kecivādapaṭisedhanatthaṁ vuttaṁ. Tenāha **“keci panā”**ti-ādi. Te “yāmānaṁ aññamaññaṁ **ālingitamattena**, tusitānaṁ hatthāmasanamattena, nimmānaratīnaṁ **hasitamattena**, paranimmitavasavattīnaṁ **olokitamattena kāmakkiccaṁ ijjhati”**ti vadanti. “Itaresaṁ dvinnaṁ dvayaṁdvayasamāpattiyā vā”ti vadanti tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato, kāmāñca uttaruttari paṇītapañītatara paṇītatamabhāvato. Kevalaṁ pana nissandābhāvo tesāṁ vattabbo. **Kāmakkicanti** taṅkhaṇikapariḷāhūpasamāvahaṁ phassasukhaṁ. **Kāmā**ti kāmūpabhogā. **Pākatikā evā**ti heṭṭhimehi ekasadisā eva. **Ekasaṅkhātanti** ekarūpaṁ samānarūpanti, samaññātaṁ samānabhāvanti vā attho. (40)

Sukhapaṭilābhāti sukhasamadhigamā. **Heṭṭhāti** paṭhamajjhānabhūmito heṭṭhā manussesu, devesu vā. **Paṭhamajjhānasukhanti** kusalapaṭhamajjhānaṁ. Bhūmivasenapi heṭṭhuparibhāvo labbhateva brahmakāyikesu, brahmapurohitesu vā kusalajjhānaṁ nibbattetvā brahmapurohitesu, mahābrahmesu vā vipākasukhānubhavanassa labbhanato. Ettha ca dutiyatatiyajjhānabhūmivasena dutiyatatiyasukhūpapattīnaṁ vuccamānattā paṭhamajjhānabhūmivaseneva

paṭhamajjhānasukhūpapatti vuttā. **Tintā**ti temikā, jhānasukhena ceva jhānasamuṭṭhānapañītarūpaphuṭṭhakāyena ca pañītā vittāti attho. Tenevāha “**samantato tintā**”ti-ādi. Yasmā kusalasukhato vipākasukhaṃ santataratāya pañītataraṃ, bahulañca pavattati, tasmā vuttaṃ “**idampi vipākajjhānasukhameva sandhāya vuttan**”ti. **Tesanti** ābhassarānaṃ. Sappītikassa sukhassa ativiya ulārabhāvato tena ajjhotthatacittānaṃ **bhavalobho mahā uppajjati. Santamevā**ti vitakkavicārasaṅkhobhapīti-ubbilāvivigamena ativiya upasantaṃyeva. Tathā santabhāveneva hi taṃ attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya “pañītan”ti vuccati. Tenāha “**pañītamevā**”ti. Atappakena sukhapāramippattena sukhena saṃyuttāya tusāya pītiyā itā pavattāti **tusitā**. Yasmā te tato uttari sukhassa abhāvato eva na patthenti, tasmā vuttaṃ “**tato -pa- santuṭṭhā hutvā**”ti. **Tatiyajjhānasukhanti** tatiyajjhānavipākasukhaṃ. (41)

Satta-ariyapaññāti aṭṭhamakato paṭṭhāya sattannaṃ ariyānaṃ tesam tesam āveṇīkapaññā. Thapetvā lokuttaraṃ paññaṃ **avasesā paññā** nāma. Sabbāpi tebhūmikā paññā “sekkhā”tipi na vattabbā, “asekkhā”tipi na vattabbāti **nevasekkhānāsekkhā**, puthujjanapaññā. (42)

Yogavihitesūti paññāvihitesu paññāpariṇāmitesu upāyapaññāya sampāditesu. **Kammāyatanesū**ti ettha kammameva **kammāyatanaṃ**, kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnanti vā **kammāyatanaṃ**. Esa nayo **sippāyatanesupī**. Tattha ca duvidhaṃ kammaṃ hīnañca vaḍḍhakikammādi, ukkaṭṭhañca kasivāṇijjādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca naḷakārasippādi, ukkaṭṭhañca muddagaṇanādi. Vijjāva **vijjāṭṭhānaṃ**, taṃ dhammikameva nāgamaṇḍalaparittaphudhamanakamantasadisāṃ veditabbaṃ. Tāni panetāni ekacce paṇḍitā Bodhisattasadisā manussānaṃ phāsuvihāraṃ ākaṅkhaṇā neva aññehi kariyamānāni passanti, na vā katāni uggaṇhanti. Na karontānaṃ suṇanti, atha kho attano dhammatāya cintāya karonti. Paññavantehi attano dhammatāya cintāya katānipi aññehi uggaṇhitvā karontehikatasadisāneva honti. **Kammassakatanti** “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no sakan”ti evaṃ jānanañāṇaṃ. **Saccānulomitanti** vipassanāñāṇaṃ. Tañhi saccapaṭivedhassa anulomanato “saccānulomikan”ti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ “**rūpaṃ aniccanti**

vā”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **vā**-saddena aniyamatthena dukkhānattalakkhaṇānipi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ nānantariyakabhāvato. Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti (sijjhanato)¹. **Yaṃ evarūpanti** yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ. “**Anulomikaṃ khantiṃ**”ti-ādīni paññāvevacanāni. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulomanato, tathā sattānaṃ hitacariyāya maggasaccassa, paramatthasaccassa ca nibbānassa avilomanato anulometīti ca **anulomikā**. Sabbānipi etāni kāraṇāni khamati sahati daṭṭhum sakkotīti **khanti**. Passatīti **diṭṭhi**. Rocetīti **ruci**. Munatīti **muti**. Pekkatīti **pekkhā**. Te ca kammāyatanādayo dhammā nijjhāyamānā etāya nijjhānaṃ khamantīti **dhammanijjhānakkhanti**. **Parato asutvā paṭilabhatīti** aññassa upadesavacanaṃ asutvā sayameva cintento paṭilabhati. **Ayaṃ vuccatīti** ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā abhiññātānaṃ Bodhisattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikaññaṃ dvinnaṃ eva bodhisattānaṃ antimabhavikānaṃ, sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjati.

Parato sutvā paṭilabhatīti kammāyatanādīni parena kariyamānāni, parena katāni vā disvāpi parassa kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyasantike uggahetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvā paṭiladdhanāmāti veditabbā. **Samāpānassatīti** samāpattisamaṅgissa, nidassanamattametaṃ. Vipassanāmaggapaññā hi idha “bhāvanāpaññā”ti visesato icchitāti. (43)

Āvudhaṃ nāma paṭipakkhavimathanatthaṃ icchitabbaṃ, rāgādisadiso ca paṭipakkho natthi, tassa ca vimathanāṃ buddhavacanamevāti “sutameva āvudhan”ti vatvā “**taṃ atthato tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ**”ti āha. Idāni tamatthaṃ vivaranto “tañhi”ti-ādīnaṃ vatvā “**sutāvudho**”ti-ādīnā² suttapadena samattheti. Tattha **akusalaṃ pajahatīti** tadanāgādivasena akusalaṃ pariccajati. **Kusalaṃ bhāvetīti** samathavipassanādikusalaṃ dhammaṃ uppādeti, vaḍḍheti ca. **Suddhamattānaṃ pariharatīti** tena akusalappahānena, tāya ca kusalabhāvanāya rāgādisaṃkilesato visuddhaṃ attabhāvaṃ pavatteti.

1. Adhikapāṭho viya dissati.

2. Am 2. 480 piṭṭhe.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikaṃ vajjetvā tato apakaḍḍhitakāyānaṃ. Svāyaṃ kāyaviveko na kevalaṃ ekākībhāvo, atha kho paṭhamajjhānādi nekkhammayogatoti āha “**nekkhammābhiratānaṃ**”ti. **Cittavivekoti** kilesasaṅgaṇikaṃ pahāya tato cittassa vivittatā. Sā pana jhānavimokkhādīnaṃ vasena hotīti āha “**parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ**”ti. **Upadhivivekoti** nibbānaṃ. Tada dhigamena hi puggalassa nirupadhitā. Tenāha “**nirupadhīnaṃ puggalānaṃ**”ti, visāṅkhāragatānaṃ adhigatanibbānānaṃ, phalasaṃpattisamaṅgīnañcāti attho. Sutampi avassayaṭṭheneva āvudhaṃ vuttanti āha “**ayampi**”ti. Tathā hi vuttaṃ “tañhi nissāyā”ti. Kāmañcettha sutapavivekāpi paññāvaseneva yathā dhippeta-āvudhattasādhakā¹, paññā pana sutena, ekaccapavivekena vā vināpi idhādhippeta-āvudhattasādhanīti tato paññā sāmattiya dassanattamaṃ visum āvudhabhāvena vuttā. Tenāha “**yassa sā atthi, so na kutoci**”ti-ādi. (44)

Nāññātāṃ aviditaṃ dhammanti anamatagge saṃsāra vaṭṭe na aññātāṃ aviditaṃ amatadhammaṃ, catusaccadhammaṃ eva vā **jānissāmīti paṭipannassa** iminā pubbābhogena **uppannaṃ indriyaṃ**. Yaṃ pāḷiyaṃ saṅgahavāre “nava indriyāni honti”ti vuttaṃ, taṃ pubbābhogasiddhaṃ pavatti-ākāravisesaṃ dīpetuṃ vuttaṃ, atthato pana maggasaṃmādiṭṭhi eva sāti āha “**sotāpattimaggañāṇassetāṃ adhivacanaṃ**”ti. **Aññindriyanti** ājānanaka-indriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamaṃ yādāṃ anatikkamitvā tesaññeva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanaka-indriyanti vuttaṃ hoti. Tenāha “**aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriyaṃ**”ti. Ājānātīti **añño**, aññaṃ bhūtaṃ, ājānanaṃ vasena vā bhūtanti **aññābhūtaṃ**. **Aññātāvīsūti** jānitabbaṃ catu-ariyasaccaṃ ājānitvā ṭhitesu. Tenāha “**jānanakiccāpariyosānappattesū**”ti, parināṇadibhedassa jānanakiccassa pariniṭṭhānappattesū. (45)

Maṃsacakkhu cakkhupasādoti maṃsacakkhu nāma catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, sambhavo, saṇṭhānaṃ, jīvitaṃ, bhāvo, kāyappasādo, cakkhupasādoti evaṃ cuddasasambhāro maṃsapīḍo.

1. Yathādhippetato āvudhattasādhakā (Ka)

Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā tattha rūpadassanato “**dibbacakkhu ālokanissitaṃ ñāṇaṃ**”ti vuttaṃ. Dibbacakkhupaññāvanimuttā eva lokiypaññā **paññācakkhūti** ayamatto avuttasiddho dibbacakkhussa visum gahitattāti vuttaṃ “**paññācakkhu lokiyalokuttarapaññā**”ti. (46)

Adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlanti **adhisīlaṃ**. **Sikkhitabbato**ti āsevitabbato. **Adhisīlaṃ** nāma anavasesakāyikavācasikaṃvarabhāvato, maggaṣīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. **Adhicittaṃ** maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. **Adhipaññā** maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Idāni nesaṃ adhisīlādibhāvaṃ kāraṇena paṭipādetuṃ “**anappannepi hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **anuppanneti** appavatte. **Adhisīlameva** nibbānādhigamassa paccayabhāvato. **Samāpannā**ti ettha “nibbānaṃ patthayantenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

“Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ.

Anubhoti dvayampetaṃ, anubandhaṃ hi kāraṇaṃ”ti¹—

evaṃ atīte, anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhassallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimutti-ākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatāpaññā adhipaññā”ti vadanti. Lokiyasīlādīnaṃ adhisīlādibhāvo pariyāyenāti nipariyāyameva taṃ dassetuṃ “**sabbaṃ vā**”ti-ādi vuttaṃ. (47)

Pañcadvārikakāyoti pañcadvāresu kāyo phassādidhammasamūho. Kāyo ca so bhāvitabhāvena bhāvanā cāti **kāyabhāvanā nāma**. Yasmā khīṇāsavānaṃ aggamaggādhigamanena sabbasaṃkilesā pahīnāti pahīnakālato paṭṭhāya sabbaso āsevanābhāvato natthi tesaṃ bhāvinīyāpi cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kālakā, tasmā pañcadvārikakāyo subhāvito eva hoti. Tena vuttaṃ “**khīṇāsavassa hi -pa- subhāvito hoti**”ti. **Na aññesaṃ viya dubbalā** dubbalabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso pahīnattā. (48)

Vipassanā dassanānuttariyaṃ aniccānupassanādivasena saṅkhārānaṃ sammadeva dassanato. **Maggo paṭipadānuttariyaṃ** taduttaripaṭipadāya abhāvato. **Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ** akuppabhāvato. **Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ** divasampi

1. Saṃ 1. 229 piṭṭhe.

nibbānaṃ paccakkhato disvā pavattanato. **Nibbānaṃ vimuttānuttariyaṃ** sabbasaṅkhatavinissaṭṭā. Dassana-saddaṃ kammaśādhanaṃ gahetvā nibbānassa dassanānuttariyatā vuttāti dassento “**tato uttarañhi daṭṭhabbaṃ nāma natthi**”ti āha. Natthi ito uttaranti **anuttaraṃ**, anuttameva **anuttariyanti** āha “**uttamaṃ jeṭṭhakaṃ**”ti. (49)

Sesoti vuttāvaseso pañcakanayena, catukkanayena ca tividho samādhi, iminā eva ca samādhittayāpadesena suttantesupi pañcakanayo āgato evāti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthamañjūsāyaṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ**¹ vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. (50)

Āgacchati nāmaṃ etasmāti āgamaṇaṃ, tato **āgamanato**. **Saguṇatoti** sarasato. **Ārammaṇatoti** ārammaṇadhammato. **Anattato abhinivisitvāti** “sabbe saṅkhārā anattā”ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā. **Anattato disvāti** paṭhamāṃ saṅkhārānaṃ “anattā”ti anattalakkhaṇaṃ paṭivijjhitvā. **Anattato vuṭṭhātīti** vuṭṭhānagāminivipassanāya anattākārato pavattāya maggavuṭṭhānaṃ pāpuṇāti. **Asuññatattakāraṇānaṃ kilesānaṃ abhāvāti** attābhinivesapaccayānaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṃ vipassanā suññatā nāma attasuññatāya yāthāvato gahaṇato. Nanu evaṃ vipassanāya saguṇato suññatā, na āgamanatoti nipariyāyato natthīti? Saccametaṃ nāmalābhe, na pana nāmadāneti nāyaṃ doso. Atha vā suttantakathā nāma pariyāyakathā, na abhidhammakathā viya nipariyāyāti bhiyyopi na koci doso.

Yasmā saguṇato, ārammaṇato ca nāmalābhe saṅkaro hoti ekasseva nāmantaralābhasambhavato. Āgamanato pana nāmalābhe saṅkaro natthi nāmantaralābhābhāvato, asambhavato ca, tasmā “**aparo**”ti-ādi vuttaṃ. **Nimittakāraṇakilesābhāvāti** niccanimittādiggāhakaṃ paccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṃ. Kāmañcāyaṃ vipassanā niccanimittādiṃ ugghāṭenti pavattati, saṅkhāranimittassa pana avisajjanatona nipariyāyato animittanāmaṃ labhatīti. Pariyāyena panetaṃ vuttaṃ. Tathā hi nipariyāyadesanattā abhidhamme maggassa animittanāmaṃ uddhaṭaṃ. Sutte ca—

1. Visuddhi-Ṭī 1. 107 piṭṭhe.

“Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha.
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī”¹—

animittapariyāyo āgato. **Paṇidhikāra**kilesābhāvāti sukhapaṇidhi-
ādiṭṭhacayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato.

Rāgādīhi suññattāti samucchadavasena pajahanato rāgādīhi vivittattā.
Rāgādayo eva **rāganimittādīni**. Purimuppannā hi rāgādayo parato
upajjanakarāgādīnaṃ kāraṇaṃ hoti. Rāgādayo eva tathā paṇidhānassa
paccayabhāvato **rāgapaṇidhi-ādayo**. Nibbānaṃ viśaṅkhārabhāveneva
sabbasaṅkhāravinissaṭṭhā rāgādīhi suññānaṃ,
rāgādinimittapaṇidhivirahitañcāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca saṅkhārupekkhā
sānulomā vuṭṭhānagāminivipassanā, sā suññato vipassantī “suññatā”²ti
vuccati, dukkhato passantī taṇhāpaṇidhisosaṇato “appaṇihitā”³ti. Sā
maggādhigamāya āgamanapaṭipadāthāne tathā maggassa “suññatānaṃ
animittānaṃ appaṇihitaṇaṃ”⁴ti nāmaṃ deti. Āgamanato ca nāme laddhe saguṇato
ca ārammaṇato ca nāmaṃ siddhameva hoti, na pana saguṇārammaṇehi
nāmalābhe sabbattha āgamanato nāmaṃ siddhaṃ hotīti
paripuṇṇanāmasiddhihetuttā, “saguṇārammaṇehi sabbesampi
nāmattayayogo, na āgamanato”⁵ti vavatthānakarattā ca nippariyāyato
āgamanatova nāmalābho padhānaṃ, na itarehi, pariyāyato pana tidhā
nāmalābho icchitabboti aṭṭhakathāyaṃ “tividhākathā”⁶ti-ādinā ayaṃ vicāro
katoti daṭṭhabbaṃ. (51)

Sucibhāvoti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo.
Tenāha “**tiṇṇaṃ sucaritānaṃ**² **vasena veditabbo**”³ti. (52)

Munino etānīti **moneyyāni**. Yehi dhammehi ubhayahitamunanato **muni**
nāma hoti, te evaṃ vuttāti āha “**muni**bhāvakarā **moneyyapaṭipadā**
dhammā”⁴ti. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca
karaṇaṃ, “atthi imasmiṃ kāye kesā”⁵ti-ādinā³ kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa
jānaṇaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato
nissaraṇato ca yāthāvato pari jānaṇaṃ,

1. Khu 1. 329; Saṃ 1. 190 piṭṭhesu.

2. Sucaritānañca (Ka)

3. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Ma 3. 132, 133; Am 2. 285; Am 3. 343; Abhi 2. 200;

Khu 1. 2; Khu 10. 63 piṭṭhesu.

tathā parijānanavasena pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanam, kāyasaṅkhāram nirodhetvā pattabbasamāpatti cāti sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyya paṭipadā dhammā kāyamoneyyam nāma, tasmā tamattham dassetuṃ “**tividhakāyaduccaritassa pahānan**”ti-ādinā pāli āgatā. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabha pavattā paññā **vācārammaṇe ñāṇam**. Tassa vācāya samudayādito parijānanam **vācāpariññā**. Ekāsītividham lokiyacittam ārabha pavattañāṇam **manārammaṇe ñāṇam**. Tassa samudayādito parijānanam **manopariññā**ti ayameva viseso. (53)

Ayanti ito sampattiyoti **āyo**, kusalānam dhammānam abhibuddhīti āha “**āyoti vuḍḍhī**”ti. Apenti sampattiyo etenāti **apāyo**, kusalānam dhammānam hānīti āha “**apāyoti avuḍḍhī**”ti. Tassa tassāti āyassa ca apāyassa ca. **Kāraṇam upāyo** upeti upagacchati etena āyo, apāyo cāti. Tattha duvidhā vuḍḍhi anattahānito, atthupattito ca, tathā avuḍḍhi atthahānito, anattupattito ca. **Tesam pajānanāti** tesam āyāpāyasaññitānam yathāvuttappabhedānam vuḍḍhi-avuḍḍhīnam yāthāvato pajānanā. **Kosallam** kusalatā nipuṇatā. Tadutayampi pāḷivaseneva dassetuṃ “**vuttañhetan**”ti-ādi vuttam.

Tattha **idam vuccatīti** yā imesam akusaladhammānam anuppattinirodhesu, kusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idam **āyakosallam** nāma vuccati. Idāni apāyakosallampi pāḷivaseneva dassetuṃ “**tattha kataman**”ti-ādi vuttam. Tattha **idam vuccatīti** yā imesam kusaladhammānam anuppajjananirujjhanesu, akusaladhammānañca uppattibhiyyobhāvesu paññā, idam **apāyakosallam** nāma vuccatīti. Etthāha—āyakosallam tāva paññā hotu, apāyakosallam katham paññā nāma jātāti evam maññati “apāyuppādanasamatthatā apāyakosallam nāmā”ti, tam pana tassa matimattam. Paññavā eva hi “mayham evam manasi karoto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjhanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā vaḍḍhanti”ti pajānāti, so evam ñatvā anuppanne akusale dhamme na uppādeti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale dhamme uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūrim pāpeti. Evam apāyakosallampi

paññā evāti. **Sabbāpīti** āyakosallapakkhikāpi apāyakosallapakkhikāpi.
Tatrupāyāti tatra tatra karaṇīye upāyabhūtā.

Tassa tikicchanatthanti accāyikassa kiccassa, bhayassa vā
pariharaṇattham. **Ṭhānuppattiyakāraṇajānanavasenevāti** ṭhāne taṅkhaṇe eva
uppatti etassa atthīti ṭhānuppattikam, ṭhānaso uppajjanakakāraṇam, tassa
jānanavaseneva. (54)

Majjanākāravasena pavattamānāti attano vatthuno madanīyatāya
madassa āpajjanākārena pavattamānā uṇṇatiyo. **Nirogoti** arogo.
Mānakaraṇanti mānassa uppādanam. **Yobbane ṭhatvāti** yobbane patiṭṭhāya,
yobbanam apassāyāti attho. Sabbesampi jīvitam nāma maraṇapabhaṅguraṁ,
dukkhānubandhaṇca, tadubhayaṁ anoloketvā, pabandhaṭṭhitipaccayā
sulabhataṇca nissāya uppajjanakamado **jīvitamadoti** dassetuṁ “**ciram**
jīvin”ti-ādi vuttam. (55)

Adhipati vuccati jeṭṭhako, issaroti attho. Tato adhipatito āgataṁ
ādhipateyyam. Kim tam? Pāpassa akaraṇam. Tenāha “**ettakomhī**”ti-ādi.
Tattha sīlādayo lokiyā eva daṭṭhabbā, tasmā **vimuttiyāti** lokiyavimuttiyā.
Jeṭṭhakanti issaram, garunti attho. Ettha ca attānam, dhammaṇca adhipatim
katvā pāpassa akaraṇam hiriyā vasena veditabban. Lokam adhipatim katvā
akaraṇam ottappassa vasena. (56)

Kathāvattthūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā
nappavattati, tasmā “**kathākāraṇāni**”ti vuttam. Addhāna-saddassa attho
heṭṭhā vutto eva, so panatthato dhammappavattimattam. **Dhammā** cettha
khandhā eva, tabbinimuttā ca tesam gati natthīti āha “**atītaṁ dhammaṁ,**
atītakkhandheti attho”ti. Ayaṇca addhā nāma disādi viya atthato
dhammappavattim upādāya paññattimattam, na upādā na bhūtaadhammoti
tamattam dassetuṁ “**apicā**”ti-ādi vuttam. (57)

“Tamavijjhanatṭhena viditakaraṇatṭhenā”ti saṅkhepatto
vuttamatthamvivaritum “**pubbenivāsā**”ti-ādi vuttam. **Pubbenivāsanti** pubbe
nivutthakkhandhe. **Tamanti** mohatamam. **Vijjhatīti** vihanati, pajahatīti attho.
Teneva ca

paṭicchādakatamavijjhanena **pubbenivāsaṇca viditaṃ** pākaṭaṃ **karotīti vijjāti. Tanti** cutūpapātaṃ. (58)

Upapattidevavisesabhāvāvaho vihāroti katvā **dibbo vihāro**. Nanu evaṃ aññaṃaññānampi dibbavihārabhāvo āpajjatīti? Na tāsāṃ sattesu hitūpasamhārādivasena pavattiyā savisesaṃ niddosaṭṭhena, seṭṭhaṭṭhena ca brahmavihārasamaññāya niruḥhabhāvato. Suvisuddhito, paṭipakkhasamucchinđanavasena araṇiyato pattabbato, ariyabhāvappattiyā vā anantaraṃ **ariyo**. Ariyānaṃ ayanti vā **ariyo**, vihāro. (59)

Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva. (60)

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. **Pubbeti** heṭṭhā mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ. (1)

Yo chandoti yo chandīyanavasena chando. **Chandikatāti** chandabhāvo, chandikaraṇākāro vā. **Katthukamyatāti** kattukāmatā. **Kusaloti** cheko kosallasambhūto. **Dhammacchandoti** sabhāvacchando. Ayañhi **chando** nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho. Idha kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto. **Chandaṃ janetīti** taṃ chandaṃ uppādeti. Taṃ pavattento hi janeti nāma. **Vāyāmaṃ karotīti** payogaṃ parakkamaṃ karoti. **Vīriyaṃ ārabhatīti** kāyikacetāsikavīriyaṃ pavatteti. **Cittaṃ upatthambhetīti** teneva sahaṇātavīriyena cittaṃ ukkhipati. **Padahatīti** padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni padāni uppādanāsevanābhāvanābahulīkammaśācaccakiriyāhi yojetabbāni. Vitthāraṃ pariharanto **“ayamettha saṅkhepo”**ti-ādimāha. (2)

Chandaṃ nissāyāti “chandavato cetosamādhi hoti, mayhaṃ evaṃ hoti”ti evaṃ chandaṃ nissāya chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā **pavatto samādhi chandasamādhi. Padhānabhūtāti** padhānajaṭā, padhānabhāvaṃ vā pattā. **Saṅkhārāti** catukiccasādhakaṃ sammappadhānavīriyaṃ vadati. **Tehi**

dhammehīti yathāvuttasamādhivīriyehi **upetaṃ** sampayuttaṃ. **Iddhiyā pādanti** nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyaēyena “iddhī”ti saṅkhyāṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalacittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasāṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ. Yasmā purimā iddhi pacchimāya iddhiyā pādo pādakaṃ padatṭhānaṃ hoti, tasmā “**iddhibhūtaṃ vā pādan**”ti ca vuttaṃ. **Sesesupīti** dutiya-iddhipādādīsu. Kāmañcetta **janavasabhasuttepi** iddhipādavicāro āgato, sopi saṅkhepato evāti āha “**vitthāro pana -pa- dīpito**”ti. (3)

307. **Diṭṭhadhammo** vuccati paccakkhabhūto attabhāvoti āha “**imasmiṃyeva attabhāve**”ti. **Sukhavihāratthāyāti** nikkilesahāya nirāmisena sukhena viharatthāya. **Phalasamāpattijhānānīti** cattāripi phalasamāpattijhānāni. **Aparabhāgeti** āsavakkhayādhigamato aparabhāge. **Nibbattitajjhānānīti** adhigatarūpārūpajjhānāni. (5-1)

Sūriyacandapajjotamaṇi-ādīnanti pajjotaggahaṇena padīpaṃ vadati. **Ādi-saddena** ukkāvijjulatādīnaṃ saṅgaho. **Ālokoti manasi karotīti** sūriyacandālokādīm divā, rattiṇca upaladdhaṃ yathāladdhavaseneva manasi karoti citte ṭhpeti. Tathāva naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokakasiṇassa viya kasiṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ. So āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tattha divāsāññaṃ ṭhpeti divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha “**yathā divā tathā rattin**”ti. **Yathā rattim āloko diṭṭhoti** yathā rattiya candālokādi-āloko diṭṭho upaladdho. **Evameva divā manasi karotīti** rattim diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhpeti. **Apihitenāti** thinamiddhapidhānena na pihitena. **Anaddhenāti** asañchāditenā. **Sa-obhāsanti** saññānobhāsaṃ. Thinamiddhavinodana-āloko viya hotu kasiṇāloko viya parikkamaṃloko viya, upakkilesāloko viya sabbāyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhānovāti. **Ñāṇadassanapaṭilābhatthāyāti** dibbacakkhuñāṇapaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñāṇaṃhi rūpagatassa dibbassa, itarassa ca dassanaṭṭhena idha “ñāṇadassanaṃ”ti adhippetāṃ. “**Ālokasaññaṃ manasi**

karotī”ti ettha vutta-āloko **thinamiddhavinodana-āloko**. **Parikamma-ālokoti** dibbacakkhuñāyā parikammakaraṇavasena pavattita-āloko. Tattha purimassa vasena “**khīṇāsavassā**”ti visesetvā vuttaṃ. Tassa hi thinamiddhaṃ suppahīnaṃ hoti, na aññesaṃ. Dutiyassa vasena “**tasmim̐ vā āgatepī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **tasminti** dibbacakkhuñāṇe. **Āgatepī**ti paṭiladdhepi. **Anāgatepī**ti appaṭiladdhepi. Yasmā tathārūpassa pādakajjhānasseva vasena parikamma-ālokassa sambhavo, yato taṃ parisuddhapariyodātātādiguṇavisesupasañhitaṃ, tasmā āha “**pādaka -pa-bhāvetīti vuttan**”ti. (5-2)

Sattaṭṭhānikassāti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hoti”ti-ādinā¹ vuttassa sattaṭṭhānikassa. Satipi sekkhānaṃ pariññātabhāve ekantato pariññātavatthukā nāma arahanto evāti vuttaṃ “**khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hoti**”ti-ādi. **Vatthārammaṇaviditatāyā**ti vatthuno, ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena. Yathā hi sappapariyesanaṃ² carantena tassa āsaye vidite sopi vidito eva ca hoti mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte vatthumhi, ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā viditā eva hoti salakkhaṇato, sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā, pageva pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppādakkhaṇepi ṭhitikkhaṇepi bhaṅgakkhaṇepi vedanā viditā pākaṭā honti. Tenāha “**evaṃ vedanā uppajjantī**”ti-ādi. Nidassanamattañcetaṃ, yadidaṃ pāḷiyaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇanti dassento “**ne kevalan**”ti-ādimāha, tena avasesato sabbadhammānampi uppādādito viditabhāvaṃ dasseti.

Idāni na kevalaṃ khaṇato eva, atha kho paccayatopi aniccāditopi na kevalaṃ khīṇāsavānaṃyeva vasena, atha kho ekaccānaṃ sekkhānampi vasena vedanādīnaṃ viditabhāvaṃ dassetuṃ “**apicā**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **avijjāsamudaya**ti avijjāya uppādā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi uppādo atthibhāvavācākopi hotīti tasmā purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmim̐ bhava

1. Dī 1.67; Dī 2. 33; Ma 1. 72 piṭṭhesu.

2. Sabbapariyesanaṃ (Ka)

vedanāya uppādo hotīti attho. Avijjādīhi atītakālikādīhi tesam sahakāraṇabhūtāni uppādādīnipi¹ gahitānevāti veditabbarṃ. Vedanāya pavattipaccayesu phassassa balavabhāvato so eva gahito “**phassasamudayā**”ti. Tasmim̐ pana gahite pavattipaccayatāsāmaññena vatthārammaṇādīnipi gahitāneva hontīti sabbassāpi vedanāya anavasesato paccayato udayadassanaṃ vibhāvitanti daṭṭhabbarṃ. “**Nibbattilakkhaṇaṃ**”ti-ādinā khaṇavasena udayadassanaṃ māha. Uppajjati etasmāti **uppādo**, uppajjanaṃ **uppādoti** paccayalakkhaṇaṃ, khaṇalakkhaṇaṃ ca ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā āha “**evaṃ vedanāya uppādo vidito hoti**”ti.

Aniccato manasi karototi vedanā nāmāyaṃ anaccantikātāya ādi-antavatī udayabbayaparicchinnā khaṇabhaṅgurā tāvakālikā, tasmā “aniccā”ti aniccato manasi karoto. Tassā khayato, vayato ca **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ **hoti**. **Dukkhato manasi karototi** aniccattā eva vedanā udayabbayapaṭipīḷitatāya, dukkhamatāya, dukkhavattthutāya ca “dukkhā”ti manasi karoto **bhayato** bhāyitabbato tassā **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ **hoti**ti. Tathā aniccattā, dukkhattā eva ca vedanā attarahitā asārā nissārā avasavattinī tucchāti vedanaṃ **anattato manasi karoto suññato** rittato asāmikato **upaṭṭhānaṃ viditaṃ** pākaṭaṃ **hoti**. “**Khayato**”ti-ādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ. Tasmā vedanaṃ khayato bhayato suññato jānātīti atthavasena vibhattipariṇāmo veditabbo. **Avijjānirodhā vedanānirodhoti** aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato vedanāya anuppādanirodho hoti paccayābhāve abhāvato. Sesaṃ samudayavāre vuttanayānusārena veditabbarṃ. Idha **samādhibhāvanā**ti sikhāppattā ariyānaṃ vipassanāsamādhibhāvanā. Tassā pādakabhūtā jhānasamāpatti veditabbā. (5-3)

Vuttanayameva mahāpadāne². (5-4)

308. **Pamāṇaṃ aggahetvāti** asubhabhāvanā viya padesaṃ aggahetvā. Ekasmimpi satte pamāṇā’ggahaṇena **anavasesapharaṇena**³. Natthi

1. Upādādīnipi (Ka) 2. Dī 2. 30 piṭṭhe. 3. Anavasesapharaṇavasena (Atṭhakathāyaṃ)

etāsaṃ gaheṭabbaṃ pamāṇanti hi **appamāṇā**, appamāṇā eva **appamaññā**. (6)

Apassayitabbaṭṭhena **apassenāni**, idha bhikkhu yāni apassāya tisso sikkhā sikkhituṃ samattho hoti, tesaṃ eva adhivacanaṃ. Tāni panetāni paccayānaṃ saṅkhāya sevītā adhivāsanakkhanti, vajjanīyavajjanaṃ, vinodetabbavinodanañca. Tenāha “saṅkhāyekaṃ adhivāseti”ti-ādi. Tattha sammadeva khāyati upaṭṭhāti paṭibhātīti **saṅkhā**, ñāṇanti āha “**saṅkhāyāti ñāṇenā**”ti. Saṅkhāya sevītā nāma yaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tassa sevanāti āha “**sevitabbayuttakameva sevati**”ti. **Adhivāsanā**dīsupi eseṇa nayo. **Anto pavisitunti** abbhantare attano citte pavattituṃ **na deti**. (8)

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. **Vaṃsa**-saddo “piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdati”ti-ādīsu dvinnāṃ dvinnāṃ vopānasinaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṃso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā.
Vaṃse kalīrova asajjamāno,
Eto care khaggavisāṇakappo”ti-ādīsu¹—

akaṇḍake. “Bherisaddo mudīṅgasaddo vaṃsasaddo kaṃsatālasaddo”ti-ādīsu tūriyavisese, yo “veṇū”tipi vuccati. “Abhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthi”ti-ādīsu hatthi-ādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. “Kusavaṃsaṃ ṭhapessāmī”ti-ādīsu² kulavaṃbhe. “Vaṃsānurakkhako paveṇīpālato”ti-ādīsu³ guṇānupubbiyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattiyaṃ. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātiguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayaṃ, guṇanvayañca nidassanavasena dassetuṃ “**yathā hī**”ti-ādi vuttaṃ. Tattha **khattiyavaṃsoti** khattiyakulanvayo. Eṇeṇa nayo sesapadesupī. **Samaṇavaṃso** pana samaṇatanti samaṇapaveṇī. **Mūlagandhādīnanti ādi**-saddena yathā sāragandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi

1. Khu 3. 9 piṭṭhe Apadāne.

2. Dī 3. 154 piṭṭhe.

3. Visuddhi 1. 95; Dhammapada-Ṭīṭha 2. 244 piṭṭhesu.

saṅgaho daṭṭhabbo. Dutiyena pana **ādi**-saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ. **Ariya**-saddo amilakkhūsupi manussesu vattati, yesaṃ pana nivāsanatṭhānaṃ “ariyaṃ āyatanan”ti vuccati. Yathāha “yāvata ānanda ariyaṃ āyatanan”ti¹. Lokiyasādhujanesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā -pa- tesamahaṃ aññataro”ti-ādīsu². Idha pana ye “ārakā kilesehi”ti-ādinā laddhanibbacanā paṭividdha-ariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ “ke pana te ariyā”ti pucchāṃ katvā **“ariyā vuccanti”**ti-ādi vuttaṃ.

Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadaññepi sammāsambuddhe, paccekabuddhe, buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ **“apicā”**ti-ādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imameva bhagavantaṃ, ye ceterahi buddhasāvakā, te ca sandhāya **paccuppannaggahaṇaṃ**. Tasmim tasmim vā kāle te te paccuppannāti ce, **atītānāgata**ggahaṇaṃ na kattabbaṃ siyā. Idāni yathā bhagavā “dhammaṃ vo bhikkhave desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ chachakkāni”ti chachakkadesanāya³ aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ mahā-ariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsānaṃ “cattārome bhikkhave ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkiyanti na saṅkiyissanti appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi”ti⁴ yehi navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, tāni tāva ānetvā thomaṇāvaseneva vaṇṇento **“te kho panete”**ti-ādimāha. **Aggāti jānitabbā** sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato, seṭṭhabhāvasāddhanato ca. **Dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā** rattaññūhi, buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. **Maṃsāti jānitabbā** buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇāti** purātanā. **Na adhunuppattikāti** na adhunātanā. **Asaṃkiṇṇāti** na khittā na chaḍḍitā. Tenāha **“anapanītā”**ti. **Na apanītapubbāti**

1. Dī 2. 74; Khu 1. 187 piṭṭhesu.

3. Ma 3. 327 piṭṭhe.

2. Ma 1. 20, 21 piṭṭhesu.

4. Am 1. 336 piṭṭhe.

na chaḍḍitapubbā tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na paricattapubbā. Tato eva **idānipi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissanti.** Ye dhammasabhāvassa vijānaneva **viññū** samitapāpasamaṇā ceva bāhitapāpa **brāhmaṇā** ca, **tehi appaṭikuṭṭhā** appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā agarahitabbā. Apariccajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassento “**paccayasantosavasena santuṭṭho**”ti vuttaṃ. Jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. **Itarītareṇā**ti itarena itarena. Itara-saddo yaṃ aniyamavacano, dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃ kiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ “**yena kenaci**”ti. Svāyaṃ aniyamavācītāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti tattha dutiyapakkhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento “**atha kho**”ti-ādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametaṃ, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so **yathālābhasantoso** eva, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasārubbabhāvasannissayopi. Thūladukādayo ca tayopi cīvare labbhanti. Majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare, senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. “**Ime tayo santose**”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaṇṇāsasantosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaraṃ jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaraṃ kappiyan”ti jātito cīvaraṃ jānitabbam. **Cīvarakkhettanti** cīvarassa uppattikkhettam. **Paṃsukūlanti** paṃsukūlacīvaraṃ, paṃsukūlalakkhaṇappattam cīvaraṃ **jānitabbanti** attho. **Cīvarasantosoti** cīvare labbhamāno sabbo santoso **jānitabbo**. **Cīvarapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni**, yāni tosanto cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni **khomādīni**. Tattha **khomaṃ** nāma khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ,

tathā sesānipī. **Sāṇanti** sāṇavākasuttehi katacīvaram. **Bhaṅganti** pana khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vomissetvā katacīvaram. “**Bhaṅgampi** vākamayamevā”ti keci. **Chāti** gaṇanaparicchado. Yadi evam ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetum “**dukūlādīni**”ti-ādi vuttam. **Ādi**-saddena paṭṭuṇṇam, somārapaṭṭam, cīnapaṭṭam, iddhijam, devadinnanti etesaṃ saṅgaho. Tattha **dukūlam** sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. Paṭṭuṇṇadese sañjātavattham **paṭṭuṇṇam**. “Paṭṭuṇṇam koseyyaviseso”ti hi amarakose vuttam. Somāradese, cīnadese ca jātavattthāni **somāraccīnapaṭṭāni**. **Paṭṭuṇṇā**dīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. **Iddhijam** ehibhikkhūnam puññiddhiyā nibbattam cīvaram, tam khomādīnam aññataram hotīti tesam eva anulomaṇca. Devatāhi dinnam cīvaram **devadinnam**, tam kapparukkhe nibbattam jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisam, tampi khomādīnamyeva anulomaṃ hoti tesu aññatarabhāvato. **Imānī** antogadhāvadhāraṇavacanam, imāni evāti attho. Buddhādīnam paribhogayogyatāya **kappiyacīvarāni**.

Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetum “**kusacīran**”ti-ādi vuttam. tattha kusatiṇehi, aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaram **kusacīram**. Potakīvākādīhi vākehi katacīvaram **vākacīram**. Catukkoṇehi tikoṇehi vā phalakehi katacīvaram **phalakacīram**. Manussānam kesehi katakambalam **kesakambalam**. Cāmarīvāla-assavālādīhi katam **vālakambalam**. Makacitantūhi vāyito **potthako**. **Camanti** migacammādi yaṃ kiñci cammam. Ulūkapakkhehi ganthetvā katacīvaram **ulūkapakkham**. Bhujatacādimayam **rukkhadussam**, tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāvākehi vāyitam **latādussam**. Erakavākehi katam **erakadussam**. Tathā **kadalidussam**. Sukhumehi veḷuvilīvehi katam **veḷudussam**. **Ādi**-saddena vakkalādīnam saṅgaho. **Akappiyacīvarāni** titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannaṇca mātikānam vasenāti “sīmāya deti, katikāya deti”ti-ādinā āgatānam aṭṭhannam cīvaruppattimātikāna vasena. Cīvarānam

paṭilābhakkhettadassanattañhi bhagavatā “aṭṭhimā bhikkhave mātikā”ti-
 ādinā mātikā ṭhapitā. **Mātikā**ti hi mātaro cīvaruppattijanikāti. **Sosānikanti**
 susāne pahitakam. **Pāpaṇikanti** āpaṇadvāre patitakam. **Rathiyanti**
 puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakam. **Saṅkarakūṭakanti**
 saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakam. **Sinānanti** nhānacoḷam, yaṃ bhūtavejjeḥi
 sīsam nhāpetvā “kāḷakaṇṇicoḷakan”ti chaḍḍetvā gacchanti. **Titthanti**
 titthacoḷakam sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. **Aggidaḍḍhanti** agginā
 daḍḍhappadesam. Tañhi manussā chaḍḍenti. **Gokhāyitakā**ḍiṇi pākāṭāneva.
 Tānipi hi manussā chaḍḍenti.

Dhajaṃ ussāpetvāti nāvaṃ ārohanthehi vā yuddham pavisanthehi vā
 dhajayaṭṭhim ussāpetvā tattha baddham pārutacīvaram, tehi chaḍḍitanti
 adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā.
Ekamāsamattanti cīvaramāsasaññitam ekamāsamattam. **Vitakketum vaṭṭati**,
 na tato paranti adhippāyo. Sabbassāpi hi taṇhāniggahatthāya sāsane
 paṭipattīti. **Paṃsukūliko addhamāseneva karotīti** aparapaṭibaddhattā
 paṭilābhassa. Itarassa pana parapaṭibaddhattā māsamattam anuññātam. **Iti**
māsaddha -pa- vitakkasantoso vitakkanassa parimitakālikattā.

Mahātheram tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravana
 gāmadvāram “**bhante gamissāmi**” icceva māha. Mahātheropissa ajjhāsayaṃ
 ñatvā “**ahampāvuso gamissāmi**”ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa
 avasaro mā hotū”ti **pañham pucchamāno gāmaṃ pāvisi**. **Uccārapalibuddhoti**
 uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate
 uppannapīṭisomanassavegassa balavabhāvena kilesānaṃ vikkhambhi tatthā
tasmīṃyeva -pa- tīṇi phalāni patto.

“Kattha labhissāmi”ti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā “**acintetvā**”ti
 vuttam, “sundaram labhissāmi, manāpaṃ labhissāmi”ti evamādicintanāya kā
 nāma kathā. Kathaṃ pana vattabbanti āha “**kammaṭṭhānasīseneva**
gamanan”ti, tena cīvaram paṭicca kiñcipi na cintetabbamevāti dasseti.

Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhavēyyāti “**pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā**”ti vuttaṃ.

Āhariyamānanti susānādīsu patitakaṃ vatthaṃ “ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ carantī”ti ñatvā kenaci purisena tato āñiyamānaṃ.

Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpīti evaṃ paṭilābhasantosam akopetvāva laddhaṃ gaṇhantassāpi. **Attano pahonakamattenevāti** yathā laddhānaṃ paṃsukūlavatthānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakapamaṇeneva, avadhāraṇena uparipaccāsaṃ nivatteti.

Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapadānacārinā viya dvārappaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanaṃ** nāma cīvaraloluppassa dūrasamussāritattā¹.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ.

Dhovanupagenāti dhovanayoggena.

Paṇṇānīti ambajambādipaṇṇāni.

Akopetvāti santosaṃ akopetvā. **Pahonakanīhārenevāti** antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathā laddhaṃ thūlasukhumādīṃ gahetvā **karaṇaṃ**.

Timāṇḍalapaṭicchādanamattassevāti “nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ jāṇumaṇḍalaṃ, itaraṃ ce galavāṭamaṇḍalaṃ jāṇumaṇḍalaṃ”ti evaṃ timāṇḍalapaṭicchādanamattasseva **karaṇaṃ**, taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇameva hoti.

Avicāretvāti na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. **Sattavāreti** sattasibbanavāre.

Kappabindu-apadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ **kappasantoso**.

Sītapaṭighātādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ “**hirikopīnapaṭicchādanamattavasenā**”ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “yāvadeva hirikopīnapaṭicchādanatthan”ti².

1. Dussamussāritattā (Ka)

2. Ma 1. 12; Aṃ 2. 341; Khu 7. 397 piṭṭhesu.

Vaṭṭati, na tāvatā santoso kuppatti sambhārānaṃ, dakkhiṇeyyānaṃ alābhato.

Sāraṇīyadhamme **ṭhatvā**ti sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇato paribhoge **ṭhatvā**.

“Iti”ti-ādinā paṭhamassa ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ, tesaṃ tassa paccayataṃ dassento iti ime dhammā aññaṃaññaṃ samuṭṭhāpakā, upatthambhakā cāti dīpeti. Esa nayo ito paratopi.

“Santuṭṭho hoti vaṇṇavādī”ti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati, tattha catutthoyeva pakkho sathārā vaṇṇito thomitoti mahātherena tathā desanā katā. **Eko santuṭṭho** hoti, **santosassa vaṇṇaṃ na katheti** seyyathāpi thero nālako¹. **Eko na santuṭṭho** hoti, **santosassa vaṇṇavādī** seyyathāpi upanando sakyaputto². **Eko neva santuṭṭho** hoti, **na santosassa vaṇṇaṃ katheti** seyyathāpi thero lāḷudāyī³. **Eko santuṭṭho ceva** hoti, **santosassa ca vaṇṇavādī** seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha **“appatirūpan”**ti, sāsane ṭhitānaṃ na patirūpaṃ asāruppaṃ ayogyaṃ. **Kohaṇṇaṃ karontoti** cīvaruppādanimittaṃ paresaṃ kuhaṇaṃ vimhāpanaṃ karonto. **Uttasatī**ti taṇhāsantāsenā uparūpari tasati. **Paritasatī**ti parito tasati. Yathā sabbe kāyavacīpayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati. **Gadhitam** vuccati gaddho, so cettha abhiṇṇhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitam etassa natthīti **agadhitoti** āha **“agadhito -pa- lobhagiddho”**ti. Mucchanti taṇhāvasena muyhanaṃ, tassa vā samussayaṃ⁴ adhigataṃ. **Anāpanno** anupagato. **Anotthatoti** anajjhotthato. **Apariyonaddhoti** taṇhāchadanena acchādito. **Ādīnavaṃ passamānoti** diṭṭhadhammikaṃ, samparāyikaṃ dosam passanto. Gadhitaparibhogato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**, idamatthikatā, tam pajānātīti **nissaraṇapaṇṇo**. Tenāha **“yāvadeva -pa- pajānanto”**ti.

1. Khu 1. 385 piṭṭhe Suttanipāte vitthāro.

2. Vi 1. 311, 317, 320; 323 piṭṭhādīsu vitthāro.

3. Theragāthā-Ṭṭha 2. 258 piṭṭhe vitthāro.

4. Samassayaṃ (Ka)

Nevattānukkamsetiti attānaṃ neva ukkaṃseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. “**Ahan**”ti-ādi ukkaṃsanākāradassanaṃ. **Na vambhet**ti na tīlayati nihīnato na dahati. **Tasmim cīvarasantoseti** tasmim yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇena cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmim sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato, vaṇṇavāditānattukkamaṇaṇā paravambhaṇāni pana gahitāni na hontīti “**vaṇṇavāditādisu vā**”ti vikappo vutto. Ettha ca “**dakkho**”ti-ādi yesaṃ dhammaṇaṃ vasenassa yathāvuttasantosādi ijjhati, taṃ dassanaṃ. Tattha “**dakkho**”ti iminā tesam samuṭṭhāpanapaññaṃ dasseti, “**analaso**”ti iminā paggaṇhanavīriyaṃ, “**sampajāno**”ti iminā pāṭihāriyapaññaṃ, “**paṭissato**”ti iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. **Piṇḍapātakkhettanti** piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. **Piṇḍapātasantoso jānitabboti** piṇḍapāte santoso pabhedato jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappi-ādīnampi gahaṇaṃ kataṃ.

Piṇḍapātakkhattaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānaṃ. Khettaṃ viya **khettaṃ**. Uppajjati ettha, etenāti ca **uppattiṭṭhānaṃ**. Saṃghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddesādivasena vā. Tattha sakalassa saṃghassa dātabbaṃ bhattaṃ **saṃghabhattaṃ**. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbaṃ bhattaṃ **uddesabhattaṃ**. Nimantetvā dātabbaṃ bhattaṃ **nimantaṇaṃ**. Salākadānavasena dātabbaṃ bhattaṃ **salākabhattaṃ**. Ekasmim pakkhe ekadivasam dātabbaṃ bhattaṃ **pakkhikaṃ**. Uposathe dātabbaṃ bhattaṃ **uposathikaṃ**. Pāṭipadadivase dātabbaṃ bhattaṃ **pāṭipadikaṃ**. Āgantukānaṃ dātabbaṃ bhattaṃ **āgantukabhattaṃ**. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbaṃ bhattaṃ **dhurabhattaṃ**. Kuṭim uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **kuṭibhattaṃ**. Gāmaṇāsi-ādīhi vārena dātabbaṃ bhattaṃ **vārabhattaṃ**. Vihāraṃ uddissa dātabbaṃ bhattaṃ **vihārabhattaṃ**. Sesāni pākāṭāneva.

Vitakketi “kattha nu kho ahaṃ ajja piṇḍāya carissāmī”ti. “Kattha piṇḍāya carissāmā”ti¹ therena vutte “asukagāme bhante”ti kāmametaṃ

1. Te kattha piṇḍāya carissāma (Ka)

paṭivacanadānaṃ, yena pana cittaṇa “cintetvā”ti vuttaṃ, taṃ sandhāyāha “**ettakaṃ cintetvā**”ti. **Tato paṭṭhāyāti** vitakkamaḷake ṭhatvā vitakkitakālato paṭṭhāya. “**Tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti**”ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānaṃ vasena gahetabbaṃ, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato paraṃ. **Paribāhiroti** ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyaṃ vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppati, visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha “**kammaṭṭhānasīsena gantabban**”ti.

Gahetabbamevāti aṭṭhānappayutto **eva-saddo**. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbaṃ.

Etthāti etasmiṃ piṇḍapātaṭiggahaṇe. **Appanti** attano yāpanapamānatopi appaṃ. **Gahetabbaṃ** dāyakassa cittārādhanaṭṭhaṃ. **Pamāṇenevāti** attano yāpanappamāṇeneva appaṃ **gahetabbaṃ**. “Pamāṇena gahetabban”ti ettha kāraṇaṃ dassetuṃ “**paṭiggahaṇasmiṃhi**”ti-ādi vuttaṃ. **Makkhetīti** viddhaṃseti apaneti. **Vinipātetīti** vināseti aṭṭhānaviniyogena. **Sāsananti** satthu sāsaṇaṃ anusīṭṭhiṃ. **Na karoti** nappaṭipajjati.

Sapadānacārino viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanasantosoti āha “**dvārapaṭipāṭiyā gantabban**”ti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā.

Āhāragedhato nissarati etenāti **nissaraṇaṃ**. Jighacchāya paṭivinodanattamaṃ kathā, kāyassa ṭhiti-ādipayojanaṃ pana atthāpattito āgatamevāti āha “**jighacchāya -pa- santoso nāmā**”ti.

Nidahitvā na paribhuñjitabbaṃ tadahupīti adhippāyo. Itarattha pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. **Sāraṇīyadhamme ṭhitenāti** sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇabhogibhāve ṭhitenā. (9-2)

Senāsanenāti sayanena, āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādiḷe, viharādiḷe ca seti, taṃ **senāṃ**. Yattha yattha pīṭhādiḷe āsati, taṃ **āsaṇaṃ**. Tadubhayaṃ ekato katvā “senāsaṇaṇ”ti vuttaṃ. Tenāha “**mañco**”ti-ādi. Tattha **mañco** masārakādi, tathā **pīṭhaṃ**. Mañcabhisi,

pīṭhabhisīti duvidhā **bhisi**. **Vihāro** pākāraparicchinno sakalo āvāso.

“Dīghamukhapāsādo”ti keci. **Aḍḍhayogoti** dīghapāsādo.

“Ekapassacchadanakasenāsanān”ti keci. **Pāsādoti** caturassapāsādo.

“Āyatacaturassapāsādo”ti keci. **Hammiyaṃ** muṇḍacchadanapāsādo. **Guhāti** kevalā pabbataguhā. **Leṇaṃ** dvārabandhaṃ. **Aṭṭo** bahalabhittikaṃ gehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti. “Aṭṭalakākārena kariyatī”tipi vadanti. **Mālo** ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo patissayaviseso. “Vaṭṭākārena katasenāsanān”ti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti “sādako bhikkhu ‘ajja kattha vasissāmī’ti vitakketi”ti-ādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayena **veditabbā**, “tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro”ti, “senāsanāṃ gavesantenāpi ‘kuhiṃ labhissāmī’ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabban”ti ca evamādi sabbaṃ purimanayeneva. (9-3)

Kasmā panettha paccayasantosāṃ dassentena mahātherena gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento “**gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva pavitṭho**”ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tattha piṇḍapāte viya vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha “**tatthā**”ti-ādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha “**nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati**”ti. Ayaṅca attho aṭṭhakathāruḷho evāti dassento “**vuttampi cetan**”ti-ādimāha.

“**Pathaviṃ pattharamāno viyā**”ti-ādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṃ mahāvisayatāya tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitā hoti ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā yathā taṃ cittuppādakaṇḍe, ayaṅca bhāvanārāma-ariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā evaṃ hotīti vuttaṃ “**sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ -pa- desanaṃ ārabhī**”ti. Paṭipakkhavidhamanato

abhimukhabhāvena ramaṇaṃ **āramaṇaṃ ārāmoti** āha “**abhiratīti attho**”ti.
 Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā
 “urasilomo, kaṇṭhekāḷoti āha “**pahāne ārāmo assāti pahānārāmo**”ti.
 Āramitabbatṭhena vā **ārāmo**, pahānaṃ ārāmo assāti **pahānārāmoti** evamettha
 samāsajjanā veditabbā. “**Pajahanto ramatī**”ti etena pahānārāmasaddānaṃ
 kattusādhanataṃ, kammadhārayasamāsaṇca dasseti. “Bhāvento ramatī”ti
 vuttattā **bhāvanārāmoti** etthāpi ese va nayo.

Kāmaṃ “nesajjikaṇḍaṃ bhāvanārāma-ariyavaṃsaṃ bhajati”ti vuttaṃ
 bhāvanānuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṇḍavasena pana nesajjikassa
 bhikkhuno ekaccāhi āpattihi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto “terasannaṃ
 dhutaṇḍānaṃ”ti vatvā “vinayaṃ patvā garuke ṭhātabban”ti icchitattā
 sallekhasa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye ṭhitassevāti āha
 “**terasannaṃ -pa- kathitaṃ hoti**”ti. Kāmaṃ suttā¹ bhidhammapiṭakesupi²
 tattha tattha sīlakathā āgatā eva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu
 kathitesu yathā sīlakathābhūllaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ
 bhāvanākathābhūllaṃ suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakaṇca catutthena
 ariyavaṃsena kathitameva hotīti vuttaṃ “**bhāvanārāmena avasesaṃ
 piṭakadvayaṃ kathitaṃ hoti**”ti. “So nekkhammaṃ bhāvento ramatī”ti
 nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattattā, sabbesampi vā
 samathavipassanāmaggadhammānaṃ yathāsakaṃpaṭipakkhato
 nikkhamanena nekkhammasaññitānaṃ tattha āgatattā so pāṭho
 “**nekkhammapāḷi**”ti vuccatīti āha “**nekkhammapāḷiyā kathetabbo**”ti. Tenāha
 atṭhakathāyaṃ “sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccare”ti³.
Dasuttarasuttantapariyāyenāti dasuttarasuttantadhammena,
 dasuttarasuttante⁴ āgatanayenāti vā attho. Sesadvayepi ese va nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. **Nekkhammanti** kāmehi
 nikkhantabhāvato nekkhammasaññitaṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ. “So
 abhijjhaṃ loke pahāyā”ti-ādinā⁶ āgatā paṭhamajjhānassa
 pubbabhāgabhāvanāti

1. Dī 1. 3, 59 piṭṭhādīsu.

2. Abhi 2. 253 piṭṭhe.

3. Itivuttaka-Ṭṭha, 331 piṭṭhe.

4. Dī 3. 227 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 253, 261 piṭṭhesu.

idhādhippetā, tasmā **“abyāpādan”**ti-ādisupī evameva attho veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ **brahmajālaṭṭikāyaṃ**¹ vuttanayena veditabbaṃ. Sa-upāyāsānaṃ hi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvīpassanānaṃ, catunnaṃ ariyamaggānaṃca vasenettha desanā pavattāti.

“Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī”ti ca na idaṃ dasuttarasutte āgatanīyāmena vuttaṃ, tattha pana **“eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo”**ti² ca desanā āgatā. Evaṃ santēpi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyaṃ³ āgatanīhāreneva **“ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī”**ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupī. Yasmā cāyaṃ ariyavaṃsadesanā nāma satthu paññattāva. Satthārā hi desitaṃ desanaṃ āyasmā dhammasenāpati sārīputtatthero saṅgāyanavasena idhānesi, tasmā mahā-ariyavaṃsasutte satthudesanānīhārena nigamanāṃ dassento **“evaṃ kho bhikkhave bhikkhu bhāvanārāmo hotī”**ti āha. Eseva nayo ito paresu **satipaṭṭhāna**⁴**pariyāya-abhidhammaniddesapariyāyesupī.** Kāmañcetta kāyānupassanāvaseneva saṅkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana ṭhānānaṃ vasena vitthārato yojanā veditabbā. **“Aniccato”**ti⁵ ādisu yaṃ vattabbaṃ, taṃ **visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu**⁴ vuttanayena veditabbaṃ. (9-4)

310. Saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati ettha, etehīti ca **padhānāni. Uttamavīriyānīti** seṭṭhavīriyāni viṣiṭṭhassa atthassa sādhanato. **Saṃvarantassa uppannavīriyanti** yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiā upaṭṭhāpane cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. **Pajahantassāti** vinodentassa. **Uppannavīriyanti** tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. **Bhāventassa uppannavīriyanti** etthāpi eseva nayo. **Samādhinimittanti** samādhi eva. Purimuppannasamādhi hi parato uppajjanakasamādhipavivekassa kāraṇaṃ hotīti **“samādhinimittan”**ti vuttaṃ.

Upadhivivekattāti khandhūpadhi-ādi-upadhīhi vivittatthā vinissaṭṭā. **Taṃ āgammāti** taṃ nibbānaṃ maggena adhigamahetu. Rāgādayo virajjanti ettha,

1. Dī-Ṭī 1. 103, 104 piṭṭhesu.

3. Khu 9. 26, 417 piṭṭhesu.

5. Visuddhi-Ṭī 2. 394, 395 piṭṭhādīsu.

2. Dī 3. 227 piṭṭhe.

4. Satipaṭṭhānasuttanta (Aṭṭhākathāyaṃ)

etenāti vā **virāgo**. Evaṃ **nirodhopi** daṭṭhabbo. Yasmā idha bojjaṅgā missakavasena icchitā, tasmā “**āramaṇavasena adhigantabbavasena**”ti vuttaṃ. Tattha **adhigantabbavasena**ti taṃninnatāvasena.

Vossaggapariṇāmiti vossajjanavasena pariṇāmitaṃ pariccajanavasena ceva pakkhandanavasena ca pariṇamanasīlaṃ. Tenāha “**dve vossaggā**”ti-ādi.

Khandhānaṃ pariccajanaṃ nāma tappaṭibaddhakilesappahānavasenaṃ yenākārena vipassanā kilese pajahati, tenevākārena taṃnimittake, khandhe ca “pajahatī”ti vattabbataṃ arahatīti āha “**vipassanā -pa- pariccajati**”ti.

Yasmā vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇanti ninnapoṇapabbhārabhāvena ekaṃsako nibbānaṃ “pakkhandatī”ti vattabbataṃ labhati, maggo ca samucchadavasena kilese, khandhe ca pariccajati, tasmā hathākkamaṃ vipassanāmaggānaṃ vasena pakkhandanapariścāgavossaggāpi veditabbā. **Vossaggatthāyā**ti pariścāgavossaggatthāya ceva pakkhandanavossaggatthāya ca. **Pariṇamatī**ti paripaccati. Taṃ **pariṇamanaṃ** vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceva ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha “**vipassanābhāvañceva maggabhāvañca pāpuṇatī**”ti. **Sesapadesū**ti “dhammavicayasambojjaṅgaṃ bhāveti”ti-ādīsu sesasambojjaṅgakotṭhāsesu. (10-3)

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādi pāpadhammānaṃ vikkhambhanena rāgavidhamanena ekantahitattā, dullabhattā ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ samādhinimittaṃ evaṃdullabhaṃ, rāgassa ca ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi. **Anurakkhatī**ti ettha **anurakkhanā** nāma adhigatasamādhito yathā na parihāni hoti, evaṃ paṭipatti, sā pana tappaṭipakkhavidhamanenaṃ āha “**samādhī**”ti-ādi. **Aṭṭhikasaññādikā**ti aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīna hi jhānaṃ vadati. (10-4)

Ekaṇṇavedhavasena catusaccadhamme ñāṇanti catūsu ariyasaccesu ekābhisamayavasena pavattañāṇaṃ, maggañāṇanti attho. Catusaccantogadhattā **catusaccabbhantare nirodhadhamme**¹ nibbāne **ñāṇaṃ**, tena phalañāṇaṃ vadahi. Yasmā maggānantarassa phalassa maggānuguṇā pavatti, yato taṃsamudaya pakkhiyesu dhammesu paṭippassaddhippahānavasena pavattati, tasmā nirodhasaccepi yo maggassa sacchikiriyābhisamayo, tadanuguṇā pavattatīti phalañāṇasseva dhamme ñāṇatā vuttā, na yassa kassaci nibbānārammaṇassa

1. Nirodhasacce dhamme (Aṭṭhakathāyaṃ)

ñāṇassa. Tena vuttaṃ “**yathāhā**”ti-ādi. Ettha ca maggapaññā tāva catusaccadhammassa paṭivijjhanato dhammeñāṇaṃ nāma hotu, phalapaññā pana kathanti codanā sodhitā hoti nirodhadhammaṃ ārabha pavattanato. Duvidhāpi hi paññā aparappaccayatāya attapaccakkhato ariyasaccadhamme kiccato ca ārammaṇato ca pavattattā “dhammeñāṇaṃ”ti veditabbā. Ariyasaccesu hi ayaṃ dhamma-saddo tesaṃ aviparītasabhāvattā, saṅkhatappavaro vā ariyamaggo, tassa ca phaladhammo. Tattha paññā taṃsahagatā dhamme ñāṇaṃ.

Anvayeñāṇanti anugamanañāṇaṃ. **Paccakkhato disvāti** cattāri saccāni maggañāṇena paccakkhato paṭivijjhitvā. **Yathā idānīti** yathā etarahi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṃ, **evaṃ atītepi anāgatepi pañcupādānakkhandhā dukkhasaccamevāti** ca sarikkhaṭṭhena vuttaṃ. Esa nayo **samudayasacce, maggasacce ca. Ayamevāti** avadhāraṇe. Nirodhasacce pana sarikkhaṭṭho natthi tassa niccattā, ekasabhāvattā ca. **Evaṃ tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇanti** tassa dhammeñāṇassa “evaṃ atītepi”ti-ādinā anugatiyaṃ anugamane anvaye ñāṇaṃ. Idaṃ anvaye ñāṇanti yojanā. **Tenāhā**”ti-ādinā yathāvuttamatthaṃ pāliya vibhāveti. **Soti dhammañāṇaṃ** patvā ṭhito bhikkhu. **Iminā dhammenāti** dhammagocarattā gocaravohārena “dhammo”ti vuttena maggañāṇena, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, **iminā dhammena ñātenāti** imaṃ catusaccadhammaṃ ñāṇena jānitvā ṭhiteṇa maggañāṇenāti attho. **Diṭṭhenāti** dassanena saccadhammaṃ passitvā ṭhiteṇa. **Pattenāti** saccānaṃ patvā ṭhiteṇa. **Viditenāti** saccāni viditvā ṭhiteṇa. **Pariyogāḷhenāti** catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitenāti evaṃ tāvettha Abhidhammaṭṭhakathāyaṃ¹ attho vutto. Duvidhampi pana maggaphalañāṇaṃ dhammeñāṇaṃ. Paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇaṇca nayanayanassāti duvidhenāpi tena dhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātata, maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayanayanaṃ hotīti tena iminā dhammena ñāṇavisayabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjātīti. **Atītānāgate nayaṃ netīti** atīte, anāgate ca nayaṃ neti

harati peseti. Idam pana na maggañāṇassa kiccaṃ,
paccavekkhaṇañāṇakiccaṃ, sathārā pana maggañāṇaṃ atītānāgate
nayanayanasadisaṃ kataṃ maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi
paccavekkhaṇā nāma hoti. Nayidaṃ aññaṃ ñāṇuppadanaṃ nayanayanaṃ,
ñāṇasseva pana pavattivisesoti.

Paresaṃ cetaso pariso ayanam paricchindanam pariyo, tasmim **pariye**.
Tenāha “**paresaṃ cittaparicchede**”ti. **Avasesaṃ sammutimhiññāṇaṃ nāma**
“ñāṇaṃ”ti sammatattā. Vacanatthato pana sammutimhi ñāṇanti
sammutimhiññāṇaṃ. Dhammeññāṇādīnaṃ viya hi sātisaṃyassa
paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanasaṅkhātājānanasāmañña
“ñāṇaṃ”ti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ
sammutimhiññāṇaṃ sammutidvārena atthassa gahaṇato. **Avasesaṃ** vā
itaraññattayavisabhāgaṃ ñāṇaṃ tabbisabhāgasāmañña
sammutimhiññāṇamhi paviṭṭhattā **sammutimhiññāṇaṃ nāma** hotīti. (11)

Kāmaṃ sotāpattimaggañāṇādīni dukkhañāṇādīniyeva,
ukkaṭṭhaniddesena panevamāha “**arahattaṃ pāpetvā**”ti. Vaṭṭato niggacchati
etenāti **niggamanaṃ**, catusaccakammaṭṭhānaṃ. Purimāni **dve saccāni vaṭṭam**
pavattipavattihetubhāvato. Itarāni pana **dve vivattaṃ**
nivattinivattihetubhāvato. **Abhinivesoti** vipassanābhiniveso **hoti** lokiyassa
ñāṇassa visabhāgūpagamanato. **No vivattaṃ**ti vivaṭṭe abhiniveso no hoti
avisayabhāvato. **Pariyattīti** kammaṭṭhānatanti. **Uggahetvāti** vācuggataṃ
katvā. **Uggahetvāti** vā pālito, atthato ca yathārahaṃ
savanadhāraṇaparipucchanaṃ manasānupekkhanādivasena cittaṇa uddham
uddham gaṇhitvā. **Kammaṃ karotīti** nāmarūpapariggahādikkamena
yogakammaṃ karoti.

Yadi purimesu dvīsu eva vipassanābhiniveso, tesu eva uggahādi,
kathamidaṃ catusaccakammaṭṭhānaṃ jātanti āha “**dvīsu**”ti-ādi. Kāmaṃ
pacchimānipi dve saccāni abhiññeyyāni, pariññeyyatā pana tattha natthīti na
vipassanābyāpāro. Kevalaṃ pana anussavamatte ṭhatvā
accantapaṇitabhāvato **iṭṭhaṃ**, ātappakanirāmisapītisañjananato **kantaṃ**,
uparūpari abhirucijananena manassa vaḍḍhanato **manāpanti** manasikāraṃ
pavatteti. Tenāha “**nirodhasaccaṃ nāmā**”ti-ādi. **Dvīsu saccesūti** dvīsu
saccesu

visayabhūtesu, tāni ca uddissa asammohapaṭivedhavasena. Pavattamāno hi maggo te uddissa pavatto nāma hotīti. **Tiṇi** dukkhasamudayamaggasaccāni. **Kiccavasenā**ti asammuyhanavasena. **Ekanti** nirodhasaccam. **Ārammaṇavasenā**ti ārammaṇakaraṇavasenapi asammuyhanakiccavasenapi tattha paṭivedho labbhateva. **Dve saccāni**ti dukkhasamudayasaccāni. **Duddasattā**ti daṭṭhum asakkuṇeyyattā. Oḷārikā hi dukkhasamudayā, tiracchānagatānampi dukkham, āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo. Piḷanādi-āyūhanādivasenapi “idaṁ dukkham, idamassa kāraṇaṁ”ti yāthāvato ñāṇena ogāhitum asakkuṇeyyattā tāni **gambhīrani**. **Dveti** nirodhamaggasaccāni. Tāni saṇhasukhumabhāvato sabhāveneva gambhīratāya yāthāvato ñāṇena durogāhattā “**duddasāni**”ti. (12)

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. **Soto** nāma ariyasoto purimapaḍalopena, tassa ādito sabbapaṭhamam pajjanam **sotāpatti**, paṭhamamaggapaṭilābho. Tassa aṅgāni adhigamūpāyabhūtāni kāraṇāni **sotāpattiyaṅgāni**. Tenāha “**sotā -pa- attho**”ti. Santakāyakammāditāya santadhammasamannāgamato, santadhammapavedanato ca santo purisāti **sappurisā**. Tattha yesam vasena catusaccasampaṭivedhāvaham saddhammassavanam labbhati, te eva dassento “**Buddhādīnam sappurisānan**”ti āha. Santo, satam vā dhammoti **saddhammo**. So hi yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyadukkhe, saṁsāradukkhe ca apatante dhāretīti evamādiguṇātisayayogavasena **santo** saṁvijjamāno, pasattho, sundaro vā dhammo, **satam vā** ariyānam **dhammo**, tesam vā tabbhāvasādhako dhammoti **saddhammo**, “idha bhikkhu dhammam pariyāpuṇāti”ti-ādinā¹ vuttā pariyatti. Sā pana mahāvisayatāya na sabbā sabbassa visesāvahāti tassa tassa anucchavikameva dassento āha “**sappāyassa tepiṭakadhammassa savanan**”ti. **Yonisomanasikāro** heṭṭhā vutto eva. **Pubbabhāga**paṭipattiyāti vipassanānuyogassa. (13)

Aveccappasādenāti saccasampaṭivedhavasena buddhādīnam guṇe ñatvā uppannappasādena, so pana pasādo devādīsu kenacipi akampiyatāya

1. Am 2. 76 piṭṭhe.

niccaloti āha “**acalappasādenā**”ti. **Etthā**ti etasmim catukkattaye āhāracatukke. **Lūkhapaṇītavatthuvasenā**ti odanakummāsādikassa lūkhassa ceva paṇītassa ca vatthuno vasena. Sā paṇāyaṃ āhārassa oḷārikasukhumatā “kumbhilānaṃ āhāraṃ upādāya morānaṃ āhāro sukhumo”ti-ādinā¹ aṭṭhakathāyaṃ vitthārato āgatā eva. (14 -pa- 17)

Ārammaṇaṭṭhitivasenāti ārammaṇasaṅkhātassa pavattipaccayaṭṭhānassa vasena. Tiṭṭhati etthāti **ṭṭhiti**, ārammaṇameva ṭṭhiti **āramaṇaṭṭhiti**. Tenevāha “rūpārammaṇaṃ”ti-ādi. **Ārammaṇattho** cettha upatthambhanattho veditabbo, na visayalakkaṇova. Upatthambhanabhūtaṃ rūpaṃ upeti rūpūpāyaṃ. Tenāha “**rūpaṃ upagataṃ hutvā**”ti-ādi. **Rūpakkhandhaṃ nissāya tiṭṭhati** tena vinā appavattanato. **Tanti** rūpakkhandhaṃ nissāya ṭhānappavattanaṃ. **Etanti** “rūpūpāyaṃ”ti etaṃ vacanaṃ. Rūpakkhandho gocaro pavattiṭṭhānaṃ paccayo etassāti **rūpakkhandhagocaraṃ**. Rūpaṃ sahaṅkārikāraṇabhāvena patiṭṭhā etassāti **rūpappatiṭṭhaṃ**². Iti tīhi padehi abhisāṅkhāraviññāṇaṃ patirūpakkhandhassa sahaṅkārikāraṇabhāvoyevettha vutto. Upasittaṃ viya **upasittaṃ**, yathā byañjanehi upasittaṃ sinehitaṃ odanaṃ rucitaṃ, pariṇāmayogyāṇca, evaṃ nandiyā upasittaṃ sinehitaṃ kammaviññāṇaṃ abhirucitaṃ hutvā vipākayogyāṃ hotīti. **Itaranti** dosasahagatādi-akusalaṃ, kusalaṇca **upanissayakoṭṭiyā** upasittaṃ hutvāti yojanā. **Evaṃ pavattamānanti** evaṃ rūpūpāyanti desanābhāvena pavattamānaṃ. Vipākadhammatāya **vuddhiṃ -pa- āpajjati**. Tatthāpi nipariyāyaphalanibbattanavasena **vuddhiṃ**, pariyāyaphalanibbattanavasena **viruḷiṃ**, nissandaphalanibbattanavasena **vepullaṃ**. Diṭṭhadhammavedanīyaphalanibbattanena vā **vuddhiṃ**, upapajjavedanīyaphalanibbattanavasena **viruḷiṃ**, aparāpariyāyaphalanibbattanavasena **vepullaṃ āpajjati**ti yojanā. Ekantato vedanupāyādivasena patti nāma arūpabhāveyyevāti āha “**imehi paṇā**”ti-ādi. Evaṇca katvā pāliyaṃ kataṃ **vā**-saddaggaṇaṇca samatthitaṃ hoti. “Rūpūpāyaṃ”ti-ādinā yathā abhisāṅkhāraviññāṇassa upanissayaabhūtā rūpādayo gayhanti, evaṃ tena nibbattetabbāpi te gayhantīti adhippāyena “**Catukkavasena -pa- na vuttan**”ti āha. Vipākopi hi

1. Saṃ-Ṭṭha 2. 22 piṭṭhe.

2. Rūpapatiṭṭhitaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

dhammo vipākadhammaviññāṇaṃ upagataṃ nāma hoti tathā nandiyā upasittattā. Tenāha “nandūpasecanan”ti. **Vitthāritāneva** siṅgālasutte. (18, 19)

Bhavati etena ārogyanti **bhavo**, gilānapaccayo. Parivuddho bhavo **abhavo**. Vuddhi-attho hi ayamakāro yathā “saṃvarāsaṃvaro¹ phalāphalan”ti² ca. **Telamadhuphāṇitādīnīti ādi**-saddena sappinavanītānaṃ gahaṇaṃ, telādīnaṃ gahaṇaṇcetta nidassanamattaṃ. Sabbassāpi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo. Atha vā **bhavābhavoti** khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Evañca sati “imesaṃ panā”ti-ādivacanāṃ samatthitaṃ hoti. Bhavūpapattipahānattho hi visesato catutthariyavaṃso. **Taṇhuppādānanti** taṇhuppattīnaṃ, cīvarādihetu uppajjanakataṇhānanti attho. **Padhānakaraṇakāleti** bhāvanānuyogakkhaṇe. **Sītādīni na khamatīti** bhāvanāya pubbabhāgakālaṃ sandhāya vuttaṃ. **Khamatīti** sahati abhibhavati. **Vitakkasamananti** nidassanamattaṃ. Sabbesampi kilesānaṃ samanavasena pavattā paṭipadā. (20, 22)

Samādhijhānādibhedo dhammo pajjati paṭipajjīyati etenāti **dhammapadaṃ**. Anabhiijhāva dhammapadaṃ **anabhiijhādhammapadaṃ**. Ayaṃ tāva alobhapakkhe nayo, itarapakkhe pana anabhiijhāpadhāno dhammakotṭhāso **anabhiijhādhammapadaṃ**. Akopoti adoso, mettāti attho. **Suppaṭṭhitasatīti** kāyādīsu sammadeva upaṭṭhitā sati. **Satisīsenāti** satipadhānamukhena. Samādhipadhānattā jhānānaṃ “**samāpatti vā**”ti vuttaṃ. Kāmaṃ saviññāṇaka-asubhepi jhānabhāvanā alobhappadhānā hoti kāyassa jigucchana, paṭikkūlākāraggahaṇavasena ca pavattanato, sattavidha-uggahakosallādivasena panassā pavatti satipadhānāti tatiyadhammapadeneva naṃ saṅgaṇhitukāmo “**dasa asubhavasena vā**”ti āha. Hitūpasāmhārādivasena pavattanato brahmavihārabhāvanā byāpādavirodhinī abyāpādappadhānāti āha “**catubrahma -pa- dhammapadan**”ti. Tattha adhigatāni jhānādīnīti yojanā. Gamanādito āhārassa paṭikkūlabhāvasallakkhaṇaṃ saññāya thirabhāveneva hoti tassā thirasaññāpadaṭṭhānattāti āhāre

1. Vi-Ṭṭha 1. 18; Dī-Ṭṭha 1. 20; Abhi-Ṭṭha 1. 22 piṭṭhesu. 2. Kaṅkhā-Ṭṭha 283 piṭṭhe.

paṭikkūlasaññāpi tatiyadhammapade eva saṅgahaṃ gatā. Āruppasamādhi-abhiññānaṃ adhiṭṭhānabhāvato kasiṇabhāvanā,
sattavidhabojjhaṅgavijjāvimuttipāripūrihetuto ānāpānesu paṭhama-
ānāpānabhāvanā visesato samādhipadhnāti sā¹ catutthadhammapadena
saṅgahitā. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānapi ettheva saṅgahetabbāni
siyūṃ, paññāpadhnatāya pana na saṅgahitāni. (23)

Dhammasamādānesu paṭhamaṃ acelakapaṭipadā etarahi ca
dukkhabhāvato, anāgatepi apāyadukkhavattadukkhāvahato.
Acelakapaṭipadāti ca nidassanamattam daṭṭhabbam channaparibbājakānampi
ubhayadukkhāvahapaṭipattidassanato. **Dutiyaṃ -pa- brahmācariyacaraṇaṃ**
etarahi satipi dukkhe āyatim sukhāvahattā. **Kāmesu pātabyatā** yathākāmaṃ
kāmaparibhogo. **Alabhamānassāpīti pi**-saddena ko pana vādo
labhamānassāti dasseti. (24)

Dussīlyādipāpadhammānaṃ khambhanaṃ paṭibandhanaṃ **khandhaṭṭho**,
so pana sīlādi evāti āha “**guṇaṭṭho khandhaṭṭho**”ti. Guṇavisayatāya **khandha-**
saddassa guṇatthata veditabbā. **Vimuttikkhandhoti** paṭipakkhato suṭṭhu
vimuttā guṇadhammā adhippetā, na avimuttā, nāpi vimuccamānāti tehi saha
desanaṃ āruḥhā sīlakkhandhādayopi tayoti āha “**phalasīlaṃ adhippetam,**
catūsūpi ṭhānesu phalameva vuttan”ti ca, eteneva cettha **vimuttikkhandhoti**
phalapariyāpannā sammāsaṅkappavāyāmasatiyo adhippetāti veditabbam.
(25)

Upatthambhanaṭṭhena sampayuttadhammānaṃ tattha thirabhāvena
pavattanato, eteneva ahirika-anottappānampi savisaye balaṭṭho siddho
veditabbo. Na hi tesam paṭipakkhehi akampiyatṭho ekantiko.
Hirottappānāhi akampiyatṭho sātisayo kusaladhammānaṃ
mahābalabhāvato, akusalānaṃ dubbalabhāvato. Tenāha bhagavā “abalā
naṃ balīyanti, maddante naṃ parissayā”ti².
Bodhipakkhiyadhammavasenāyaṃ desanāti
“**samathavipassanāmaggasenā**”ti vuttaṃ. (26)

Adhīti upasaggamattam, na “adhicittan”ti-ādīsu³ viya adhikārādi-
attham. Karaṇādhikaraṇabhāvasādhana vasena adhiṭṭhāna-saddassa attham
dassento

1. Tā (?) 2. Khu 1. 399; Khu 7. 9, 14; Khu 10. 6 piṭṭhesu. 3. Khu 1. 41 piṭṭhe.

“**tena vā**”ti-ādimāha. **Tena** adhiṭṭhānena **tiṭṭhanti** attano sammāpaṭipattiyam guṇādhikā purisā, te eva **tattha** adhiṭṭhāne **tiṭṭhanti** sammāpattiyā, **ṭhānameva** adhiṭṭhānameva sammāpaṭipattiyanti yojanā. **Paṭhamena** adhiṭṭhānena. **Aggaphalapaññā**ti ukkaṭṭhaniddesoyam. **Kilesūpasamoti** kilesānam accantavūpasamo. Paṭhamena nayena adhiṭṭhānāni ekadesatova gahitāni, na nippadesatoti nippadesatova tāni dassetuṃ “**paṭhamena cā**”ti-ādi vuttam. “**Ādim katvā**”ti etena jhānābhiññāpaññāñceva maggapaññāñca saṅgaṇhāti. **Vacīsaccaṃ ādim katvā**ti ādi-saddena viratisaccaṃ saṅgaṇhāti. Tatiyena ādi-saddena kilesānam vītikkamapariccāgam, pariyuṭṭhānapariccāgam, heṭṭhimamaggehi anusayapariccāgañca saṅgaṇhāti. “**Vikkhambhitekilese**”ti etena samāpattihi kilesānam vikkhambhanavasena vūpasamaṃ vatvā ādi-saddena heṭṭhimamaggehi kātabbam tesam samucchedavasena vūpasamaṃ saṅgaṇhāti. **Arahattaphalapaññā kathitā** ukkaṭṭhaniddesatova, aññathā vacīsaccādīnampi gahaṇam siyā. Nibbānañca asammosadhammatāya uttamaṭṭhena **saccaṃ**, sabbasaṃkilesapariccāganimitatāya **cāgo**, sabbasaṃkhārūpasamabhāvato **upasamoti** ca visesato vattabbataṃ arahatīti therassa adhippāyo. Pakatṭhajānanaphalatāya **paññā**, anavasesato kilesānam cajante ca vūpasante ca uppannattā **cāgo**, **upasamoti** ca visesato aggaphalaññaṃ vuccatīti thero āha “**sesehi arahattaphalapaññā kathitā**”ti. (27)

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. **Kālakanti** malīnam, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Tam panettha kammaṭṭhappattameva adhippetanti āha “**dasa-akusalakammaṭṭhakkamman**”ti. Kaṇhābhijātihetuto vā **kaṇham**. Tenāha “kaṇhavipākan”ti. Apāyūpapatti, manussesu ca dobhaggiyam **kaṇhavipāko**. Ayam tassa tamabhāvo vutto. **Nibbattanoti** nibbattāpanato. **Paṇḍaranti** odātam, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho. Sukkābhijātihetuto vā **sukkam**. Tenāha “sukkavipākan”ti. Saggūpapatti, manussesu sobhaggiyañca **sukkavipāko**. Ayam tassa jotibhāvo vutto. Ukkaṭṭhaniddesena pana “**sagge nibbattanato**”ti vuttam, nibbattāpanatoti attho. **Missakakammanti** kālena kaṇham, kālena sukkanti evam

missakavasena katakamman. **“Sukhadukkhavipākan”**ti vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavatti-ākāraṃ dassetuṃ **“missakakammañhi”**ti-ādi vuttam. Kammassa kaṇhasukkasamaññā kaṇhasukkābhijātihetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddhaṃsakassa kammakkhayakarakammassa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha **“ubhaya -pa- ayamettha attho”**ti. Tattha **ubhayavipākassā**ti yathādhigatassa ubhayavipākassa. Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha **“sukhavipāko”**ti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko. (29)

Pubbenivāso, sattānaṃ cutūpapāto ca **paccakkhakaraṇena sacchikātabbā**, itare **paṭilābhena**, asammohapaṭivedhavasena **paccakkhakaraṇena** ca **sacchikātabbā**. Nanu ca paccavekkhaṇāpettha paccakkhato pavattatīti? Saccan paccakkhato pavattati sarūpadassanato, na pana paccakkhakaraṇavasena pavattati paccakkhakārīnaṃ piṭṭhivattanato. Tenāha **“kāyenā”**ti-ādi. (30)

Ohanantīti heṭṭhā katvā hananti gamenti. Tathābhūtā ca adho sīdenti nāmāti āha **“osīdāpentī”**ti. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā **kāmogho**. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ **“rūpārūpabhavesū”**ti-ādi vuttam. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato. Yathā rañjanaṭṭhena rāgo, evaṃ ohanaṭṭhena **“ogho”**ti vutto. (31)

Yojentīti kamman vipākena, bhavādin bhavantarādīhi dukkhe satte yojenti ghaṭṭentīti **yogā**. **Oghā viya veditabbā** atthato kāmayogādibhāvato. (32)

Visaṃyojentīti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti. Saṃkilesakaraṇaṃ yojanaṃ **yogo**, ganthikaraṇaṃ¹, saṅkhalikacakkalikānaṃ viya paṭibaddhatākaraṇaṃ vā ganthanaṃ gantho, ayametesāṃ viseso. **Palibundhatī**ti nissarituṃ appadānavasena na muñceti vibandhati. **Idamevā**ti attano yathā-upaṭṭhitaṃ sassatavā dādikaṃ vadati. **Saccanti** bhūtaṃ. (33, 34)

1. Ganthakaraṇaṃ (Mūlaṭī 1. 53 piṭṭhe)

Bhusaṃ, daḷhañca ārammaṇaṃ ādīyati etehīti **upādānāni**. Yaṃ pana tesaṃ tathāgahaṇaṃ, tampi atthato ādānamevāti āha “**upādānānīti ādānaggahaṇāni**”ti. **Gahaṇaṭṭhena**ti kāmanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. Puna **gahaṇaṭṭhena**ti micchābhinivesanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. **Iminā**ti iminā sīlavatādīnā. **Suddhī**ti saṃsārasuddhi. **Etenā**ti etena diṭṭhigāhena. “**Attā**”ti paññāpento **vadati ceva** abhinivesanavasena **upādiyati ca**. (35)

Yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajātītāya missitā viya hontīti **yoniyō**, tā pana attato aṇḍādi-uppattiṭṭhānavisiṭṭhā khandhānaṃ bhāgasō pavattivisesāti āha “**yoniyoti koṭṭhāsā**”ti. **Sayanasminti** pupphasantharādisayanasmim. Tattha vā te sayitā jāyantīti **sayanaggahaṇaṃ**. Tayidaṃ manussānaṃ, bhummadevānañca vasena gahetabbam. Pūtimacchādīsu kimayo nibbattanti. **Upapatitā viyāti** upapajjasena patitā viya. Bāhirapaccayanirapekkhatāya vā upapatane sādhuḥkāriṇo **opapātino**, te eva idha “**opapātikā**”ti vuttā. **Devamanussesūti** ettha ye deve sandhāya devaggahaṇaṃ, te dassento “**bhummadevesū**”ti āha. (36)

Attano satisammosena āhāra’ppayogena maraṇato “**paṭhamo khiḍḍāpadosikavasenā**”ti vuttaṃ. Attano, parassa ca manopadosavasena maraṇato “**tatiyo manopadosikavasenā**”ti vuttaṃ. **Neva attasañcetanāya maranti, na parasañcetanāya** kevalaṃ puññakkhayeneva maraṇato, tasmā catuttho -pa- vedītabbo. (38)

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. Dānaśaṅkhātā **dakkhiṇā**, na deyyadhammasaṅkhātā. **Visujjhanā** mahājutikatā, sā pana mahāphalatāya vedītabbāti āha “**mahapphalā hontī**”ti. (39)

Anariyānanti asādhūnaṃ. Te pana nihīnācārā hontīti āha “**lāmakānan**”ti. **Vohārāti** sabbohārā abhilāpā vā, atthato tathāpavattā cetanā. Tenāha “**ettha cā**”ti-ādi. (41, 46)

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. Tesu **acelakoti** nidassanamattam channaparibbājakānampi attakilamatham anuyuttānam labbhanato. (47)

Na **sīlādisampannoti** sīlādīhi guṇehi aparipuṇṇo. (48)

Tamoti appakāsabhāvena tamobhūto. Tenāha “**andhakārabhūto**”ti, andhakāram viya bhūto jāto appakāsabhāvena, andhakārattam vā pattoti attho. **Tamamevā**ti vuttalakkaṇam tamameva. **Param** parato **ayanam gati** niṭṭhāti attho. “**Nīce -pa- nibbattitvā**”ti etena tassa tamabhāvam dasseti, “**tīṇi duccharitāni paripūreti**”ti etena tamaparāyanabhāvam appakāsabhāvāpattito. Tathāvidho hutvāti nīce -pa- nibbattetvā. “**Tīṇi sucharitāni paripūreti**”ti etena tassa jotiparāyanabhāvam dasseti pakāsabhāvāpattito. Itaradvaye vuttanayānusārena attho veditabbo. (49)

Ma-kāro padasandhimattam “aññamaññan”ti-ādīsu¹ viya. **Catūhi vātehi**ti catūhi disāhi utṭhitavātehi. **Parappavādehi**ti paresam diṭṭhigatikānam vādehi. “Akampiyo”ti vatvā tattha kāraṇamāha “**acalasaddhāyā**”ti, maggenāgatasaddhāya. **Patanubhūtattā**ti ettha dvīhi kāraṇehi patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiya, pariyutṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmissa hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiñham na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca vaṭṭānusārimahājanassa viya maddantā abhibhavatā na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā tanukākārā uppajjanti. Iti kilesānam patanubhāvena guṇasobhāya guṇasoraccena **sakadāgāmī samaṇapadumo nāma**. **Rāgadosānam abhāvā**ti guṇavikāsavibandhanam sabbaso rāgadosānam abhāvena. **Khippameva pupphissatī**ti aggamaggavikasanena nacirasseva anavasesaguṇasobhāpāripūriyā pupphissati. Tasmā **anāgāmī samaṇapuṇḍarīko nāma**. “**Puṇḍarīkan**”ti hi rattakamalam vuccati. Tam kira lahum pupphissati. “**Paduman**”ti setakamalam, tam cirena pupphissatī”ti vadanti. **Ganthakārakilesānanti** cittassa baddhabhāvakarānam uddhambhāviyakilesānam sabbaso **abhāvā**

1. Khu 1. 374 piṭṭhe Suttanipāte.

samaṇasukhumālo nāma samaṇabhāvena paramasukhumālabhāvappattito.
(50)

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paṭhamabhāṇavāraṇṇanā.

Pañcakavaṇṇanā

315. Saccesu viya ariyasaccāni khandhesu upādānakkhandhā antogadhāti khandhesu lokiyalokuttaravasena vibhāgaṃ dassetvā itaresu tadabhāvato **“upādānakkhandhā lokiyāvā”**ti āha. (2)

Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho **“taṃsamaṅgināsantānalakkhaṇena sattena kato”**ti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkhaṇāgatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yehi tāni kammāni **“katānī”**ti vuccanti, tehi **“gantabbā”**ti voharīyanti. Yassa uppajjati, taṃ brūhanto eva uppajjatīti **ayo**, sukhaṃ. Natthi ettha ayoti **nirayo**. Tato eva assādetabbam ettha natthīti **“nirassādo”**ti āha. Avīci-ādi-okāsepi nirayasaddo niruḷhoti āha **“sahokāsenā khandhā kathitā”**ti. Sūriyavimānādi-okāsavisesepi loke deva-saddo niruḷhoti āha **“catutthe okāso”**ti. (4)

Āvāseti visaye bhummaṃ. **Peto vā ajagaro vā hutvā nibbattati** lagga-cittatāya, hīnajjhāsayatāya ca. Tehi tehi kārāṇehi ādīnavam dassetvā **yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti** attano visamanissitatāya, balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena attano eva vaṇṇam vaṇṇeti, paresam vaṇṇo¹ **“kiṃ vaṇṇo eso”**ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. Paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo evāti āha **“pariyattidhamme”**ti-ādi. **“Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nassessatī”**ti **dhammānuggahena na deti**. **“Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā**

1. Na paresam vaṇṇam (?)

uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī”ti **puggalānuggahena na deti. Na taṃ** adānaṃ **macchariyaṃ** macchariyalakkhaṇasseva abhāvato. (5)

Cittaṃ nivārentīti jhānādivasena uppajjanakaṃ kusalacittaṃ nisedhenti tathāssa uppajjitum na denti. **Nīvaraṇappatto**ti nīvaraṇāvatto. **“Arahattamaggavajjho”**ti etena bhavarāgānusayassapi nīvaraṇabhāvaṃ anujānāti, taṃ vicāretabbaṃ. Kimettha vicāretabbaṃ? “Āruppe kāmaccandanīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇaṃ”ti¹ ādivacanato nayidaṃ “pariyāyena vuttan”ti sakkā vattum sabbesampi tebhūmakadhammānaṃ kāmaṇīyaṭṭhena kāmabhāvato bhavarāgassapi kāmaccandabhāvassa icchitattā. Tasmā “kāmaccando nīvaraṇappatto”ti bhavarāgānusayamāha. So hi arahattamaggavajjho. “Yā tasmim samaye cittassa akalyatā”ti² ādivacanato **thinam cittagelaṇṇam**. Tathā “yā tasmim samaye vedanākkhandhassā”ti³ ādivacanato **middhaṃ khandhattayagelaṇṇam**. Ettha ca cittagelaṇṇena cittasseva akalyatā, khandhattayagelaṇṇena pana rūpakāyassapi thinamiddhassa niddāhetuttā. **Tathā uddhaccanti** uddhaccassa arahattamaggavajjhataṃ upasaṃharati tathā-saddena, na ubhayataṃ. Na hi tassa tādisī ubhayatā atthi. Yaṃ pana keci vadanti “puthujjanasantānavutti sekkhasantānavutti”ti, taṃ idha anupayogi sekkhasantānavuttino eva cettha adhippetattā. (6)

Tehīti saṃyojanehi. “Orambhāgiyāni uddhambhāgiyāni”ti visesaṃ anāmasitvā “saṃyojanāni”ti sādharmaṇato paduddhāro idāni vuccamānacatukkānucchavikatāvasena, kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathaṅcipi avinipāteyyatāmutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṃ sattānaṃ abbhantaraṭṭhena **anto** nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato **bahi** nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto, yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchinnabandhanatāya, bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya **antobaddhā bahisayitā nāma**. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana thūlatāya evaṃ

1. Abhi 10. 300 piṭṭhe Paṭṭhāne.

2. Abhi 1. 233 piṭṭhe.

3. Abhi 1. 24 piṭṭhe.

vuttaṃ. Tenāha “**tesañhi kāmabhāve bandhanan**”ti. Iminā nayena sesadvayepi attho veditabbo. Asamucchinnesu ca orambhāgiyasāmyojaniyesu laddhappaccayesu uddhambhāgiyasāmyojanāni agaṇanūpagāni hontīti. Ariyānaṃyeva vasenettha catukkassa uddhaṭṭā labbhamānāpi puthujjanā na uddhaṭṭā. (7, 8)

Sikkhakoṭṭhāsoti sikkhitabbabhāgo. Pajjati sikkhā etenāti **sikkhāpadam**, sikkhāya adhigamupāyoti. **Āgatāyeva**, tasmā tattha āgatanayeneva veditabbāti adhippāyo. (9)

Abhabbatṭhānādipaṇṇakavaṇṇanā

316. **Desanāsīsamevāti** desanāpadeso eva, tasmā **sotāpannādayopi abhabbā**. Yadi evaṃ kasmā tathā desanāti āha “**puthujjanakhīṇāsavānan**”ti-ādi.
(10)

Ñātibyasane yesaṃ ñātīnaṃ vināso, tesaṃ hitasukhaṃ viddhamseti, tasmā **byasatīti**¹ **byasanaṃ**. Bhogabyasanepi eseṇa nayo. Rogabyasanādīsu pana “yassa rogo”ti-ādinā yojetabbaṃ. **Neva akusalāni** asaṃkiliṭṭhasabhāvattā. **Na tilakkhaṇāhatāni** abhāvadhammattā. Itaraṃ pana vuttavipariyāyato **akusalaṃ, tilakkhaṇāhataṇica**. (11)

Guṇehi samiddhabhāvā **sampadā**. (12)

Vatthusandassanāti yasmiṃ vatthusmiṃ tassa āpatti, tassa sarūpato dassanā. **Āpattisandassanāti** yaṃ āpattiṃ so āpanno, tassā dassanā. **Sāmvāsapaṭikkhepoti** uposathapavāraṇādisāmvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. **Sāmicipaṭikkhepo** abhivādanādisāmicikiriyāya akaraṇaṃ. **Codayamānenāti** codentena. **Cuditakassa kāloti** cuditaṃ puggalassa codetabbakālo. **Puggalanti** codetabbaṃ puggalaṃ. **Upaparikkhitvāti** “ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhati”ti vīmaṃsitvā. **Ayasam āropeti** “ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā anayabyasanaṃ āpādentī”ti bhikkhūnaṃ ayaṃ uppādeti. (15)

1. Viyassatīti (Aṭṭhākathāyaṃ)

Padhāniyaṅgapañcakavaṇṇanā

317. Padahatīti **padahano**, bhāvanamanuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo **padahanabhāvo**. Padhānamassa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā “**padhāniyo**”ti vuttam. “Abhinīhārako paṭṭhāya āgatattā”ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhuti āgatā saddhā āgamanasaddhā eva, ukkaṭṭhaniddesena pana “**sabbaññubodhisattānan**”ti vuttam. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttāpi **adhigamanasaddhā nāma**, yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. **Acalabhāvenā**ti paṭipakkhena anabhibhavanīyattā niccalabhāvena. **Okappananti** okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanāṃ. **Pasāduppatti** pasādanīye vatthusmiṃ pasīdanameva. **Suppaṭividdhanti** suṭṭhu paṭividdham, yathā tena paṭivedhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdham. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhī, tassa dhammasudhammatāya, saṃghasuppaṭipannatāya ca saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā “yo bhikkhave buddhe pasanno, dhamme so pasanno, saṃghe so pasanno”ti-ādi. **Padhānavīriyaṃ ijjhati** “addhā imāya paṭipadāya jarāmarañato mucissāmi”ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho “appa-saddassa -pa- kho panā”ti-ādīsu viyāti āha “**arogo**”ti. **Samavepākiniyāti** yathābhuttamāhāraṃ samākāreneva paccanasīlāya. Daḥam katvā paccantī hi gahaṇīghorabhāvena pītavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā paccantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha “**nātisītāya nāccuṇhāyā**”ti. Gahaṇītejassa mandatikkhatāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahagatāti āha “**atisīttagahaṇiko**”ti-ādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha “**yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā**”ti. **Udayatthagāminiya**ti saṅkhārānaṃ udayaṃ, vayaṇca paṭivijjhantiyāti ayamettha atthoti āha “**udayañcā**”ti-ādi. **Parisuddhāyāti** nirupakkilesāya. **Nibbijjhituṃsamatthāyāti** tadaṅgavasena avasesaṃ pajahituṃ samatthāya. **Tassa tassa dukkhassa khayagāminiya**ti yaṃ dukkhaṃ imasmiṃ ñāṇe anadhigate pavattārahaṃ, adhigate na pavattati, taṃ sandhāya vadati. Tathā hesa yogāvacaro “cūlasotāpanno”ti vuccati. (16)

Suddhāvāsādipaṇṇakavaṇṇanā

318. “**Suddhā āvasiṃsū**”ti-ādinā addhattayepi tesam suddhāvāsapariyāyo abyabhicārīti dasseti. **Kilesamalarahitā**ti nāmakāyaparisuddhim vadanto eva rūpakāyaparisuddhimpi atthato dasseti. Tenāha “**anāgāmikhīṇāsavā**”ti. (17)

Āyuno majjhanti avihādīsu yattha yattha uppanno, tattha tattha āyuno majjham **anatikkamitvā**. **Antarāvāti** tassa antarāva orameva. **Majjham upahaccāti** āyuno majjham aticca. Tenāha “**atikkamitvā**”ti. **Appayogenāti** anussahanena. **Akilamantoti** akilanto. **Sukhenāti** akicchena. Uddham vāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ, vaṭṭasotaṇcāti **uddhamṃsoto**, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddhamassa maggasotanti **uddhamṃsoto**. Akaniṭṭham gacchatīti **akaniṭṭhagāmī**. **Sodhetvāti** tattha tattha uppajjanto te te devaloke sodhento viya hotīti vuttam “**cattāro devaloke sodhetvā**”ti. Tattha tattha vā uppajjitvā puna anuppajjanārahabhāveneva tatopi gacchanto devūpapatti bhavaśāññite attano khandhaloke bhavarāgamalaṃ visodhetvā vikkhambhetvā. Ayañhi avihesu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattum asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatthāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattum asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatthāpi cattārikappasahassāni vasanto arahattaṃ pattum asakkuṇitvā sudassim gacchati, tatthāpi atṭhakappasahassāni vasanto arahattaṃ pattum asakkuṇitvā akaniṭṭham gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati. (18)

Cetokhilapaṇṇakavaṇṇanā

319. **Cetokhilā** nāma atthato vicikicchā, kodho ca, te pana yasmim santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha “**cittassa thaddhabhāvo**”ti. Yathā lakkaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthurūpakāyasirī gahitāva nāma hoti, evaṃ sabbaññutāya sabbā dhammakāyasirī gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkham dassento “**sarīre kaṅkhamāno**”ti-ādimāha. Ātapati kileseti

ātappaṃ, sammāvāyāmoti āha “**ātappāyāti vīriyakaraṇatthāyā**”ti.

Punappunaṃ yogāyāti bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. **Satatakiriyaṃyāti** bhāvanāya nirantrappayogāya. “Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno”ti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattatīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussavākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha “**vipassanā -pa- vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī**”ti. **Sikkhāti** cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. “Kāmañcettha visesuppattiya mahāsāvajjātāya ceva saṃvāsanimittaghaṭṭanāhetu abhiṇhuppattikatāya ca ‘sābrahmacārīsū’ti kopassa visayo visesetvā vutto, tato aññatthāpi pana kopo ‘na cetokhilo’ti na sakkā viññātun”ti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavaseneva gahetabbaṃ. (19)

Cetasovinibandhādipaṇcakaṇṇanā

320. Pavattitum appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti **cetaso**¹ **vinibandhā**. Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhigāhaṃ gaṇhantī viya hontīti āha “**cittaṃ bandhitvā**”ti-ādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāme viya kilesakāmeṇi assādeti abhinandatīti vuttaṃ “**vatthukāmeṇi kilesakāmeṇi**”ti. **Attano kāyeti** attano karajakāye, attabhāve vā. **Bahiddhārūpeti** paresaṃ kāye, anindriyabaddharūpe ca. Udaṃ avadihati upacinoti paripūretīti **udarāvadehakaṃ**. **Seyyasukhanti** seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. **Samparivattakanti** samparivattetvā. **Paṇidhāyāti** taṇhāvasena paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva cetovinibandho vuttoti veditabbo. (20)

Lokiyāneva kathitāni rūpindriyānaṃyeva kathitattā.

Paṭhamadutiyacatutthāni lokiyāni parittabhūmakattā. **Tatiyapañcamāni** kāmarūpaggabhūmikattā, kāmarūpārūpaggabhūmikattā ca.

Lokiyalokuttarāni kathitānīti ānetvā yojanā.

“Samathavipassanāmaggaḥpalavasena”ti vattabbaṃ.

“Samathavipassanāmaggavasena”ti vuttaṃ. (21, 22, 23)

1. Ceto... (?)

Nissaraṇīyapañcakavaṇṇanā

321. Nissarantīti **nissaraṇīyā**ti vattabbe rassaṃ katvā niddeso. Kattari hesa añīya-saddo yathā “niyyānikā”ti. Tenāha “**nissaṭṭā**”ti. Kuto pana nissaṭṭāti? Yathāsakaṃpaṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena **dhātuyoti** āha “**attasuññasabhāvā**”ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuvisesā. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro nāma natthīti āha “**vīmaṃsanatthan**”ti. “Nekkhammanissitaṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjati”ti vīmaṃsantassāti attho. **Pakkhandanaṃ** nāma anuppaveso, so pana tattha natthīti āha “**na pavisati**”ti. **Pasādaṃ** nāma abhirucisantiṭṭhānaṃ, vimuccanaṃ adhimuccananti taṃ sabbaṃ pakkhipanto vadati “**pasādaṃ nāpajjati**”ti-ādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittaṃ tattha kathaṃ tiṭṭhatīti āha “**yathā panā**”ti-ādi. Tanti paṭhamajjhānaṃ. **Assāti** bhikkhuno. **Cittaṃ pakkhandatīti** parikkammacittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekaṭṭhavasena ekajjhaṃ gahetvā vadati. **Gocare gatattāti** attano ārammaṇe eva pavattattā. **Ahānabhāgiyattāti** ṭhitibhāgiyattā, visesabhāgiyattā vā. **Suṭṭhu vimuttanti** vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa, kāyassa ca hananato **vighāto**, dukkhaṃ. Paridahanato **parilāho**, kāmadaratho. **Na vedayati** anuppajjanato. Nissaranti tatoti **nissaraṇaṃ**. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca katvā **kāmānanti** kattari sāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato “nissaṭṭā”ti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato “nissaṭṭaṇ”ti vattabbataṃ labhatīti vuttaṃ “**kāmehi nissaṭṭattā**”ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmanissaraṇaṃ vatvā idāni samucchedavasena accantatova nissaraṇaṃ dassetuṃ “**yo panā**”ti-ādi vuttaṃ. (24-1)

Sesapadesūti sesakoṭṭhāsesu. Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena “taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā”ti-ādiko avisesoti vatvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ “**accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabban**”ti vuttaṃ. (24-2-4)

Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte ṭhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭṭaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito

vuṭṭhāya vīmaṁsanattham rūpābhimukham cittaṁ pesentassa idamakkhātanti samathayānikānam vasena heṭṭhā cattāro vārā kathitā, idam pana sukkhavipassakassa vasenāti āha **“suddhasaṅkhāre”**ti-ādi. **Puna sakkāyo natthīti uppannanti** idāni me sakkāyappabandho natthīti vīmaṁsantassa uppannam. (24-5)

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. Vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni **vimuttāyatanānīti** āha **“vimuccanakāraṇānī”**ti. **Pāḷi-attham jānantassāti** “idha sīlam āgataṁ, idha samādhi, idha paññā”ti-ādinā tam tam pāḷi-attham yāthāvato jānantassa. **Pāḷim jānantassāti** tadatthajotanam pāḷim yāthāvato upadhārentassa. **Taruṇapīṭīti** sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Katham jāyati? Yathādesitadhammam upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavacīmanosamācāram pariggaṇhantassa somanassappattassa pamodalakkhaṇam pāmojjam jāyati. **Tuṭṭhākārabhūtā balavapīṭīti** purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathapassambhanasamatthāya passaddhiyā paccayo bhavituṁ samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā **“nāmakāyo paṭipassambhati”** icceva vuttaṁ. **Sukham paṭilabhatīti** vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavituṁ samattham cetasikam nirāmisam sukham paṭilabhati vindati. “Samādhiyati”ti ettha na yo koci samādhi adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento **“arahatta -pa- samādhiyati”**ti āha. **“Ayañhī”**ti-ādi tassā desanāya tādissassa puggalassa yathāvuttasamādhipaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanam. Tassa vimuttāyatanabhāvo. **Osakkitunti** nayituṁ. **Samādhiyeva samādhinimittanti** kammaṭṭhānapāḷi-āruḷho samādhiyeva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittam. Tenāha **“ācariyasantike”**ti-ādi. (25)

Vimutti vuccati arahattam sabbaso kilesehi paṭippassaddhivimuttīti katvā. **Paripācentīti** sādheti nipphādentī. **Aniccānupassanāññāne** nissayapaccayabhūte **uppannasaññā**, tena ñāṇena sahaḡatāti attho.

sesesupi eseva nayo. Yam panettha vattabbaṃ, taṃ
visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyam¹ vuttanayena veditabbaṃ. (26)

Pañcakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Attānaṃ adhi **ajjhata**, adhi-saddo samāsavisaye adhikārattham, pavatti-atthañca gahetvā pavattatīti attānaṃ, adhikicca uddissa pavattā **ajjhata**, ajjhattesu bhavāni **ajjhattikānī**ti niyakajjhattesupi abbhantarāni cakkhādāni vuccanti, tāni pana yena ajjhatabhāvena “ajjhattikānī”ti vuccanti, tamattham pākaṭam katvā dassento “**ajjhatajjhattikānī**”ti āha. Saddatthato pana ajjhatajjhattāniyeva **ajjhatajjhattikānī** yathā “venayiko”ti² daṭṭhabbaṃ. **Tato ajjhatajjhattatoti** tato ajjhatajjhattato, yāni ajjhattikāni vuttāni. Ajjhattikānañhi paṭiyogīni bāhirāni ajjhataḍḍhammānaṃ viya bahiddhāḍḍhammā. “Ajjhattikānī”ti hi saparasantānikāni cakkhādāni vuccanti, tathā rūpādāni “bāhirānī”ti. Ajjhattāni pana sasantānikā eva cakkhurūpādayo, tato aññeva bahiddhāti. “Viññāṇasamūhā”ti ettha yadipi tesam viññāṇānaṃ samodhānaṃ natthi bhinnakālikattā, cittena pana ekajjham abhisamīyūhanavasena samūhatā vuttā yathā “vedanākkhandho”ti³. **Cakkhupasādanissitanti** cakkhupasādaṃ nissāya paccayaṃ labhitvā uppannaṃ kusalākusalavipākaviññāṇaṃ cakkhuviññāṇatāsāmaññena ekajjham katvā vuttaṃ. **Cakkhusannissito samphasso**, na cakkhudvāriko. **Ime dasa samphasseti** ime pasādavatthuke dasa vipākasamphasse **ṭhapetvā**. **Eteneva nayanāti** etena phasse vutteneva nayena. **taṇhāchakke** taṇham ārabha pavattāpi taṇhā **dhammatāṇhāti** veditabbā. (1-pa- 8)

Appaṭissayoti appaṭissavo, va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutte gāravavasena paṭissavanaṃ **paṭissavo**, paṭissavabhūtaṃ, taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāravaṃ, natthi etasmiṃ paṭissavoti **appaṭissavo**, gāravarahito. Tenāha “**anīcavutti**”ti. yathā cetiyaṃ uddissa kataṃ

1. Visuddhi-Ṭī 1. 79, 343 piṭṭhesu.

2. Ma 1. 193; Am 3. 20; Vi 1. 3 piṭṭhesu.

3. Abhi 2. 1 piṭṭhe.

satthu katasadisam, evam cetiyassa purato kataṃ satthu purato katasadisamevāti āha **“parinibbute panā”**ti-ādi. **Sakkaccaṃ na gacchatī** ādaraṃ gāraṃ uppādetvā na upasaṅkamati. Yathā sikkhāya ekadesa kopite, agārove ca kate sabbā sikkhā kuppati, sabbattha ca agāraṃ kataṃ nāma hoti samudāyato saṃvarasamādānaṃ avayavato bhedoti. Evam **ekabhikkhusmimpi -pa- agāro katova hoti**. Anādariyamattenapi sikkhāya aparipūriyevāti āha **“apūrayamānova sikkhāya agāro nāmā”**ti. **Appamādalakkhaṇaṃ** sammāpaṭipatti. **Duvidhanti** dhammāmisavasena duvidhaṃ. (9)

Somanassūpavicārāti somanassasahagatā vicārā adhippetā, upasaddo ca nipātamattanti āha **“somanassasampayuttā vicārā”**ti. Tathā hissa abhidhamme¹ “cāro vicāro -pa- upavicāro”ti niddeso pavatto. **Somanassakāraṇabhūtaṃ** sabhāvato, saṅkappatopi somanassassa uppattiyā paccayabhūtaṃ. Kāmaṃ parittabhūmakā vitakkavicārā aññamaññamaviyogino, kiriyābhedato pana paṭhamābhiniṭṭatāya vitakkassa byāpāro sātisayo. Tato paraṃ vicārassāti taṃ sandhāya “vitakketvā”ti pubbakālakiriyāvasena vatvā **“vicārena paricchindatī”**ti vuttaṃ. Laddhapubbāsevanassa vicārassa byāpāro paññā viya hoti. Tathā hi “vicāro vicikicchāya paṭipakkho”ti peṭake vuttaṃ. “Diṭṭhisāmaññaṃ gato”ti ettha yāya diṭṭhiyā puggalo diṭṭhisāmaññaṃ gato vutto, sā paṭhamamaggasammādiṭṭhi kosambakasutte adhippetoti āha **“kosambakasutte paṭhamamaggo kathito”**ti. Idhāti imasmiṃ sutte. Catūsupi maggesu sammādiṭṭhi diṭṭhiggahaṇena gahitāti āha **“cattāropi maggā kathitā”**ti. (11, 14-5)

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. **Kodhanoti** kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya vigatakodhano nāma na hoti, tasmā **“kodhena samannāgato”**ti āha. Upanāho etassa atthi, upanayhanasīloti vā **upanāhī**. **Vivādo** nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamam dvinnam vasena

1. Abhi 1. 18 piṭṭhe.

uppajjatīti vuttam **“dvinnam bhikkhūnam vivādo”**ti. So pana yathā bahūnam anathāvaho hoti, tam nidassanamukhena dassento **“kathan”**ti-ādimāha.

Abbhantaraparisāyāti parisabbhantare.

Paraguṇamakkhanāya pavattopi attano kārakam gūthena paharantam gūtho viya paṭhamataram makkhetīti **makkho**, so etassa atthīti **makkhī**. Palāsatīti palāso, parassa guṇe ḍamsitvā viya apanetīti attho, so etassa atthīti **palāsī**. Palāsīpuggalo hi dutiyassa dhuram na deti, samam pasāretvā tiṭṭhati. Tenāha **“yugaggāhalakkhaṇena palāsena samannāgato”**ti. **“Issukī”**ti-ādinam padānam attho heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyova. kammaopathappattāya micchādiṭṭhiyā vasenettha micchādiṭṭhi veditabbāti āha **“natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī”**ti. (15)

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. **Hāpetvāti** kusalacittam parihāpetvā pavattitumeva appadānavasena. **Abhūtam byākaraṇam byākaroti** “mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā”ti-ādinā¹ attani avijjamānam guṇabyāhāram byāharati. Cetovimutti-saddam apekkhitvā **“nissaṭṭā”**ti vuttam. **Puna byāpādo natthīti** idāni mama byāpādo nāma natthi² sabbaso natthīti nātvā. (17-1)

“Animittā”ti vatvā yesam nimittānam abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, tam dassetum **“sā hi”**ti-ādi vuttam. Tattha rāgassa nimittam, rāgo eva vā nimittanti **rāganimittam**. Ādi-saddena dosanimittādīnam saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādīsaṅkhāranimittam **rūpanimittādi**. Tesaññeva niccādivasena upaṭṭhānam **niccanimittādi**. Tayidam nimittam yasmā sabbena sabbam arahattaphale natthi, tasmā vuttam **“sā hi -pa- animittāti vuttā”**ti. **Nimittam anusaratīti** tam nimittam anugacchatī ārabha pavattati. (17-5)

Asmimānoti “asmī”ti pavatto attavisayo māno. **Ayam nāma aham asmīti** rūpalakkhaṇo, vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayam nāma

1. Am 2. 257 piṭṭhe.

2. Natthīti (Ka)

attā ahaṃ asmi. “Asmī”ti māno samugghāṭiyati etenāti
asmimānasamugghāto, arahattamaggo. **Puna asmimāno natthīti** tassa
 anuppattidhammatāpādanam kintento samugghātattameva vibhāveti. (17-6)

Anuttariyādicchakkavaṇṇanā

327. Natthi etesaṃ uttarāni viṣiṭṭhānīti **anuttarāni**, anuttarāni eva
anuttariyāni yathā anantameva ānantariyanti āha “**anuttariyānīti**
anuttarāni”ti. **Dassanānuttariyam nāma** anuttaraphalavisesāvahattā. Esa
 nayo sesesupi. **Satta vidha ariyadhanalābhoti**
 sattavidhasaddhādilokuttaradhanalābho. **Sikkhattayapūraṇanti**
 adhisīlasikkhādīnam tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇam. Tattha paripūraṇam
 nipariyāyato asekkhānaṃ vasena vedittabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato
 paṭṭhāya hi satta sekkhā tisso sikkhā pūrenti nāma, arahā pana
 paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiya lokuttarāni kathitāni. (18)

Anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādihitasukhānaṃ
 kāraṇabhāvato ṭhānānīhi **anussatiṭṭhānāni**. **Evam anussaratoti** yathā
 buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṃ hoti, evaṃ “itipi so bhagavā”ti-
 ādinā¹ buddhaguṇe anussarantassa. **Upacāra kammaṭṭhānanti** paccakkhato
 upacārajjhānāvaham kammaṭṭhānaṃ, paramparāya pana yāva arahattā
 lokiya lokuttaravisesāvaṇṇam. (19)

Satativihārachakkavaṇṇanā

328. **Niccavihārāti** sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi
 samāpattivelam, bhavaṅgavelaṅca khīṇāsavā imināva
 chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālaṃ viharanti. **Cakkhunā rūpaṃ disvāti**
 nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā “dhanunā vijjhatī”ti².
 Tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇam datṭhabbanti āha “**cakkhuvīññāpena**
disvā”ti. **Itṭhe arajjantoti** itṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādentō maggena
 samucchinnattā. **Neva sumano hoti** gehasitapemavasena. **Na dummano**
 pasādaññathattavasena. **Asamapekkhaneti** itṭhepi anitṭhepi majjhattepi
 ārammaṇe na

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.

2. Khu 6. 174 piṭṭhe Jātake. (Atthato samānaṃ.)

samaṃ na sammā ayoniso gahaṇe. Yo akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ **anuppādentō** maggeneva tassa samugghāṭitattā. Ñāṇupekkhāvaseneva **upekkhako viharati majjhatto**. Ayañcassa paṭipattivepullappattiyā, paññāvepullappattiyā vāti āha “**satiyā**”ti-ādi. **Chalaṅgupekkhā**ti chasu dvāresu pavattā satisampajaññassa vasena chāvayavā upekkhā. **Ñāṇasampayuttacittāni labbhanti** tehi vinā sampajānatāya asambhavato. **Mahācittānī**ti aṭṭhapi mahākiriya-cittāni **labbhanti**. **Satatavihārā**ti ñāṇupattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato. **Dasacittānī**ti aṭṭha mahākiriya-cittāni hasituppādavoṭṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittāni **labbhanti**. Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādharmaṇāti. “Upekkhato viharati”ti vacanato chalaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satatavihārānaṃ “somanassaṃ kathaṃ labbhati”ti codetvā “**āsevanato labbhati**”ti sayameva pariharatīti. Kiñcāpi khīṇāsavo iṭṭhāniṭṭhepi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano parisuddhapakatibhāvāvijahanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ sabhāvato iṭṭhaṃ ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasena api arahato cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena. Tenāha “**āsevanato labbhati**”ti. (20)

Abhijāti-chakkavaṇṇanā

329. “Abhijātiyo”ti ettha **abhi**-saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha “**jātiyo**”ti. **Abhijāyatī**ti etthāpi ese va nayo. **Jāyatī**ti ca antogadhahetu-atthapadaṃ, uppādetīti attho. Jātiyā, taṃ nibbattakakammānaṃ kaṇhasukkapariyāyatāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Paṭippassambhanavasena kilesānaṃ nibbāpanato **nibbānaṃ sace kaṇhaṃ bhaveyya** yathā taṃ dasavidhaṃ dussīlyakammaṃ. **Sace sukkaṃ** bhaveyya yathā taṃ dānasīlādikusalakammaṃ. **Dvinnampi** kaṇhasukkavipākānaṃ. **Arahattaṃ adhippetā** “abhijāyatī”ti vacanato. Taṃ kilesanibbānante jātattā **nibbānaṃ** yathā rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti. (21)

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedho vuccati nibbānaṃ maggañāṇena nibbijhitabbaṭṭhena, paṭivijjhitabbaṭṭhenāti attho. **Nirodhānupassanāñāṇeti** nirodhānupassanāñāṇe nissayapaccayabhūte uppannā **saññā**, tena sahagatāti attho. (22)

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. **Sampattiṭṭhānā**ti sīlasampatti-ādīnaṃ sammāsambodhipariyosānānaṃ sampattīnaṃ paṭilābhāpanaṭṭhena, sampattīnaṃ vā paṭilābho **sampattiṭṭhānā**, tassa kāraṇaṃ sampattiṭṭhānā, tena **sampattiṭṭhānā**. Tenevāha “sampattīnaṃ paṭilābhakāraṇato”ti. **Saddhāva** ubhayahitattthikehi dhanāyitabbaṭṭhena dhanāṃ **saddhādhanāṃ**. **Etthāti** etesu dhanesu. **Sabbasetṭhaṃ** sabbesaṃ paṭilābhakāraṇabhāvato, tesaṃ saṃkilesavisodhanena mahājutikamahāvippahārabhāvāpādanato. Tenāha “**paññāya hī**”ti-ādi. Tattha **paññāya** **ṭhatvāti** kammassakatāpaññāya paṭiṭṭhāya **sucaritādīni pūretvā** **saggūpagā honti**. Tattha ceva pāramitā paññāya ca **ṭhatvā** **sāvakaṃpāramiṇāṇādīni paṭivijjhanti**. (1)

Samādhim parikkharonti abhisankharontīti **samādhiparikkhārā**, samādhissa sambhārabhūtā sammādiṭṭhi-ādayo. Idha pana sahakārikāraṇabhūtā adhippetāti āha “**samādhiparivārā**”ti. (3)

Asataṃ asādhūnaṃ **dhammā** tesāṃ asādhubhāvasādhanato. **Asantāti** asundarā gārayhā. Tenāha “**lāmakā**”ti. “Vipassakasseva kathitā”ti vatvā tassa vipassanānibbattiṃ dassetuṃ “**tesupī**”ti-ādi vuttaṃ. Catunnampi hi saccānaṃ visesena dassanato maggapaññā sātisaṃsāraṃ “vipassanā”ti vattabbā, taṃsamaṅgī ca ariyo vipassanakoti. (4, 5)

Sappurisānaṃ dhammāti sappurisānaṃyeva dhammā, na asappurisānaṃ. Dhammānudhammapaṭipattiyā eva hi dhammaññu-ādibhāvo, na pālīdhammapaṭhanādimmattena. **Bhāsītassāti** suttageyyādibhāsītassa ceva tadaññassa ca attatthaparattabodhakassa padassa. Atthakusalatāvasena **attham jānātīti**

atthaññū. Attānaṃ jānātīti yāthāvato attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānāti. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññutāhi eva pariyesanavissajjanamattaññutāpi bodhitā hontīti “**paṭiggahaṇaparibhogesu**” icceva vuttaṃ. Evañhi tā anavajjā hontīti. **Yogassa adhigamāyāti** bhāvanāya anuyuñjanassa. **Atisambādhanti** atikhuddakaṃ atikkhapaññaṃ tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā. **Aṭṭhavidhaṃ parisanti** Khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisam. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ Khattiyaparisādikaṃ manussaparisameva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ vadanti apare. “Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā sevitaḃbo, vipariyāyato tadañño asevitabbo”ti evaṃ **sevitabbāsevitabbaṃ puggalaṃ jānātīti puggalaññū**. Evaṃ tesam puggalānampi bodhanaṃ ukkaṭṭhaṃ, nihīnaṃ vā **jānāti** nāma. (6)

331. “**Niddasavatthūnī**”ti “ādi-saddalopenāyaṃ niddeso”ti āha “**niddasādivatthūnī**”ti. Natthi dāni imassa dassāti niddaso. **Pañhoti** ñātuṃ icchito attho. **Puna dasavasso na hotīti** tesam matimattanti dassetuṃ “**so kirā**”ti kira-saddaggaṇaṃ. “Niddaso”ti cetam desanāmatam, tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetuṃ “**na kevalaṇcā**”ti-ādi vuttaṃ. **Gāme vicarantoti** gāme piṇḍāya vicaranto.

Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā. Sāsanepi sekkhassāpi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ, yena ca kāraṇena, tam dassetuṃ “**khīṇāsavassetan**”ti-ādi vuttaṃ. Appaṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni, yāni pāliyaṃ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ **sikkhāsamādānaṃ**, tam panassā paṇipūriyā veditabbanti āha “**sikkhattayapūraṇe**”ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ **sikkhāsamādānaṃ**, taṇca atthato pūraṇe paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paṇipūraṇato. **Bahalacchandoti** dalhacchando. **Āyatinti** anantarānāgatadivasādikālo

adhippeto, na anāgatabhavoti āha “**anāgate punadivasādīsūpi**”ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha nivīṭṭha-atthitā **avigatapematā**, tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ **dhammanisāmanāti** āha “**vipassanāyetaṃ adhivacanan**”ti. **Taṇhāvinayaneti** virāgānupassanādivipassanāññānubhāvasiddhe taṇhāvikkhambhane. **Ekibhāveti** gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekabhāve. **Vīriyārambheti** sammappadhānavīriyassa paggaṇhane, taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanamhotīti āha “**kāyikacetasikassavīriyassa pūraṇe**”ti. **Sati yañceva nepakkabhāve cāti** satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajāññabaleneva vīriyārambho ijjhati. **Diṭṭhipaṭivedheti** sammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha “**maggadassane**”ti. Saccasampaṭivedhe hi ijjhamāne maggasammādiṭṭhi siddhā eva hoti. (7)

Asubhānupassanāññāneti dasavidhassa, ekādasavidhassāpi vā asubhassa anupassanāvasena pavattaññāṇe. Idañhi dukkhānupassanāya paricayaññāṇaṃ. **Ādīnavānupassanāññāneti** saṅkhārānaṃ aniccadukkhavipariṇāmatāsamsūcitassa ādīnavassa anupassanāvasena pavattaññāṇe. **Appahīnatṭhenāti** maggena asamucchinnabhāvena. **Anusentīti**¹ santāne anu anu sayanti. Kāraṇalābhe hi sati uppannārahā kilesā santāne anu anu sayitā viya honti, tasmā te tadavatthā “**anusayā**”ti vuccanti. **Thāmagatoti** thāmappatto. **Thāmagamanañca** aññehi asādhāraṇo kāmarāvādīnaṃ eva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ abhidhamme “**thāmagatānusayaṃ pajahatī**”ti. Kāmarāgo eva anusayo **kāmarāgānusayo**. Ye pana “**kāmarāgassa anusayo kāmarāgānusayo**”ti vadanti, taṃ tesāṃ matimattaṃ. Na hi kāmarāgavinimutto kāmarāgānusayo nāma koci atthi. Yadi “**tassa bījan**”ti vadeyyuṃ, tampi tabbinimuttaṃ paramatthato na upalabbhatevāti. Eseva nayo sesesupi. (8, 13)

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikarīyanti etthāti **adhikaraṇāni**. Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ adhikarīyantīti? Samanavasena, tasmā te tesāṃ samanavasena pavattantīti

1. Anusayantīti (Aṭṭhakathāyaṃ)

āha “**adhikaraṇāni samentī**”ti-ādi. **Uppannānaṃ uppannānanti** utṭhitānaṃ utṭhitānaṃ. **Samathatthanti** samanatthaṃ.

“**Aṭṭhārasahi vatthūhī**”ti lakkhaṇavacanametaraṃ yathā “yadi me byādhi dāheyyuraṃ dātabbamidamosadhan”ti, tasmā tesu aññataraññatarena vivadantā “**aṭṭhārasahi vatthūhi vivadanti**”ti vuccanti. **Upavadanā**ti akkoso. **Codanā**ti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato **sammukhāvinayo**. Sannipatitaparīsāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ **yebhuyyasikā**. **Ayanti** ayaṃ yathāvuttā catubbidhā sammukhatā **sammukhāvinayo nāma**.

Saṃghasāmaggivasena sammukhībhāvo, na yathā tathā kārakapuggalānaṃ sammukhatā. **Bhūtatā**ti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha **dhamma**-saddo “dhammavādī”ti-ādīsu¹ viya. Vineti etenāti **vinayo**, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamanāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā **vinayasammukhatā**. Tenāha “**yathā taṃ -pa- sammukhatā**”ti. **Yenā**ti yena puggalena. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā **atthapaccatthikā**. **Saṃghasammukhatā parihāyati** sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. “Na chandāgatiṃ gacchatī”ti-ādīnaṃ vuttaṃ **pañcaṅgasamannāgataṃ**. **Guḷhakā**disu alajjussannāya parisāya guḷhako salākaggāho kātabbo, lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādino bahutarā, sā **yebhuyyasikā**ti āha “**dhammavādīnaṃ yebhuyyatāyā**”ti-ādi.

“**Catūhi samatthehi sammatī**”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Tattha pana dvīhi dvīhi eva vūpasamanaṃ daṭṭhabbaṃ. **Evaṃ vinicchitanti** sace āpatti natthi, ubho khamāpetvā, atha atthi, āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ. Paṭikammaṃ pana āpattādikaraṇasamathe parato āgamissati.

Na samaṇasārappaṃ **assāmaṇakam**, samaṇehi akatthabbaṃ, tasmīṃ. **Ajjhācāre** vītikkame sati.

1. Dī 1. 4, 60 piṭṭhesu.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya **pāpiyo**, puggalo, tassa kattabbakammaṃ **tassapāpiyasikaṃ**. **Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi** paṭiññāya tathārūpāya, khantiyā vā vinā avūpasamanato.

Etthāti āpattidesanāya. Paṭiññāte āpannabhāvādike karaṇaṃ kiriya “āyatim samvareyyāsi”ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ**.

Yathānurūpanti “dvīhi samathehi catūhi tīhi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. **Etthāti** imasmim sutte, imasmim vā samathavicāre. **Vinicchayanayoti** vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “**vitthāro paṇā**”ti-ādi. **Samantapāsādikāyaṃ** vinayaṭṭhakathāya¹ **vutto**, tasmā vuttanayeneva veditabboti adhippāyo. (14)

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca dutiyabhāṇavāravaṇṇanā.

Atṭhakavaṇṇanā

333. **Ayāthāvāti** na yāthāvā. Aniyyanikatāya **micchāsabhāvā**. Viparītavuttikatāya **yāthāvā**. Niyyānikatāya **sammāsabhāvā** aviparītavuttikā. (1-2)

334. Kucchitaṃ sīdatīti **kusīto** da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo “kusīto”ti vuccati, so kusītabhāvo idha **kusīta-**saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukkan”ti, tasmā kusītabhāvavattthūnīti attho. Tenāha “**kosajjakāraṇānīti attho**”ti. **Kammaṃ** nāma samaṇasārappaṃ idisanti āha “**cīvaravicāraṇādī**”ti. **Vīriyanti** padhānavīriyaṃ, taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe “kāyikan”tipi vattabbataṃ labhatīti āha “**duvidhampī**”ti. **Pattiyāti** pāpuṇanattaṃ. **Osīdananti** bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācitaṃ nicitaṃ viyāti **māsācitaṃ**, taṃ **maññe**.

1. Vi-Ṭṭha 4. 36 piṭṭhādīsu.

Yasmā māsā tintāvisesena garukā honti, tasmā “**yathā tintamāso**”ti-ādi vuttam. **Vuṭṭhito hoti** gilānabhāvāti adhippāyo. (4)

335. **Tesanti** ārambhavatthūnam. **Imināva nayanāti** iminā kusītavatthūsu vutteneva nayena. “Duvidhampi vīriyam ārabhatī”ti-ādinā, “**idam paṭhamanti** idam handāham vīriyam ārabhāmīti evam bhāvanāya abbhussahanam paṭhamam ārambhavatthū”ti-ādinā ca **attho veditabbo**. Yathā tathā paṭhamam pavattam abbhussahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇam hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahitāni hi abbhussahanañi, tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūni veditabbāni. (5)

336. **Āsajjāti** yassa deti, tassa āmodanahetu tena samāgamanimittam. Tenāha “**ettha āsādanam dānakāraṇam nāmā**”ti. **Bhayāti** bhayahetu. Nanu bhayam nāma laddhukāmatā¹ rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaram, tam kasmā idha gahitanti? Na idam tādisam corabhayādim sandhāya vuttanti dassetum “**tatthā**”ti-ādi vuttam. **Adāsi meti** yam pubbe kataṃ upakāram cintetvā dīyati, tam sandhāya vuttam. **Dassati meti** paccupakārāsīsaṃ yam dīyati, tam sandhāya vadati. **Sāhu dānanti** “dānam nāmetam paṇḍitapaññattan”ti sādhusamācāre ṭhatvā deti. **Alaṅkārattanti** upasobhanattham. **Parivāratthanti** parikkhārattham. Dānañhi datvā tam paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosa-issāmaccherādayo vidūrī bhavanti. Idāni dānam anukūladhammaparibrūhanena, paccanīkadhammavidūrībhāvakaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “alaṅkārattam, parivāratthañca deti”ti vuttam. Tenāha “**dānañhi cittaṃ mudukaṃ karotī**”ti-ādi. **Muducitto hoti** laddhā² dāyake “iminā mayham saṅgaho kato”ti, dātāpi laddhari. Tena vuttam “**ubhinnampi cittaṃ mudukaṃ karotī**”ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti vase vattanti. **Adānam dantadūsakanti** adānam pana pubbe dantānam assavānampi vighātuppādanena cittaṃ dūseti. **Unnamanti** dāyakā, piyamvadā ca paresam

1. Laddhakāmatā (Ka)

2. Laddhā = Labha-dhātu + ta-paccayo.

garucittikāraṭṭhānatāya. **Namanti** paṭiggāhakā **dānena**, **piyavācāya** laddhasaṅgahā saṅgāhakānam.

Cittālaṅkāradānameva uttamaṃ anupakkiliṭṭhatāya, suparisuddhatāya, guṇavisesapaccayatāya ca. (6)

337. **Dānapaccayā**ti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacitattāti attho. **Upapattiyoti** manussesu devesu ca nibbattiyo. **Ṭhapetī**ti ekavārameva anuppajjitvā yathā uparūpari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva cassa **adhiṭṭhānanti** āha “**tasseva vevacanan**”ti. **Vaḍḍhetī**ti brūheti, na hāpeti. **Vimuttanti** adhimuttaṃ, ninnam poṇam pabbhāranti attho. **Vimuttanti** vā viṣiṭṭham. Nippariyāyato **uttari** nāma paṇītam majjhepi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttam “**uttari abhāvantanti tato upari¹ maggaphalatthāya abhāvitan**”ti. **Samvattati** tathā paṇihitam dānamayacittam. Yam pana pāḷiyam “tañca kho”ti-ādi vuttam, tam tatrūpapattiyā vibandhakāradussīlyābhavadassanaparam daṭṭhabbam, na dānamasassa puññassa kevalassa tam samvattanatādassanaparanti daṭṭhabbam. (7, 1)

Samucchinnarāgassāti samucchinnakāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnabhavarāgassa. **Vītarāgaggahaṇena** cettha kamesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha “**dānamattenevā**”ti-ādi. Yadi evam dānam tattha kimatthiyanti āha “**dānam panā**”ti-ādi. **Dānena muducittoti** baddhāghāte verīpuggalepi attano dānasampañchanena mudubhūtacitto. (7, 8)

Parisīdati parito ito cito ca samāgacchatīti **parisā**, samūho. (8)

Lokassa dhammāti sattalokassa avassambhāvī dhammā. Tenāha “**etehi mutto nāma natthi**”ti-ādi. Yasmā te lokadhammā aparāparam kadāci lokam anupatanti, kadāci te loko, tasmā tañcettha attham dassento “aṭṭhime”ti suttapadam² āhari. Ghāsacchādanādīnam laddhi **lābho**, tāni eva vā laddhabbato **lābho**. Tadabhāvo **alābho**.

1. Uttari (Aṭṭhakathāyam)

2. Am 3. 7 piṭṭhe.

Lābhaggaṇaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, **alābhaggaṇa**ṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodhe sati virodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṃ “**lābhe āgate alābho āgato evā**”ti. Esa nayo yasādīsupi. (9)

Atṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Vasati tattha phalaṃ tannimittakatāya pavattatīti **vatthu**, kāraṇanti vutto vāyamattho. Tenāha “**āghātavattḥūnīti āghātakāraṇānī**”ti. Kopo nāmāyaṃ yasmim vatthusmim uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṃ “**bandhati**”ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjeyyeva, taṃ sandhāyāha “**āghātaṃ bandhati**”ti. Taṃ panassa paccayavasena nibbattanaṃ uppādanamevāti vuttaṃ “**karoti uppādeti**”ti. (1)

Taṃ kutettha labbhāti ettha tanti kiriyāparāmasanaṃ, padajjhāhārena ca attho veditabboti dassento “**taṃ anattacaraṇaṃ mā ahoṣī**”ti-ādimāha. **Kena kāraṇena laddhabbaṃ** niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciya dukkhitā, sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmim mayhaṃ kujjhanamattamevāti adhippāyo. **Atha vā taṃ kopakaraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā** paramatthato kujjhitabbassa, kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetam, yadidaṃ khandhapañcakaṃ. Yaṃ “satto”ti vuccati, te saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. **Lābhā nāma ke siyūṃ** aññatra anuppattito. (2)

341. Sattā āvasanti etesūti **sattāvāsā**. Nānattakāyānānattasaññī-ādibhedā sattānikāyā. Yasmā te te sattānikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā “rukke

sākhā”ti, kasmā “**sattānaṃ āvāsā, va sanaṭṭhānānīti attho**”ti vuttaṃ.

Suddhāvāsāpi sattāvāsova “na so bhikkhave sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra suddhāvāsehi devehī”ti vacanato. Yadi evaṃ kasmā idha na gahitāti tattha kāraṇamāha “**asabbakālikattā**”ti-ādi. Vehapphalo pana catutthamīyeva sattāvāsaṃ bhajatiṭi daṭṭhabbaṃ. (3)

342. **Opasamikoti** vaṭṭadukkhassa upasamāvaho, taṃ pana vaṭṭadukkhāṃ kilesesu upasantesu upasamati, na aññathā, tasmā “**kilesūpasamakaro**”ti vuttaṃ. Takkaraṃ sambodhaṃ gametiṭi sambodhagāmī.

Yasmiṃ devanikāye dhammadesanā na viyujjati savanasseva abhāvato, so pāḷiyaṃ “dīghāyuko devanikāyo”ti adhippetoti āha “**asaññabhavaṃ vā arūpabhavaṃ vā**”ti. (4)

343. Anupubbato viharitabbāti **anupubbavīhārā. Anupaṭipāṭiyāti** anukkamena. **Samāpajjitabbavīhārāti** samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavīhārā. (5)

344. **Anupubbanīrodhāti** anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha “**anupaṭipāṭiyā nīrodhā**”ti. (6)

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Yehi silādīhi sammannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati īsati abhibhavatīti **nāthoti** vuccati, te tassa nāthabhāvakarā dhammā “**nāthakaraṇā**”ti vuttāti āha “**sanāthā -pa-paṭiṭṭhākārā dhammā**”ti. Tattha attano **paṭiṭṭhākārāti** yassa nāthabhāvakarā, tassa attano paṭiṭṭhāvidhāyino. Appatiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti paṭiṭṭhattho¹ nāthattho. (1-1)

Kalyāṇaguṇayogato **kalyāṇā**ti dassento “**sīlādiguṇasampannā**”ti āha. Mijjanalakkhaṇā mittā etassa atthīti **mitto**, so vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmattaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ “kalyāṇasahāyo”ti vuttanti āha “**tevassā**”ti-ādi. **Tevassā**ti te eva kalyāṇamittā assa bhikkhuno. **Saha ayanatoti** saha vattanato. Asamodhāne **cittena**, samodhāne pana **cittena ceva kāyena ca sampavaṇko**. (1-3)

Sukhaṃ vaco etasmim̐ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti **suvaco**. Tenāha “**sukhena vattabbo**”ti-ādi. **Khamoti** khantā, tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ “**gāḷhenā**”ti-ādi vuttaṃ. **Vāmatoti** micchā, ayoniso vā **gaṇhāti**. **Paṭippharātī**ti paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. **Padakkhiṇaṃ gaṇhātī**ti sammā, yoniso vā gaṇhāti. (1-4)

Uccāvacaṇīti vipulakhuddakāni. **Tatrupagamanīyā**ti tatra tatra mahante, khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammassa nipphādanena samatthāyāti attho. **Tatrupāyāyā**ti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya. (1-5)

Dhamme assa **kāmoti dhammakāmoti** byadhikaraṇānampi bāhirattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato **kāmo**, dhammo, dhammo kāmo assāti **dhammakāmo**. **Dhammoti** pariyattidhammo adhippetoti āha “**tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho**”ti. Samudāharaṇaṃ kathanāṃ **samudāhāro**, piyo samudāhāro etassāti **piyasamudāhāro**. **Sayaṇcā**ti ettha **ca**-saddena “sakkaccan”ti padaṃ anukaddhati, tena sayaṇca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. **Abhidhammo sattappakaraṇāni** adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammoti katvā. **Vinayo ubhatovibhaṅgā** vinayanato kāyavācānaṃ. **Abhivinayo khandhakaparivārā** visesato ābhisamācārikadhammakittanato. **Ābhisamācārikadhammapāriṇivaseneva** hi ādibrahmacariyakadhammapāriṇī. **Dhammo eva** piṭakadvayassāpi pariyattidhammabhāvato. **Maggaphalāni abhidhammo** nibbānadhammassa abhimukhoti katvā. **Kilesavūpasamakāraṇaṃ** pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepatō

vivaṭṭanissito samatho, vipassanā ca. **Bahulapāmojjoti** balavapāmojjo. (1-6)

Kāraṇattheti nimittatthe. Kusaladhammanimittam hissa vīriyārambho. Tenāha “**tesam adhigamatthāyā**”ti. **Kusalesu dhammesūti** vā nipphādetabbe bhummam yathā “cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhānan”ti. (1-8)

346. **Sakalaṭṭhenāti** nissesatṭhena, anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. **Tadārammaṇānam dhammānanti** tam kasiṇam ārabba pavattanakadhammānam. **Khettaṭṭhenāti** uppattiṭṭhānaṭṭhena. **Adhiṭṭhānaṭṭhenāti** pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khetam sassānam uppattiṭṭhānam vaḍḍhiṭṭhānaṇa, evametam jhānam tamsampayuttānam dhammānanti, yogino vā sukhavisesānam kāraṇabhāvena. “**Paricchinditvā**”ti idam **uddham adhoti** etthāpi yojetabbam. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇam vaḍḍhetabbam. **Tena tena vā kāraṇenāti** tena tena upari-ādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha “**ālokaṇiva rūpadassanakāmo**”ti. Yathā dibbacakkhunā uddham ce rūpaṇ daṭṭhukāmo, uddham ālokaṇ pasāreti, adho ce, adho, samantato ce rūpaṇ daṭṭhukāmo samantato ālokaṇ pasāreti, evamayaṇ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. **Aññabhāvānupagamanatthanti** aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanattham, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanattham, na hi aññena pasāritakasiṇam tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṇ upagacchati, evampi nesaṇ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. **Na aññam** pathavī-ādi. Na hi udake ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. **Añño kasiṇasambhedoti** āpokasiṇādinā saṅkaro. **Sabbatthāti** sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇam pamāṇassa aggahaṇato **appamāṇam**. Teneva hi nesaṇ kasiṇasamaññā. Tathā cāha “**tañhi**”ti-ādi. **Cetasā pharantoti** bhāvanācittena ārammaṇam karonto. Bhāvanācittaṇhi kasiṇam parittam vā vipulaṇ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesam.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ pharaṇa-appamāṇavasena “**viññāṇakasiṇaṃ**”ti vuttaṃ. Tathā hi taṃ “**viññāṇaṇcaṇ**”ti vuccati. **Kasiṇavasenā**ti yathā-ugghāṭitakasiṇavasena. **Kasiṇugghāṭimākāse uddhamadhotiriyatāveditabbā**. Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsaḥāvanāvasena ākāso hotīti, evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharitvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhamadhotiriyatā vuttāti āha “**kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhamadhotiriyatā veditabbā**”ti.

Akusalakammamapathadasakavaṇṇanā

347. **Pathabhūtattāti** tesāṃ pavattanupāyattā maggabhūtattā. **Methunasamācāresūti** sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hi kāmetabbato kāma nāma. **Methunavattūsūti** methunassa vatthūsu tesu sattesu. **Micchācāro**ti gārayhācāro. **Gārayhatā** cassa ekantanihīnatāya evāti āha “**ekantanindito lāmakācāro**”ti. **Asaddhammādhippāyenāti** asaddhammasevanādhippāyena.

Sagottehi rakkhitā **gottarakkhitā**. Sahadhammikehi rakkhitā **dhammarakkhitā**. Sassāmikā **sārakkhā**. Yassā gamane rañña daṇḍo ṭhapito, sā **saparidaṇḍā**. Bhariyābhāvatthaṃ dhanena kītā **dhanakkītā**. Chandena vasantī **chandavāsini**. Bhogattaṃ vasantī **bhogavāsini**. Paṭattaṃ vasantī **paṭavāsini**. Udakapattaṃ āmasitvā gahitā **odapattakinī**. Cumbaṃ apanetvā gahitā **obhatacumbaṭā**. Karamarānītā **dhajāhaṭā**. Taṅkhaṇikā **muhuttikā**. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnāṃ samānacchandahāya. “Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamanāsaṃ”ti vadanti. Sevanacitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanapayogassa abhāvato. Tasmim asati puretaraṃ sevanacittassa upaṭṭhāpanepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanapayogābhāveti. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo, balakkārena

pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “**cattāro sambhārā**”ti vuttam.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti “**abhijjhāyati**”ti padassa “**parabhaṇḍābhimukhi**”ti-ādinā attho vutto. Tattha **tanninnatāyāti** tasmiṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāyāti ayamettha adhippāyo veditabbo. **Abhipubbo** vā **jhā**-saddo lubbhane nirulho daṭṭhabbo. Upasaggavasena atthavisesavācino eva dhātusaddā. Adinnādānassa appasāvajjamahāsāvajjatā **brahmajālavaṇṇanāyaṃ**¹ vuttāti āha “**adinnādānaṃ viya appasāvajjā, mahāsāvajjā cā**”ti. Tasmā “yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaṇṇatāya appasāvajjatā, mahāṇṇatāya mahāsāvajjatā”ti-ādinā appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. **Attano pariṇāmanam** cittenevāti veditabban.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, tassa yaṃ pati cittaṃ uppādeti, tassa tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. Pharusavācāya appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavaṇṇanāyaṃ vibhāvitāti āha “**pharusavācā viyā**”ti-ādi. Tasmā “yaṃ pati cittaṃ byāpādeti, tassa appaṇṇatāya-appasāvajjo, mahāṇṇatāya mahāsāvajjo”ti-ādinā tadubhayavibhāgo veditabbo. “**Aho vatā**”ti iminā parassa accantāya vināsacintanaṃ dīpeti. Evañhissa dāruṇappavattiyā kammappathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. **Micchā passatī**ti vitathaṃ passati. “**Samphappalāpo viyā**”ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṃ, mahantatāya mahāsāvajjataṃ dasseti. **Gahitākāraviparītātī** micchādiṭṭhiyā gahitākāraviparītabhāvo. **Vatthunoti** tassa ayathābhūtasabhāvamāha. **Tathābhāvenāti** gahitākāreneva viparītākāreneva. **Tassa** diṭṭhigatikassa, **tassa** vā vatthuno **upaṭṭhānam** “evametam, na ito aññathā”ti.

Dhammatoti sabhāvato. **Koṭṭhāsato**ti phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu ye koṭṭhāsā honti, tatoti attho.

Cetanādharmāti cetanāsabhāvā.

“Paṭipāṭiyā sattā”ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaopathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaopathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaopathappattattā¹ kammaopatharāsīmhi avacanaṃ, kadāci pana kammaopatho hoti, na sabbadāti kammaopathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammaopatho hoti, tadā kammaopatharāsisaṅgaho na nivārito.

Etthāha—yadi cetanāya sabbadā kammaopathabhāvābhāvato aniyato kammaopathabhāvoti kammaopatharāsīmhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnampi kammaopathabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammaopathabhāvoti tesampi kammaopatharāsīmhi avacanaṃ āpajjati? Nāpajjati kammaopathatātāmsabhāgatā hi tesāṃ tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyāti? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāvāti pākaṭo tassā kammaopathabhāvoti na vuttaṃ siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ bhikkhave kammaṃ vadāmi”², tividhā bhikkhave kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakammaṃ”ti³ vacanato kammaabhāvo pākaṭo, kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ, taduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvena pavattaṃ “kammaopatho”ti vuccatīti pākaṭo tassā kammaopathabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitabhāvena⁴ sugatiduggatitaduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammaopathabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kammaopathabhāve na vuttā, atathājātiyattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbari. **Mūlaṃ patvāti** mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

“**Adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ**”ti idaṃ “pañcasikkhāpadā parittārammaṇā evā”ti imāya pañhapucchakapāḷiyā⁵ virujjhati. Yañhi pāṇātipātādiddussīlyassa

1. Akammaopathattā (Mūlaṭī 1. 81 piṭṭhesu)

2. Am 2. 363; Abhi 4. 290 piṭṭhesu.

4. Cetanājanitatambandhatibhāvena (Anuṭī 1. 90 piṭṭhesu)

3. Abhi 4. 290 piṭṭhe.

5. Abhi 2. 305 piṭṭhe.

ārammaṇaṃ, tadeva taṃveramaṇiyā ārammaṇaṃ. Vītikkamitabbavatthuto eva hi viratīti. **Sattārammaṇanti** vā sattasaṅkhātasāṅkhārārammaṇaṃ, tameva upādāya vuttanti na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ **sammohavinodaniyaṃ** “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇānī’ti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreyeva ārammaṇaṃ karontī”¹. Esa nayo ito paresupi. Visabhāgavatthuno “itthī puriso”ti gahetabbato **“sattārammaṇo”ti eke**. “Eko diṭṭho, dve sutā”ti-ādinā samphappalāpena **diṭṭhasutamutaviññātavasena**. **Tathā abhijjhāti** ettha **tathā-saddo** “diṭṭhasutamutaviññātavasenā”ti idampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇataṃ eva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”²ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayā evāti adhippāyenassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hotīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko”³ti pavattayamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “ghātethā”ti vadanti, hāso pana nesaṃ attavūpasamādi-aññavisayoti āha **“sanniṭṭhāpaka -pa- hotī”**ti. **Majjhattavedano na hoti**, sukhavedanova ettha sambhavatīti. Musāvādo lobhasamuṭṭhāno sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti **musāvādo tivedano**. Iminā nayena sesesupi yathārahaṃ vedanābhedo veditabbo.

Dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakāraabhāvo. Nidānamūle pana gayhamāne “lobhamohavasenapī”ti vattabbaṃ siyā. Āmisakiñjakkhahetupi pāṇaṃ hananti. Tenevāha “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyā”ti-ādi⁴. Sesesupi eseva nayo. (3)

1. Abhi-Ṭṭha 2. 369 piṭṭhe.

2. Dī 1. 51 piṭṭhe.

3. Dī 1. 51; Ma 2. 63 piṭṭhādīsu.

4. Am 1. 133 piṭṭhe.

Kusalakammammapathadasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā -pa- veditabbāni lokiya lokuttaramissakavasenettha kusalakammammapathānaṃ desitattā. Verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathamāgacchasi”ti tajjantī viya nīharatīti **veramaṇī**, viramati etāyāti vā “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena “**veramaṇī**”ti vuttaṃ. Samādānavasena uppannā virati **samādānavirati**. Asamādinnaṣīlassa sampattato yathā-upaṭṭhitavītikkamitabbavatthuto virati **sampattavirati**. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati **samucchedavirati**. Kāmañcetta pāliyaṃ viratiyeva āgatā, **sikkhāpadavibhaṅge**¹ pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “**cetanāpi vattanti viratiyopi**”ti āha. **Anabhijjhā hi mūlaṃ patvāti** kammamapathakoṭṭhāse “anabhijjhā”ti vuttadhammo mūlato **alobho kusalamūlaṃ hotīti** evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇajīvitindriyādi-ārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajayantīti taṃ dassetuṃ “**yathā panā**”ti-ādi vuttaṃ. **Pajahantīti veditabbā** pāṇātipātādīhi viramaṇavaseneva pavattanato. Atha tadārammaṇabhāve, na so tāni pajahati. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahituṃ sakkā tato avinissaṭṭhabhāvato.

Anabhijjhā -pa- viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manoduccaritato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito. (4)

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. Ariyānaṃ eva vāsāti **ariyavāsā** anariyānaṃ tādīsānaṃ asambhavato. **Ariyāti** cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā, te ca yasmā tehi sabbakālaṃ avirahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ “**ariyā eva vasīṃsu vasanti vasissanti**”ti. Tattha **vasīṃsūti** nissāya vasīṃsu. Pañcaṅgavippahīnattādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu

1. Abhi 2. 299 piṭṭhe.

pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodana-esanāsamavayavissajjanāni
 “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti, parivajjeti, vinodetī”ti vuttesu
 apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggeneva samijjhanti. (5-1)

Ñāṇādayoti ñāṇaṇceva taṃsampayuttadhammā ca. Tenāha “**ñāṇanti vutte**”ti-ādi. Tattha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva. (5-2)

Ārakkhakiccaṃ sādheti sativapullappattattā. “**Carato**”ti-ādinā
 nīccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ. (5-3)

Pabbajjupagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā.
Bhovādinoti jātimattabrāhmaṇe vadati. **Pāṭekkasaccānī**ti tehi tehi
 diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni “idameva saccan”ti¹ abhinivīṭṭhāni
 diṭṭhisaccādīni. Diṭṭhigatānīpi hi “idameva saccan”ti¹ gahaṇaṃ upādāya
 “saccānī”ti vohariyanti. Tenāha “**idamevā**”ti-ādi. **Nīhaṭānī**ti attano santānato
 nīharitāni apanītāni. **Gahitaggahaṇassā**ti ariyamaggādhigamato pubbe
 gahitassa diṭṭhigāhassa. **Vissatṭhabhāvavevacanānī**ti ariyamaggena sabbaso
 pariccāgabhāvassa adhivacanāni. (5-5)

Natthi etāsaṃ vayo vekalyanti **avayāti** āha “**anūnā**”ti, anavasesāti attho.
Esanāti heṭṭhā vuttakāmesanādayo. (5-6)

Maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato. (5-9)

Paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitanti paccavekkhaṇamukhena
 ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ
 anuppādadhammataṃ pajānāti, taṃca pajānanaṃ paccavekkhaṇaṇāṇanti. (5-10)

Asekkhadhammasakavaṇṇanā

Phalañca te sampayuttadhammā cāti **phalasampayuttadhammā**,
 ariyaphalasabhāvā sampayuttā dhammāti attho. **Phalasampayuttadhammā**ti
 phaladhammā ceva taṃsampayuttadhammā cāti evamettha attho veditabbo.
Dvīsupi thānesu paññāva kathitā sammā dassanaṭṭhena **sammādiṭṭhi**, sammā
 jānanaṭṭhena **sammāññānti** ca. Atthi hi dassana-jānanānaṃ savisesa pavatti-
 ākāraviseso,

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23; Khu 1. 162; Khu 10. 80 piṭṭhādīsu.

svāyaṃ heṭṭhā dassito eva. **Phalasamāpattidhammā**ti phalasamāpattiyaṃ dhammā, phalasamāpattisahagatadhammāti attho.

Ariyaphalasampayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya “vimutti”ti vattabbataṃ labhanti. Kenaci pana yathā asekkhā phalapaññā dassanakiccaṃ upādāya “sammādiṭṭhī”ti vuttā, jānanakiccaṃ upādāya “sammāñāṇaṃ”tipi vuttā eva, evaṃ ariyaphalasamādhi samādānaṭṭhaṃ upādāya “sammāsamādhi”ti vutto, vimuccanaṭṭhaṃ upādāya “sammāvimutti”tipi vutto. Evañca katvā “anāsavaṃ cetovimuttin”ti dutiyavimuttiggahaṇaṃca samatthitaṃ hotīti. (6)

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavāṇṇanā

Samodhānetabbāti samāharitabbā.

349. **Okappanā**ti balavasaddhā. Āyatim bhikkhūnaṃ avivādahetubhūtaṃ tattha tattha bhagavatā desitānaṃ atthānaṃ saṅgāyanaṃ **saṅgīti**, tassa ca kāraṇaṃ ayaṃ suttadesanā tathā pavattattāti vuttaṃ “**saṅgītipariyāyanti sāmaggīyā kāraṇaṃ**”ti. **Samanuñño satthā aho**si “paṭibhātu taṃ sārīputta bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathā”ti ussāhetvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suṇanto, sā panettha bhagavato samanunñatā “sādhu sādhu”ti anumodanena pākaṭā jātāti vuttaṃ “**anumodanena samanunñño aho**si”ti. **Jinabhāsito nāma jāto**, na sāvakabhāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitapaṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na lañjitaṃ hoti, na tāva “rājapaṇṇaṃ”ti saṅkhyāṃ gacchati, lañjitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti. Evamevaṃ “sādhu sādhu sārīputta”ti-ādi anumodanavacanasamsūcitāya samanunñāsāṅkhātāya jinavacanamuddāya lañjitattā ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto āhaccavacano. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Saṅgītisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

11. Dasuttarasutta

350. **Āvuso bhikkhavi sāvakaṇaṃ ālapananti sāvakaṇaṃ** āmantanavasena ālapanasamudācāro, na kevalaṃ “bhikkhave”ti, so pana buddhānaṃ ālapanam. Tenāha **“buddhā hī”**ti-ādi. Satthusamudācāravasena asamudācāro evettha satthu uccaṭṭhāne ṭhapanam. Sampati āgatattā katthaci na nibaddho vāso etesanti **anibaddhavāsā**, antevāsikā. Kammatṭhānaṃ gahetvā sappāyasenaṇaṃ gavesantā yaṃ kiñci disaṃ gacchantīti **disāgamanīyā**. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ **“buddhakāle”**ti-ādi vuttaṃ.

Asubhakammattṭhānanti ekādasavidhaṃ asubhakammattṭhānaṃ. Tatthāpi puggalavemattataṃ ñatvā tadanurūpaṃ tadanurūpameva deti. Mohacaritassapi kāmaṃ ānāpānassatikammattṭhānaṃ sappāyaṃ, kammatṭhānabhāvanāya pana bhājanabhūtaṃ kātuṃ sammohavigamāya paṭhamam uddesapari-pucchādhammassavanadhammasākacchāsu niyojetabboti vuttaṃ **“mohacaritassa -pa- ācikkhati”**ti. Saddhācaritassa visesato purimā cha anussatiyo sappāyā, tāsam pana anuyuñjane ayaṃ pubbabhāgapatiṭṭi dassetuṃ **“pasādanīyasuttante”**ti-ādi vuttaṃ. **Ñāṇacaritassā**ti buddhicaritassa, tassa pana maraṇassati, upasamānussati, catudhātuvavatthānaṃ, āhārepaṭikūlasaṇṇā visesato sappāyā, tesam pana upakāradhammadassanatthaṃ **“aniccatādi -pa- katheti”**ti vuttaṃ. **Tatthevā**ti satthu santike eva. **Temāsikaṃ paṭipadanti** tihi māsehi sanniṭṭhāpetabbaṃ paṭipadam.

Ime bhikkhūti imissā dhammadesanāya bhājanabhūtā bhikkhū. **“Evaṃ āgantvā gacchante pana bhikkhū”**ti idaṃ “buddhakāle”ti-ādinā taduddesikavasena vuttabhikkhū sandhāya vuttaṃ, na “ime bhikkhū”ti anantaram vuttabhikkhū. Tenāha **“peseti”**ti. **Apalokethā**ti āpucchatha. **“Paṇḍita”**ti-ādi sevanabhajanesu kāraṇavacanam. **“Sotāpattiphale vineti”**ti-ādi yebhuyyavasena vuttaṃ. Āyasmā hi dhammasenāpati bhikkhū yebhuyyena sotāpattiphalaṃ pāpetvā vissajjeti “evamete niyatā sambodhiparāyaṇā”ti. Āyasmā pana mahāmoggallāno “sabbāpi bhavūpapatti jigucchitabbāvā”ti bhikkhū yebhuyyena uttamatthaṃyeva pāpeti.

Sāvakehi vinetuṃ sakkuṇeyyā sāvakaveneyyā nāma na sāvakeheva vinetabbāti dassento āha “**sāvakaveneyyā nāmā**”ti-ādi. **Dasadhā mātikaṃ ṭhapetvāti** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasadhā dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā **vi bhattoti dasuttaro. Dasuttaro gatotipi dasuttaroti**¹ ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasahi uttaro adhiko hutvā gato pavattotipi dasuttaro. **Ekekasmiṃ pabbeti** ekakato paṭṭhāya yāva dasakā dasasu pabbesu ekekasmiṃ pabbe. **Dasa dasa pañhāti** “katamo dhammo bahukāro. Appamādo kusalesu dhammesū”ti-ādinā dasa dasa pañhā. **Visesitāti** vissajjitā. **Dasuttaram pavakkhāmīti** desiyamānaṃ desanaṃ nāmakittanamukhena paṭijānāti vaṇṇabhaṇanatthaṃ. **Pavakkhāmīti** pakārehi vakkhāmi. Tathā hettha paññāsādhikānaṃ pañcannaṃ pañhasatānaṃ vasena desanā pavattā. **Dhammanti** idha **dhamma**-saddo pariyattipariyāyo “idha bhikkhu bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti”ti-ādīsu² viya. Suttalakkhaṇo cāyaṃ **dhammoti** āha “**dhammanti suttan**”ti. Svāyaṃ dhammo yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānassa nibbānāvaho. Tato eva vaṭṭadukkkhasamucchedāya hoti, sa cāyamassa ānubhāvo sabbesaṃ khandhānaṃ pamocanupāyabhāvatoti dassento “nibbānappattiyā”ti-ādimāha. Tena vuttaṃ “**nibbānappattiyā**”ti-ādi.

Uccarṃ karontoti udaggaṃ ulāraṃ pañītaṃ katvā dassento, paggaṇhantoti attho. **Pemaṃ janentoti** bhattiṃ uppādentoti. Idañca desanāya paggaṇhanaṃ buddhānampi āciṇṇamevāti dassento “**ekāyano**”ti-ādimāha.

Ekadhammavaṇṇanā

351. (Ka) **Kāra**-saddo upa-saddena vināpi upakāratthaṃ vadati “bahukārā bhikkhave mātāpitaro puttānaṃ”ti-ādīsu³ viyāti āha “**bahukāroti bahūpakāro**”ti.

(Kha) Vaḍḍhane vutte nānantariyatāya uppādanaṃ vuttameva hotīti “**bhāvetabboti vaḍḍhetabbo**”ti vutto. Uppādanapubbikā hi vaḍḍhanāti.

1. Dasa suttanto gatotipi dasuttaroti (Ka) 2. Am 2. 76 piṭṭhe. 3. Am 1. 63 piṭṭhe.

Nanu ca “eko dhammo uppādetabbo”ti uppādanampettha visum gahitamevāti? Aññavisayattā tassa nāyaṃ virodho. Tathā hi “eko dhammo pariññeyyo”ti tihipi pariññāhi pariññeyyataṃ vatvāpi “eko dhammo pahātabbo”ti pahātabbatā vuttā.

(Ga) **Tihi pariññāhi**ti nātatīraṇapahānapariññāhi.

(Gha) **Pahānānupassanāyāti** pajahanavasena pavattāya anupassanāya. Missakavasena cetam anupassanāgahaṇaṃ daṭṭhabbam.

(Ña) Sīlasampadādīnaṃ parihānāvaho **parihānāya saṃvattanako**.

(Ca) Jhānādivisesaṃ gametīti **visesagāmī**.

(Cha) **Duppaccakkhakaroti** anupacitañāṇasambhārehi paccakkhaṃ kātuṃ asakkuṇeyyo.

(Jha) **Abhijānitabboti** abhimukhaṃ ñāṇena jānitabbo.

Sabbattha mātikāsūti dukādivasena vuttāsu sabbāsu mātikāsu. Ettha ca Āyasmā dhammasenāpati te bhikkhū bhāvanāya niyojetvā uttamatthe patiṭṭhāpetukāmo paṭhamaṃ tāva bhāvanāya upakāradhammaṃ uddesavasena dassento “eko dhammo bahukāro”ti vatvā tena upakārakena upakattabbaṃ dassento “eko dhammo bhāvetabbo”ti āha. Ayañca bhāvanā vipassanāvasena icchitāti āha “eko dhammo pariññeyyo”ti. Pariññā ca nāma yāvadeva pahātabbapajahanatthāti āha “eko dhammo pahātabbo”ti. Pajahantena ca hānabhāgiyaṃ nīharitvā visesabhāgiye avatṭhātābbanti āha “eko dhammo hānabhāgiyo, eko dhammo visesabhāgiyo”ti. Visesabhāgiye avatṭhānañca duppaṭivijjhanena, duppaṭivijjhapaṭivijjhanañce ijjhati, nipphādetabbanipphādanaṃ siddhameva hotīti āha “eko dhammo duppaṭivijjho, eko dhammo uppādetabbo”ti. Tayidaṃ dvayaṃ abhiññeyyādi jānanena hotīti āha “eko dhammo abhiññeyyo”ti. Abhiññeyyañce abhiññātāṃ, sacchikātabbaṃ sacchikatameva hotīti. Ettāvata ca niṭṭhitakiccova hoti, nāssa uttari kiñci karaṇīyanti evaṃ tāva mahāthero ekakavasena tesāṃ bhikkhūnaṃ paṭipattividhiṃ uddisanto imāni dasa padāni iminā anukkamena uddisi.

(Ka) Evaṃ aniyamato uddiṭṭhadhamme sarūpato niyametvā dassetuṃ “katamo eko dhammo”ti-ādinā desanaṃ ārabhi. Tena vuttaṃ “**iti āyasmā sārīputto**”ti-ādi. Esa nayo dukādīsu. **Veḷukāro**ti veno. So hi veḷuvikārehi kilañjādikaraṇena “veḷukāro”ti vutto. Anto bahi ca sabbagatagaṇṭhiṃ nīharaṇena **niggaṇṭhiṃ katvā. Ekekakoṭṭhāseti** ekakādīsu dasasu koṭṭhāsesu ekekasmim koṭṭhāse.

Sabbatthakaṃ upakārakanti sabbatthakameva sammā paṭipattiya upakāravantaṃ. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “**ayañhi**”ti-ādi vuttaṃ. **Vipassanāgabbhaṃ gaṇhāpaneti** yathā upari vipassanā paripaccati tikkhā visadā hutvā maggena ghaṭeti, evaṃ pubbabhāgavipassanāvaḍḍhane. **Atthapaṭisambhidādisūti** atthapaṭisambhidādisu nipphādetabbesu, tesam sambhārasambharaṇanti attho. Esa nayo ito paresupī. **Ṭhānāṭṭhānesūti** ṭhāne aṭṭhāne ca jānitabbe. **Mahāvihārasamāpattiyanti** mahatiyaṃ jhānādivihārasamāpattiyaṃ. **Vipassanāñāṇādisūti ādi-**saddena manomayiddhi-ādikāni saṅgaṇhāti. **Aṭṭhasu vijjāsūti sambatṭhasutte**¹ āgatanayāsu aṭṭhasu vijjāsu.

Teneva bhagavā thometīti yojanā. **Nanti** appamādaṃ.

Thāmasampannenāti ñāṇabalasamannāgatena. **Dīpetvāti** “evampi appamādo kusalānaṃ dhammānaṃ sampādane bahupakāro”ti pakāsetvā. Yaṃ kiñci anavajjapakkhikaṃ atthaṃ appamāde pakkhipitvā kathetuṃ yuttanti dassetuṃ “**yaṃ kiñci**”ti-ādi vuttaṃ.

(Kha) **Kāyagatāsati**ti rassaṃ akatvā niddeso, niddesena vā etaṃ samāsapadaṃ daṭṭhabbaṃ. “Aṭṭhikāni puñjakitāni terovassikāni -pa- pūtīni cuṇṇikajātāni”ti² evaṃ pavattamanasikāro “**cuṇṇikamanasikāro**”ti vadanti. Apare pana bhaṇanti “cuṇṇika-iriyāpathesu pavattamanasikāro”ti. **Ettha uppannasatiyāti** etasmim yathāvutte ekūnatimsavidhe ṭhāne uppannāya satiya. **Sukhasampayuttāti** nippariyāyato sukhasampayuttā, pariyāyato pana catutthajjhāne upekkhāpi “sukhan”ti vattabbaṃ labhati santasabhāvattā.

1. Dī 1. 93, 94 piṭṭhesu.

2. Dī 2. 236 piṭṭhe.

(Ga) Paccayabhūto ārammaṇādivisayopi¹ ārammaṇabhāvena vaṇo viya āsave paggharati, so sampayogasambhavābhāvepi saha āsavehīti **sāsavo**. Tathā upādānānaṃ hitoti **upādāniyo**. Itarathā pana paccayabhāvena vidhi paṭikkhepo.

(Gha) **Asmīti mānoti** “asmī”ti pavatto māno.

(Ca) **Vipariyāyenāti** “anicce aniccan”ti-ādinā nayena pavatto pathamanasikāro.

(Cha) **Idha pana vipassanānantaro maggo “ānantariko cetosamādhī”ti adhippeto**. Kasmā? **Vipassanāya anantarattā, attano vā** pavattiyā **anantaraṃ phaladāyakattā**. Saddatthato pana anantaraṃ phalaṃ **anantaraṃ**, tasmim anantare niyuttā, taṃ vā arahati, anantarapayojanoti vā **ānantariko**.

(Ja) **Phalanti phalapaññā. Paccavekkhaṇapaññā adhippetā** akuppārammaṇatāya.

(Jha) Attano phalaṃ āharatīti **āhāro**, paccayoti āha “**āhāraṭṭhitikāti paccayaṭṭhitikā**”ti. **Ayaṃ eko dhammoti** ayaṃ paccayasāṅkhāto eko dhammoti paccayaṭṭasamaññena ekaṃ katvā vadati. **Ñātapariññāya abhiññāyāti**² ñātapariññāsāṅkhātāya abhiññāya.

(Ña) **Akuppā cetovimuttīti arahattaphalavimutti** akuppabhāvena ukkaṃsagatatā. Aññathā sabbāpi phalasamāpattiyo akuppā eva paṭipakkhehi akopaniyattā.

Abhiññāyāti “abhiññeyyo”ti ettha laddha-abhiññāya. **Pariññāyāti** etthāpi eseva nayo. **Pahātabbasacchikātabbhehīti** pahātabbasacchikātabbapadehi. **Pahānapariññāva** kathitā pahānasacchikiriyānaṃ ekavāratāya pariññāya saheva ijghanato. **Sacchikātabboti** visesato **phalaṃ kathitaṃ. Ekasmimyeva** sattame eva **pade labbhati, phalaṃ pana anekesupi padesu labbhati** paṭhamatṭhamanavamadasamesu labbhanato.

1. Ārammaṇādivisayoti (Ka)

2. Ñātapariññāyāti (?)

Yasmā taṃ nipariyāyato dasame eva labbhati, itaresu pariyāyato, tasmā “**labbhatī evā**”ti sāsāṅkaṃ vadati.

Sabhāvato vijjamānāti yena bahukārādisabhāvena desitā, tena sabhāvena paramatthato upalabbhamānā. **Yāthāvā**ti aviparītā. **Tathāsabhāvā**ti taṃsabhāvā. **Na tathā na hontī**ti avitathattā tathāva honti. Tato eva **vuttappakārato aññathā na** hontīti pañcahipi padehi tesam dhammānaṃ yathābhūtameva vadati. **Sammā**ti ñāyena. Yaṃ pana ñātaṃ, taṃ hetuyuttaṃ kāraṇayuttameva hotīti āha “**hetunā kāraṇenā**”ti. **Okappanaṃ janesī**ti jinavacanabhāvena abhippasādaṃ uppādesi.

Ekadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dvedhammavaṇṇanā

352. (Ka) “Sabbatthā”ti idaṃ “sīlapūraṇādīsū”ti etena saddhiṃ sambandhitabbaṃ. “**Sīlapūraṇādīsū sabbattha appamādo viya upakārakā**”ti etena satisampajaññānampi appamādassa viya sabbattha upakārakatā pakāsītā hoti atthato nātilakkhaṇattā tato tesam. Sati-avippavāso hi appamādo, so ca atthato sabbattha avijahitā sati eva, sā ca kho ñāṇasampayuttā eva daṭṭhabbā itarāya tathārūpasamatthataḥbhāvato.

(Kha) Tesam pañcasatamattānaṃ bhikkhūnaṃ pubbabhāgaṭṭhappattivasena desitattā **pubbabhāgā kathitā**.

(Cha) **Ayonisomanasikāro** saṃkilesassa mūlakāraṇabhāvena pavatto **hetu**, paribhūhanabhāvena pavatto **paccayo**. **Yonisomanasikārepi** eseva nayo. Yathā ca sattānaṃ saṃkilesāya visuddhiyā ca paccayabhūtā ayonisomanasikāro yonisomanasikāroti “ime dve dhammā duppaṭivijjhā”ti ettha nīharitvā vuttā, evaṃ imehi dhammā nīharitvā vattabbāti dassento “**tathā**”ti-ādimāha. Tattha asubhajjhānādayo cattāro **visaṃyogā** nāma

kāmayogādipaṭipakkhabhāvato. “**Evam pabhedā**”ti iminā “avijjābhāgino dhammā, vijjābhāgino dhammā, kaṇhā dhammā, sukkā dhammā”ti¹ evamādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo.

(Jha) Paccayehi samecca sambhuyya katattā pañcakkhandhā **saṅkhatā dhātu**. Kenaci anabhisāṅkhatattā nibbānaṃ **asaṅkhatā dhātu**.

(Ñā) Tisso vijjā vijjanatṭhena², viditakaraṇatṭhena ca **vijjā**. **Vimuttīti arahattaphalaṃ** paṭipakkhato sabbaso vimuttattā.

Abhiññādīnīti abhiññāpaññādīni. **Ekakasadisāneva** purimavāre viya vibhajja kathetabbato. **Maggo kathitoti** ettha “maggo va kathito”ti evamatthaṃ aggahetvā “maggo kathitovā”ti evamattho gahetabbo “anuppāde ñāṇaṃ”ti iminā phalassa gahitattā. **Sacchikātabbapade phalaṃ kathitanti** etthāpi “phalameva kathitaṃ”ti aggahetvā “phalaṃ kathitamevā”ti attho gahetabbo vijjāggahaṇena tadaññassa saṅgahitattā. Esa nayo ito paresupi evarūpesu ṭhānesu.

Dvedhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tayodhammavaṇṇanā

353. (Cha) **Soti** anāgāmi maggo. **Sabbaso kāmānaṃ nissaraṇaṃ** samuccheda vasena pajahanato. **Āruppe arahattamaggo** nāma arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā uppanno aggamaggo. **Puna uppattinivāraṇatoti** rūpānaṃ uppattiyā sabbaso nivāraṇato. Nirujjhanti saṅkhārā etenāti **nirodho**, aggamaggo. Tena hi kilesavaṭṭe nirodhite itarampi vaṭṭadvayaṃ nirodhitameva hoti. Tassa pana nirodhassa pariyosānattā agga phalaṃ nirodho”ti vattabbaṃ labhatīti āha “**arahattaphalaṃ nirodhoti adhippetan**”ti. “**Arahattaphalena hi nibbāne diṭṭhe**”ti idaṃ arahattamaggena nibbānadassanassāyaṃ nibbattīti katvā vuttaṃ. Evañca katvā “arahattasaṅkhātanirodhassa paccayattā”ti idampi vacanaṃ samattitaṃ hoti.

1. Abhi 1. 13 piṭṭhe.

2. Vijjhanatṭhena (?)

(Ja) **Atītaṃsārammaṇanti** atītakotṭhāsārammaṇaṃ ñāṇaṃ, atītā khandhāyatanadhātuyo ārabba pavattanakañāṇanti attho.

“Maggo kathitovā”ti avadhāraṇaṃ daṭṭhabbaṃ, tathā “sacchikātabbe phalaṃ kathitamevā”ti.

(Ña) **Āsavānaṃ khaye ñāṇanti** ca āsavānaṃ khayante ñāṇanti adhippāyo, aññathā maggo kathito siyā.

Tayodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Cattārodhammavaṇṇanā

354. (Ka) Dārumayaṃ cakkam **dārucakkaṃ**, tathā **ratanacakkaṃ**, āṇaṭṭhena dhammo eva **dhammacakkaṃ**, iriyāpathānaṃ aparāparappavattito **iriyāpathacakkaṃ**, tathā **sampatticakkaṃ** veditabbaṃ.

Anucchavike deseti puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyaṃ anurūpadese. **Sevanaṃ** kālena kālaṃ upasaṅkamaṇaṃ. **Bhajānaṃ** bhattivaseṇa payirupāsaṇaṃ. **Attano sammā ṭhapananti** attano cittasantānaṃ yoniso ṭhapaṇaṃ saddhādīsu nivesananti āha “**sace**”ti-ādi. **Idamevettha pamāṇanti** idameva pubbekatapuññatāsaṅkhātāṃ sampatticakkaṃ ettha etesu sampatticakkesu pamāṇabhūtaṃ itaresaṃ kāraṇabhāvato. Tenāha “**yena hī**”ti-ādi. **So eva ca** katapuñño **puggalo** attānaṃ **sammā ṭhpeti** akatapuññaṃ tadabhāvato. **Paṭhamo lokiyova**, tatthāpi kāmāvacarova. **Idhāti** imasmiṃ Dasuttarasutte. **Pubbabhāve lokiyāvāti** maggassa pubbabhāge pavattanakā lokiyā eva. Tattha kāraṇaṃ vuttameva.

(Ca) Kāmayogavisaṃyogo anāgāmiṃmaggo, diṭṭhiyogavisaṃyogo sotāpattiṃmaggo, itare dve arahattamaggoti evaṃ **anāgāmiṃmaggaḍḍivasena veditabbā**.

(Cha) **Paṭhamassa jhānassa lābhinti** yvāyaṃ appaṇaṇassa paṭhamassa jhānassa lābhī, taṃ. **Kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācarantīti** tato

vuṭṭhitaṃ ārammaṇavasena kāmasahagatā hutvā saññāmanasikārā samudācaranti codenti tudenti. Tassa kāmānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi hāyati parihāyati, tasmā “**hānabhāgiyo samādhi**”ti vutto. **Tadanudhammatāti** tadanurūpasabhāvo. “**Sati santiṭṭhati**”ti idaṃ micchāsatiṃ sandhāya vuttaṃ. Yassa hi paṭhamajjhānānurūpasabhāvā paṭhamajjhānaṃ santato paṇītato disvā assādayamānā apekkhamānā abhinandamānā nikanti hoti, tassa nikantivasena so paṭhamajjhānasamādhi neva hāyati, na vaḍḍhati, ṭhitikoṭṭhāsiko hoti, tena vuttaṃ “**ṭhitibhāgiyo samādhi**”ti.

Avitakkasahagatāti avitakkaṃ dutiyajjhānaṃ santato paṇītato manasi karoto ārammaṇavasena avitakkasahagatā **saññāmanasikārā**. **Samudācarantīti** paṇṇapaṭhamajjhānato vuṭṭhitaṃ dutiyajjhānādhiḡamatthāya codenti tudenti, tassa upari dutiyajjhānupakkhandānaṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi visesabhūtaṃ dutiyajjhānassa uppattipadaṭṭhānatāla “**visesabhāgiyo samādhi**”ti vutto. **Nibbidāsahagatāti** tameva paṭhamajjhānalābhiṃ jhānato vuṭṭhitaṃ nibbidāsaṅkhātena vipassanāñāṇena sahagatā. Vipassanāñāṇaṃ jhānaṅgesu pabhedena upaṭṭhahantesu nibbindati ukkaṇṭhati, tasmā “**nibbidā**”ti vuccati. **Samudācarantīti** nibbānasacchikaraṇatthāya codenti tudenti. **Virāgūpasañhitoti** virāgasāṅkhātena nibbānena upasañhito. Vipassanāñāṇaṃ “sakkā iminā maggena virāgaṃ nibbānaṃ sacchikātun”ti pavattito “**virāgūpasañhita**”ti vuccati, taṃsāmpayuttā saññāmanasikārāpi virāgūpasañhitā eva nāma. Tassa tesāṃ saññāmanasikārānaṃ vasena so paṭhamajjhānasamādhi ariyamaggapaṭivedhassa padaṭṭhānatāya “**nibbedhabhāgiyo samādhi**”ti vutto. **Sabbasamāpattiyoti** dutiyajjhānādikā sabbā samāpattiyo. **Attho veditabboti** hānabhāgiyādi-attho tāva vitthāretvā veditabbo.

Maggo kathito catunnaṃ ariyasaccānaṃ uddhaṭṭatā. **Phalaṃ** kathitaṃ sarūpeneva.

Cattārodhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañcadhammavaṇṇanā

355. (Kha) “**Pañcaṅgiko sammāsamādhī**”ti samādhī-aṅgabhāvena paññā uddiṭṭhāti pītipharaṇatādivacanena hi tameva vibhajati. Tenāha “**pītim pharamānā uppajjati**”ti-ādi. “So imameva kāyaṃ vivekajena pītisukhena abhisandeti”ti-ādinā¹ nayena pītiyā, sukhassa ca pharaṇaṃ veditabbaṃ. Sarāgavirāgatādivibhāgadassanavasena **paresaṃ ceto pharamānā. Ālokapharaṇeti** kasiṇālokassa pharaṇe sati teneva ālokena pharitappadese. Tassa samādhissa rūpadassanapaccayattā **paccavekkhaṇaññaṇaṃ paccavekkhaṇanimittam**².

Pītipharaṇatā sukhapharaṇatāti ārammaṇe ṭhatvā catutthajjhānassa uppādanato tā “**pādā viyā**”ti vuttā. **Cetopharaṇatā ālokapharaṇatā**ti taṃtaṃkiccasāadhanato tā “**hatthā viyā**”ti vuttā. **Abhiññāpādakajjhānaṃ** samādhānassa sarīrabhāvato “**majjhimakāyo viyā**”ti vuttaṃ. **Paccavekkhaṇanimittam**² uttamaṅgabhāvato “**sīsaṃ viyā**”ti vuttaṃ.

(Ja) Sabbaso kilesadukkhadarathapariāhānaṃ vigatattā lokiyasamādhissa sātisaṃmettha sukhanti vuttaṃ “**appitappitakkhaṇe sukhattā paccuppannasukho**”ti. Purimassa purimassa vasena pacchimam pacchimam laddhāsevanatāya santatarapaṇītatarabhāvappatti³ hotīti āha “**purimo purimo -pa- sukhavipāko**”ti.

Kilesapaṭippassaddhiyāti kilesānaṃ paṭippassambhanena laddhattā. **Kilesapaṭippassaddhibhāvanti** kilesānaṃ paṭippassambhanabhāvaṃ. **Laddhattā** pattattā tabbhāvaṃ upagatattā. Lokiyasamādhissa paccanīkāni nīvaraṇapaṭhamajjhānanikanti-ādīni niggahetabbāni, aññe kilesā vāretabbā, imassa pana arahattasamādhissa paṭippassaddhasabbakilesattā na niggahetabbam, vāretabbāṇa atthīti maggānantaraṃ, samāpattikkhaṇe ca appayogena adhigatattā, ṭhapitattā ca aparihānavasena vā ṭhapitattā **na saṅkhāraniggayhavārīvāṇo**⁴. “**Sativepullappattattā**”ti etena appavattamānāyapi

1. Ma 1. 344 piṭṭhe. 2. Paccavekkhaṇānimittam (Ka) 3. ...bhāvappattam (?)

4. Nasasaṅkhāraniggayhavāritagato (Pāliyaṃ, Aṭṭhakathāyaṇa.)

satiyā satibahulatāya **sato** eva nāmāti dasseti,
“yathāparicchinnakālavasenā”ti etena paricchindanasatiyā **satoti** dasseti.
Sesesu ñāṇaṅgesu. **Pañcaññāṇikoti** ettha vuttasamādhimukhena pañca
 ñāṇāneva uddiṭṭhāni, niddiṭṭhāni ca.

Maggo kathito indriyasīsena sammāvāyāmādīnaṃ kathitattā. **Phalaṃ**
 kathitaṃ asekkhānaṃ sīlakkhandhādīnaṃ kathitattā.

Pañcadhammavaṇṇanā niṭṭhitā.

Chadhammavaṇṇanā

356. **Maggo kathitoti** ettha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Sattadhammavaṇṇanā

357. (Ña) **Hetunā**ti-ādi antavantato, anaccantikato, tāvakālikato,
 niccapaṭikkhepatoti evamādinā hetunā. **Nayenā**ti “yathā ime saṅkhārā
 etarahi, evaṃ atīte anāgate ca aniccā saṅkhataṃ paṭiccasamuppannā
 khayadhammā vayadhammā virāgadhammā nirodhadhammā”ti atītānāgatesu
 nayananaṃyena. Kāmaṃ khīṇāsavassa sabbesaṃ saṅkhārānaṃ aniccatādi
 sudiṭṭhā suppaṭividdhā, taṃ pana asammohanavasena kiccato, vipassanāya
 pana ārammaṇakaraṇavasenāti dassento āha “**vipassanāññāṇena sudiṭṭhā
 honti**”ti. Kilesavasena uppajjamāno pariḷāho vatthukāmasannissayo
 vatthukāmāvassayo cāti vuttaṃ “**dvepi sapariḷāhaṭṭhena aṅgārakāsu viyā**”ti.
Ninnassevāti¹ ninnabhāvasseva. **Anto** vuccati lāmakatṭhena taṇhā. Byantaṃ
 vigatantaṃ bhūtanti **byantibhūtanti** āha “**niratibhūtaṃ**², **nittaṇhanti attho**”ti.
Idha sattake. **Bhāvetabbapade maggo kathito** bojjhaṅgānaṃ vuttattā.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Ninnassa (Aṭṭhakathāyaṃ) 2. Niyatibhūtaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ), vigatantibhūtaṃ (?)

Aṭṭhadhammavaṇṇanā

358. (Ka) **Ādibrahmacariyikāyā**ti ādibrahmacariyā eva ādibrahmacariyikā yathā “vinayo eva venayiko”¹, tassā ādibrahmacariyikāya. Kā pana sāti āha “**paññāyā**”²ti. **Sikkhattayasaṅgahassā**ti adhisīlasikkhādisikkhattayasaṅgahassa. Upacārajjhānasahagatā taruṇasamathapaññāva udayabbayānupassanāvasena pavattā **taruṇavipassanāpaññā**². **Ādibhūtāyā**ti paṭhamāvayavabhūtāya, desanāvasena cetam vuttam. Uppattikāle pana natthi maggadhammānam ādimajjhapariyosānatā ekacittuppadapariyāpannattā ekajjhamyeva uppajjanato. **Pemanti** dalhabhatti, tam pana vallabhavasena pavattamānam gegasitasadisam hotīti “**gehasitapeman**”³ti vuttam. Garukaraṇavasena pavattiyā garu cittam etassāti **garucitto**, tassa bhāvo **garucittabhāvo**, garumhi garukāro. “Kilesā na uppajjanti”³ti vatvā tattha kāraṇamāha “**ovādānusāsanim labhati**”³ti. Garūnāhi santike ovādānusāsanim labhitvā yathānusiṭṭham paṭipajjantassa kilesā na uppajjanti. Tenāha “**tasmā**”³ti-ādi.

(Cha) **Petāti** petamahiddhikā. **Asurānanti** devāsuraṇam. Petāsuraṇa pana petā evāti tesam petehi saṅgaho avuttasiddhova. **Āvāhanam gacchantī**ti sambhogasaṃsaggamukhena peteheva asuraṇam saṅgahaṇe kāraṇam dasseti.

(Ja) **Appicchassāti** ni-icchassa. Abhāvattho hettha appasaddo “appaḍaṃsamakasavātātapā”³ti-ādīsu³ viya. Paccayesu appiccho **paccaya-appiccho**, cīvarāḍipaccayesu icchārahito. **Adhigama-appicchoti** jhānādi-adhigamavibhāvane icchārahito. **Pariyatti-appicchoti** pariyattiyam bāhusaccavibhāvane icchārahito. **Dhutaṅga-appicchoti** dhutaṅgesu appiccho dhutaṅgavibhāvane icchārahito. **Santaḡaṇanigūhanenāti** attani samvijjamānānam jhānādiguṇānañceva bāhusaccaguṇassa ca dhutaṅgaguṇassa ca nigūhanena chādanena. **Sampajjatī**ti nippajjati sijjhati. **No mahicchassāti** mahatiyā icchāya samannāgatassa, iccham vā mahantassa no sampajjati anudhammassāpi anicchanato.

1. Vi-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.

2. Taruṇasamathavipassanāpaññā (Aṭṭhakathāyam)

3. Am 3. 268 piṭṭhe.

Pavivittassāti pakārehi vivittassa. Tenāha “**kāyacitta-upadhivivekehi vivittassā**”ti. “**Aṭṭha-ārambhavattthivasenā**”ti etena bhāvanābhīyogavasena ekībhāvova idha “kāyaviveko”ti adhippeto, na gaṇasaṅgaṇikābhāvamattanti dasseti. **Kammanti** yogakammam.

Sattehi, kilesehi ca saṅgaṇanam samodhānam **saṅgaṇikā**, sā āramitabbaṭṭhena ārāmo etassāti **saṅgaṇikārāmo**, tassa. Tenāha “**gaṇasaṅgaṇikāya cevā**”ti-ādi. **Āraddhavīriyassāti** paggaḥitavīriyassa, tañca kho upadhiviveke ninnatāvasena “ayaṁ dhammo”ti vacanato. Esa nayo ito paresupi. Vipaṭṭasannissitamyeva hi samādhānam idhādhippetam, tathā paññāpi. Kammassakatāpaññāya hi paṭiṭṭhato kammavasena “bhavesu nānappakāro anattho”ti jānanto kammakkhayakaraññanam abhipattheti, tadatthañca ussāham karoti. Mānādayo sattasantānam saṁsāre papañcenti vitthārentīti **papañcāti** āha “**nippapañcassāti vigatamānatanāhādiṭṭhipapañcassā**”ti.

Maggo kathito sarūpeneva.

Navadhammavaṇṇanā

359. (Kha) **Visuddhinti** nāṇadassanavisuddhiṁ, accantavisuddhimeva vā. **Catupārisuddhisīlanti** pātimokkhasaṁvarādinirupakkilīṭṭhatāya catubbidhāparisuddhivantaṁ sīlam. **Pārisuddhipadhāniyaṅganti** puggalassa parisuddhiyā padhānabhūtaṁ aṅgam. Tenāha “**parisuddhabhāvassa padhānaṅga**”ti. Samathassa visuddhibhāvo vodānam paṇaṇabhāvena paricchinnaṁ āha “**aṭṭha paṇaṇasamāpattiyo**”ti. Vigatupakkilesaṁhi “paṇaṇa”ti vattabbaṁ labbhati, na sa-upakkilesaṁ hānabhāgiyādi bhāvappattito. Sattadiṭṭhimalavisuddhito nāmarūpaparicchedo **diṭṭhivisuddhi**. Paccayapariggaho addhattayakaṅkhāmalavidhamanato **kaṅkhāvitaraṇavisuddhi**. Yasmā **nāmarūpaṁ** nāma sappaccayameva, tasmā taṁ pariggaṇhanta atthato tassa sappaccayatāpi pariggahitā eva hotīti vuttaṁ “**diṭṭhivisuddhī sappaccayaṁ nāmarūpadassana**”ti. Yasmā pana nāmarūpassa paccayaṁ pariggaṇhanta tīsu addhāsu kaṅkhāmalavitarāṇapaccayākārābodbhavaseneva hoti, tasmā “**paccayākāraññana**”ti-ādi vuttaṁ yathā kaṅkhāvitaraṇavisuddhi “dhammaṭṭhitaññana”ti vuccati. **Maggāmagge** nāṇanti maggāmagge vavattapetvā ṭhitaññanam.

Ñāṇanti idha taruṇavipassanā kathitā tesam bhikkhūnam ajjhāsavāsena “ñāṇadassanavisuddhi”ti vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya vuccamānattā. Yadi “ñāṇadassanavisuddhi”ti vuṭṭhānagāminivipassanā adhippetā, “paññā”ti ca arahattaphalapaññā, maggo pana kathanti? Maggo bahukārapade virāgaggahaṇena gahito. Vakkhati hi “idha bahukārapade maggo kathito”ti¹.

(Cha) **Cakkhādidhātunānattanti**

cakkhādirūpādicakkhuviññāṇādidhātūnam vemattataṃ nissāya.

Cakkhusamphassādinānattanti

cakkhusamphassasotasamphassaghānasamphassādisamphassavibhāgam.

Saññānānattanti ettha rūpasaññādisaññānānattampi labbhateva, taṃ pana

kāmasaññādiggaḥaṇeneva gayhati. **Kāmasaññādīti ādi-**saddena

byāpādasaññādīnam gahaṇam. Saññānidānattā papañcasāṅkhānam

“saññānānattam”² paṭicca saṅkappanānattan”ti vuttaṃ, “yaṃ saṅkappeti, taṃ

papañceti”ti vacanato “saṅkappanānattam paṭicca chandanānattan”ti vuttaṃ.

Chandanānattanti ca taṇhāchandassa nānattam. **Rūpapariḷāhoti** rūpavisayo

rūpābhipatthanāvasena pavatto kilesapariḷāho. **Saddapariḷāhoti** etthāpi

esevanayo. Kilesa hi uppajjamāno appattepi ārammaṇe patto viya

pariḷāhova uppajjati. Tathābhūtassa pana kilesachandassa vasena

rūpādi-pariyesanā hotīti āha “**pariḷāhanānattatāya rūpapariyesanādinānattam**

uppajjati”ti. Tathā pariyesantassa sace taṃ rūpādi labbheyya, taṃ

sandhāyāha “**pariyesanādinānattatāya rūpapaṭilābhādinānattam uppajjati**”ti.

(Ja) **Maraṇānupassanāñāṇeti** maraṇassa anupassanāvasena pavattañāṇe,

maraṇānussatisahagatapaññāyāti attho. **Āhāram pariggaṇhantassāti**

gamanādivasena āhāram paṭikkūlato pariggaṇhantassa. **Ukkaṇṭhantassāti**

nibbindantassa katthacipi asajjantassa.

Dasadhammavaṇṇanā

360. (Jha) **Nijjarakāraṇānīti** pajahanakāraṇāni. Imasmiṃ **abhiññāpade** maggo kathīyatīti katvā “**ayaṃ heṭṭhā -pa- puna gahitā**”ti vuttaṃ. Tathā hi vakkhati “idha-abhiññāpade maggo kathito”ti³. Kiñcāpi nijjiṇṇā

1. Dī-Ṭṭha 3. 248 piṭṭhe.

2. Kāmasaññādinānattam. Kāmasaññānidānattam (Ka)

3. Dī-Ṭṭha 3. 249 piṭṭhe.

micchādiṭṭhīti ānetvā sambandhitabbaṃ. Yathā micchādiṭṭhi vipassanāya nijjiṇṇāpi na samucchinnāti samucchedappahānadassanattamaṃ puna gahitā, evaṃ micchāsaṅkappādayopi vipassanāya pahīnāpi asamucchinnatāya idha puna gahitāti ayamatto “micchāsaṅkappo”ti-ādīsu sabbapadesu vattabboti dasseti “**evaṃ sabbapadesu nayo netabbo**”ti iminā.

Ettha cāti “sammāvimuttipaccayā ca aneke kusalā dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti”ti etasmiṃ pālīpade. Ettha ca samucchedavasena, paṭippassaddhivasena ca paṭipakkhadhammā sammadeva vimuccanaṃ **sammāvimutti**, tappaccayā ca maggaphalesu aṭṭha indriyāni bhāvanāpāripūriṃ upagacchantīti maggasampayuttānīpi saddhādīni indriyāni uddhaṭāni. Maggavasena hi phalesu bhāvanā pāripūrī nāmāti. **Abhinandanatṭhenāti** ativiya sinehanatṭhena. Idañhi somanassindriyaṃ ukkaṃsagatasātasabhāvaṃ sampayuttadhamme sinehantaṃ tementaṃ viya pavattati. **Pavattasantati-ādhipateyyatṭhenāti** vipākasantānassa jīvane adhipatibhāvena. “**Evan**”ti-ādi vuttasseva atthassa nigamanaṃ.

Addhena saha chaṭṭhāni pañhasatāni, paññāsādhikāni pañhasatānīti attho.

Ettha ca āyasmā dhammasenāpati “dasasu nāthakaraṇadhammesu patiṭṭhāya dasa kasiṇāyatanāni bhāvento dasa āyatanamukhena pariññāṃ patiṭṭhapetvā pariññeyyadhamme pariñānanto dasa micchatte, dasa akusalakammapathe ca pahāya dasa kusalakammapathesu ca avaṭṭhito dasasu ariyāvāsesu āvasitukāmo dasasaññā uppādentō dasaniṭṭharavattūni abhiññāya dasa asekkhadhamme adhigacchatī”ti tesāṃ bhikkhūnaṃ ovādaṃ matthakaṃ pāpento desanaṃ niṭṭhapesi. Pamodavasena paṭiggaṇhanaṃ **abhinandananti āha** “**sādhū sādhuṭi abhinandantā sirasā sampaṭicchimsū**”ti. **Tāya attamanatāyāti** tāya yathādesitadesanāgatāya pahatṭhacittatāya, tattha yathāladdha-atthavedadhammavedehīti attho. **Imameva suttaṃ āvajjamānāti** imasmiṃ sutte tattha tattha āgate abhiññeyyādibhede dhamme abhiñānādivasena samannāharantā. **Saha paṭisambhidāhi -pa-patiṭṭhahimsūti** attano upanissayasampannatāya, therassa ca desanānubhāvena

yathāraddham vipassanam ussukketvā paṭisambhidāparivārāya abhiññāya
saṇṭhahimsūti.

Sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya

Dasuttarasuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Niṭṭhitā ca pāthikavaggaṭṭhakathāya līnatthappakāsanā.

Pāthikavaggaṭṭhikā niṭṭhitā.

Nigamanakathāvaṇṇanā

Therānaṃ Mahākassapādīnaṃ vaṃso pavenī anvayo etassāti
theravaṃsanvayo, tena, catumahānikāyesu theriyenāti attho.

Dasabalassa sammāsambuddhassa guṇagaṇānaṃ paridīpanato
dasabalaguṇagaṇaparidīpanassa. Ayañhi āgamo brahmajālādīsu,
mahāpadānādīsu, sampasādanīyādīsu ca tattha tattha visesato
buddhaguṇānaṃ pakāsanavasena pavattoti. Tathā hi vuttaṃ ādito
“saddhāvahaguṇassā”ti¹.

Mahāṭṭhakathāya sāranti dīghanikāyamahā-ṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ.

Ekūnasatṭhimattoti thokaṃ ūnabhāvato matta-saddaggaṇaṃ.

Mūlakaṭṭhakathāsāranti pubbe vuttaṃ dīghanikāyamahā-
ṭṭhakathāsārameva puna nigamanavasena vadati. Atha vā
mūlakaṭṭhakathāsāranti porāṇaṭṭhakathāsu atthasāraṃ, tenetaṃ dasseti
“dīghanikāyamahā-ṭṭhakathāyaṃ atthasāraṃ ādāya imaṃ
Sumaṅgalavilāsiniṃ karonto sesamahānikāyānampi mūlakaṭṭhakathāsu idha
viniyogakkhamaṃ atthasāraṃ ādāyayeva akāsin”ti.

“**Mahāvihāravāsīnaṃ**”ti² ca idaṃ purimacchimapadehi saddhim
sambandhitabbaṃ “mahāvihāravāsīnaṃ samayaṃ pakāsayantiṃ,
mahāvihāravāsīnaṃ mūlakaṭṭhakathāsāraṃ ādāyā”ti **ca. Tena** puññaena. **Hotu**
sabbo sukhī lokoti kāmāvacarādivibhāgo sabbopi sattaloko yathārahaṃ
bodhittayādhigamanavasena sampattena nibbānasukhena sukhito hotūti
sadevakassa lokassa accantasukhādhigamāya attano puññaṃ pariṇāmeti.

(Parimāṇato sādhiḱaṭṭhavīsasahassanavutibhāṇavārā niṭṭhitāti.
Parimāṇato sādhiḱaṭṭhavīsasahassamattagantena dīghanikāyaṭṭikā
racitācariyadhammapālena.

1. Dī-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe.

2. Mahāvihāre nivāsinaṃ (Aṭṭhakathāyaṃ)

Micchādiṭṭhādicorehi, sīlādidhanasañcayam.
Rakkhaṇatthāya sakkaccaṃ, mañjūsam viya kārīti)¹.

Niṭṭhitā sumaṅgalavilāsinīyā dīghanikāyaṭṭhakathāya
līnatthappakāsanā.

Dīghanikāyaṭṭhikā niṭṭhitā.

1. () Etthantare pāṭho pacchā likhitā.

Pāthikavaggaṭikāya

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Akaṭṭhapāko	46	Aṭṭo	230
Akaṭṭhe	155	Aṭṭhitakiriyatā	183
Akampanañāṇaṁ	181	Aḍḍhayogo	230
Akasiralābhī	81	Aṇḍakā	179, 180
Akilamanto	248	Atikkamanti	134
Akopo	238	Aticārinī	200
Akkhadhuttā	133	Atinipuṇā	119
Akkharaṁ	48	Atimānī	19
Akkhasoṇḍo	133	Ativāheti	107
Akkhānaṁ	133	Atuṭṭhākāraṁ	7
Aggakoṇḍā	109	Attakilamathānuyogaṁ	80
Aggaññaṁ	3, 11	Attadīpā	24
Aggarasāni	31	Attamanatā	179
Aggidaḍḍhaṁ	225	Attā	160
Acaṇḍikkaṁ	179	Attādhipeyyā	173
Acalaṭṭhitā	40	Atthakāraṇā	135
Acchanti	48	Atthacariyā	110
Acchādanānaṁ	118	Atthaddho	145
Acchenti	48	Atthantaro	117
Ajjavaṁ	176	Atthapaccatthikā	260
Ajjhattikāni	252	Atthapaṭisambhidā	53
Ajjhappattā	25	Atthānusāsānisu	117
Aññatitthiyā	15	Atricchaṁ	200
Aññindriyaṁ	211	Adukkhalābhī	81
Añño	211	Addhā	192
Aṭṭakā	164	Addhikajanassa	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Adhammarāgassa	29	Anupubbavīhārā	265
Adhikaraṇāni	259	Anuppiyaṃ	135
Adhiciṇṇaṃ	87	Anumajjantā	51
Adhijegucche	17	Anumānaṃ	58
Adhipaññatti	98	Anuyuñjitabbato	69
Adhibhavati	104	Anurūpena	140
Adhimutto	108	Anulomikā	210
Adhivāsanakhanti	177	Anusenti	259
Adhisīlaṃ	212	Anussavo	59
Adhunuppattikā	222	Anesanaṃ	227
Adhosaṅkhapādo	112	Anolīnavuttitā	183
Anacchariyattā	84	Antarakappo	31
Anatthasaṃyuttaṃ	80	Antaravirahitā	40
Anattho	134	Antalikkhacarā	42
Anaddhena	218	Anto	193
Anayo	12	Antovaṅkapādatā	109
Anariyaṃ	80	Anvayeññaṃ	234
Anavaññātena	111	Anvayo	61
Anasanaṃ	33	Apakkami	4
Anāvayhaṃ	160	Apaciti	206
Anikkhittachandatā	183	Apacitisahagataṃ	206
Aniñjaṃ	204	Apatthaddhā	25
Anibaddhavāsā	275	Apadānaṃ	47
Anuṭṭhānasīlo	134	Apanūdano	108
Anuttaraṃ	213	Apanūditā	107
Anuttarāni	255	Aparapajā	143
Anuttariyaṃ	64, 213	Aparicchedaṃ	93
Anupariyāyo	61	Apassenāni	221
Anupasamasamvattanaṃ	87	Apāyo	215
Anupubba-uggatavaṭṭitaṃ	112	Apihitena	218

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[A]	
Apuñño	204	Amittatāpanā	119
Appaṭikkūlakāvaho	35	Ayanato	266
Appaṭikkūlasaṇṇī	79	Ayo	12, 244
Appaṭivānitā	183	Araññavanapatthāni	15
Appaṭisaraṇo	88	Araññārāmā	164
Appaṭissayo	252	Araham	39
Appaṭissavo	252	Ariyavāsā	272
Appatiṭṭhatāya	37	Ariyena	14
Appattaṃ	96	Ariyo	217
Appamāṇā	221	Alampateyyā	31
Appamādo	69	Alaṅkārattham	262
Apphuṭaṃ	54	Alasakena	5
Abodhitatthā	89	Alāyitaṃ	46
Abbhanumodanaṃ	206	Allīnatarāni	91
Abyāpādo	186	Avakkhipati	18
Abhavo	238	Avaruddhā	160
Abhi-ācikkhanti	12	Avasakkitam	27
Abhikkantena	148	Avigatapematā	259
Abhikkhaṇaṃ	86	Avijjā	172
Abhiceto	81	Aviditanibbānā	12
Abhijānāti	66	Avivayhaṃ	160
Abhijānitabbo	277	Avihimsā	186
Abhiñño	58	Avihimsāya	106
Abhinivīṭṭhā	40	Asamkiṇṇā	222
Abhiniveso	235	Asantuṭṭhitā	183
Abhirūpe	148	Asamadhurehi	80
Abhivissajjesi	118	Asambhinnaṃ	16
Abhiharati	21	Asahānadhammataṃ	120
Amaccā	29	Assaramānā	25

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[A]		[Ā]	
Assāso	16	Āsabhī	59
Ahāyi	46	Āsayo	9
[Ā]		Āsevanā	183
Ākappena	14	Āhāraṭṭhikā	167
Ākiritvā	155	Āhāro	279
Āgantukabhattam	228	Āhunam	199
Āgamanato	213	[I - Ī]	
Ājīvato	22	Itṭham	235
Āṇākhettam	82	Itthisoṇḍā	133
Ādiccabandhunam	154	Iddhiyā	148
Ādicco	153	Ibbhe	37
Ādibrahmacariyam	16	Iriyati	14
Ādeyyavāco	123	Īsakampi	27
Ādesanāni	67	[U]	
Ādhānam	20	Ukkaṃsati	18
Ādhipateyyam	216	Ukkaṇṭhantassa	288
Ānantariko	279	Ukkuṭikapādatā	109
Ānuyantā	40	Ukkuṭikāsanam	112
Āpattikkhandhā	174	Ukkhipati	18
Ābādhakarim	123	Uggaṇhātu	150
Ābhujitvā	52	Uggahajānanam	179
Āyatam	32	Ucchuvappam	158
Āyo	215	Ujukam	43
Ārammaṇaṭṭhiti	237	Uṭṭhānavīriyasampanno	145
Ālayaṭṭhena	101	Uttaruttaram	62
Ālayabhūtam	106	Uttāsabahulo	116
Āvajjantā	51	Udakarahado	153
Āvijjhitvā	9	Udayo	192
Āvilakkhi	121		
Āsado	200		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[U]		[U]	
Udarāvadehakaṁ	249	Ubbhatakaṁ	163
Uddesabhattaṁ	228	Uraṁ	26
Uddhaṁsoto	248	Ussukī	19
Uddhaṅgamaṇīyā	112	[E]	
Uddhāpaṁ	61	Ekamsena	8
Unnatakāyena	109	Ekako	170
Unnamati	14	Ekato	82
Upagamaṇīyā	266	Ekappahārena	45
Upacitaṁ	104	Ekabuddhadhāraṇī	84
Upaṭṭhānena	141	Ekībhāve	259
Upatāpenti	61	Ekuddeso	84
Upatthambheti	217	Enijaṅghalakkaṇaṁ	112
Upaddavā	134	[O]	
Upaṇāhī	19, 253	Okappanaṁ	247
Upaṇijjhāyataṁ	47	Okappanasaddhā	120
Upapannatarāṇi	91	Oṇameyya	84
Upavattati	122	Odapattakinī	268
Upavadanā	260	Opapātino	242
Upasaṁharati	79	Opasamiko	265
Upasaggā	134	Obhatacumbaṭṭā	268
Upādānāni	242	Oraso	40
Upādāniyo	279	Orodheyyāma	16
Upādhī	78	Osakkeyyāma	32
Upāyattā	193	Osāritaṁ	85
Upāyapadhānaṁ	183	Osīdanaṁ	261
Uposathakammaṁ	106	Ohananti	241
Uposathikaṁ	228	Ohārīto	39
Uppattiṭṭhānaṁ	228		
Ubbādhanāya	120		
Ubbegabahulo	116		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ka]		[Ka]	
Kakkhaḷaṃ	22	Kāruṇṇaṃ	84
Kaṅkhati	196	Kāḷakaṃ	240
Kaṇhaṃ	63, 240	Kāḷakavasena	127
Kaṇhavipāko	240	Kāḷasīho	9
Kaṇhe	37	Kicchati	189
Kattukamyatā	217	Kiñcana	198
Kadariyo	134	Kittivaṇṇaharā	144
Kantaṃ	235	Kiliṭṭhaṃ	61
Kappitakesamassu	149	Kilissanti	128
Kampeyya	84	Kilesavimuttiñāṇe	77
Kammaṃ	70	Kilesasaṅgaṇikaṃ	77
Kammakilesā	128	Kisathūlena	84
Kammanto	133	Kukkuravatiko	4
Kammavācā	175	Kuṭibhattaṃ	228
Kammassakataṃ	209	Kuttena	14
Kammassakataññāṇaṃ	182	Kumbhathūnaṃ	133
Kammāyatanaṃ	209	Kulasampannā	36
Kali	125	Kusalo	217
Kalyāṇamitto	174	Kusīto	261
Kākakkhi	121	Kesarasīho	9
Kākassarā	123	Kojavaṃ	107
Kāṇo	121	Koñcasakuṇehi	159
Kāmakiccaṃ	208	Kotthu	10
Kāmataṇhā	188	Kodhasāmantā	180
Kāmarāgānusayo	259	Kopaṃ	6
Kāmavitakko	185	Kosallaṃ	215
Kāmasaṅkappo	187		
Kāmūpapattiyo	208	[Kha]	
Kāmesanā	190	Khattiyavaṃso	221
Kāraṇamahantattā	85	Khanti	210

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Kha]		[Ga - Gha]	
Khandhapaññatti	98	Gottarakkhitā	268
Khamati	238	Goyuttehi	9
Khamo	266	Ghananivāsataṃ	33
Khayeññāṇaṃ	183	[Ca]	
Khiḍḍāpadosikaṃ	12	Cakkam	200
Khipitabbam	47	Catukkoṇḍiko	4
Khilā	125	Caraṇaṃ	112
Khīṇattā	39	Caleyya	84
Khuracakkadharaṃ	199	Cāgo	240
Khemattā	90	Cātuyāmo	21
[Ga]		Cārittaṃ	30
Gaṇakā	29	Cittaviveko	211
Gaṇasaṅgaṇikaṃ	76	Cittutrāsabhayaṃ	8
Gandhabbā	34	Cirayapanāya	109
Gabbhokkamanesu	66	Cūlapāsādā	36
Gamanasamatthāya	77	Cetasovinibandhā	249
Garucitto	286	[Cha]	
Gahaṇaṭṭhena	242	Chandavāsini	268
Gahapatinecayikā	8	Chandikatā	217
Gihibyañjanena	93	Chādentam	84
Gihivinayaṃ	127	Chinnaṭṭhānaṃ	61
Gihivinayo	146	Chinnabhinnako	133
Guṇato	123	[Ja]	
Guttadvāro	76	Jaggito	139
Gumbagumbā	47	Jaṅghapesanikā	112
Guhā	230	Janā	151
Gūḷhajivhā	123	Jayaṃ	133
Gedhajāto	19		

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Ja]		[Ta]	
Jalaṃ	137, 148	Tamo	243
Jātikhettaṃ	82	Tikicchanatthaṃ	216
Jātijarāmarañiyā	22	Tiṇasīho	9
Jātibhayaṃ	182	Titthaṃ	225
Jāyati	256	Tidivapuravarena	124
Jino	133	Tintā	209
Jūtakaro	133	Tucchapurisa	2
Jegucchaṃ	17	Tusitā	209
[Jha - Ña]		[Tha]	
Jhānanikanti	188	Thaddho	19
Ñāṇavādena	7	Thambharahito	145
Ñātibyasane	246	Thiraggahaṇo	103
Ñāyappaṭipanno	89	Thiravīriyena	80
Ñāyo	89	Thiro	90
[Tha]		Thusaṃ	46
Thāti	66	Thūpaṃ	87
Thānaṃ	128	[Da]	
Thānāṭṭhānatā	176	Dakkhiṇā	242
Thānuppattikā	61	Dakkhiṇeyyo	200
Thiti	192, 237	Dantakūṭaṃ	19
[Ta]		Damanādīhi	28
Takko	59	Davā	54
Tacappattā	21	Dassanena	14
Tapaṃ	20	Dānaṃ	103
Tapanissitako	17	Dānapaccayā	263
Tapo	17	Dānamayaṃ	205
Tapojigucchā	17	Dārucakkaṃ	282
Tandikato	84	Diṭṭhadhammo	81

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Da]		[Dha]	
Diṭṭhi	210	Dhanakkītā	268
Diṭṭhijugataṃ	206	Dhamamānaṃ	60
Diṭṭhipaṭivedhe	259	Dhamma-āṇaṃ	147
Dinno	62	Dhammadānayaññaṃ	112
Diyyanavasena	103	Dhammaniṃjjhānakkhanti	210
Divā	45	Dhammanvayena	58
Disāgamanīyā	275	Dhammapaṭisambhidā	53
Dīpo	24	Dhammabhūto	41
Dukkhaṃ	80, 173	Dhammamayattā	41
Dukkhatā	194	Dhammarakkhitā	268
Dukkhanibbattaṃ	89	Dhammikavaṃse	139
Dukkhamāṃ	80	Dhammo	61, 74
Duddasattā	236	Dhātukusalatā	178
Duppaccakkhakaro	277	Dhāraṇatthaṃ	91
Dummano	95	Dhāraṇasamatthāya	77
Dussapāvāriko	52	Dhutaṅga-appiccho	286
Desanāmayāṃ	206	Dhurabhataṃ	228
Dovacassatā	174	Dhorayho	80
Dovacassāyaṃ	178	Dhovanupagena	226
Dosaṃ	7	[Na]	
Dvaṅgulakappo	149	Nadīviduggaṃ	32
Dvayakārī	49	Namassa	146
Dvayagāminī	8	Nameyya	84
Dvijivhā	123	Nāṭaputtiyā	87
Dvejjhajātā	87	Nānādiṃjagaṇāyutā	159
Dvedhikajātā	87	Nāmayati	177
[Dha]		Nālikā	46
Dhajālu	34	Nikāmalābhī	81
Dhajāhaṭṭā	268	Niggamaṇaṃ	235
		Nigghoso	15

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Na]		[Na]	
Nighamsanaṃ	60	Nissaraṇaṃ	229
Nicayaṃ	137	Nissaraṇapañño	227
Nicayo	8	Nissaraṇīyā	250
Niccakappaṃ	149	Nissāradā	152
Niccapupphitā	159	Nekkhammaṃ	231
Niccalaggahaṇo	103	Netā	146
Nittandī	76	Nemi-abhimukhaṃ	27
Nidaṃsesi	111	Nomuttapaṭibhāno	77
Nidassanaṃ	201	Nhātakilesattā	151
Niddose	27		
Nippḥādessati	89	[Pa]	
Nibaddhavāsaṃ	160	Paṃsukūlaṃ	223
Nibaddhavāsino	150	Pakkhikaṃ	228
Nibbuyhamānāya	47	Paccatāḷesi	26
Nibbedhikapaññā	117	Paccatthiko	105
Nimantanam	228	Paccanīkadiṭṭhi	30
Niyyāti	3, 89	Paccantimaṃ	61
Niyyānatṭhena	65	Paccaya-appiccho	286
Niyyāniko	64	Paccayo	170
Nirantarapūrito	33	Paccāmitto	105
Nirayagāminīyā	190	Paccupaṭṭhitakāmā	208
Nirayo	244	Paccupādi	25
Niruttipaṭisambhidā	53	Pajahanatthaṃ	99
Nirodho	188	Pajahantassa	232
Nillajjatā	173	Pañcakāmaguṇiko	188
Nivātavutti	145	Pañhuddhāro	88
Nivāpo	16	Paññatti	48
Niviṭṭhā	40	Paññāvāhī	74
Nivutthavasena	101	Paṭavāsini	268
Nivesenti	140	Paṭi-esanto	159

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Paṭikuṭati	103	Pannasakhā	134
Paṭikkūle	79	Pabbanti	29
Paṭicarato	261	Pamāṇena	84
Paṭiññātakaraṇaṃ	261	Paranimmitakāmā	208
Paṭinissaggi	20	Paravādhindanaṃ	23
Paṭipadā	83	Parāmasati	189
Paṭibhānapaṭisambhidā	53	Parikammaṃ	159
Paṭibhogiyā	122	Paricārenti	80
Paṭivānaṃ	87	Pariṇamati	233
Paṭivānarūpā	87	Paripācenti	251
Paṭivānī	183	Paribāhiro	229
Paṭivicinitvā	119	Paribbājikāya	80
Paṭisanthāro	180	Paribhāsanti	37
Paṭihananaṃ	201	Pariyatti-appiccho	286
Paṭihāro	90	Pariyādiyamāno	77
Paṭihiro	90	Pariyesitaṃ	95
Paṇidhāya	249	Parisuddhaparivāro	124
Paṇihitā	68	Palibundhati	241
Paṇītapāṇītaṃ	63	Pavivittassa	287
Paṇḍaraṃ	240	Pavisati	66
Paṇḍupalāsaṃ	107	Pasaṃsanīyā	146
Paṇḍusīho	9	Pasaṭaṃ	121
Paṇṇāni	226	Pasādasaddhā	120
Paṇhikoṇḍā	109	Pasāriyati	103
Pattānuppādānaṃ	206	Pahāsi	124
Padahati	217	Pākārasandhi	61
Padahanabhāvo	247	Pāṭipadadivase	43
Padahitabbato	69	Pāṭipadikaṃ	228
Padhānāni	232	Pāṭihiro	90
Pantāni	15	Pāṇātipāto	184

Padānukkamo	Piṭṭhaṅko	Padānukkamo	Piṭṭhaṅko
[Pa]		[Pa]	
Pāṇissaraṃ	133	Pokkharasātakā	159
Pāṭabyataṃ	47	Pothujjanikaṃ	80
Pādāpacce	37	Porī	180
Pāpaṇikaṃ	225	[Pha]	
Pāpiccho	19	Phaṇaḥatthakā	109
Pāmokkho	111	Phuṭṭhanto	73
Pāraṃiṇāṇaṃ	60	Phuṭṭhā	23
Pārijuṇṇaṃ	137	[Ba]	
Pārisajjā	29	Baddhajivhā	123
Pāvāro	52	Balavalobhattā	30
Pāsādo	230	Bahivaṅkapādatā	109
Piṭakasampadānaṃ	59	Bahujanappamaddanaṃ	123
Piṭṭhapāyasaṃ	109	Bahussuto	205
Piṇḍīkataṃ	104	Bīraṇatthambakaṃ	5
Pipāsā	133	Buddhadhammā	197
Piyadassano	121	Bodhijaṃ	94
Piyavadū	111	Bodhipakkhiyānaṃ	50
Pisuṇavācassa	122	Byantībhūtaṃ	285
Piṇitaṃ	92	Byasanaṃ	12
Puṇṇakiriya	205	Byāpādayati	269
Puṇṇo	202	Brahmacariyavāsaṃ	39
Puthudisā	127	Brahmacariyassa	191
Punappunaṃ	146	Brahmajā	37
Pubbaṅgamatā	121	Brahmadāyādā	37
Pūrenteneva	27	Brahmanimmitā	37
Pūvasurā	130	[Bha]	
Pekkhā	210	Bhakkhasaṃ	4
Petā	286	Bhaṇḍanaṃ	87
Pemaṃ	286		
Pemaṇīyo	123		